Coperta: *Sergiu Georgescu*

LIVIU REBREANU

Opere 2

Text ales și stabilit,
note, comentarii și variante
de Niculae Gheran
și Nicolae Liu

NUVELE

1968
EDITURA PENTRU LITERATURĂ

CÎNTECUL IUBIRII

Prin geamurile petecite se strecoară leneşe cele din urmă tremurări ale amurgului. Lumina ruginie pătrunde în casă din ce în ce mai cernită, umplînd odăiţa cu umbre deşirate. În vatră flacările roşcate pîlpîie domol, se preling ca nişte limbi de şarpe în jurul ceunaşului funinginit, în care apa de mămăligă hohoteşte înăbuşit. Adieri răcoroase rătăcesc pe sub pereţii coşcovi, se furişează înlăuntru şi-nvălmăşesc, cîte-o clipă, jocul blajin al focului...

Pe prichiciul cuptorului, moş Costan şade pipernicit şi tăcut, cu privirile pribege, cu gîndurile cine ştie unde. În faţa lui, Ileana, o fetişcană ca un bobocel înrourat, răsuceşte repede-repede firul subţirel de in.

— Spune, tăticule... mai spune! bîlbîie fata cu glas moale, care, în liniştea înserării, răsună întocmai ca un fîşîit uşor de aripi.

Barba bătută de brumă a moşneagului tremură o clipă. Se uită galeş, pe sub gene, la Ileana, pe care lumina trandafirie a flacărilor o învăluie într-o haină

scumpă din povești, apoi, cu glas lin, cu ochii închiși, parc-ar citi în carte vremile trecute, începe:

— ...Uite... era fetișcană, ia, așa ca tine. O guriță cît o cireașă coaptă și doi ochi albaștri cum e cerul cînd e mai limpede. Și cum rîdea, cum rîdea! Îți fura inima.

A trecut potop de vreme de-atunci, dar îmi aduc aminte de ea, parcă numai ieri aș fi văzut-o. Mai știi? Poate îmi furase și mie inima.

Eram pe-atunci ostaș tînăr și slujeam în Italia, într-un orășel ca o grădiniță de flori... C-atunci așa era lumea. Te prindea la oaste, te ducea prin cîte și mai cîte țări străine, ș-acolo te ținea cu zecile de ani. Plecai tînăr de-acasă, fără urmă de mustăcioară pe sub nas, și te întorceai bătrîn, bărbos și toropit, de abia-abia te mai cunoștea cineva în sat... Așa era lumea, și pace...

Ea să fi avut atunci vreo șaptesprezece ani, dar era chipeșă ca un flăcău și frumoasă, hei, frumoasă ca floarea spinului la începutul primăverii. Avea un nume hăt ciudat... dar noi o poreclisem Minodora, și Minodora i-am zis cît a umblat printre noi. Ședea într-o cocioabă dărăpănată, în afară de oraș, chiar în preajma lagărului nostru, cu mă-sa dimpreună, o femeie nevoiașă ca vai de ea. Fata trebuia să zorească ziua-noaptea, ca să cîștige de-ale gurii. Alerga și se sfărîma necontenit printre noi, cu un coș plin de plăcinte, de cozonaci, de covrigi și alte bunătăți d-alde-astea. Și noi, oricît de necăjiți eram, cumpăram totdeauna și-i goleam coșul, de ne era foame, de nu ne era, numai s-o vedem veselă... Căci cum rîdea fata aceea, cum rîdea!...

Apoi, vezi, așa trecea vremea. Cînd în slujbă, cînd slobozi, cum se nimerea.

Şi-mi venise odată rîndul de sentinelă. Era toamnă tîrzie. Sufla un duşman de vînt, aspru şi friguros, de parcă-ţi ciupea obrajii cu cleşte înfierbîntate. Şi prin văzduh cetele negre de nouri se vrăjmăşeau ca nişte balauri. Eu, ca să nu mă cutropească somnul, umblam de colo pînă colo, mai tropăiam, mai căscam, ca omul cu urîtu-n spate. Şi-un întuneric ca acela, de nu-ţi vedeai nici mîna... Numai dintr-o parte pătrundea prin beznă un firicel de lumină galbenă ca faţa unui om mort. Licărirea aceasta însă tremura din ce în ce mai slăbită, uneori se sfîrşea de tot, apoi iar răsărea, dar mai stinsă şi mai potolită parcă... Acolo şedea Minodora. Într-o vreme, clipocind, aşa, cu ochii deschişi ca iepurele, mi se păru că aud ceva zgomot dinspre lagăr, ca şi cînd s-ar fi apropiat cineva încetinel, pe-a furişul. Îmi zgîiam ochii cît puteam, ca să deosebesc cîtuşi de puţin, dar întunerecul era aşa de gros, parcă eram într-un sac.

— Stai! Cine-i? strigai, însă nimeni nu îmi răspunse.

„Bag seama, mi s-a năzărit“, îmi zisei atunci, şi prinsei iarăşi a mişca. Dar de-abia trecu o vreme, cît să-ţi aprinzi luleaua, şi zgomotul de adineaori se auzi din nou, acuma mai aproape şi mai desluşit.

— Cine-i? zic. Cine-i, că trag!

— Sst... sst! şopti cineva întocmai la spatele meu, eu sînt!

— Feldrihan Luca... tu eşti? Încotro?

— Mai domol, bre, făcu el răguşit, să nu te audă... Mă duc...

N-am putut înţelege unde spunea că merge, căci o tivise repede spre casa cu lumină.

Nu mai ştiu cum s-a făcut, cum nu s-a făcut, dar în clipa următoare m-am pomenit şi eu pe urma

lui Luca. Alergam ca un smintit prin tufişurile desfrunzite. Rămurelele vlăguite mă plezneau peste ochi, dar eu nu simţeam nimic. Un singur gînd îmi rodea sufletul, ca şi cum roade cariul în grindă: „Luca se duce la Minodora". În răstimpuri, totuşi, mă opream şi ascultam. Înaintea mea auzeam paşii tîrîţi, repezi, ai lui Luca.

Nu-mi pot da seama cît am alergat aşa... Mie mi s-a părut un veac întreg. În sfîrşit, însă, deodată îmi răsări în faţă un ochi de lumină, care mă pironi locului. Ascultai cu băgare de seamă, dar afară de clocotele inimii mele, acum nu mai auzeam nimic... Mai trecu o clipă, două, apoi un ciocănit slab în geam îmi izbi urechile. Ferestruia se deschise lin, în pervaz se ivi căpşorul Minodorei. Cîteva vorbe întretăiate, rostite în fugă, bîjbîiră prin întuneric, şi, repede, parcă le-ar fi tăiat cu săcurea, se stinseră, şi fereastra se închise. Pesemne Luca intrase în casă...

Un vînt rece, ca gheaţa, prinse a bate dinspre cocioabă. Simţeam cum mi se strecoară prin carne, prin oase, cum îmi vîjîie în inimă, să mi-o crape. Ş-apoi deodată mă dezmeticii. Îmi veni în minte slujba şi mă întorsei repede la locul meu. Mare noroc că n-a dat nimeni peste mine cît am lipsit. În curînd fui schimbat, dar în noaptea aceea n-am închis ochii nici o clipă.

M-am mai zbătut eu ce m-am zbătut, cu gîndurile mele de băiat aprins, dar, în sfîrşit, ce aveam să fac? Am tăcut... A trecut o zi, au trecut mai multe, dar nimeni, vezi bine, nu bănuia nimic. Fetiţa, tot printre noi, şi mai veselă, s-o sorbi cu ochii...

Apoi... pesemne aşa a fost să fie.

În vremea aceea ne venise la companie un locotenent nou, să fi avut douăzeci de ani, bun şi frumuşel

ca un fagure de miere. Cum văzu dînsul pe Minodora, cum o îndrăgi foc şi prinse a o lua mai cu glume, mai cu vorbe dulci... cum fac feciorii... Dar fetişcana numai rîdea de el şi-l îmbia cu plăcinte. Şi băiatul tot mai zăpăcit, şi fata, tot mai rece. Îl vedeam adeseori şoptindu-i la ureche te miri ce, dar nu! Minodora rîdea şi cu dînsul, ca şi cu ceilalţi, şi atîta...

Într-o zi însă, nu-mi aduc aminte cum, locotenentul nostru şi-a luat inima în dinţi şi a sărutat pe Minodora. A strîns-o în braţe şi a sărutat-o drept pe buze, acolo, dinaintea noastră... a sărutat-o, ei, cum îţi spun. Fata îi trînti în cap coşul cu plăcinte, plînse, blestemă... dar ce se sinchisea el de aceea? A sărutat-o, şi gata! Iar noi rîdeam... rîdeam să ne prăpădim, ca netoţii. Ştiu eu de ce rîdeam? Poate de necaz că n-am sărutat-o noi, poate de bucurie că totuşi a sărutat-o cineva. Ş-am băgat de seamă că şi Luca rîdea ca ceilalţi. Dar cînd s-a depărtat locotenentul, iarăşi am văzut bine cum i s-au încleştat pumnii, cum a scrîşnit din dinţi ca o fiară şi cum a mormăit ceva în sine sîsîind...

A mai trecut ce-a mai trecut, şi iarăşi mi-a venit rîndul de slujbă. Minodora parcă uitase sărutarea cu pricina. Ba, în cele din urmă, prinse a face ochi dulci locotenentului, ştii, cum fac femeile cînd vreau să scoată pe bărbat din minţi. De vreo două ori locotenentul a îmbrăţişat-o... a îmbrăţişat-o şi a strîns-o cum se cade, şi fata nu s-a mai supărat, ci rîdea şi rîdea... Hm! Dar totuşi mi se părea că rîsul acela e prea prefăcut, prea sună a sec... Vezi, eu ştiam ce ştiam.

Ş-aşa, cum zic, mă puse iar de sentinelă, şi încă Dumnezeu ştie cum, iar la locul de altădată. Era tocmai în preajma Crăciunului, şi turna o ploaie

amestecată cu omăt, gata-gata să te înece. M-am oploşit în gheretă, iar acolo, scutit de umezeală, prinse să mi se îngreuneze capul.

Clipoceam de-a binelea, cînd, deodată, un bocănit scurt în spatele gheretei mă făcu să sar ca fript. Dădui să ies şi mă lovii faţă în faţă cu ofiţerul de inspecţie.

— Cine-a trecut adineaori pe aici? se răsti ofiţerul la mine.

— Să trăiţi, dom' căpitan, nimeni.

— Nimeni? răcni căpitanul. Nimeni? Minţi, hoţule, minţi ca un cîine! Eu cu ochii mei am văzut strecurîndu-se un om pe-aici către casa ceea!... Ai dormit, cîine! Ei, las', că te învăţ eu!

În clipa aceea parcă vedeam înaintea mea pe Luca. El, numai el trebuie să fie. Şi, fără să vreau, bolborosii printre dinţi: „Sărmanul băiat!"

După o scurtă şovăire, căpitanul porni repede înainte. „Hai!" zise către mine şi ceilalţi doi ostaşi ce-l însoţeau, şi ne îndreptarăm grăbiţi spre cocioaba în care şedea Minodora. Din ferestrele mici, scofîlcite, izvorau şi acum două fuioraşe de lumină roşiatică, întocmai ca nişte ţîşniri de sînge. Ajunserăm gîfîind în preajma casei şi ne oprirăm. Eram patru cu ofiţerul. Părea că din casă se aud oftări, plînsete înăbuşite.

Încetinel, ne tîrîrăm pînă sub streaşină. Căpitanul se ridică în vîrful picioarelor şi se uită prin geam. Un glas scîncit de femeie răsună deodată ca o horcăire de moarte: „Ce faci, dragul meu, ce faci?" „Minodoro, unde eşti?... Vino lîngă mine... Vino!"

În lumina scăzută a ferestrei văzui desluşit că faţa căpitanului încremeneşte şi se albeşte ca varul.

— Hai! Înlăuntru! porunci răguşit ofiţerul şi

ne opintirăm fuga spre uşa, care, într-o clipă, fu ridicată din ţîţîni.

Cînd ne-am pomenit în mijlocul casei, ne-a cuprins spaima de ce-am văzut. Jos, lîngă vatră, încolăcit şi schimonosit, zăcea locotenentul nostru, locotenentul care sărutase pe Minodora. Din gît îi bolbocea gîrlă sîngele. Cînd şi cînd, gîfîia înecat. Iar ochii cei de cărbune, ieşiţi din orbite, luceau ca două globuri de marmură... La masă, aşezat pe laviţă, cu fruntea răzimată în palme, Luca privea ca un lup flămînd la locotenentul care se lupta cu moartea.

— Mă!... Mă!... ticălosule, tîlharule! răcni deodată căpitanul, şi se azvîrli sălbatec asupra lui Luca.

Feciorul ridică fruntea, se uită o clipă la noi şi nu zise nimic. Nu s-a împotrivit, nu s-a apărat. Ghionturile căpitanului cădeau ploaie peste capul lui, peste obraji, dar el nu scoase nici un glas de durere. Răbda loviturile, parc-ar fi fost un morman de piatră, pînă-l podidi sîngele pe gură şi pe nas şi se rostogoli ameţit la pămînt...

Şi iac-aşa, săraca Minodora... De-atunci nu am mai văzut-o printre noi... Săraca!... Da-i mult de-atunci, tare mult... Şi totuşi, cînd îmi aduc aminte de dînsa, mi se pare că numai ieri s-a întîmplat...

Noaptea se revărsase domol, pe nesimţite, şi învăluise pămîntul în haină de jale. Spuza de stele tresărea sfioasă în văzduhul mohorît. Susurul înăbuşit al frunzelor legănate de răveneala nopţii pătrundea în casă, ca un glas tînguit, care vine de departe şi se stinge.

Fusul Ilenii nu se mai învîrte. Iar în ochii ei albaştri, la lumina rumenă a focului din vatră, izvorăşte un bob de mărgăritar, licăreşte o clipă, apoi se rostogoleşte peste obrajii ca laptele...

PROŞTII

Cînd să iasă Nicolae Tabără din casă, se poticni în prag, şi cît p-aci să se prăvale cu dăsagii de-a umăr, cum era.

— Bagă de seamă, bărbate, îi zise nevastă-sa cu glasul răguşit de spaimă, bagă de seamă să nu păţeşti ceva, că asta nu înseamnă bine!

— Ia taci mulcom, măi drace, nu-mi tot cobi a rău, mormăi ţăranul necăjit, bojdicăind pînă în mijlocul ogrăzii. Da' ce să păţesc? urmă apoi mai răspicat. Numai voi s-aveţi grije să nu-mi ticluiţi vreo poznă pînă ce ne întoarcem noi... Să fii cu ochii în patru la pologul cela din livadă, să nu-l laşi să vi-l mănînce toţi cîinii!...

Mai boscorodi el vreo trei vorbe, apoi îşi scoase pălăria de paie zdrenţuită, îşi făcu cruce, închinîndu-se ca la mătanie, şi rosti domol:

— Doamne-ajută!...

Pe urmă îşi îndesă pălăria în cap, tuşi de două ori, scuipă ascuţit şi se întoarse spre feciorul său, care aştepta somnoros deoparte:

— Hai, băiete, să pornim, să nu întîrziem!...

Femeia, luminîndu-le din prag cu felinarul, adăogă şi ea, cu mintea ei cea proastă:

— Aşa, aşa, grăbiţi-vă, să nu vi se întîmple ceva... D-zeu să v-ajute!...

Dar Nicolae n-o mai auzi. Ieşise repede din ogradă şi o apucase cu paşi voiniceşti pe uliţa ce se întindea ca un brîu albineţ printre casele pitite în noaptea de păcură. În urma lui, feciorul tăndălea, ca un mînz trudit, ciulind urechile şi uitîndu-se cînd în dreapta, cînd în stînga, parcă i-ar fi fost frică să nu se năpustească cineva asupra lor.

În colţul ulicioarei ce ducea la gară, felinarul funinginit împrăştia o lumină gălbuie, mucezită. Umbrele pervazurilor se tolăneau răşchirate ca degetele unei mîini uriaşe şi se pierdeau îndată în beznă.

— Taci, că-i bine! răsuflă Nicolae, oprindu-se oleacă sub felinar.

— Oare n-o fi trecut? bîlbîi feciorul, ca să zică şi el ceva.

— Da' de unde!? Doar l-am fi auzit şuierînd, făcu bătrînul cu mîndrie, urnindu-se iar înainte.

Gara era pustie toacă. Numai într-un ochi de fereastră clipocea flacăra bolnavă a unei lămpi de veghere. Cele trei perechi de şine licăreau, ca nişte dungi de argint, sub pîlpîirea luminii chircite.

— Bine că ne vedem aici, blogodori Nicolae Tabără, scîrjîind prundişul peronului cu paşii săi apăsaţi. De-acu poate veni cînd i-o plăcea, că nu mi-e frică...

Dibuiră amîndoi prin întuneric, căutînd vreun locşor unde să se adăpostească pînă va sosi trenul. Feciorul, mai îndrăzneţ, se apropie de uşa sălii de aşteptare şi puse încetinel mîna pe clanţă. Era încu-

iată. Zări în stînga ușii o bancă, o pipăi cu băgare de seamă, parcă s-ar fi gîndit să se așeze sau nu, stătu o clipă la îndoială și, în sfîrșit, se lăsă alături pe lespedea de piatră dinaintea pragului. Bătrînul își alunecă sarcina pe bancă și se cocoloși și el lîngă fecior.

— Pesemne-i cam devremior, se scînci feciorul într-un tîrziu cu glas potolit.

— Pesemne... Om aștepta, ce să facem? răspunse Nicolae obosit.

Și de-acum amuțiră amîndoi. Priveau duși încoace-încolo, se așezau mai bine pe lespede și gemeau înăbușit, în răstimpuri, parc-ar fi fost strînși în curele.

Cerul se mai răzbunase. Pete vinete-șterse, presărate rar cu stele, se deschideau prin volbura neagră de nouri. Și întunericul începu a se limpezi. De jur împrejur, linii spălăcite, nehotărîte, tremurau în beznă. Coamele dealurilor din față, ca un tăiuș de ferăstrău uriaș și hodorogit, se desemnau din ce în ce mai lămurit pe pînzișul cenușiu al văzduhului, iar deasupra lor coroanele plopilor bătrîni de pe țărmul Someșului se ridicau negre, ca niște mîini amenințătoare. Gîlgîitul trudit al apei rătăcea prin aer ca tînguirile neînțelese ale unor oameni prăpădiți de nevoi.

Flăcăul se cotoșmăni mai bine pe lespede, își aduse genunchii pînă la nas și, cuprinzîndu-i cu amîndouă brațele, bîigui scurt și mustrător:

— Nu mai vine...

— Nu, tuși Nicolae, scotocind în chimir după lulea.

Aprinse și începu a pîcăi alene, nepăsător, scuipînd des și țîșnitor printre dinți.

Gara cu magaziile ei prinse a se dezbrăca de întunerec. Un vînt aspru, tomnatec, vîjîia prin porum-

biştea dimprejur, scutura stăruitor olanele coperişurilor. Iar peste linie, ascunsă sub sălciile zăvoiului, hruba de nuiele a hamalului răsări şi ea, trezită din somn, cu ochiul ei roşu, plîns şi ars de sărăcie.

Dinspre tîrg, deodată, se desluşi zgomotul unor paşi tîrîţi, greoi, însoţiţi de gemete înfundate. Feciorul ridică fruntea şi trase cu urechea:

— Vine cineva... zise înăbuşit.

Portiţa zăplazului scîrţîi prelung şi o babă, gîrbovită ca un gînj, cu faţa zbîrcită ca o hribă uscată, se apropie de drumeţi.

— Oare n-am întîrziat, oameni buni? întrebă dînsa îngrijorată.

— Nu, lele, nu, murmură Nicolae cu pipa între măsele. Da' pînă unde? adăogă apoi cu jumătate gura, în vreme ce baba se ghemui pe bancă, gîfîind ca un dobitoc trudit.

— Pînă la Beclean, răspunse ea piţigăiat, ştergîndu-şi obrajii cu mînecile cămăşii. Numai pînă la Beclean... A, vai de sufletul meu, ce-am alergat!... Mă temeam să nu întîrziu, Doamne fereşte, de năpraznicul ăsta de tren, că mi s-a părut că-l aud şuierînd cînd eram pe la biserică. Uuf! Toată-s un lac de apă... Şi dumneavoastră-l aşteptaţi?

— Îl aşteptăm şi văd că nu mai vine...

— Vă duceţi departe?

— Ba nu... Pînă la Salva...

— Apoi ce să faci? Cată să ne sfărmăm şi să ne izbim, dacă vrem să trăim în pîrdalnica asta de lume... Aşa... Ce să facem?

Şi iar mocniră, acuma tustrei, oftînd şi gemînd în răstimpuri, cum fac ţăranii cînd nu mai ştiu ce să vorbească.

După o bucată de vreme, un felinar verde ieşi din cocioaba hamalului. Lumina gîtuită se bălăbănea necurmat, dispărea şi iar se vedea.

— Aha! tresări flăcăul, de-acu îndată soseşte.

Felinarul se mări din ce în ce, şi pe urmă se desluşi şi chipul negru, bărbos al hamalului.

— Să dea Dumnezeu bună dimineaţa, făcu Nicolae trăgănat şi smerit, sculîndu-se şi dîndu-se la o parte.

— Noroc, bombăni scurt hamalul.

— Oare vine degrabă, domnule? întrebă şi baba, apropiindu-se un pas spre hamalul care înjura, necăjindu-se să potrivească cheia în broasca uşii.

— Ce-mi tot dîrlîieşti aici, babo? Ce-mi toci capul şi dumneata?! Nu cumva ţi-ai ţinea gura? se răţoi deodată hamalul, semeţ în sufletul său rînced că poate certa şi el pe cineva care-i mai slab decît dînsul...

Apoi, încetul cu încetul, gara se dezmorţi. Prin săli, pe peron, luminile lămpilor începură a răspîndi raze galbene, cîrcălite, care tremurau şi se îngrămădeau pe feţele încreţite ale celor ce aşteptau. Pe ulicioară se auzeau tot mai des leopăiturile paşilor grăbiţi. Cînd şi cînd, uruitul roţilor unei trăsuri înjunghia văzduhul, se iuţea apropiindu-se şi se tăia scurt; urma gîfîitul cailor trudiţi, vorbele repezi, aruncate din vîrful limbii, ale celor ce soseau...

Acum sala de aşteptare gemea de lume. Ţăranii, cu feţele supte, cu umerii obrajilor ieşiţi în afară, cu barba şi mustăţile zbîrlite, se îmbulzeau de-a valma printre muncitorii spîni, cu obrajii ca cenuşa, îmbrăcaţi în straie nemţeşti, murdare şi ferfeniţite.

Apoi, deodată, dintr-o odaie vecină, şeful gării ieşi somnoros, bosumflat, învăluit într-o manta groasă,

şi intră în biurou trîntind uşa. Se certase cu nevastă-sa, fiindcă îl sculase mai devreme cu cinci minute, şi acuma era furios pe toată lumea. Printre oamenii din sală se răspîndiră ca fulgerul şoaptele: „Biletele! Vine ăl ce dă bilete!... Haideţi la bilete!" Şeful însă se plimba plictisit, încoace şi încolo, cu ochii jumătate închişi, pe urmă se opri, se întinse de cîteva ori de-i pocniră oasele, îşi aruncă privirea spre ceasornicul din perete şi se repezi pe peron, unde prinse a trece în revistă pe călătorii care tropăiau din picioare, zgribuliţi şi rebegiţi de frig.

În sfîrşit, geamul ghişeului se deschise, şi pe marmora soioasă începură a zăngăni banii azvîrliţi în pripă. Nicolae Tabără cu feciorul său se umeriră şi dînşii de zor spre rampă, strîngînd în pumnii încleştaţi paralele umezite de sudoare. Dar un vardist coşcogea se răpşti la ei, aţinîndu-le calea:

— Unde vă burduşiţi, he? Nu puteţi aştepta pînă vă vine rîndul?... Ei, drăcia dracului!...

Îl înşfăcă pe Nicolae scurt de guler şi-l bruftui îndărăt, apoi, întorcîndu-se către un domn îmbrăcat bine, se ploconi zîmbind:

— Poftiţi, domnule, poftiţi înainte!...

...Din depărtare, un şuier prelung şi răguşit spintecă aerul.

— Vine, vine! fierbea lumea neliniştită, îmbîcsindu-se în ruptul capului spre ghişeu.

— Fă-ţi bunătate, domnule, şi ne dă două pînă la Salva, că ne lasă aici maşina! stărui Nicolae Tabără din dosul rampei, întinzînd mîna cu gologanii peste capetele oamenilor.

— Gura, prostule! îl împunse şeful, morocănos, aruncîndu-i o privire cruntă şi dispreţuitoare, apoi închise repede ferestruica.

Ţăranii se holbară uluiţi unul la altul.

— Cre' că nu ne dă? se auziră printre dînşii cîteva voci pline de spaimă, în vreme ce o buduhaiţă de femeie limbută striga în gura mare:

— O, bată-l scîrba să-l bată, că mînios l-a mai făcut Dumnezeu!

Şeful însă se dusese numai la aparatul telegrafic, unde bocăni de două ori, pe urmă iar se întoarse la geam.

Şi trenul se apropia mîncînd pămîntul. Scîrţîitul sfîşietor al roţilor, pufăitul obosit al locomotivei se topeau într-un răzbubuit surd, aspru, care creştea mereu. Apoi repede intră în gară şi se opri brusc. Conductorul sări jos cel dintîi şi urlă hodorogit:

— Năsăud... o minutăăă!

Cîţiva călători coborîră grăbiţi, luptîndu-se să străbată printre cei de pe peron, care năvăliră furtunatec asupra vagoanelor.

— Unde mergeţi, proştilor? răcni conductorul către ţăranii care alergau zăpăciţi în sus şi în jos, neştiind unde să se urce. Nu acolo, mă! Mai la vale, prostule, mai la vale-s vagoanele pentru boi!

Conductorul striga şi zîmbea mulţumit în sine că a spus o glumă minunată. Cînd şi cînd, arunca priviri pline de înţeles unui domn bondoc, care se uita la dînsul şi-l asculta cu un surîs de admiraţie pe buze...

La ghişeu lumea se rărise de-a binelea. Abia vreo cîţiva ţărani bătrîni şi slăbănogi mai forfoteau şi se înghesuiau, parc-ar fi stat pe jăratec. Nicolae cu feciorul şi cu baba, care acum se ţinea de dînşii ca scaiul de oaie, alergînd neîncetat de la un capăt al rampei la cellalt, priveau rugători în răstimpuri la vardistul care le răspundea printr-o încruntare din sprîncene şi la şeful care ţăcănea biletele şi-i măsura

cu sulițe de dispreț cînd din întîmplare îi cădeau înaintea ochilor. În cele din urmă, însă, ajunseră și ei la ferestruică.

— Două pînă la Salva, zise Nicolae pleoștit, numărînd gologanii unsuroși pe tabla albă de marmoră.

— Altădată să te înveți minte, mojicule! îi sîsîi șeful, aruncîndu-i biletele.

— Iartă, domnule, iartă-ne și nu ne năpăstui... bîlbîi bătrînul umilit. Că noi sîntem proști, păcatele noastre... Pesemne așa ne-a lăsat Dumnezeu, proști și necăjiți și nepricepuți, păcatele noastre... Da' dumneavoastră trebuie să fiți mai iertători, că sînteți oameni învățați și...

— Hai, pleacă d-aici, să nu te mai aud flecărind! Mi-e scîrbă și-mi vine rău cînd vă văd, izbucni șeful strîmbînd din nas, apoi trînti geamul și scuipă cu greață.

Nicolae Tabără stătu o clipă nemișcat, clătină încetinel din cap, întrebător și nedumerit, pe urmă ieși sprinten, urmat de fecior și de babă. Cînd ajunseră pe peron, auziră glasul ascuțit al conductorului:

— Gataaa!

Se repeziră tustrei înainte, spre locomotivă, apoi la mijlocul drumului își luară seama și se întoarseră.

— Urcă-te, mă, urcă-te, bătu-te-ar Dumnezeu să te bată, prostule! zbîrnăi prin aer vocea aspră a conductorului.

Nicolae se avîntă pe scările unui vagon în ale cărui ferestre zărise capete de țărani. Se cățără de clanță și o smuci cu putere, dar ușa nu îngădui. Și trenul șuieră prelung și începu a bubui și a fosăi.

— Urcați-vă, mă, urcați-vă! fulgeră din nou conductorul, bîțîind din mîini și din picioare.

Bătrînul se dădu repede jos şi se azvîrli la altă uşă, în vreme ce trenul începu a înainta vuind, iar baba se bocea amarnic, frîngîndu-şi mîinile. În clipa aceea însă conductorul se năpusti ca un viespe asupra lui Tabără, îl înhăţă de după cap, îi trînti un pumn în ceafă şi-l îmbrînci pe scări la vale... Feciorul cu baba stăteau deoparte ca doi pociumbi şi se uitau cu ochii sticloşi de spaimă.

— Să vă sculaţi mai devreme, putregaiule, şi să nu mocoşiţi, fire-aţi ai dracului să fiţi! răcni conductorul, dispărînd într-un vagon.

Nicolae Tabără se prăvăli grămadă cu obrazul în prundiş şi sîngele îl prididi pe gură şi pe nas. Şi aşa rămase un dram bun de vreme, neclintit ca un mort. Creierii îi vuiau, iar sufletul îi sîngera şi-l durea mai straşnic decît rănile feţei. Apoi se ridică încetinel, clătinîndu-se pe picioare, îşi şterse sîngele cu poala cămăşii şi aruncă o privire mută în urma trenului, care se pierdea în ceaţa zorilor. Un val amar de vorbe îi răsări în suflet, dar buzele lui crîmpoţite de-abia putură rosti oftînd:

— Nu v-ajute Dumnezeu-sfîntul!

Printre nourii bolbocaţi în văzduh, la răsărit, o trîmbă de lumină cireşie se zvîrcolea şi se înteţea. Tabără îşi avîntă povara în spinare şi porni încet înainte pe o cărare spinoasă, cu capul plecat, cu inima urnită, iar feciorul şi baba, tăcuţi şi îngînduraţi, îl urmară pîrjol... Din noianul negru de nouri, însă, soarele scăldat în sînge îşi înălţa biruitor capul şi împroşca în feţele drumeţilor o beteală de raze purpurii...

CULCUŞUL

Văzduhul clocotea de zăpuşeală...

O beteală de aur aprins se bălăbănea subt albastrul lăptos al cerului. Fuioarele subţiri de căldură se întortocheau de-a valma peste lanurile gălbejite de soare, alunecau uşor pe deasupra coperişelor ţuguiate ale mahalalelor, se zvîrcoleau îndîrjite printre turlele tinichelate ale oraşului nemărginit. Cîte-o gură de vîntişor sec şi aspru răscolea în răstimpuri pulberea albă ca omătul de pe şoseaua ce se întindea, netedă ca un brîu de argint, printre livezile dogorîte de arşiţă. Prin prejurimile ofilite, arborii presăraţi rar, ca nişte bulgări de vopseală verde lîncezită pe o icoană colboasă, moţăiau toropiţi de oboseală. Umbre uriaşe păşeau agale peste întreg cuprinsul, se lungeau, se resfirau şi apoi se prăpădeau în zările scăldate în abureală.

— Aaaoh! căscă Dumitrache Cîntăreanu, pocnind din încheieturi. Aaaoh, Didico!

Stătea sub un nuc pîntecos în „culcuşul" de la „Trei gîşte", lungit pe spate, cu mîinile încopciate sub

ceafă, cu privirile pierdute pe pînza vînătă, limpede şi nesfîrşită, care se rotunjea molatec deasupra pămîntului. Prin frunzişul nucului se strecora o reţea minunată de ochiuri de umbră şi de soare, care se întreceau sprintene pe obrajii lui hopuroşi şi uscaţi ca coaja sîmburelui de măsline. Din haina aşternută pe sub dînsul, prin căptuşeala zdrenţuită, se zgîiau două buzunare ferfeniţite şi înnegrite de smoală. Jobenul spart şi mucezit, aruncat în spinişul din preajmă, părea o grămăjuie de humă arsă.

— Aaaoh! făcu Cîntăreanu din nou după un răstimp. Didico scumpă, mi-e foame!

— Ia taci din gură, pungaşule, fire-ai al dracului să fii! se răpşti brusc Didina, care şedea alături, răzimată de tulpina nucului, încolăcită, ca un dobitoc, la umbră. Îşi frecă ochii cu dosul palmelor, pînă ce se roşiră ca două sfecle fierte, apoi, ridicînd capul cu o trufie caraghioasă şi aruncînd nişte priviri pline de scîrbă spre bărbatul ce sta şi acum neclintit, începu a-l ocărî: Aoleu, pieri-ţi-ar viţa şi sămînţa, că m-ai sculat din somn tocmai cînd aţipisem şi eu niţel... Aoleu!...

Cîntăreanu se holbă la dînsa, zăpăcit de mirare; bulbii ochilor i se nălbiră deodată ca două globuri de sticlă lucioasă.

— Dar dacă mi-e foame, fă? Dar dacă mi-e foame?... Ei, atunci ce zici, drăcoaico, ce zici?

Femeia dădu să răspunză, în clipa aceea însă Cîntăreanu sîsîi ceva, scoase un ţipăt înfundat, dobitocesc, şi-şi încleştă pumnii gata să izbească. Didina se sculă friptă şi începu a se învîrti ca o sfîrlează în jurul nucului, din a cărui scorbură scoase în grabă un coşuleţ acoperit cu o cîrpă pestriţă, soioasă. Întinse basmaua pe iarbă şi răsturnă la repezeală conţinutul

coşului: mezeluri scofîlcite, rămăşiţe cigălite de oase de păsări, cîteva legături de praz şi o felie sănătoasă de pîine, cîrcălită de unsori. Şi, aşternînd, blestema printre dinţi şi azvîrlea, din cînd în cînd, priviri piezişe spre Cîntăreanu, care acum nici nu o mai lua în seamă.

— Haide, hoţule, de te înfundă! bombăni pe urmă femeia, aşezîndu-se bulgăreşte lîngă mîncare şi începînd a înghiţi grăbită, parc-ar fi alungat-o tătarii.

— Nu mă mai ocărî, fetiţo, fire-ai a dracului! Să nu mă mai ocăreşti, că te iau la bătaie, mormăi Cîntăreanu c-o pîlpăire de zîmbet sălbatec în colţul gurii, tîrîndu-se în patru buşi spre basma.

— Parcă eu nu ştiu că vrei să mă omori, tîlharule, parcă nu ştiu?... Hai, loveşte, că mie nu mi-e frică!... Haide!... Haide!...

— Ţine-ţi clanţa, fă, că mă superi şi, dacă mă superi, o să te fac să-ţi înghiţi toate măselele!...

Didina se mulcomi o clipă, dar apoi deodată izbucni ca o smintită:

— Pesemne ţi-e necaz, golane, că mă vezi mîncînd şi pe mine... Ai?

— Ai ghicit, scumpo, rînji Cîntăreanu cu răutate. Tu ocăreşti, tu blestemi şi, cînd colo, tot tu vrei să şi haleşti... Parcă tu ai fi muncit-o!

— O, mînca-te-ar ocna, hămesitule! Da' nu alerg eu toată ziua, nu colind eu toate mahalalele pînă ce pot ciupi cîte ceva de-ale gurii?... Aoleu!... Şi tu stai ca un trîntor şi te pîrleşti la soare, mînca-te-ar ocnele să te mănînce!

— Acu ţi-a ajuns, dragă! Cară-te de-aci şi lasă să mai halesc şi eu!... Cărel!... Cărel!...

Îi trînti brusc un pumn în piept şi o îmbrînci cît colo, apoi se puse să molfăiască singur cu lăcomia

unui cîine flămînd, înghițind felii uriașe de pîine, cu cîte-o mușcătură de carne. Și, în vreme ce măcina grăbit ca iepurele, ochii îi sticleau de plăcere, iar pe la colțurile gurii i se prelingeau vine subțirele de bale.

Didina se ghemui bosumflată deoparte, își adînci obrajii în poală și începu a lăcrima.

— Aoleu, mîncate-ar fript pungașii, aoleu, putrezi-ți-ar oasele printre zidurile pușcăriei! Aoleu, cum mînînci tu din sudoarea mea și cum mă lași pe mine să mă lihnesc de foame! Aoleu, zănaticule, aoleu, candriule, că eu, sărman de capul meu, îmi ciopîrțesc ciolanele ca să te îndop pe tine, ș-acuma tu, afurisitule, mă huiduiești!... Aoleu! Aoleu!

Cîntăreanu însă fosăia liniștit, se lingea cu plăcere pe buze, și numai rareori privea la Didina cu niște ochi foarte mirați, parc-ar fi întrebat-o cînd va conteni plînsul.

Prin frunzișul crîmpoțit al nucilor se strecora un mănunchi de raze galbene, îmbrobodind fața femeii cu o maramă veștedă de lumină și făcînd să licărească întocmai ca niște bobițe de grîu lacrămile ce-i picurau încetinel pe obraji... Deodată, bărbatul, cu mustățile zbîrlite și pline de fărimituri de pîine și de carne, se întoarse la Didina și-i zise cu glas dulce, dar poruncitor:

— Iii, Didico, uitasem... I-adu sticla ceea cu țuică!... Aoleu, cum am uitat ca pămîntul... Bine că mi-am adus aminte... Ad-o repejor, fetițo...

Ea nu răspunse. Rămase două clipe nemișcată, dar apoi tot se sculă și începu a cotrobăi în scorbura nucului. În momentul acesta, însă, dinspre șosea se desluși un foșnet de pași tîrîți. Cîntăreanu întinse capul înainte, ca și cînd ar fi vrut să auză sau să

vază mai bine, trase repede cîrpa peste mîncare și rosti înăbușit:

— Sssst! Ssst!

Didina se întoarse ca fulgerul, se lăsă tiptil, își făcu mîna cozoroc și se uită cu băgare de seamă spre șosea. În șanțul crescut cu buruieni și adumbrit de mărăcini se tîra încetinel o mogîldeață neagră. Făcea doi-trei pași, se oprea, pornea din nou. Din cînd în cînd, se uita îndărăt, parcă i-ar fi fost teamă că-l urmărește cineva.

— Bambaloi! șopti Didina scurt, revenindu-și în fire și vîrînd iar mîna în scorbură, de unde scoase numaidecît o sticlă verde cu țuică.

— Na! făcu apoi dînsa către Cîntăreanu cu o mutră de copil morocănos. Pe obrajii ei, unși c-un paienjeniș de pulbere cenușie, erau încrustate două brazde late de lacrămi.

Cîntăreanu duse gîrliciul la gură și trase o dușcă zdravănă. Apoi astupă binișor sticla, o așeză lîngă dînsul și urmă să mănînce cu poftă înnoită. Și după un dram de vreme zise femeiei mai împăcat, dar fără să o privească:

— Bea și tu... dacă vrei!...

Didina se apropie fuga ca o pisică, înșfăcă sticla și supse o gură bărbătească. Clipi de cîteva ori din gene și din sprîncene, apoi se mototoli lîngă Cîntăreanu și-i rînji c-un văl de mulțumire și de lingușire răsfățată pe față.

— Mi-e foame, tăticule!...

Dar el nu o luă în seamă, nici nu-i răspunse nimic. Femeia totuși începu să molfăiască și ea, înghițind bucături mari, care, alunecîndu-i pe gît în jos, îi umflau beregata, parcă ar fi înghițit nuci.

În vremea aceasta sosi și Bambaloi la culcuș. Era un om scund și gros, cu fața scobită de vărsat și arsă de soare, îmbrăcat în zdrențe răspetecite, desculț, c-o pălărie cenușie blegită de subt care, printre cîțiva cîrlionți de păr ca păcura, sticleau o pereche de ochi scufundați în fundul capului.

— Trăiți, băieți! zise el cu un glas răgușit și gros, așezîndu-se alene deoparte.

Ceilalți doi tăcură și se strînseră mai aproape de mîncare, parc-ar fi vrut s-o apere de privirile pofticioase ale noului-venit.

Trecu o bucată bună de vreme fără ca vreunul să scoață o vorbă. Cîntăreanu și Didina se grăbeau cu mîncarea, pe cînd Bambaloi își descheie haina, apoi cămașa și începu a-și scărpina pieptul coperit cu păr lung și negru, printre care licăreau picuri grași de sudoare. Într-un tîrziu, Cîntăreanu totuși deschise vorba și-l întrebă ca cu gura altuia:

— Făcuși vreo învîrteală?

— Am umflat cinci franci ș-o băncuță de la un țăran pe Calea Moșilor.

— Dormea? întrebă atunci Didina cu gura plină.

— L-am întors! sfîrși scurt Bambaloi, lungindu-se cu burta-n sus.

Apoi tăcură iarăși. Nu se mai auzea decît clănțănitul dinților și plescăitul buzelor celor ce mîncau. Din depărtare însă se strecora pînă aici respirarea tihnită a orașului înfumurat, care semăna cînd cu vuietul unei ape adînci, cînd cu vîjîitul unui vînt de furtună, cînd cu mugetul trudit al unui dobitoc uriaș.

— Joci? întrebă Cîntăreanu iarăși, uitîndu-se la Bambaloi cu niște ochi cercetători, sfredelitori.

— Cum? zise cel întrebat, ridicîndu-se pe jumătate şi mîngîind cu privirile sticla cu ţuică ce se zărea sub haina lui Cîntăreanu.

— Joci *babaroasa?*

— Se poate? mormăi el domol, apoi adăogă repede cu mîinile întinse: Dă-mi şi mie o gură de ţuică, măi Cîntărene!

— Ţi-ai găsit... Nu dau...

— Să-ţi stea în gît!

Şi în vreme ce Bambaloi, scrîşnind din dinţi de necaz, se tîrî mai depărtişor şi scoase de după brîul cafeniu, cu care era încins, un pumn de gologani unsuroşi, pe care îi numără cu zgomot, Cîntăreanu potrivi sticla la gură, şi dintr-o duşcă o goli toată, apoi se tolăni cu burta la soare, pufăind şi rîgîind ca o gîscă îndopată. Didina, înviorată şi sprintenă, adună rămăşiţele, le cotoşmăni în coş şi le ascunse bine în scorbură; pe urmă se ghemui la poalele nucului, la pîndă. Şi, privind dusă spre şoseaua argintită de soare, lălăia din cînd în cînd cîte-un crîmpei de cîntec bătrînesc...

Încetul cu încetul, soarele se apropiase de asfinţit, vărsînd, înainte de a se pierde, o ploaie de suliţe galbene asupra pămîntului însetat. În depărtări, turlele oraşului, îmbrăcate în văluri fantastice de umbre şi luminişuri, străjuiau ca nişte ostaşi uriaşi pe un cîmp de bătălie hopuros şi părăginit. De jurîmprejur, însă, nici un zumzet nu mai adia, parcă toată lumea ar fi căzut într-o toropeală de moarte.

Şi liniştea aceasta abia cînd şi cînd era întreruptă de leopăitul uşor al paşilor celor ce soseau la culcuş. Dinspre oraş, oameni zdrenţuroşi, pîrliţi şi scofîlciţi la faţă, se tîrau ca şerpii prin şanţurile

şoselei spre culcuşul de la „Trei gîşte". Didina îi zărea de departe şi şoptea: „Ssst! St!", iar după ce se apropiau, le zicea pe nume: „Neneciu!", „Bididiu!"... La culcuş fiecare îşi avea „patul" său călcat şi bătătorit în iarba înaltă şi grasă de sub nucii din preajmă. Vorbeau puţin, scurt şi numai despre învîrtelile ce le făcuseră peste zi. Scotea fiecare paralele ce le şterpelise de cine ştie unde, le zuruia cu dragoste în găvanul palmelor, le număra cu multă băgare de seamă de mai multe ori, sau le rînduia în moviliţe de cîte un leu pe haina care îi servea de aşternut, apoi, cînd se plictisea sau cînd isprăvea, le ascundea frumuşel, ca să nu-l vază nimeni şi întreba pe cei dinprejur:

— Joci?

Care, la rîndul lor, răspundeau într-un glas:

— Se poate?

În sfîrşit, Bambaloi se puse în mişcare. Scoase dintr-o spărtură tainică a vestei sale o pereche de zaruri de os, le cercetă cîteva clipe, apoi începu a le scutura în pumni, privind pe subt gene spre ortacii care picoteau la umbră. Se tîrî lîngă Cîntăreanu şi, încolăcindu-se turceşte, sîsîi scurt:

— Haideţi!

Cîntăreanu aşternu o bucată de muşama roasă între două rădăcini pe jumătate ieşite din pămînt, iar oamenii se aşezară toţi împrejur. Dar, înainte de-a scoate paralele, fiecare îşi trecu mîna peste muşama, ca să se convingă că nu s-a făcut nici un şiretlic.

Începură jocul... Grămăjoarele de gologani asudaţi, rînduite în turnuleţe regulate sau împrăştiate alandala, luceau ca nişte ochi galbeni, vrăjmaşi în văpaia fuioraşelor piezişe de lumină ce se furişau printre frunzele nucilor.

— Ieşi, Neneciu! şopti răguşit Cîntăreanu.

Neneciu, un băietan de vreo douăzeci şi trei de ani, smead şi uscat ca tinicheaua, îmbrăcat ceva mai binişor ca ceilalţi, cu mîinile noduroase şi late ca lopeţile, apucă un pumn de gologani, îi jucă în palmă, apoi îi trînti pe muşama şi, împărţindu-i în două, zise cu glas stins:

— Jumătate şi jumătate!... Răspunde?

— Răspunde!

Cîntăreanu strînse crunt din sprîncene, luă zarurile, le scutură îndelung în pumnul întredeschis şi le aruncă uşor pe muşama. Şi cu gîtul înţepenit înainte, cu nişte priviri sălbatice, sticlitoare, urmări rostogolirea bucăţilor de os, pînă ce acestea se opriră într-un colţ.

— Trei şi doi! şopti Cîntăreanu, muşcîndu-şi buzele; apoi, uitîndu-se la mîna lui Neneciu, care înşfăcase zarurile, zise cu un zîmbet amărît: Fără cacealmale, piciule!

În clipa aceea însă Neneciu azvîrlise zarurile, şi acuma toţi îşi plecară capetele, aşteptînd cu ochii zgîiţi. Peste faţa lui Neneciu trecu repede o rază de bucurie, dar se stăpîni numaidecît, întinse mîna cu o răceală silită şi numără paralele bîiguind:

— Şase şi şase! şi apoi adăogînd: Opt bani!...

Cîntăreanu căzuse cu capul pe piept de necaz, dar se dezmetici şi el repede şi numără tremurînd optzeci de bani. Apoi împinse tot restul pe muşama şi strigă înăbuşit, în vreme ce pe frunte îi răsăriră cîţiva picuraşi de sudoare, culoarea leşiei.

— Ce vine!... Răspunde?

— Răspunde!

Toţi priviră cu ochii holbaţi, cu răsuflarea reţinută, la Neneciu, care aruncase zarurile şi nu făcuse nimica. La spatele lui Cîntăreanu, Didina

tremura ca o vargă verde de alun. Zarurile însă trecură de mai multe ori de la Neneciu la Cîntăreanu fără nici un rezultat, așa că jucătorii începuseră a-și pierde răbdarea. Dar atunci Cîntăreanu, aruncînd din nou zarurile, făcu unu și doi, și Neneciu mătură paralele.

— Ptiu, lovite-ar relele, damblagiule! țipă Cîntăreanu, sărind ca un nebun și scuipînd pe Neneciu între ochi.

Neneciu surîse nepăsător, se șterse cu mîneca cămășii și jucă mai departe cu ceilalți tovarăși, în vreme ce Cîntăreanu, zvîrcolindu-se ca un pește de mînie, se întoarse spre Didina și o luă pe ea la înjurături:

— Fugi d-aici, drăcoaico, că din pricina ta am ghinionul ăsta...

— Aoleu, fire-ai al dracului, dar io-s de vină dacă tu nu știi să joci? !

— Fugi, pungășoaico, să nu te iau de păr! Fugi!...

Didina se sculă și se depărtă doi pași, clămpănind cu greață:

— Mînca-te-ar ocnele!...

Jocul însă nu conteni de loc. Movilițele de gologani se micșorau sau se măreau din clipă în clipă. Doar grămada lui Neneciu creștea treptat-treptat. Pe fețele tuturor se oglindea o spaimă nedeslușită, iar pe frunte și sub buza de jos le licăreau cununițe de sudori reci. Numai pe obrajii lui Neneciu tremura adierea unui zîmbet de bucurie și de răutate, dar și la dînsul colțurile gurii se lipiseră de dinți, dîndu-i înfățișarea unei fiare flămînde. De la o vreme, însă, el începu să strecoare și în buzunare cîte ceva. Se făcea că-și numără cîștigul și slobozea în vestă leu după leu, încetinel, pe nesimțite.

Cîntăreanu pierdu tot ce avuse. Scormoni prin toate buzunarele, prin toate rezervoriile ascunse ale hainelor sale, dar zadarnic, căci pierdea mereu. Încercase toate mijloacele, se înfuria, înjura, sărea în sus ori de cîte ori pierdea, își smulgea părul, se închina, apoi iar se vîra în cercul jucătorilor. În sfîrșit, după ce se curăță ca degetul, se întoarse la Didina.

— Hai, fetițo, dă-mi și mie ceva părăluțe! Uite, m-am ars, dar am așa o presimțire că cu un franc am să cîștig tot ce am pierdut!... Hai, dă-mi!...

Didina, în loc de răspuns, îl scuipă în față ca pe-o javră și nici nu se sinchisi de dînsul.

— Dă-mi, Didino... nu mă lăsa de rușine! o cihăi Cîntăreanu necontenit. Haide! Dă-mi!...

— Ia lasă-mă-n pace, golane!... Nu-ți dau nici un ban, că m-ai înjurat! urlă Didina, strîmbîndu-se la dînsul ca o pisică ce se apără de o harmalaie de cîini.

Cîntăreanu stătu cîteva clipe ca o stană de piatră. Părea că se gîndește. Apoi deodată începu a schimba fețe-fețe ca un lunatec. Vinele de pe tîmple i se îngroșară ca niște lipitori hrănite de sînge, fruntea i se încreți, nările i se umflară, iar pumnii i se încleștară, așa că unghiile i se înfipseră adînc în carne. Începu a răsufla repede, sforăind ca un bolnav de plămîni. Se năpusti ca o fiară asupra femeiei, o înhăță de gît și o tăvăli jos.

— Dă-mi, că te omor!

Și o lovi cu pumnii peste cap, peste ochi, peste foale... Ea țipa ca din gură de șarpe:

— Nu dau, hoțule, nu dau... Nu dau!... Aoleu! nu dau!... N-am...

Dar Cîntăreanu îi urlă în urechi, necontenind cu ghionturile:

— Ba ai, hoaţo, ştiu bine că ai!...

Femeia se zbătea sub loviturile lui ca o broască strivită în călcîi; în cîteva rînduri se opintise şi ea să-i împlînte degetele în ochi, dar Cîntăreanu băgă de seamă, îşi trase capul îndărăt şi începu s-o lovească cu picioarele în şale. Şi Didina tot mai gemea cu glasul scăzut:

— Nu dau, hoţule, nu dau!... Omoară-mă, dar nu-ţi dau nici un ban!

Cîntăreanu parcă-şi pierduse minţile. Se urcă cu genunchii pe pieptul descoperit al femeiei, îşi încleştă mîna în părul ei destrămat şi începu a o bate cu capul de pămînt. Căpăţîna Didinei bubuia ca o oală înfundată cînd atingea brujii de humă, iar ochii îi ieşiră din orbite ca două cepe mari roşii. Cîntăreanu gîfîia şi mugea:

— Te omor, hoaţo, dacă nu-mi dai!... Îţi beau sîngele, dacă nu-mi dai!...

— Omoară-mă!... Omoară-mă, că nu mi-e frică!

Atunci Cîntăreanu, şi mai întărîtat, vrînd s-o facă să tacă, îi trînti un pumn în nas. Două şiroaie de sînge fierbinte, mohorît, bulbuciră brusc din gura şi nările femeiei, îi roşiră bărbia şi gîtul, prelingîndu-se în picuri rari printre firicelele crîmpoţite de iarbă... Pe Didina o trecură năduşelile, simţi un nod acru în gît, dar nu conteni a blodogori, deşi cu clăbuci de sînge în gură:

— Omoară-mă, omoară-mă, dar tot nu-ţi dau!...

O ploaie de ghionturi îi astupă gura. Părul i se vîlvoi şi se amestecă cu pămînt şi fire de iarbă, iar sîngele îi vopsi toată faţa cu o mască purpurie de catifea. În sfîrşit, gemetele ei slăbiră, buzele-i învineţite şi muşcate începură a tremura convulsiv, iar mîinile ei zgîriate vrăjeau după aer ca nişte aripi zdrobite...

Cîntăreanu, pufnind şi răcnind ca un taur aprins, o bătu pînă ce osteni. Atunci, apoi, îi puse un picior în coaste şi o îmbrînci ca pe-o cîrpă netrebnică. Femeia, un morman de carne vie, se rostogoli o bucată deloc şi rămase nemişcată ca un buştean. Numai sînii stropiţi cu sînge, care creşteau şi scădeau în răstimpuri rare, arătau că viaţa nu s-a stins de tot dintr-însa. După un dram bun de vreme, însă, totuşi îşi reveni în fire, începu iar a geme ca un animal beteag, apoi se porni pe plîns şi plînse, plînse cu sughiţuri. Pe urmă, deodată, pe neaşteptate, deznodă dintr-un ciorap o punguliţă umflată de gologani, o cîntări o clipă din ochi şi o aruncă lui Cîntăreanu, care stătea deoparte cu capul între genunchi, ştergîndu-şi sudorile de pe obraji. Cîntăreanu se uită întîi la femeie, apoi la pungă şi, fără să scoată un cuvînt, răsturnă gologanii în palmă. O rază de bucurie copilărească luci în ochii lui crunţi la vederea banilor. Se închină de trei ori ş-apoi se amestecă iarăşi între jucători care, toată vremea cît el bătuse pe Didina, învîrtiseră *babaroasa*, nepăsători şi liniştiţi, ca şi cînd nu s-ar întîmpla nimic.

Didina îşi pipăi ciolanele stîlcite, îşi şterse sîngele de pe faţă şi de pe gît, se cotoşmăni deoparte pe crăcana unui nuc stingher, suspinînd şi plîngînd cu o voce care semăna c-un cîntec de jale:

— Aoleu şi d-aoleu că m-a omorît! Arde-te-ar pîrjolul, hoţule şi găinarule, că-mi storci şi măduva din oase, şi tot mă omori în bătăi! Urî-te-ar şi soarele, urî-te-ar şi noaptea!... C-ai omorît pe Ghiţă Olteanu de pe Şoseaua Pantelimon, ş-ai făcut spargerea cu omor în Călăraşilor, ş-ai jefuit pe ovreiul din Băneasa!... Aoleu, proasta de mine, că nu te-am dat

pe mîna poliţiei, c-aş fi scăpat de tine şi de bătăile tale, aoleu şi d-aoleu!...

Din cînd în cînd tăcea, se uita pe-a furişele la Cîntăreanu, parcă ar fi vrut să vază ce face. Apoi iar începea mai dihai şi mai jalnic, încît bocetele ei umplură întreg culcuşul... Bărbaţii însă n-o luau în seamă. Ei îşi urmau jocul tăcuţi, cu inimile strînse, cu broboane de sudori pe faţă, şi priveau cu ochii holbaţi la zarurile ce se învălmăşeau cu iuţeala fulgerului pe muşamaua soioasă.

Un zîmbet şiret, şăgalnic plutea acuma pe buzele lui Cîntăreanu. Începuse să cîştige şi-i venise pofta să glumească. Arunca în răstimpuri cîte-o vorbă de şagă către cei dimprejur, dar glumele îi îngheţau pe buze, căci aceştia îi răspundeau prin nişte priviri duşmănoase şi ameninţătoare. Ş-aşa nu-i rămînea decît să tragă cu urechea la oftările Didinei; încrunta din sprîncene cînd îi pomenea despre isprăvile care aveau nevoie de întuneric, dar totuşi nu se uita la dînsa. În curînd însă Bambaloi băgă de seamă că Cîntăreanu strecoară parale în gheată. Îl înjură, dar Cîntăreanu rîse şiret şi mai dosi pe loc doi lei. Şi ochii îi sticleau într-o văpaie de bucurie sălbatecă.

— Ţi s-a întors norocul bătîndu-ţi gagica! bombăni Bambaloi, care se curăţase ca o lămîie stoarsă şi acuma privea lihnit la joc.

Cîntăreanu zîmbi prosteşte, scutură îndelungat zarurile în palmă, le aruncă şmechereşte, iar ele se opriră pereche-pereche... Şi în vremea aceasta Didina, schingiuită de bătaie, plîngea amarnic şi tremura ca o frunză bătută de vînt...

Dar apoi norocul deodată se schimbă ca prin farmec. Cîntăreanu începu a pierde şi, în cîteva clipe,

rămase uscat ca scîndura. El însă nu se ostoi. Își amanetă ghetele pentru cincizeci de bani, apoi pălăria pentru zece bani. Și toate se duseră pe apa sîmbetei, căci acuma Neneciu făcea mereu cinci și cinci, șase și șase.

Cîntăreanu, ars pînă în suflet de necaz, blestema ca o babă rea de gură și se bătea cu pumnii în cap:

— Uf, trăsnire-ar Dumnezeu toate femeile... Uf, cu ce gagică m-a bătut pe mine Dumnezeu!... Uf, uf, că i-a părut rău după parale și m-a făcut să-mi pierd și ghetele și pălăria... Apoi, vîrîndu-se printre jucători, li se jelui cu glas plîns: — Vedeți cum pate omul cînd are o ibovnică afurisită?... Cît muncesc eu și mă trudesc pentru dînsa, fire-ar a dracului, și ea tot îmi cobește a rău și mă amenință cu vînzări și cu năzdrăvănii!... Aoleu, acuși te omor! Aoleu, cum te țin eu ca pe-o cucoană și tu cum îți bați joc de mine!...

Dar Neneciu strîmbă din nas scîrbit și îl întrerupse, urlîndu-i în urechi:

— Ce mai tot cîrtești, bălosule! Omoar-o, dacă vrei, și nu bate mereu din clanță!...

Cîntăreanu se uită lung și întrebător la Neneciu, apoi rînd pe rînd la ceilalți. Însă pe fețele tuturor citi parcă aceleași cuvinte: „Omoar-o și nu mai bate din clanță!..."

Își întoarse ochii albaștri tulburați spre Didina, care plîngea și acuma și-și ștergea lacrămile cu poala rochiei de stambă. Mai privi o dată la jucători, scrîșnind din dinți ca un cîine hain, apoi se apropie de Didina.

— M-am ars, fetițo, m-am ars pînă la piele! Pentru blestemele tale... Vezi, Didico, de ce mă tot afurisești?...

Didina izbucni deodată într-un hohot amarnic de plîns. Apucă mîna hopuroasă şi crăpată a lui Cîntăreanu şi o duse la frunte, gemînd de nenumărate ori:

— M-ai omorît, tăticule! M-ai omorît! Uită-te la carnea mea... M-ai omorît!

La apus, soarele se ascunse printre coperişele înroşite ale Bucureştilor. Oraşul întreg părea scăldat într-o mare de flacări trandafirii. Nucii de la „Trei gîşte" aruncau o pată neagră, uriaşă, pe pajiştea care începea a aburi în răcoarea înserării... Încetul cu încetul, noaptea se coborî pe pămînt cu paşi de lup, învăluindu-l cu o mantie vînătă închisă, cusută cu mii de mii de stele. În zare, oraşul începea a-şi aprinde faclele sale galbene, răspîndind în văzduh o ceaţă molatecă şi alburie, amestecată cu un vălmăşag de zgomote lîncezite...

În culcuş, oamenii isprăviseră jocul. Se tîrîse fieştecare la locul său, şi acuma toţi stăteau întinşi, privind gînditori la cerul împestriţat cu stele, oftînd din cînd în cînd, ca nişte bolnavi cuprinşi de dureri. Singur Neneciu era neliniştit. Strîngea în pumni paralele cîştigate, le număra, le vîra în buzunare şi iar le scotea să le numere.

„Aoleu, să nu mi le fure careva la noapte!" îşi zicea neîncetat, privind îngrijorat la tovarăşii săi, care gemeau cu jind şi care îi aruncau în răstimpuri cîte-o privire pizmătăreaţă.

În sfîrşit, scoase o băsmăluţă, înfăşură într-însa banii şi o vîrî în sîn; apoi se închină repede de mai multe ori, se lungi şi dînsul cu burta-n sus şi începu a pufăi c-un surîs de biruinţă şi de bucurie pe buze...

Într-o parte mai adăpostită, Cîntăreanu şi Didina şopteau încetinel, zgîrciţi unul lîngă altul, ca doi

tineri îndrăgostiţi de curînd. Femeia gîfîia şi acuma; carnea ei chinuită tremura ca o grămadă de piftie. Pe obraji lacrimile încă nu i se secaseră şi buzele-i erau umede şi înnegrite ca postavul... Cîntăreanu o mîngîia şi-i şoptea cu milă:

— De ce mă tot superi, Didino, de ce mă superi?... O să te omor odată, taică, şi mi-ar părea rău... Apoi, după cîteva clipe, şi oftînd din adîncul sufletului, adăogă: — Dar pentru ce mi te tot împotriveşti?

Didina se alipi de dînsul ca un copilaş de ţîţă la sînul mamei şi-i şopti cu o voce tremurată:

— Omoară-mă, tăticule!... Aş vrea să mor de mîna ta!...

Şi-n vreme ce Cîntăreanu clătină din cap nedumerit, ea întrebă repede, cu o privire exaltată în ochii plini de lacrămi:

— Iubeşte-mă, tăticule!... Aşa-i că mă iubeşti?...

Cîntăreanu strînse din umeri şi zise cu glas muiat:

— O să te omor odată, Didico! Mi-e frică c-o să te omor ş-o să mă bag în ocnă pentru tine!...

— Strînge-mă în braţe, tăticule!... Strînge-mă şi mă omoară! murmură femeia, zvîrcolindu-se lîngă dînsul.

Susururi slabe se furişau prin frunzişul nucilor. Firicelele de iarbă se înmlădiau şi se legănau prin somn. O pasăre piruia în apropiere o melodie dulce, lină, tărăgănată. Peste culcuş, peste împrejurimi se aşternu o boare subţire, răcoritoare ca un înveliş ţesut din aţă de păianjen... Sus, pe cer, stelele licăreau ca o puzderie nesfîrşită de luminiţe de ceară albă, şi licărirea lor părea dulce şi amară ca o sărutare de fată mare... Şi-n depărtare oraşul nesfîrşit gemea înăbuşit, ca un uriaş care trage de moarte, şi se mistuia în lumina lui gălbuie şi veştejită...

GOLANII

— Tăticule ! Tăticule ! ţiui Margareta, lovindu-se repede cu palmele peste piept, către Gonea Bobocel, care se necăjea să-şi croiască drum cu coatele prin furnicarul de lume ce se grămădea la intrarea cafenelei.

Gonea se opri o clipă, întoarse capul şi, văzînd pe Margareta, îi strigă cu glas rebegit, zvîrcolindu-se furios în puhoiul de oameni:

— Stai că viu, puiule, stai !

Cernea o ploaie măruntă şi grasă ca untura topită. Trotoarele erau negre de umbrelele umflate, care se bălăbăneau şi răpăiau, ca nişte darabanale, sub bătaia picurilor de apă. Lumea, cu rămăşiţe de zîmbete îngheţate pe buze, se grăbea acasă sau se înghesuia la uşile cafenelelor şi ale restaurantelor, ca albinele la urdinişuri cînd le goneşte furtuna.

Margareta se adăposti subt cortul de pînză sură al unui galantar, unde un pîlc de oameni, muiaţi leoarcă, priveau cu frică la săgeţile albe de ploaie, ca un cîrd de găini speriate de uliu. Era o fetişcană

jigărită, cu fața smeadă, bolnăvicioasă, pe care se citea durerea mută și nehotărîtă a sufletelor pedepsite de Dumnezeu. Îmbrăcată c-o rochie neagră, scurtă, de sub care răsăreau două picioare mari, cu pulpele groase cît cofele, c-o bluză roșă-zinoberie, învăluită ca într-un sac cu un șorț larg, cum poartă fetițele de școală, vedeai numaidecît că vrea să se facă mai tînără de cum este. Dar obrajii spoiți c-un strat gros de pudră și sulemenele, ochii stinși, cu cearcănele vinete-negrii, pe care nici dresurile nu le mai puteau ascunde, buzele cărnoase, mușcate și vopsite cu carmin, care păreau o pată de sînge pe o coală de hîrtie, și pălăria-beretă țanțoșă, aninată peste claia castanie de păr străin ce-i împovăra capul, erau parcă urmele și rezultatul celor douăzeci și șapte de ani, care nu se mai puteau tăgădui.

— Știi că ești nostimă, măiculiță? îi zise Gonea scăpat cu mare greu din vălmășagul de oameni; apoi, după un scurt răstimp, repetă c-un zîmbet straniu, mîngîindu-i bărbia: Aoleu, foarte nostimă!

Fata îl iscodi o clipă și-l întrebă c-un hohot ascuțit și silit:

— Sînt bine?

— Parc-ai fi o ștrengăriță de paisprezece ani... Aoleu, bată-te noroacele, fată, au să te soarbă *fraierii*, au să te soarbă...

Gonea vorbea repede și căutînd să-și înfigă privirile în ochii fetei. Margareta însă îl smuci de braț, îl scoase în ploaia care țîrîia cu o monotonie plictisitoare și-i șopti ca un copil corcolit:

— Vino, cocoșelul mamii, vino să ne plimbăm și noi nițel!... Vino...

— I-ascultă, fă, mi se pare că ești cam taram-taram! strigă Gonea scos deodată din țîțîni. Nu vezi

tu cum plouă?... Ce vrei, să mă fac zgulici de dragul tău? Asta o vrei?

— Vino, tăticule, nu mai cîrti! îl întrerupse Margareta, astupîndu-i gura cu palma.

Gonea Bobocel încruntă din sprîncene, bombăni o frîntură de sudalmă, dar pe urmă deschise umbrela şi porni:

— Hai, hai, şerpoaico... Acu văd că vrei să-ţi baţi joc de mine... De vreo două zile văd... Dar să nu mă prosteşti, Marghioliţo scumpă, că te zugrum şi-ţi strivesc ţeasta ca la un pui de năpîrcă... Uf!

Plecară agale pe Calea Victoriei. Pe faţa Margaretei plutea o umbră de bucurie şi tremura parcă ar fi gîdilat-o un fior de fierbinţeală. Cu o mînă în buzunarul bărbatului, sărea şi se sucea, învrăjbind băltoacele cenuşii de apă ce începuseră a se lăfăi pe trotoar.

— Mergem pînă-n capul podului, puişorule, aşa-i? Şi bem o halbă de bere, şi mîncăm o pereche de mititei, şi luăm o prăjitură, şi...

— Da, da, duhni scurt Gonea, care păşea morocănos, pufnind de necaz că iar a lăsat să-l biruiască nepriceputa asta de fată.

Margareta ştia că Gonea se frămîntă şi-l pîndea cu coada ochiului. Fălcile bărbatului clămpăneau, iar mustăţile i se zvîrcoleau scurt, în răstimpuri. Se întoarse spre dînsa cu nişte sclipiri albe, pătrunzătoare, în ochii care îi jucau în cap ca două mărgele de argint-viu.

— Ei, ce-ai isprăvit?... Ai apucat ceva? zise înăbuşit, mişcînd repede degetele de la mîna dreaptă, ca şi cînd ar fi numărat gologani.

Pe fată o păli frica şi începu a bate din buze fără să poată scoate vreun cuvînt. În sfîrşit, însă, se reculese şi rosti răguşit:

— Bine, bre, ești chior? Nu vezi și tu că acuma nu-i vreme de învîrteală?... Plouă, nene, nu vezi cum plouă? Unde găsești tu fraieri acu, ai?

Dar Gonea parcă n-ar fi auzit-o; se burzului, roși ca racul fiert și păși din ce în ce mai apăsat, gata-gata să izbucnească:

— Și n-ai luat nimica?... Nimic, nimic? întrebă cu vocea înecată de mînie.

— O piesă...

— Aoleu, o piesă!... O piesă!... Ce să fac eu c-o piesă, ce să fac? crîșni dînsul, mușcîndu-și crunt buzele.

Se apropie de Margareta și, pe-ascuns, ca să nu-l vadă lumea, îi repezi un ghiont în coaste.

— Ești nebun, tăticule? sughiță fata. Vrei să te ducă la poliție?

— Aoleu, fă, aoleu!... Și tu mai ai poftă să te plimbi?... Plimbare, domnule, plimbare-i trebuie coniței!... I-ascultă, fă! Unde-i piesa? Dă-o-ncoace!...

Margareta șovăi o clipă. Gonea se opri brusc, își împinse jobenul asudat pe ceafă și se puse să înjure în gura mare.

— Dă piesa, taică, dă piesa, c-aici te zdrobesc, iac-aici, în clipa asta!... Dă-o-ncoace! Ș-acu du-te, *mașer*, și-ți vezi de treabă, că te deșăl, te schilodesc, te...

Fata scoase fuga banul din geantă, i-l aruncă și se făcu nevăzută, căci lumea, curioasă, se întețea în jurul lui Gonea, care răcnea cu ochii bolbocați ca un smintit.

„Vrea să-mi tragă clapa! Vrea să mă părăsească"! își zicea dînsul, simțind că numai gîndul acesta îl frige ca un fier înroșit. Capul i se înfierbîntase ca un ibric în care clocotește ceva. Se opri în fața unei vitrine, vroind să se hoalbe și el la nimicurile acelea,

pe care cei de seama lui le privesc hămesiţi şi înspăimîntaţi, parc-ar vedea nişte lucruri sfinte.

— O piesă! bolborosi Gonea iarăşi şi iarăşi. O piesă... adică nimic, curat nimic Atunci ce nevoie mai am de ea?... O şontoroagă bătrînă ca dînsa să-mi facă atîta inimă friptă? Aoleu, dar prost mai sînt, nene, prost mai sînt!...

Simţea însă, cînd rostea cuvintele acestea, că minte, că încearcă numai să se amăgească. Şi atunci îl apuca meteahna înjurăturii şi-i venea parcă să se ia de gît cu toată lumea.

„Dar bine, bre, de ce să mă părăsească ea pe mine, de ce? Huohoho!... Şi tot mai are obraz să mă mintă ca pe un gogoman! N-am văzut-o eu alaltăieri cu Aristică? Dar ea — nu, că era un fraier... Am ştiut că minte, şi totuşi, n-am bătut-o... Uf, măgarule, măgarule!... Iar de atunci fasoane şi mofturi şi eu nu mai îndrăznesc să-i fac nimic, căci sînt laş ca o ţoapă... Mă fac de rîsul mahalalei, şmecherii o să-şi bată joc de mine şi tot nu mă încumet s-o zdrobesc, uuh!... Ba mai plec şi la plimbare cu domnişoara"...

Crîşni iar din măsele, bîlbîi vorbe murdare, între buze i se închegă o dungă subţire, gălbuie, de spume, şi începu a da din mîini, parcă s-ar fi înecat.

Deodată, o mînă de oţel îl înşfăcă de braţ, iar un glas cunoscut îi pufni la ureche:

— Ce-i cu tine, Goneo?... Ce-ai de umbli aşa ca un mahalagiu de provincie?

Bobocel se întoarse speriat şi răspunse cu glas zugrumat:

— Nimic, Aristică... ce să am? Iacă, mă gîndesc...

Ochii lui Aristică scînteiau ca doi tăciuni aprinşi pe faţa roşcovană, lată, pe care o împărţea drept în două perechea de mustăţi galbene ca paiele, întinse

de-a curmezişul obrajilor, de la o ureche pînă la cealaltă. Rînjea cu rîsul grosolan al unui mutalău, un rîs la care luau parte gura, ochii, mustăţile, obrajii şi chiar nasul lung şi subţire, care tremura şi se îndoia ca o frunză de ţigară.

Gonea, privindu-l, simţi un fior ciudat prin inimă. I se păru că începe să înţeleagă ceea ce nu înţelegea. Aristică era vioi şi tînăr, tînăr încît părea că te înveseleşte cu tinereţea lui. Alături de dînsul el era ca o gloabă mocănească lîngă un cal năzdrăvan...

Îi trecu braţul pe după mijloc şi-i zise rîzînd:

— Hai, Aristică, să luăm o halbă!... Astăzi fac eu cinste...

— Parol? strigă Aristică, bătîndu-l prieteneşte pe umăr; dar apoi, ca şi cînd şi-ar fi adus aminte de ceva, strîmbă mofturos din nas şi urmă: Au, au au! Imposibil, neiculiţă! Trebuie să mă duc, căci mă aşteaptă... Ştii, bre, un mic randevu... Cred că mă-nţelegi?

Gonea nu putu sufla nici o vorbă. Un nod amar i se înţepenise în gît. Dar se silea să zîmbească larg, cu înţeles, deşi presimţirea îi spunea că Aristică se duce după Margareta. Îl mai văzu o clipă răzbind printre lumea ce prinsese a forfoti iarăşi pe stradă; umerii lui laţi şi ciolănoşi, cu grumajii de taur, îl ridicau parcă din rîndul celorlalţi oameni... Şi atunci o dîră luminoasă pătrunse în mintea lui Gonea:

„Puterea... puterea şi tinereţea!"...

Rămase cîteva clipe aiurit. Abia acuma începea să-şi dea seama cu tot dinadinsul de ceea ce va să zică putere şi tinereţe, de farmecul ce se ascunde în aceste două cuvinte. Şi acuma parcă înţelegea şi pentru ce Margareta caută să-l părăsească, şi pentru ce dînsul nu poate lupta împotriva lor cum ar trebui...

Ploaia încetase. Prin aerul spălat şi limpezit însă tot mai zbîrnăiau, cînd şi cînd, stropi întîrziaţi, ca nişte boabe scumpe de argint. La spatele cernit al unui nour uriaş se dezvelise o baltă roşă-aprinsă de lumină, rumenind toată faţa oraşului îngenuncheat sub plescăiturile reci ale ploii. Şiragurile de geamuri ale palatelor împodobite începură a arde cu flacări galbene-roşcate, ca o pădure minunată de făclii de răşină, iar coperişele, turlele şi fumul acela albăstriu, care se aşterne deseori peste capetele Bucureştilor ca un cearşaf nemărginit de dantele, se îmbrăcară într-o haină strălucită de mătase arămie... Numai jos, prin uliţele murdare şi întortocheate, o ceaţă plumburie, gîtuită, leopăia şi se terfelea în noroiul proaspăt, ca o femeie beată, deşirată şi zdrenţoasă...

Gonea rătăci mult pe străzi, cu sufletul răscolit, printre lumea ce năpădise iarăşi trotoarele, mai veselă şi mai numeroasă. Simţea cum i se înfige în inimă tot mai adînc un cui şi nu-l poate smulge, nu ştie de ce să se apuce. Se zvîrcoleşte şi se sfarmă ca un tont, dar nu poate face nimic. Cînd ar fi nevoie s-o scarmene, atunci o gogoleşte şi-i ascultă toanele, iar cînd ar trebui să se facă n-o vede, n-o aude, atunci o] înjură ca un hamal. Ea rîde de prostia lui — vede el bine cum rîde din toată inima şi cum îl poartă cu ciga-niga.

„Adică şi eu sînt un zevzec şi jumătate, s-a isprăvit!... Şerpoaica mi se urcă în cap, şi foarte bine-mi face, are dreptate, căci sînt prost! Degeaba mă cred eu băiat deştept, sînt mai netot ca orice huidumă"...

Îşi trase pălăria pe ochi şi se îndreptă, plouat, spre casă, mîngîindu-şi mustaţa subţire, cănită ca pana corbului şi cîrlionţată ungureşte. Sub mustăţi, printre buzele ca două şiruri purpurii, se zgîiau trei

dinţi viermănoşi şi înnegriţi, şi o plombă de aur care clipea şi licărea mîndru în mijlocul feţei înguste şi galbene ca chihlimbarul. Mergea legănat, tacticos, cum avea obiceiul să se poarte totdeauna pe Calea Victoriei, ca să n-aibă boclucuri cu oamenii poliţiei, care îl duşmăneau de mic copil. Şi ca să-şi dea un aer mai boieresc, întoarse ochii pe dos şi începu a fredona, cu o voce de oală crăpată, un cuplet care făcea mare furoare prin mahalalele Bucureştilor.

În colţul străzii însă îl opri brusc un băieţandru pipernicit, cu o mutră tăbăcită, cu degetele lungi şi subţiri ca fusele.

— Bonjur, nea Goneo! îi zise, măcar că acuma pretutindeni pîlpîia lumina zăcută a felinarelor.

— Bonjur, Teacă... Ce vrei? N-ai parale? răspunse Gonea repede, fără să se oprească; îi era frică să nu-l vază cineva stînd la taifas c-un pungaş cunoscut.

— Ba am parale, nene, am berechet... Vrusei numai să te întreb ce mai faci.

Şi începu a rîde şiret, ca omul care ştie ceva, dar nu vrea să spuie. Gonea îl tîrî mai deoparte şi se răsti la dînsul:

— Hai, spune, cotarlă, nu-mi umbla cu fasoane!

Pungaşul se făcu deodată serios, îşi scufundă mîinile în buzunarele pantalonilor ferfeniţiţi şi întrebă mîndru şi scurt:

— Ai văzut matale pe Margareta?

Gonea îngălbeni, ca şi cînd i-ar fi trîntit două palme. „Adică şi găinarul ăsta ştie... şi el ştie! Aoleu... Atunci tot oraşul ştie, numai eu mai cred în mofturi!“ Îşi zgîi ochii la băiatul care-şi făcuse buzele ca gura unei pungi de băşică.

— Zi, mă, zi! lihăi cu o voce de om bolnav.

Teacă se uită la dînsul cu ochii aprinşi de o

văpaie sălbatică şi începu a torăi pe nerăsuflate, parcă fiecare vorbă rostită i-ar fi luat un bolovan de pe inimă:

— Am văzut, nene, pe Margareta cu Aristică. Mergeau la braţ şi rîdeau şi tot mergeau. Apoi, odată s-au oprit şi s-au pupat în mijlocul străzii, iar oamenii i-au luat cu huo...

— S-au pupat, mă?

— Da, s-au pupat. Şi Margareta, cînd m-a văzut, a prins a schimba feţe, însă nea Aristică mi-a cîrpit o palmă peste ceafă, uite pe-aici, că şi acu o simt... Şi a zis că dacă-ţi spui matale ceva, o să-mi mute fălcile, o să...

Pungaşul tăcu brusc, sflederindu-şi ochii în ochii lui Gonea. Văzu că faţa acestuia se schimonoseşte, ca şi cînd i-ar fi dat otravă. Asta îi mai răcorea sufletul ruginit; dacă l-a lovit celălalt, să pătimească cel puţin ăstalalt.

În mintea lui Gonea gîndurile se învîltorau cu aşa iuţeală, că nu le mai putea urmări. Stătea uluit, buimac, şi numai inima i se zvîrcolea şi tremura. Dar Teacă nu-i dădu răgaz.

— Hai, neică! îi şopti cu glas mai muiat. Hai să-i vezi!... O să ţi-i arăt cum se plimbă fără pic de ruşine...

Se luă în neştire după băiat, cu paşi de plumb, ca o vită care merge la zalhana. Trecea pe străzi strîmte şi întunecoase, unde oameni palizi, îmbrăcaţi în zdrenţe murdare, alergau zăpăciţi, încoace şi-ncolo, cu necazurile tipărite pe faţă.

Acuma Gonea vedea lămurit că Margareta e gata să-l părăsească. Dar nu putea înţelege ce se petrecea în sufletul lui însuşi. Poate l-o fi fermecat hoaţa?... Nu prea căutase niciodată să-şi dea seama

dacă o iubeşte sau nu. Golanii, de-altmintrelea, rareori îşi pierd vremea cu d-astea. Fetele îi iubesc poate la început, dar şi iubirea lor se schimbă repede într-o frică oarbă, care, la ele, este mult mai trainică decît iubirea. Oricum, însă, îl rodea un necaz nespus cînd se gîndea că azi-mîine n-are s-o mai vază pe lîngă dînsul. Începuse să-şi închipuie că fata asta e legată oarecum de sufletul lui, poate chiar de viaţa lui, şi în clipa cînd s-ar despărţi de ea, viaţa lui ar trebui să ia o întorsătură neaşteptată... Şi deodată simţi o trebuinţă mare să vorbească, să-şi verse focul şi aleanul ce-l mistuia. Îşi mai domoli paşii şi fură cu ochii pe tovarăşul său, care tropăia foarte grav alături de dînsul, examinîndu-şi din cînd în cînd ghetele scîlciate şi înglodate.

— Bine, mă, începu Gonea c-un glas jalnic de femeie, acu şi tu eşti şmecher şi ştii cum merge lumea... Apoi bine, se poate să vie Aristică să-mi ia pe Margareta iac-aşa, din senin? Se poate, bre?... Ei, ce zici tu, că eşti băiat deştept... ce zici?

— Nea Aristică-i mai tare, răspunse Teacă cu o mutră întristată.

— Ei, da, nici eu nu zic că nu-i mai tare... Bine. Dar ce i-am făcut eu lui să se lege tocmai de Margareta mea? Ce i-am făcut, măi Teacă, ia spune!

— De, Margareta cîştigă mai mult dintre toate fetele, ştii matale destul de bine, făcu iarăşi Teacă, privind c-un ochi la Gonea, care clătina din cap nerăbdător, căci răspunsurile nu erau de loc pe placul lui.

El avea nevoie de mîngîiere, nu de mustrări ascunse. Vru să-l ia la înjurături, dar totuşi se răzgîndi şi urmă cu aceeaşi voce cadenţată, dăscălească:

— Cîştigă, fireşte, dac-o îngrijeşti cum se cade. Eu am scos-o din mizerie, acu-i lesne să cîştige...

Ș-apoi nu merit și eu ceva după ce m-am trudit cu dînsa? Nu merit?... Ei, spune tu singur, să vedem, nu merit?

— Sigur că meriți, țivli pungașul cu vîrful limbii.

— Vezi?... Și Aristică totuși vine și vrea să mi-o încînte și să mi-o răpească. Apoi crezi tu că ăsta-i lucru cinstit? Așa crezi?

Cînd cotiră în strada Sfinții Voievozi, Gonea zări numaidecît, pe trotoarul din față, pe Margareta cu Aristică. Veneau încetinel, șoptindu-și nas în nas, ca doi logodnici. Gonea simți că-i joacă genunchii, se opri și se răzimă de un perete, cu privirile pironite la dînșii. Apoi bîjbîi cu mîna, ca și cînd ar fi vrut să apuce pe Teacă de braț, dar Teacă o tulise îndată ce dăduse cu ochii de Aristică. Vedea singur că e caraghios și se pomeni punîndu-și întrebări peste întrebări:

„Ce vreau eu acuma? Ce caut aici? La ce-am mai venit aici cînd știam bine că sînt laș, că nu pot să fac nimica?"

Se uită înspăimîntat la cei doi, cu ochii înlăcrimați, parcă le-ar fi cerut iertare... Ei însă rîdeau și nici nu-l vedeau. Iar cînd îl zăriră, Aristică îi strigă prietenește, fără urmă de sfială:

— Bonsoar, Goneo!...

Gonea găsi în cuvintele acestea o zeflemea, care-i șfichiuia obrajii ca pleasna unui bici de foc. Și tot atunci îi fulgeră prin minte ce vrednic ar fi el dacă ar avea acuma îndrăzneala și puterea să se arunce la fată, și, în fața lui Aristică, s-o înhațe de păr, s-o tîrască pe pietrele uliței, să-i ciocănească ciolanele... să facă, în sfîrșit, o halima de care să se minuneze Bucureștii. Dar picioarele îi erau atît de grele, încît

se părea că sînt bătute cu cuie-n pămînt. Numai tîrziu de tot, cînd perechea se depărtase de-a binele, se urni și el după dînșii, șontîc-șontîc, fără să-și dea seama pentru ce, ca un cățel bătut, pe urmele stăpînului care l-a huiduit.

Deodată însă băgă de seamă că Margareta și Aristică s-au oprit. Stătu și el și se dosi iarăși lîngă perete. La lumina amorțită a unui felinar văzu că umbrele lor se apropie o clipă și se contopesc.

— O sărută, mormăi Gonea și mai întunecat. La cîțiva pași apoi se întîlni piept în piept cu Margareta.

— Bine, fă, se zborși el la dînsa, tu faci cabazlîcuri cu șmecherii în loc să-ți cați de învîrteală? Tu...

Se întrerupse, ca să se poată îmbăla în tihnă. Se simțea parcă mîndru și mulțumit că poate iar să răcnească și să înjure. Încruntă strașnic din sprîncene, iar fata, văzîndu-l atît de sărit, se zguli ca o șopîrlă și dîrdîi cu glas plîns:

— Iartă-mă, tăticule, iartă-mă!...

— Unde-s gologanii? se răpști dînsul cu aceeași voce răgușită.

— Mi i-a luat, mîrîi încet Margareta.

— Aoleu, aoleu! mugi Gonea, întorcîndu-i spatele înțepat și pornind ca furtuna, în vreme ce femeia alerga după dînsul, murmurînd neîncetat:

— Iartă-mă, tăticule...

— S-a umplut paharul, mîndro!... O să te stîlcesc acuma, acuma o să-ți rup ciolanele! urlă bărbatul fără să se uite măcar la ea.

Gonea totuși parcă simțea, chiar și cînd clămpănea din dinți și înjura surugește, că el nu mai are nici o stăpînire asupra acestei femei. Mai venea dînsa după el și-i răbda ocările, dar firul cel vechi, împletit din

frică şi din iubire, care o lănţuia strîns de dînsul, începuse a se destrăma. Sufletul Margaretei s-a schimbat cu desăvîrşire, şi Gonea vedea din ce în ce mai lămurit că numai el este pricina acestei schimbări. Totdeauna bărbatul este de vină cînd o femeie îl părăseşte. Dacă bărbatul e bărbat, femeia trage la dînsul, caută scăpare şi adăpost în braţele lui dinaintea tuturor primejdiilor. Căci femeia e slabă şi are nevoie de un apărător voinic în vîrtejul caznei fără sfîrşit care este viaţa. El însă a fost laş. Şi-a pierdut cumpătul îndată ce a bănuit că Aristică îi dă tîrcoale. A bătut-o, şi ea ştia că pentru Aristică o bate. Iar cînd femeia mănîncă bătaie pentru un bărbat, atunci, dacă nu l-a iubit, va începe să-l iubească... Acuma, fireşte, totul e tîrziu...

Margareta ciusmuluia în urma lui cu paşi molateci, cu capul plecat puţin, cochet, într-o parte. Buzele-i bîiguiau necontenit „iartă-mă, tăticule", dar glasul ei se făcea clipă cu clipă tot mai leneş, mai nepăsător. Simţea şi ea că n-are de ce să se teamă.

Furia lui Gonea, într-adevăr, scădea şi se potolea pas cu pas. Sudălmile i se opreau în gît, bolboroselile înverşunate îi amorţiră pe buze. Iar cînd intrară în strada Occidentului, unde aveau o odaie cu chirie, o luă de mînă ca pe un copil rău şi dezmăţat, pe care mă-sa îl strînge acasă de pe drumuri.

În odăiţa săracă şi dărăpănată, amîndoi tăcură, ca două buturuge, vreme îndelungată. Ceva neobişnuit şi apăsător fîşîia în aer... Margareta se aştepta ca bărbatul, după toate acestea, s-o bată sau cel puţin s-o înjure şi să se strîmbe la dînsa. Atunci baremi ar putea să ocărască şi să ţipe şi ea, şi n-ar fi nevoită să se ruşineze. Acuma însă, fiind silită să stea aşa neclintită, să ocolească mereu privirile îmblînzite şi întrebă-

toare ale lui Gonea, o cuprinse o rușine care o stînjenea și o necăjea. Și Gonea înadins parcă nu-și lua de loc privirea de la dînsa. Se încolăcise pe sofaua roasă din care curgeau șuvițele de scamă și, oftînd în răstimpuri din baierile inimii, îi urmărea cu ochii toate mișcările.

În sfîrșit, Margareta nu mai putu răbda liniștea aceasta înăbușitoare și începu a se boci cu hohot... Gonea tresări mirat:

— Acu de ce plîngi, maică? Ha?...

Fata bîlbîi cu o voce sughițată și mustrătoare:

— Nu mai mă bați, tăticule... nu mai mă bați!...

Pe Gonea nu-l uimi de loc imputarea aceasta; se întinse pe o rînă și glăsui tărăgănat și căinător ca o bocoavnă străveche:

— Pentru ce să te mai bat... S-a sfîrșit, puișorule... vezi tu bine că s-a sfîrșit... Ș-atunci de ce să te bat?... De-acu, iacă, s-a isprăvit... Ce să-i faci? De douăzeci și trei de ani trăiesc cu fete ca tine, dar încă nu mi s-a întîmplat niciodată să mă părăsească ele pe mine... Acu tu faci de-a-ndoaselea... Ei, ce vrei? Tu, poate, ești mai șmecheră... sau poate așa s-a nimerit! Ce poți ști? Lumea-i ciudată. Rareori îi ghicești toanele... Astăzi mă lași tu pe mine, poimîine o să te lase Aristică pe tine. Vezi, așa-i lumea, puiule, iac-așa!

Margareta se tîrî lîngă dînsul ca o pisică bătrînă, răsfățată, și începu să-l ogoiască:

— Ce-i, Goneo, sufle̦țelule drag?... Adică pentru că m-ai văzut o dată cu Aristică, tu crezi că...

— Taci din gură, fă, o întrerupse Gonea într-o bobotă de mînie, eu nu sînt tocmai atît de gogoman cum credeți voi cu Aristică! Eu știu ce știu și văd ce văd!...

Apoi, după o tăcere de o clipă, iar se potoli şi urmă mai rar: — Şi cînd mă gîndesc bine-bine, văd şi eu că aveţi dreptate... Acu, ce mai la deal, la vale, eu sînt bătrîn... Paizeci şi şapte, asta înseamnă ceva! Dacă nu mi-aş vopsi părul şi mustaţa, aş rămîne mai cărunt ca lustragiul cela din colţul Buzeştilor... Ş-apoi, la urma urmelor, de ce ţi-aş lua tocmai eu gologanii şi de ce nu altul mai tînăr şi mai fercheş? Pentru tine e cam totuna cine ţi-i ia, eu, Aristică sau altul. E vorba numai să ţi-i ia cineva, altmintrelea ai avea belele cu borfaşii... Ei, şi Aristică-i mai tare ca mine, e mai tînăr... mai tînăr...

Dar fata plîngea mereu şi sughiţa, şi murmură:

— De ce nu mă mai baţi, tăticule, de ce nu mă torturezi?... Ştii tu cum sînt eu... Ciupeşte-mi carnea, dacă vrei să te iubesc!

Gonea o cîntări puţin din ochi, apoi continuă rostind vorbele cu greutate, parcă le-ar fi smuls din adîncul pieptului:

— Eu ţi-am luat paralele, dar în schimb te-am îmbrăcat, te-am hrănit, ţi-am cumpărat orice ţi-au poftit ochii şi inima... C-aşa sînt eu, dragă, aşa e firea mea. Eu sînt îngrijitorul vostru. Trăiesc şi eu destul de bine şi fără muncă pe lîngă voi, n-am ce zice, dar de ce să nu trăiesc şi eu bine şi nemuncit? Nu sînt şi eu om? Om sînt, frate, şi-mi place să umblu cu minciuna şi să lenevesc... Ce! În viaţă trebuie să fii deştept... Trebuie să ştii înşela viaţa, altmintrelea e un adevărat iad pentru bietul om... Cu viaţa nu te poţi război, degeaba! Viaţa nu se lasă biruită de oameni, cel mult înşelată. Pentru aceia care izbutesc s-o înşele, ea e o glumă urîtă, pentru cei care se războiesc cu dînsa e un şir neîntrerupt de dureri... Bine, ştiu şi eu că odată ş-odată orice înşelăciune trebuie

să iasă la iveală, dar poţi să ştii cînd o să fie asta? Cel ce a înşelat va fi strivit, da, dar oare nu e învins şi cel ce se războieşte?

Margareta nu înţelegea nimic din toată vorbăria aceasta. Ea vedea numai că Gonea nu o bate, şi asta o făcea să-şi aducă aminte de Aristică.

În odaie se înţepeni o tăcere grea ca o pînză neagră, pe care tic-tacul trudit şi răguşit al ceasornicului de masă o dumica în clipe searbede şi plictisitoare. Pe urmă Gonea întrebă scurt:

— Cînd pleci?

— Unde? murmură fata mirată.

— La Aristică...

Un moment, Margareta şovăi şi se uită tulburată la flacăra galbenă, chircită a lămpii, dar, în sfîrşit, răspunse domol, mai mult pentru sine:

— Nu ştiu...

Şi apoi nu mai schimbară nici o vorbă. Mîncară şi se dezbrăcară tăcuţi, parcă acest „nu ştiu" ar fi ridicat un zid de piatră între dînşii. Se aşezară în pat unul lîngă altul. Gonea stinse lampa. Margareta îşi hodini capul şi acuma pe braţul încovrigat, mort, al bărbatului, cum se obişnuise în cei doi ani de zile, iar Gonea stătea întins cu faţa-n sus, cu ochii pironiţi la cercul de lumină mohorîtă pe care candela o tremura în tavan, şi număra tic-tacurile ceasornicului. În hîrbul candelei untdelemnul sfîrîia încetinel, ca o pisică ce toarce la căldură; afară, subt fereastră, paşi grei, îndesaţi, se apropiau în răstimpuri, bocănind din ce în ce mai tare, apoi se depărtau şi se stingeau iarăşi, în tăcerea ce se aşternea clipă cu clipă tot mai deasă.

În creierii lui Gonea gîndurile se vîltorau, se întreceau fără încetare şi tot mai nehotărîte. Toate

fetele cu care a trăit, gologanii soioşi ce i-a luat i se perindară prin minte ca nişte icoane stranii, iar pe urmă, ca o prăpastie fără fund, i se înfăţişa ziua de mîine, neagră şi pocită, întocmai ca o zi trecută... Căldura ce izvora din trupul adormit al Margaretei i se părea că-i învălmăşeşte toate gîndurile şi încetinel-încetinel îi înmoaie creierii, care încep a picura ca ceara topită pe o lespede albă de piatră...

Cînd se trezi, în odaie stăpînea aceeaşi tăcere năbuşită. Candela sfîrăia şi acuma, ceasornicul ţăcănea neobosit, numai de-afară mai pătrundea un zgomot surd, nedesluşit, zgomotul jalnic şi trudit al vieţii. Braţul lui Gonea însă se uşurase, căci Margareta nu-şi mai proptea capul pe dînsul. Un fior rece îl cutremură din creştet pînă-n tălpi... se simţi deodată atît de stingher şi de părăsit, încît inima i se zgîrci de durere.

După un dram de vreme se uită împrejur necrezător şi mirat parcă, apoi se repezi la dulapul de haine şi-l deschise. Era gol.

— A plecat...

Rămase smirna în mijlocul odăii...

Un mănunchi de raze blînde veştede, intră pe fereastra colburoasă, spoind odăiţa c-o lumină tristă şi amărîtă. Firele de praf, dezmorţite de adierea căldurii, începură a juca leneşe şi cumpătate, ca nişte moşnegi cuminţi... Şi odaia totuşi părea pustie ca o şandrama de vechituri.

Încetul cu încetul, Gonea Bobocel se dezmeteci. Sub crucea pieptului îl apăsa o greutate mare. Începu să tremure şi trebui să se lase grămadă lîngă pat. Şi, în vreme ce ochii i se înecară într-un val sărat de lacrămi, gemu slab, sfîrşit:

— Of, puiule, puiule!...

DINTELE

1.

Într-o noapte, dăscălița Aglaia Bujor se trezi leoarcă de sudori, gemînd și bîiguind ca un om bolnav:

— Vai de mine și de mine!... Oare ce-i?... Aaa...

I se părea că nu i-e bine, dar nu-și putea da seama ce o doare. Se uită împrejur, cuprinsă de o frică neînțeleasă. În odaie stăpînea un întunerec tulbure, cenușiu, din care deabia se desluşeau cele trei geamuri, ca niște lespezi muruite cu leșie, și o tăcere limpede, subțire ca pînza de păianjen, tremurată de respirările tihnite ale celor ce dormeau.

— Uf!... uuuf! suspină dăscălița după un răstimp de aiureală, pipăindu-și tîmplele. Apoi bîjbîi cu mîna scaunul din preajma căpătîiului și, găsind un chibrit, aprinse în pripă lumînarea. Valuri-valuri de raze sprintene se împrăștiară prin toate ungherele, în vreme ce femeia, ridicîndu-se în pat, își făcu cruce dîrdîind și începu a murmura frînturi de rugăciuni cu ochii țintiți la o iconiță sfîntă din perete.

Pe urmele luminii răsăriră în casă o droaie de umbre ciudate care se alungau, se lungeau și scădeau,

împestrițînd pereții cu chipurile lor jalnice. Tavanul cu grinzile groase, măslinii, parcă se legăna și el agale peste vălmășagul de haine și mobile încremenite, care pe unde le apucase cea dintîi bătaie de aripă a nopții. Numai cuptorul, culcat într-un colț ca un bivol, se holba neclintit spre fereastră, cu ochiul său negru ca o prevestire urîtă.

— Patru! șopti Aglaia privind la ceasornicul ce țăcănea morocănos pe scaun. Mai este un ceas bun pînă la ziuă... Doamne, păzește-ne de toate relele!

Se închină iar, acuma împăcată, se dădu jos din pat, bău de dușcă un pahar de apă și pe urmă vru să se culce. Își șterse tălpile cu palma, își potrivi pernele și se întinse pe spate. În clipa aceasta însă un junghi, subțire ca un ac, o fulgeră prin falca de jos, îi zgîlții de cîteva ori gingiile și dinții, și apoi încetă numaidecît, lăsînd în urmă o amorțeală grea, năbușitoare.

Dăscălița Aglaia dintru-ntîi nu putuse zice nici vai. Se apucase numai cu pumnii de gură, apăsînd și strîngînd cu deznădejde. Dar, după ce se dezmetici și i se mai potoli durerea, își trecu mîinile peste față, își netezi părul ce i se încîlcise pe frunte și șoșăi cu buzele uscate:

— Aaa... vai de mine! Ce-i asta?... Vai de mine! Uite, afurisitul de dinte cum începe să mă chinuiască! Uite!... Tot ăsta m-a sculat și adineaori, da, da... Vaaai de mine!...

Bolborosind mereu, scoase de subt pernă o năframă gălbuie și-și înfășură fălcile, gura și nasul.

„Ce, Doamne, o mai fi avînd? se gîndi dăscălița, zgîrcindu-se înfrigurată sub plapomă. O fi dintele cel de aseară, de bună seamă că numai acela trebuie să fie... Vezi, vezi! S-o fi smintit cînd am mușcat din cojița ceea uscată de pîine. Se clătina, ciolanul naibii,

mai demult și mă necăjea, dar acu își face de cap... *de cap își face! Dacă m-o ținea tot așa, nu știu ce* Dumnezeu să"...

Junghiul însă o arse din nou, mai prelungit, mai păgînește. Capul dăscăliței începu a clocoti de durere, parcă i l-ar fi strîns în niște benzi de fier înroșit.

— Vaaai! gemu dînsa cu doi stropi mari de lacrămi în colțul ochilor. Oare ce vrea dintele ăsta? Ce-e-e vreaaa? Așa ceva n-am mai pomenit de cînd trăiesc! Un dinte blestemat să-ți facă atîta pacoste?... Ooof!... Pesemne i-e să cază, Doamne ferește! De, omul îmbătrînește și...

Se întrerupse scurt, înspăimîntată de gîndul acesta.

— Încă nu, încă nu! șopti ea îndurerată. Nu vreau să rămîn știrbă, mai bine moartea. Ș-apoi tocmai dintele din față! Să ai tu colo în loc de dinte un loc negru... fff! Încaltea de-ar fi o măsea, treacă-meargă, dar... Nu pot! Mai degrabă să știu că are să-mi bubuie capul ca o căldare de smoală aprinsă decît să rămîn știrbă de tînără.

Era de treizeci și nouă de ani.

De-acuma însă durerea i se încuibă în fălci și n-o mai slăbi de loc. Clocea acolo, pîlpîia și sfîrîia ca un vierme ce roade fără încetare. Junghiurile, din ce în ce mai întețite, o cutremurau din creștet în tălpi, făcînd-o să închidă ochii și să-și încleșteze dinții. Iar ea gemea din cînd în cînd, ofta și se lovea cu pumnii în piept, mormăind:

— Vrea să mă omoare, afurisitul... vrea să-mi scurteze zilele...

În sfîrșit, începu a mătăhăi prin casă cruciș și curmeziș, ținîndu-se cu *mîinile de fălci* și suflînd din greu, parc-ar fi purtat o povară în spate. Își iuțea

paşii cînd durerea o prea cotropea, apoi iar şi-i domolea îngîndurată şi totuşi mai liniştită.

Deodată, însă, se opri în mijlocul odăii, încurcată, şovăind ca o nălucă. O teamă nebună îi picura în suflet, teama aceea grozavă pe care o simţi cînd eşti singur şi neputincios în faţa unui duşman năpraznic. Liniştea ce stăpînea de jur împrejur, mai grea decît plumbul, îi strîngea inima, îi învîltora minţile şi le rotocolea în jurul unui singur gînd, care o umplea de spaimă. Simţea cum gîndul acesta i se înfige şi se încolăceşte în suflet, cum i se împrăştie încet prin toate mădularele, şi ea nu poate să se împotrivească, să se apere cel puţin.

Se apropie de fereastră, scuturîndu-se buimăcită, parcă s-ar fi deşteptat dintr-un vis urît. Şi, vroind să-şi gonească din creieri gîndurile ce o chinuiau mai mult decît durerea, îşi răzimă fruntea înfierbîntată de geamul uns cu o pînză de aburi albăstrii. Răceala însă o făcu să tresară. Se uită afară lung, cu ochii sticloşi şi, băgînd de seamă că se crapă de ziuă, îi veni în minte slujnica. O sculă numaidecît să mulgă vacile. Fata se urni bosumflată şi se îmbrăcă, frecîndu-şi ochii cu pumnii şi bodogănind ceva din care nu se înţelegea decît „dimineaţa... Dumana... lapte!..." Dăscăliţa Aglaia o privi mai întîi necăjită, apoi, clipă cu clipă, tot mai înseninată. Părea că, văzînd în jurul ei o fiinţă care se mişcă şi mormăieşte, se simţea şi ea mai uşurată. Încercă să intre în vorbă cu dînsa, ca să mai uite de suferinţă şi să se îmbărbăteze. Servitoarea însă n-avea chef de taifas. Răspundea scurt, morocănos, ca toţi oamenii somnoroşi, şi, luînd doniţa de pe cuptor, ieşi afară, lăsînd să se furişeze în odaie o dîră de aer proaspăt, care pe dăscăliţă o făcu să se înfioare.

Dar îndată ce rămase iar singură, durerea își arătă și mai avan colții, silind-o să alerge prin odaie de ici-colo ca o nebună și să suspine neîncetat:

— Aaah!... Vaaai de mine! Vai de mineeee!...

În gemătele acestea se deșteptă și dascălul și, văzînd-o în așa hal, o întrebă cu un glas în care era mai multă mirare decît milă:

— Ce-i cu tine, băbucă?... Ce te-ai pus să te plimbi în cap de noapte ca huhurezii?

— Mă omoară dintele, omule, mă omoară, bătu-l-ar fi Dumnezeu să-l bată! urlă dăscălița deodată scoasă din fire, și se trînti pe un scaun.

— Dă-mi oleacă de apă, mormăi dascălul nepăsător, adăogînd apoi mai moale: Și nu te necăji, băbucă, din pricina dintelui, că ți-l scot eu cît bați din palme... Ce mai și ții în gură vechituri hodorogite să-ți facă zile fripte? Uite-acu ți-l scot dacă vrei, și mai poți să și tragi un puișor pînă de dimineață... Haide repegior!

Dascălul era dentistul satului, vestit că scoate dinți, măsele dintr-o singură smucitură, fără pic de durere.

Aglaia însă se opri deodată, parc-ar fi lovit-o cineva în moalele capului, și-i strigă cu o voce aspră, dojenitoare:

— Nu ți-e rușine obrazului, om bătrîn și fără minte?! Ai vrea să mă vezi știrbă, ai? Bată-te mînia lui Dumnezeu, urîtule și zevzecule!...

Bărbatul se ridică într-o rînă și se uită la dînsa o clipă foarte serios, dar apoi vorbi iar șăgalnic:

— Da' ce, băbucă, te-ai supărat? Ei, hai, pupă-mă... Fuga!... Nu-nțelegi?...

— Să-ți fie rușine, prăpăditule, a-ți bate joc de suferința oamenilor... Că tu habar n-ai ce înseamnă

suferința! Mănînci, bei, te culci ca un dobitoc și încolo nu te mai sinchisești de nimic...

— Ei, lasă, băbucă!... Ce...

Cuvîntul „băbucă", pe care dascălul îl arunca blajin, dar prea des, o ustura, ca și cînd i-ar fi dat palme. I se părea că bărbatul într-adins își bate joc de dînsa. De ani de zile n-o mai scotea din băbucă. Ea nu se supărase pînă acuma, pentru că știa că vrea s-o resfețe cu vorba aceasta. Azi însă o durea mai rău ca dintele... Aruncă o privire de ură și de dispreț dascălului, care zîmbea cu bunătate, aprinzîndu-și o țigară. Nepăsarea lui o făcea să sufere și mai mult. Îi venea să sară la dînsul, să-l apuce de gît și nici să nu-l lase pînă nu-i va smulge din minte vorba asta scîrboasă, pînă nu-l va face să simță și el ce înseamnă a suferi. Dar îi era teamă de brațele osoase ale bărbatului și de pumnii lui uscați. Își aduse îndată aminte cum a bătut-o odată de a lăsat-o aproape moartă, și asta o făcu să-și înăbușe furia. Ca să nu mai fie silită să-l mai vază, se îmbrăcă la repezeală și ieși buzna afară.

— Ia seama, băbucă, să nu răcești! Prea te îmbraci subțire, ca o fată mare, și-i cam răcoare acum, dimineața...

Dăscălița Aglaia îl blestemă înțepată și coborî în curte, unde începu iar a se plimba cu pași apăsați, milităreşti, căci durerea în falcă o cuprinsese din nou, și mai vrăjmașă ca înainte. În curînd însă obosi. Picioarele i se tăiară în genunchi și tot corpul i se moleși de o toropeală grea, apăsătoare. Se așeză pe lavița de subt părul din mijlocul curții, hotărînd, în gîndul ei, să nu mai crîcnească de loc, oricît ar durea-o, pînă ce nu vor înceta junghiurile de la sine. Se propti cu spatele de trunchiul încrestat al pomului și, în

vreme ce deasupra ei frunzele ruginite, moarte, zuruiau legănate de vînt, dînsa, cu pleoapele închise, scăldate în lacrămi de durere, asculta cum ronțăie vitele în grajd, cum vîjîie din cînd în cînd o suflare aspră prin frunzișul copacilor din grădină și cum toate astea se amestecă într-un zgomot ciudat, același ce seamănă foarte bine cu povestea unei vieți triste.

Un strat întins de ceață tomnatecă, murdară, învălea întreg cuprinsul. Coamele dealurilor, îngrămădite unele peste altele, păreau acoperite cu scamă pospăită. Un colț de pădure răsărea în față, ca o pată mare de cerneală, sub care dormea satul ascuns într-o groapă, într-un noian de fum și de negură, prin care se zvîrcoleau cîteva licăriri de lumină palidă, tremurată, gata să moară. Ici-colo, coperișele caselor se ridicau negre, posomorîte, ca mușuroaiele pe un cîmp troienit cu zăpadă stătută. Singură biserica de lemn, cu turnul plecat într-o parte, se înălța mai mîndră, desemnîndu-se pe cerul leșiatic, ca un om mic la cap și gros la trup.

Dăscălița Aglaia se gîndi deodată, că, așa cum e priveliștea asta mohorîtă, întocmai așa este și viața ei. Un ogor ințelenit, în care n-a intrat plugul niciodată, pe care n-au crescut decît buruieni și mărăcini, care a fost vecinic înecat într-o ceață tristă și plictisitoare.

Ce viață-i aceasta? Și ce rost are o astfel de viață?... Anii trec în goană, unul cîte unul, fiecare întocmai ca și celălalt. Nici o zi de fericire adevărată, nici măcar un ceas. Și omul doar ar avea dreptul să ceară cel puțin un ceas de fericire de la viața care-l frămîntă cum îi place, îl aruncă unde se nemerește și face dintr-însul ce vrea...

Viața, ei nu i-a adus nimic, nimic. S-a măcinat așa, ca o moară pustie, fără să-i scîrțâie baremi roțile...

A pornit la drum frumoasă, tînără, veselă, dornică de-a se zbuciuma, de-a trăi. Sufletul ei era ahtiat după viaţă, şi totuşi, a trebuit să lîncezească mereu într-o aşteptare nelămurită şi nepricepută. Zile întregi stătea visînd, şi gîndurile îi alergau departe, într-o lume închipuită, într-o goană nebună după ceva ce parcă nu voia de loc să sosească.

Cît ce a răsărit, a dat peste dascălul Vasile Bujor, care pe atunci era şi el tînăr. Şi inima ei a pornit să zvîcnească şi mai puternic. Credea că de-acuma, într-adevăr, o să înceapă să trăiască, să i se împlinească ceea ce aştepta cu atîta patimă... Dascălul îi aducea zaharicale, o privea blînd şi drăgostos, îi vorbea cu glas moale. Ea era tînără şi doritoare de iubire. El sau altul, unul trebuia să vie şi s-o iubească. El a venit cel dintîi, el a iubit-o.

Dar în curînd fu nevoită să-şi dea seama că s-a înşelat, că golul ce-l purtase în suflet o frămîntă tot aşa ca şi mai înainte. A trecut o săptămînă, o lună, şi atunci a văzut că n-a găsit ceea ce a căutat. Dascălul nu mai era blînd şi drăgostos, nu-i mai vorbea cu glas moale. Dascălul era om aşezat, omul tihnei. Lui îi plăcea să mănînce bine, să doarmă mult şi să stea la palavre cu ţăranii. Ce se sinchisea dînsul de visurile ei copilăreşti? Visurile sînt bune numai pentru cei ce nu iau viaţa în serios, căci ele te fac să trăieşti mai mult în gînd decît aievea.

Pe dăscăliţa Aglaia însă viaţa aceasta o zugruma, o făcea să-şi blesteme uneori soarta şi să urmărească cu mai multă rîvnă clipa aceea de fericire curată, care dă un preţ vieţii. Dar apoi s-a pomenit copleşită de copii. A venit unul, s-a necăjit cu dînsul, l-a ridicat; a venit al doilea, s-a necăjit şi cu acela... Anii acuma treceau mult mai repede, deşi cu aceeaşi înfă-

ţişare şi neastîmpărînd golul ce-i frămînta sufletul. Nădăjduia totuşi mereu că, după ce vor creşte copiii, va putea să trăiască şi dînsa. Nădejdea aceasta o mîngîia în toate împrejurările, îi dădea putere să se lupte cu toate neajunsurile ce i le aducea viaţa.

Şi acuma, cînd şi al şaptelea şi cel din urmă copil e mărişor, cînd, în sfîrşit, ar putea urma şi ea să-şi trăiască viaţa cea visată totdeauna, iată că acuma...

Dăscăliţa îşi trecu mîna peste frunte, parcă ar fi vrut să-şi alunge din creieri gîndurile care năvăleau s-o chinuiască întocmai ca nişte stafii nemiloase. O rană mare i se deschise în inimă, care sîngera, care-i umplea toată fiinţa de o durere nedesluşită, dar cu atît mai istovitoare.

„Sărmana, sărmana mea viaţă!" se gîndi ea, ştergîndu-şi cu poala şorţului lacrămile ce o podideau.

Se cutremură ca deşteptată dintr-un vis şi se sculă în picioare, bîlbîind încăpăţînată:

— Nu-l scot şi nu las să-l scoată nici moartă!

În gingii însă junghiurile începură a fierbe tot mai straşnic. În jurul rădăcinei dintelui părea că se învîrteşte, cu o iuţeală ameţitoare, un fir de sîrmă înroşită, care sapă şi arde neîncetat măduva osului. Dăscăliţa Aglaia nu mai simţea durere, ci o gîdilare grozavă, atît de grozavă, încît ajungea să-i fie plăcută. Încleştă pumnii şi şopti iar, suspinînd:

— Nu... nu!...

Urechile îi ţiuiau. Capul îi huruia de durere. I se părea că-i clocotesc creierii.

— Uuuff!...

Şi, în vreme ce pe banca de subt păr dăscăliţa Aglaia gemea şi sîsîia, ghemuită în junghiuri năstruş-

nice, de după biserică soarele tomnatic îşi înălţa încetinel, greoi, capul roşcovan şi se uita cu milă la dînsa, prin ceaţa ce se frămînta în bătaia vîntului de dimineaţă...

2.

A doua zi era duminică, şi dăscăliţa Aglaia se sculă veselă, împăcată. Toată durerea îi trecuse, parcă i-ar fi luat-o cineva cu mîna. Se simţea atît de bine, încît vroia să muncească orice, ca o roabă, numai să n-o apuce iar dintele. Îşi îmbrăcă copiii, bărbatul, şi-i porni pe toţi la biserică, pînă şi pe servitoare.

— Bravo, băbucă, bravo! Ei, vezi, aşa-mi placi mie... aşa! zise dascălul, văzînd-o mai voioasă.

— Acu nici tu nu mă mai slăbeşti din „băbucă", parcă aş fi o hoaşcă de o sută de ani...

În geamuri băteau razele ofilite, arămii ale începutului de toamnă. Lumina aceasta se potrivea atît de bine cu voioşia sufletului rănit al dăscăliţei, încît îi venea s-o soarbă, s-o îmbrăţişeze ca un om îndrăgostit de soare. Îşi scăldă faţa în tremurările razelor, apoi se întoarse să-şi vază de lucru.

Căuta să nu-şi mai aducă aminte de dintele care o căznise ieri toată ziua şi toată noaptea. Zadarnic însă, căci gîndurile ei, cu voie, fără voie, se învîrteau mereu în jurul suferinţelor îndurate.

Odată, apoi, tot cu gîndul la durerea suferită, lăsă toate lucrurile baltă, se şterse pe mîini şi, repezindu-se la pat, scoase de subt pernă un ciob de oglindă, rotundă, mică, cum se găsesc la bîlciuri pentru cîţiva gologani. Se aşeză la masă şi se puse să-şi vază dinţii.

— Sînt cam îngălbeniţi, şopti dînsa, închizînd gura o clipă. I-a îngălbenit vremea.

Stătu pe gînduri un răstimp şi pe urmă adăogă:

— Şi ce frumoşi şi albi erau odată!

În sfîrşit, începu să-şi pipăie dintele cu pricina. Îl atinse mai întîi cu vîrful degetului, ca nu cumva să-l smintească. Nu o durea. Atunci îl prinse cu două degete şi-l mişcă cu băgare de seamă. Dintele se clătina puţin, almintrelea, însă, nu se deosebea de loc de ceilalţi.

„Ai zice că-i sănătos tun", se gîndi dăscăliţa Aglaia.

Cercetîndu-şi dinţii aşa, cu de-amănuntul, îi veni în minte deodată un vis rău, ciudat, visul care o chinuise astă-noapte îndată ce închisese ochii. Visase anume că-i căzuse dintele şi era ştirbă; apoi părea că se uita în oglindă, ca şi acuma, şi plîngea, plîngea să se prăpădească...

Se gîndi mult şi cu teamă la visul acesta şi se posomorî din ce în ce mai greu.

„Dintele înseamnă moarte în casă", îşi zise dăscăliţa Aglaia, ascunzînd repede oglinda.

Clătină din cap, ca şi cînd ar fi vrut să se împotrivească duşmanului nevăzut, iar buzele îi bîlbîiau înfricoşate:

— Poate să fie vreo prevestire?...

Simţea parcă lămurit că se petrece o schimbare mare în sufletul ei, fără însă ca schimbarea aceasta să fie cea aşteptată de dînsa. I se părea chiar că n-ar avea decît să întinză mîna şi ar putea pipăi de-abinelea schimbarea aceasta grozavă, care o durea şi o tulbura în toată fiinţa ei. Dar încă nu se încumeta şi nu voia să pună degetul pe rană. Se agăţa cu deznădejde de gînduri de bine, încercînd să înăbuşe pe cele rele, să le facă să amuţească. În acest chip, însă, încetul cu încetul, se pomeni că iar o doare dintele. Dar acuma

toată durerea i se îngrămădea în suflet, şi din suflet izvorau şi boabele de lacrimi amare ce se aninau pe pleoapele ei obosite, ca roua pe frunzele florilor veştede...

Tocmai în clipele acestea de răstrişte se nemeri să sosească de la biserică, în fuga mare, copilul cel mai mic al dăscăliţei Aglaia, un pici durduliu ca un pepene, cu obrajii îmbujoraţi de oboseală, strigînd cît îl ţinea gura:

— Mosafiri, măicuţă!... Vin mosafiri!...

Dăscăliţa tresări speriată de ţipetele vesele ale copilului. Îl măsură o clipă din ochi cu o privire de necaz, apoi deodată se răsti la dînsul furioasă şi-l goni pe uşă afară. O ură amară îi cuprinse brusc sufletul, ură împotriva tuturor celor ce i-au încătuşat visurile şi n-au lăsat-o să-şi trăiască viaţa.

— Voi sînteţi de vină! răcni aprinsă dăscăliţa Aglaia, gîndindu-se la copii şi la bărbat. Mi-aţi omorît sufletul, ucigaşilor... mi-aţi strivit viaţa!...

Apoi privirile ei căzură fără voie asupra ceasornicului, care arăta ora unsprezece, şi furia i se potoli numaidecît, ca prin farmec. Se uită lung la limba de aramă ce se bălăbănea neobosită încoace şi încolo, ascultă tic-tacurile ei aspre şi şoşăi foarte domol, cu o părere mare de rău în glas:

— Cum mai trece vremea!... Ce repede trece!... Întocmai ca şi viaţa...

Şi, uitîndu-se la minutarele ce stăteau nemişcate şi totuşi se mişcau neîncetat, se gîndi să oprească în loc ceasul, ca astfel să oprească poate şi mersul vremii. Dar cînd vru să ridice mîna, auzi paşii şi rîsetele dascălului şi ale copiilor, care se întorceau de la biserică. Şi zgomotele o făcură să-şi revie în fire.

— O să ne vie mosafiri, băbucă! rosti dascălul, întrînd în casă. O să vie preoteasa cu notăreasa... Du-te de te îmbracă şi tu niţel, să nu te afle în aşa hal...

Dăscăliţa Aglaia rămase însă mută, mototolită pe un scaun, cu obrajii strînşi în palme, pleoştită şi îndurerată ca o zi de ploaie.

— Da' ce-i, băbucă? Iar te necăjeşte dintele? zise bărbatul, oprindu-se în faţa ei cu braţele încrucişate pe piept.

— Ţie ţi-e uşor să tot baţi din gură, strigă dăscăliţa amărîtă. Că tu n-ai grije de necazuri... Ţie puţin îţi pasă de ce îndur eu. Te-ai săturat de mine, hai, găseşti altele!... Dar eu, sărmana de mine, eu? Ce fac eu? Ce s-alege din viaţa mea, din visurile mele?... Mi-aţi omorît viaţa, voi mi-aţi omorît-o, nu vă rabde pămîntul!...

Şi începu a plînge cu hohot, izbindu-se cu pumnii peste cap, sughiţînd şi bolborosind într-una:

— Mi-aţi omorît viaţa, hoţilor, ucigaşilor!...

Văzînd-o aşa, dascălul stătu trăznit, fără să ştie ce să-i răspundă. Apoi aşeză el prin odaie, ca să poată primi mosafirii cum se cuvine, deschise larg uşa, se propti în prag şi se uită nedumerit la femeie.

Dăscăliţa Aglaia nu se dezmetici decît cînd intrară mosafirii în casă. Atunci se ridică cu ochii plînşi, se sărută întîi cu preoteasa, pe urmă cu notăreasa, şi după astea se porni din nou pe bocete. Preoteasa era o femeie mică şi grasă ca un butoi de bere, cu obrajii încrustaţi de bătrîneţe şi dogorîţi de soare, plină de pistrui pe sub ochi, cu doi dinţi afumaţi şi găunoşi în falca de jos şi unul în cea de sus. Crezînd că dăscăliţa s-a certat cu bărbatul, luă pe dascăl deoparte şi începu a-l povăţui să fie mai bun şi mai blînd cu

femeia, că almintrelea o să-l pedepsească Dumnezeu, că femeile sunt slabe şi simţitoare şi le prăpădeşte rău plînsul... Notăreasa, zăpăcită, îşi trase scaunul aproape de dăscăliţa Aglaia şi, neştiind cum s-o mulcomească, începu a plînge şi dînsa, ştergîndu-şi ochii din cînd în cînd cu o batistă pestriţă, boţită între degete.

— Aş, aş, mormăi dascălul, mirat de potopul de sfaturi cu care îi bătea capul preoteasa. Nu-i nimic, cucoană, nimica-n lume!... D-ta trebuie să ştii că eu sînt un bărbat de zahăr! Din pricina mea dînsa n-a avut nici atîtica supărare toată viaţa ei. De douăzeci de ani de cînd o cunosc, nici fă-te-ncolo nu i-am zis... Şi tocmai acum să... Aa, să mă ierţi...

—Ei, lasă, îl întrerupse preoteasa, trăgînd şireată cu ochiul. Ştim şi noi prea bine cum sînt lucrurile astea... înţelegem noi...

— Dar nu vezi că mă omori cu înţelesurile d-tale?... Ce-nţelegi? La urma urmelor, nu poţi înţelege nimic... căci n-ai ce-nţelege. Nici eu nu înţeleg nimic... Iaca, o doare un dinte, şi atîta tot!... Şi nu mă lasă să i-l scot... Ce să-nţelegi d-aci?...

Preoteasa rămase o clipă buimăcită, cu buzele pungă, apoi deodată se întoarse la Aglaia.

— Scoate-l, dragă, scoate-l şi-l aruncă la gunoi! Uite, fă aşa cum am făcut şi eu şi alţii de vîrsta noastră... Căscă gura şi-şi alunecă degetul cu mîndrie peste gingiile goale. Eu n-am ţinut niciodată la hodorogituri, Doamne fereşte! Unu-doi, le-am dat afară! Ce naiba? Să mă mai chinuiesc şi cu d-astea, n-am eu destule necazuri pe cap?... Popa mă sfătuia că pe dincoace, că pe dincolo... să-mi pun dinţi falşi, să... Auzi tu? Dinţi falşi! Dar nu l-aş fi ascultat, să-mi fi dat aur! Şi-mi pare bine că nu l-am ascultat... bine, zău. Adică

ce? Să mă fac de rîs... I-auzi, pentru un dinte să rabzi tu atîta și să plîngi și să te omori? Aaaa...

Bătu în palme de mirare, strînse din ochi și deschise gura, parcă într-adins ar fi vrut să se mîndrească cu cei trei dinți înnegriți, care răsăreau din gingiile lucii ca niște pociumbi putrezi pe o cărare cleioasă.

Notăreasa, tînără și frumoasă ca o păpușă din fereastră, cu ochii mari, albaștri ca peruzeaua, cu părul galben și moale ca mătasa, se zgribuli de groază auzind cuvintele preotesei și clătină din cap, ca și cînd nu i-ar fi putut intra în minte cum e în stare cineva să-și scoată dinții și să rămîie știrb pentru totdeauna!

— Da, draga mea, uite, așa-i cum îți spun... Tu ce zici, Elenuțo? urmă preoteasa, întorcîndu-se deodată spre notăreasă, pe care întrebarea o tulbură atît de mult, încît nu putu rosti nici o vorbă. Pe urmă însă, îmbărbătîndu-se, spuse și ea cu glas tare și zîmbind, ca să i se vază bine dinții albi ca zăpada:

— Mai bine să mor decît să rămîn știrbă!...

Și făcu un gest larg cu mîna, în vreme ce preoteasa, guralivă, începu iar a torăi:

— Tac-pac... mai bine să mor!... Așa sînteți voi cele tinere: frumusețe-ncoace, frumusețe-ncolo... Dar, la urma urmelor, ce faci cu frumusețea? Spune, ce faci?... Se trece, dragă, se duce cum se duce apa la vale... Să ai ce băga-n gură și cu ce să-ți învălești goliciunea, asta-i asta! Încolo, toate sînt mofturi și copilării. Toate le uiți, mai tîrziu, cînd ai dat față cu viața, cînd te-ai izbit de dînsa și cînd, mai ales, te-ai luptat cu dînsa. Ce frumusețe?... Eu știu bine, bine de tot, că am pățit, of, Doamne, ce n-am pățit? Am fost și frumoasă, și drăguță, și șireată, tot ce vrei...

Şi toate au trecut. Mi-au mai rămas, uite, ştirbiturile astea şi trăiesc totuşi, poate chiar mai bine ca pe-atunci. Acu noi nu mai umblăm cu frumuseţe şi cu mofturi. Punga porunceşte... buzunarul porunceşte... Cînd îmbătrîneşte omul, cum am îmbătrînit noi cu Aglaia, nu-i mai arde de nebunii. Atunci îi pare bine că trăieşte...

Dăscăliţa Aglaia îşi înăbuşise lacrămile şi asculta în neştire vorbele preotesei. Se uita curioasă la gura aceea largă, la buzele lătăreţe care se mişcau repede şi fără nici o noimă şi în colţul cărora se bolboceau în răstimpuri buburuze de spumă alburie, la limba care se ivea uneori printre gingiile umede. I se părea că e pe altă lume, într-o lume ciudată, unde nu se vede altceva decît cei trei dinţi găunoşi ai preotesei şi obrajii rumeni, sănătoşi ai notăresei, unde nu se aude altceva decît vocea hodorogită a preotesei... Şi se simţea atît de singură şi de nenorocită, cum nu s-a mai simţit niciodată...

3.

După amiazi durerea se făcu stăpînă deplină pe dînsa. Avea friguri şi i se părea că o mînă rece, aspră îi netezeşte fără încetare şira spinării, strecurîndu-i fiori în carne, în oase, în suflet. Iar mîna aceasta părea că e mîna preotesei, care-i spunea mereu: „Să ai ce băga în gură şi cu ce să-ţi învăleşti goliciunea... Încolo, toate sînt mofturi şi copilării. Toate, toate! Pînă şi frumuseţea, pînă şi tinereţea"...

Se trînti, îmbrăcată cum era, pe pat, închise ochii, îşi împreună mîinile pe piept şi aşteptă aşa — singură nu ştia ce. Prin creieri îi roiau sumedenie de gînduri, îşi închipuia fel de fel de lucruri, care de

care mai ciudate, mai năprasnice. Se gîndea cînd la copiii care, de cînd o doare pe ea dintele, de-abia mai îndrăznesc să se mişte prin casă, cînd la dascălul care o necăjeşte într-una să-i scoată dintele şi n-o slăbeşte de loc din „băbucă". Apoi îşi aduse aminte iar cum un ţăran lung, sfrijit şi spîn venise odată cu fălcile legate, încovoiat de durere, să-i scoată o măsea, şi cum dascălul, în loc de cea vătămată, îi smulse una teafără. Ea atunci a crezut că ţăranul are să se ducă acasă şi să moară, şi s-a minunat mult văzîndu-l a doua zi că umbla ţanţoş şi fluierînd pe uliţă.

„Nu mai mor nici oamenii aşa, tam-nesam", îşi zise dăscăliţa Aglaia în gînd.

Aceasta însă o făcu să-şi amintească şi de nevasta unui învăţător din Vărarea, care se prăpădise mai deunăzi şi de care lumea spunea c-ar fi murit din pricina unui dinte beteag.

— Cînd ţi-e scris să te duci, trebuie să te duci, de vrei, de nu vrei, bolborosi dăscăliţa fără să se mişte. Şi mai bine să te duci iute, dintr-o dată, decît să te munceşti cu durerile şi cu suferinţele...

Începu a se gîndi mai înadins la moarte, căutînd să-şi închipuie cum ar fi dacă ar muri ea acuma, acuma, în clipa aceasta. Se minuna şi ea că gîndul morţii nu o înspăimînta, ci, dimpotrivă, îi făcea o plăcere stranie, cum n-a mai avut niciodată în viaţa ei. Se vedea parcă întinsă pe un catafalc alb, albă şi ea ca peretele, frumoasă şi nemînjită de străşnicia vremii. În jurul ei copiii îngenuncheau cu ochii roşiţi de lacrămi, cu buzele învineţite, iar la picioare dascălul o privea nedumerit, ca totdeauna, şi clătina din cap a jale. Auzea plînsorile înăbuşite, întrerupte de sughiţuri, cuvintele de durere, care fîşîiau prin aerul îmbîcsit al odăii, şi îi părea rău că a murit...

Apoi se gîndi la zilele de mîine, cînd ea nu va mai fi în lumea aceasta. Şi parcă vedea că lumea nu s-a schimbat de loc, cu toate că ea lipseşte dintr-însa. În odaie pluteşte acelaşi miros necăcios de sfarog şi de varză acră, numaicît ea nu-l mai poate mirosi. Casa, grădina, satul, cîmpiile, toate au rămas la locul lor, oamenii îşi văd de treburi, ca şi cînd nu s-ar fi întîmplat nimic, ca şi cînd n-ar lipsi nimeni. Şi din ea n-a mai rămas decît o mînă de cenuşă, care, încetul cu încetul, se face una cu pămîntul...

Închipuirile acestea o îngroziră. Adică cum? Lumea să rămîie tot lume şi cînd ea n-o mai fi? Şi de ce să nu mai fie şi dînsa? De ce să moară numai ea singură şi lumea să trăiască înainte, să treacă peste ea ca peste un vierme strivit în picioare? Pentru ce să mai fie lumea lume cînd ea n-o să se mai poată bucura de dînsa, cînd numai alţii o să trăiască într-însa?

Şi deodată îi veni o poftă nebună de viaţă... Vroia să trăiască. Oricum, numai să nu lipsească din lume, dintre oameni. Nu-i mai păsa dacă va rămînea şi ştirbă ca preoteasa, dacă nu va avea decît ce să bage-n gură şi cu ce să-şi ascundă goliciunea, chiar dacă nu va avea nimic, numai să trăiască, să simtă că e în viaţă.

Se ridică repede din pat şi începu a pipăi toate lucrurile din casă, ca şi cînd ar fi vrut să se încredinţeze că într-adevăr trăieşte, că n-a murit. Mirosul odăii, care altădată o năbuşea şi o supăra, acuma i se părea dulce ca un parfum. Copacii desfrunziţi, dealurile negre, cerul mohorît, toate păreau că zîmbesc. Pretutindeni vedea şi simţea viaţa, care e bună, oricît de rea ar fi, pentru că trebuie să fie.

În sufletul ei se sălăşlui o bucurie mare, mută, bucuria aceea pe care o simţi după o lovitură grozavă, bucuria vieţii. Acuma nici durerea nu i se părea atît de

ameţitoare. Durerea nu mai era pentru dînsa decît un semn mai mult că trăieşte. Trebuia s-o îndure cu împăcarea cu care eşti nevoit să primeşti tot ce îţi dăruieşte viaţa...

— Ei, băbucă, ţi-e mai bine? o întrebă dascălul, văzînd-o atît de schimbată.

— Mai binişor... Acu parcă nu mai mă chinuieşte aşa, rosti Aglaia domol, şi apoi adăogă deodată: Şi zici că ar fi bine să-l scot, ai?

— Fireşte că bine, nevestico, răspunse dascălul din ce în ce mai mirat. Ai scăpa de un ciolan care nu mai face două parale...

— Atunci vino de mi-l scoate!... Vrei?

— Foarte bine. Foarte bine. Dar să nu ţipi dacă te-o durea...

— Aş, ce durere!... Sînt deprinsă cu suferinţa...

Alergă ea însăşi să caute cleştele rece şi cam ruginit, cu care dascălul scotea dinţii bolnavi ai sătenilor. Simţea o plăcere la gîndul că va suferi, căci şi suferinţa înseamnă viaţă. Numai inima îi mai slăbi puţin cînd îşi închipui că peste cîteva clipe are să fie ştirbă şi bătrînă.

„Hai, hai", se grăbi dăscăliţa Aglaia, ieşind în cerdac şi aşteptînd pe bărbatul său cu gura deschisă şi cu ochii închişi strîns.

— Ţine-te bine! porunci dascălul, potrivindu-şi cleştele pe dintele pricinos.

Dăscăliţa Aglaia se apucă cu amîndouă mîinile de parmaclîcul cerdacului. Simţi cum fierul rece îi atinge gingiile, apoi o smucitură şi un pîrîit scurt, parcă i-ar fi înfipt un cuţit în gît. Pe urmă gura i se umplu de sînge cald.

— Bravo, nevestico! Ai scăpat! strigă dascălul, mîndru şi voios, învîrtind cleştele cu dintele prins în vîrf.

Aglaia mormăi ceva cu buzele încleştate şi apucă repede paharul cu apă. Apoi, după ce îşi opri sîngele şi i se închegă rana, cercetă cu de-amănuntul rădăcina dintelui pe care mai atîrnau cîteva firicele de sînge înnegrit şi fărămituri de carne vie trandafirie...

Într-un tîrziu, cînd casa se linişti, dăscăliţa Aglaia luă iar oglindiţa de subt pernă şi se privi într-însa lung, cuprinsă de amărăciune. Locul dintelui se holba la dînsa negru, ca gura unui mormînt, lămurindu-i lucrurile pe care pînă acuma nu vroise înadins să şi le lămurească. Acuma, poate pentru întîia oară, băgă de seamă că în jurul ochilor i se urzise o ţesătură de cute mărunte, subţiri ca pînza păianjenului, că ochii ei cei mari şi negri ca tăciunele îşi pierduseră văpăile de altădată, că pe la tîmple, pe lîngă urechi, printre şuviţele de păr castaniu se mestecau multe fire albe şi urîte.

— Cum am îmbătrînit! oftă dăscăliţa Aglaia, înăbuşindu-şi anevoie lacrămile.

Simţea desluşit că i se desprinde ceva din suflet şi se duce, o părăseşte pentru totdeauna, şi că despărţirea aceasta o doare şi o înfurie. Apucă iute oglinda şi o trînti de pămînt. Sticla se sparse în mii de bucăţi, care se împrăştiară prin toată casa, privind-o de pretutindeni ca nişte ochi vrăjmaşi, furioşi.

Dăscăliţa Aglaia se zgudui de mai multe ori, ca şi cînd ar fi fost cuprinsă de un frig grozav, apoi deodată simţi că lacrămi îi udă obrajii, că buzele îi tremură şoptind:

— Bătrînă, oricum, dar cel puţin trăiesc!...

Întunerecul nopţii o învălui în doliu. În casă se zvîrcoleau o linişte adîncă şi un suflet amărît. În aer sfîrîia, se măcina vremea...

NEVASTA

Ion Bolovanu trăgea să moară...

Stătea chircit în pat, cu un picior întins strună peste cearceaful boţit, cu cellalt cîrligat din genunche, parcă i l-ar fi zgîrcit cîrceii. Mîinile le ţinea răşchirate ca un răstignit, degetele încleştate în aşternutul de paie, din care se zgîiau, spăimîntate şi rupte, cîteva fire galbene ca părul în barba unui spîn. Pieptul descheiat i se ridica în răstimpuri rare, anevoie, horcăind prelung, parcă cu fiecare înălţare i s-ar fi smuls o coardă din suflet. Ochii mari holbaţi se mişcau cu priviri sticloase, pline de groază, ca şi cînd ar fi văzut ceva nespus de ameninţător.

Nevastă-sa sta la căpătîi cu o lumînare de ceară aprinsă în mînă, cu faţa rece, nemişcată, şi se uita la dînsul întrebătoare, în vreme ce razele roşcate ale luminei îi îmbujorau puţin obrajii şi făceau să-i licărească ochii.

„Acu Ion moare, iar eu rămîn văduvă, se gîndea dînsa, urmărind tresăririle de durere ale bolnavului. Acu eu o să mă întorc acasă, şi o să plîng, şi pe urmă poate o să mă mărit a doua oară"...

Bărbatul încercă să-și ridice capul de pe perna umezită de năduşeală. Muşchii obrajilor lui cenuşii se încordară, vinele de la gît se îngroşară ca nişte şopîrle. Boala însă îl birui numaidecît şi capul căzu şi mai istovit pe spate.

„Cum se căzneşte, săracul, îşi zise nevasta, netezindu-şi buzele cu limba. Mi-e milă de dînsul"...

Simţea însă că minte cînd zicea că i-e milă. Plecă ochii ruşinată şi începu a se gîndi: de ce nu i-e milă? Dar nu izbuti să se lămurească.

„Dacă mi-ar fi milă, aş plînge... Uite, toate femeile plîng, numai eu stau ca o stană de piatră. Măcar că mie mi-a fost bărbat"...

Se uită cu o pizmă copilărească la cele cîteva femei bătrîne, care tropăiau în jurul patului, frîngîndu-şi mîinile, oftînd des şi cu multă poftă şi picurînd cîte-o lacrimă. Apoi privi iar la Ion şi iar îşi zise: „Mi-e milă de dînsul"...

Femeile aruncau din cînd în cînd priviri speriate spre bărbatul bolnav şi şopteau stins şi repede:

— Moare!... Uite-acu moare!

Omul părea că aude şoaptele acestea şi le soarbe fără să vrea. Îşi rotocolea în orbite bulbii albi ca marmora şi privirile lui parcă întrebau ceva, parcă cereau ajutor şi milă adevărată.

Apoi, deodată, se simţi în odaie un zgomot ciudat, friguros, ca şi cînd două aripi mari, nevăzute ar fi fîlfîit de mai multe ori. În clipa aceea bolnavul îşi îndreptă şi piciorul cel îndoit, se întinse din răsputeri, suspină lung şi uşurat, întoarse ochii cu albul în sus şi pe urmă rămase neclintit. După un dram de vreme, însă, corpul totuşi se mai smuci oleacă, mîinile se adînciră mai grele în aşternut, iar muşchii feţei se schimonosiră, parcă subt apăsarea unei dureri foarte mari.

— Aoleu, c-a murit!... E mort!...

O femeie uscată, cu nasul scurt şi turtit şi cu o năframă vînătă în cap, se năpusti năucă asupra mortului şi începu a-l scutura, sărutîndu-l cu lăcomie şi ţipînd:

— A murit!... a murit!... Vai de mine, dragul mamii, că te-ai dus, şi pe mine m-ai lăsat! De ce te-ai dus singur, puiul mamii, şi de ce nu m-ai luat şi pe mine? Ce mă fac eu fără de tine, ce mă fac, ce mă fac?

Nevasta se apropie şi dînsa de marginea patului şi se uită lung în faţa mortului. Pe tîmplele lucii zări un şir de bobiţe de sudoare, care păreau gata a se rostogoli pe obraji la vale. Îi veni deodată pofta neînţeleasă să se încredinţeze dacă Ion e mort sau nu! Îşi trecu lumînarea în cealaltă mînă şi atinse cu vîrful degetelor mîna mortului, care era rece şi umedă ca pielea de şarpe. Simţi un fior de gheaţă prin inimă şi făcu repede un pas înapoi. O cuprinse o frică grozavă. Lumînarea de ceară începu să tremure în stînga ei...

În casa joasă, săturată de un miros pătrunzător de leacuri, stăpîneau fiorii aceia spăimîntători ce se ivesc totdeauna în faţa morţii. Femeile alergau fără nici o ţintă de ici-colo, bocindu-se în silă, repetînd mereu aceleaşi cuvinte fără rost, care fac şi mai jalnică priveliştea morţii.

Într-un tîrziu, intră un bărbat.

— A murit? întrebă dînsul cu glas şters şi nepăsător. Şi, cum nimeni nu-i răspunse, îşi făcu cruce şi adăogă, oftînd: Dumnezeu să-l odihnească! Apoi, după ce se uită şi el puţin la mort, clătinînd din cap şi ştergîndu-şi mustăţile, se duse la vatră şi urmă mai trăgănat: — Ar fi bine să-l scăldaţi pînă ce nu apucă a se înţepeni de tot...

Nevasta nici nu se mişcase de lîngă pat. O babă îi luă lumînarea din mînă şi o puse pe masă într-o oală, şoptind piţigăiat:

— I-a fost tare drag, sărăcuţa... Nici nu poate plînge...

Femeia acuma se grămădi pe o laviţă. Faţa nu i se schimbase, dar dîrdîia, parcă ar fi luat-o cu frig. Se gîndea necontenit la şoapta babei ce o auzise ca prin vis: „I-a fost tare drag"... Şi începu a-şi zice şi dînsa: „Mi-a fost tare drag"... Şi se minuna cum poate rosti cuvintele acestea.

„Mi-a fost tare drag... Adică de ce să-mi fi fost drag? A fost bun? N-a fost. A fost frumos? N-a fost. Apoi de ce să-mi fi fost drag?... Ştia cît vreau să mă mărit cu altul, şi totuşi m-a luat... Şi pe urmă m-a bătut, mai rău ca pe o slujnică... Nu, nu mi-a fost bărbat. A fost un străin"...

Şi, gîndindu-se aşa, i se părea ciudat şi neînţeles vălmăşagul şi fierberea ce umpluseră casa: oamenii forfotind cu feţele zbîrcite, îngrijorate, femeile care se învîrteau în jurul unei căzi de lemn în care se zărea un cap galben, smead, ce se bălăbănea încoace şi încolo, apoi zgomotul ce se asemăna cu un bîzîit de bondari, străpuns cînd şi cînd de cîte-un sughiţ de plîns... Şi iar îşi zise că ar trebui să plîngă şi ea. Toată lumea lăcrămează: aşa se cuvine cînd moare cineva. Şi, la urma urmelor, Ion tot i-a fost bărbat. I-a cununat popa. Negreşit trebuie să plîngă. Îşi frecă ochii cu pumnii şi-şi acoperi faţa cu şorţul, parcă ar fi vrut să se ascundă dinaintea oamenilor de ruşine că nu-i vin lacrămile.

— Nu pot, nu pot! murmură dînsa, în sfîrşit. Nu mi-a fost drag...

Îşi descoperi obrajii şi-şi ţinti privirile la flăcările rumene ce se zvîrcoleau pe vatră. Simţea că o cuprinde

un frig din ce în ce mai năpraznic. Buzele i se mişcau într-una, parcă ar fi bîlbîit rugăciuni...

Oamenii o vedeau şi cum ei se zbuciumă, o priveau lung şi cu milă, clipeau din ochi, cu înţeles, şi şopteau aşa, ca să-i audă şi dînsa:

— I-a fost tare drag, săraca... tare drag...

Trei zile, cît a fost mortul în casă, nevasta a umblat ca o nălucă, punîndu-şi fel de fel de întrebări, căznindu-se cu fel de fel de gînduri. Îi era ruşine că nu poate plînge şi ocolea privirile oamenilor. Cînd vedea mortul în mijlocul odăii, în coşciugul alb, acoperit cu zăbranicul aspru şi înflorit, simţea ceva nedesluşit, ceva ce nu era nici părere de rău, nici bucurie şi nici frică, dar în care găsea cîte o urmă din toate acestea.

De mort însă nu s-a mai apropiat pînă în ziua înmormîntării. Şi atunci cineva a luat-o de subţiori şi a dus-o la picioarele cosciugului, aşezat în ogradă pe o năsălie ce scîrţîia în răstimpuri. În mijlocul mulţimii, popa, în odăjdii cusute cu fir, cu barbă rară, argintie, cu cădelniţa în mînă, din care se bolboceau nouraşi de fum mirositor, părea un moşneag cuminte şi obosit, ce istoriseşte lumii, cu glas jalnic, cîntător, o poveste tristă de demult.

Nevasta, îngenuncheată, îşi răzimase capul de dunga sicriului. Simţea cum ascuţişul lemnului i se brăzdează în piele, cum îi gîdîle zăbranicul obrajii. Cînd respira, nările i se umpleau de miros de tămîie... Şi, înghiţind cu plăcere fumul acesta năbuşitor, ascultînd mormăitul cunoscut al preotului şi răspunsurile grăbite şi răguşite ale dascălului, i se păru că toate acestea i s-au mai întîmplat o dată. Creierul îi vuia. Gînduri şi amintiri îi frămîntau mintea. Se vede stînd în genunchi înaintea aceluiaşi popă, ascultînd aceleaşi cîntece jalnice, iar alături de dînsa simţea pe mortul

din cosciug, pe care a fost silită să-l ia de bărbat, care era slab, bolnav și răutăcios, pe care îl urîse tot așa de mult precum iubise pe celălalt, ale cărui priviri îi ardeau și-i mîngîiau inima, care însă trebuia s-o ocolească, altminteri tatăl ei ar fi zdrobit-o... Popa citește din ceasloave și afumă cu cădelnița, dascălul îi răspunde cu ochii închiși sau întorși pe dos, iar ea simte din ce în ce mai lămurit că atunci, cealaltă dată, s-a întîmplat ceva grozav, ceva de ce ea nu și-a putut da seama pînă astăzi. De-abia acuma, în mijlocul bocetelor prefăcute și al fumului de tămîie, înțelege dînsa că popa și atunci a citit de îngropăciune, că i-a prohodit sufletul ei cel dornic de-a iubi și de-a trăi, că i-a prohodit iubirea.

Și, cuprinsă deodată de o durere sfîrșietoare, începe a plînge cu hohot, a urla prelung ca o fiară rănită, așa cum ar fi trebuit să plîngă atunci. Prin plînsul acesta vrea parcă să-și jelească iubirea ei strivită atunci pentru totdeauna, iubirea care cu dînsa a fost mai vitregă și mai crîncenă chiar decît viața.

Lumea de la prohod se uită la dînsa mirată. Popa se opri puțin și începu a tămîia cu cădelnița. Iar prin mulțime trecură din gură în gură vorbele:

— I-a fost tare drag...

Pe nevastă, acuma, cuvintele acestea o înțepară ca niște ace muiate în otravă. Se întrebă uimită de ce-i tot dă zor lumea că i-a fost drag? De unde știu oamenii ăștia că i-a fost drag? Sau poate vreau să-și bată joc de dînsa, de durerea ei?... Întoarse repede capul și privi cu ochii înroșiți, fulgerători la femeile îngenuncheate și smerite. Îi venea să se scoale în picioare și să spuie în gura mare sufletelor ăstora nesimțitoare că nu i-a fost drag, că nu-l plînge pe dînsul, ci își plînge viața ei prăpădită... Dar privirile cucernice și blajine

pe care le văzu în ochii norodului o spăimîntară şi o îmblînziră. Plecă iar capul şi-şi şterse lacrămile cu mîneca de la cămaşă...

Cimitirul era la marginea satului, pe o coastă lină, presărată cu tufiş. Pe drum începură a ţîrîi picuri mărunţi şi calzi. Popa deschise umbrela şi-şi iuţi paşii, iar norodul, de asemenea. Cîntările sunau mai vesele acuma, feţele se înseninară... Cînd ajunseră însă la poarta cimitirului, ploaia conteni şi, din dosul unui nour de argint, soarele îşi scoase obrajii înflăcăraţi. Lumea se împrăştie şi o apucă razna, peste morminte, spre groapă, ca să găsească locuri mai bune. Unii, împiedecîndu-se de cruci rupte şi putrezite, înjurau sîsîind, în vreme ce alţii făceau mare haz pe socoteala dascălului, care alaltăieri, la un botez, băuse pînă ce răguşise, aşa că astăzi a cîntat ca un curcan.

La groapă, cioclii aşezară cosciugul pe dîmbuleţul de lut umed, iar popa începu din nou să citească. Stropi sicriul cu aghiasmă, stropi şi mulţimea, bălălăi de cîteva ori cu cădelniţa, mormăind ceva printre dinţi, şi pe urmă se dădu trei paşi înapoi. Groparii vîrîră două frînghii pe subt cosciug şi-l slobozîră încetinel în mormînt. Cînd crezură că e aproape de fund, slăbiră funiile. Sicriul căzu huruind şi plescăind în apa noroioasă ce se adunase acolo în urma ploii. Popa luă o mînă de pămînt şi o aruncă în groapă. Oamenii se închinară şi azvîrliră cu toţii, rînd pe rînd, cîte-un pumn de lut pe cosciugul ce bubuia ca o darabană. Nevasta vru să facă şi dînsa ca toată lumea, se plecă să ia un bulgăre, dar vreo cîteva femei o traseră repede deoparte, şoptind speriate:

— N-o lăsaţi, că vrea să se arunce în groapă!...

Întorcîndu-se spre casă, lumea părea că uitase cu totul că vine de la înmormîntare. Glume grosolane

fîşîiau prin aer, însoţite de rîsete înfundate... La pomeni se încinse un chef cumsecade. Mesenii ciocniră des pentru sufletul mortului, iar dascălul, şugubeţ ca totdeauna, închină în sănătatea nevestei:

— Şi la anul să bem la nuntă, zise dînsul, trăgînd cu ochiul către un bărbat roşcovan din cellalt colţ al mesei, rămas văduv de curînd. Căci, de, morţii trăiesc cu Dumnezeu, iar cei vii cu oamenii. Pe morţi trebuie să-i mai lăsăm şi în seama Domnului, că noi avem destule necazuri cu cei vii...

Nevasta şedea mîhnită şi uluită, cu mîinile în poală, cu fruntea plecată. În mintea ei răsunau mereu citaniile popii, şi sufletul i se frămînta de durere. Se simţea atît de străină în mijlocul oamenilor, care nu-i pot pricepe suferinţa, care n-o pot compătimi, fiindcă nici ei n-au niciodată parte de compătimire.

O babă, care plîngea şi bea fără încetare, se uită la ea cu coada ochiului şi bălbăi clătinînd din cap:

— I-a fost tare drag, sărăcuţa... tare drag...

Nevasta nu auzise vorbele dascălului, dar acele ale babei îi zbîrnăiră în urechi ca o vijelie. Simţi deodată că tot sîngele i se urcă în cap. Cuvintele acestea mincinoase, rostite de atîtea ori, i se păreau cea mai cumplită bătaie de joc. Şi nu se mai putu stăpîni. Se ridică deodată în picioare şi strigă ca o nebună:

— Minţi!... Minţi!... Toţi minţiţi!... Nu mi-a fost drag! Mi-a fost urît! Mi-a mîncat viaţa, mi-a zdrobit viaţa, nu-l rabde pămîntul!...

Bărbaţii o priviră necrezători, femeile îşi făcură cruce, iar baba şopti într-ascuns vecinei din dreapta:

— Tare mi-e frică să nu-şi piardă minţile, sărăcuţa... Că prea i-a fost drag...

OCROTITORUL

1.

— Aide, Filibaş, zise directorul, un om acru, cu cioc şi cu ochelari, către aprodul Ion Filibaş, întinzîndu-i un plic mare, galben, cu eticheta ministerului, să-mi cauţi din fundul pămîntului pe domnul şef Sulea şi să-i dai plicul ăsta!... Ai înţeles?...

Aprodul se închină adînc, luă plicul, bîlbîi de mai multe ori „da, domnule director", apoi, cu o privire blîndă şi rugătoare, parc-ar fi cerut iertare pentru îndrăzneală, întrebă cu glasul răguşit de respect:

— Aştept vreun răspuns, domnule director?...

— Nimic, mormăi directorul, mîngîindu-şi ciocul cu amîndouă mîinile şi adăogînd pe urmă mai răspicat: Nimic, ai înţeles?... Ei, aide, pleacă mai repede!...

Filibaş coborî sprinten scările, dar în stradă se opri oleacă, să răsufle. Privi lung, în sus şi în jos, pe Calea Victoriei, la trăsurile ce alergau în goană spre Şosea, la ceasornicul din vîrful unei case, şi-şi zise căscînd: „Fire-ar al dracului de şef să fie!"... Apoi scoase din buzunarul pantalonilor o batistă pestriţă şi-şi şterse, oftînd, gîtul şi fruntea.

Era o zăpușeală nemaipomenită. Razele soarelui aproape de asfințit frigeau coperișele caselor, se înfigeau în pereți, în frunzișul copacilor pleoștiți de prin grădini. Străzile și trotoarele parcă se înmuiaseră de fierbințeală. Oamenii umblau alene, suflînd greu și făcîndu-și vînt în răstimpuri cu pălăriile sau cu batistele.

Aprodul, pornind tacticos în jos, se gîndi că domnul șef Sulea stă tocmai în strada Francmazonă.

„E departe rău, își zise, îndesîndu-și șapca pe ceafă, o să iau tramvaiul, că nu-i scump și mă dor picioarele... E numai un ban și jumătate".

Dar ajungînd în Calea Griviței, își trase șapca pe ochi și se gîndi că ar fi o prostie să cheltuiască. Vreme are berechet, picioarele nu-l dor așa tare. Cu tramvaiul e mult mai cald decît pe jos, căci în tramvai e îmbulzeală. Mai bine o să bea o țuică cu un ban, ca să se răcorească, și mai și economisește cinci parale...

Mergea încet, legănîndu-se ca o rață. Asuda tare și-și scotea deseori șapca să-și șteargă chelia. Era scurt și gros, cu o burtă din pricina căreia nu-și vedea decît vîrful ghetelor. Avea ochi albaștri, dulci, care păreau a zîmbi necontenit, și nasul — cu nările largi și înfundate de păr. Barba-i era castanie, încîlcită, presărată cu cîteva smocuri de fire albe, și-i ajungea pînă la al doilea nasture al tunicii.

În strada Francmazonă află de la proprietăreasă că Sulea n-a dat pe-acasă de vreo două zile, că e în urmă cu chiria pe o lună și jumătate, că în fiecare seară vine acasă cu trăsura, dar de chirie nu se sinchisește, că scandalizează pe ceilalți chiriași aducînd dame în casă și că, în sfîrșit, trebuie să fie cam țicnit, deoarece vorbește singur și dă din mîini și pune noaptea să-i cînte gramofonul.

Filibaş era ostenit şi avea şi el poftă de vorbit. Şezu şi spuse proprietăresei că are şapte copii, că la toamnă împlineşte cincizeci şi trei de ani, că pe fata cea mai mare, care-i foarte cuminte şi frumoasă, a cerut-o un funcţionar de la poliţie, dar mă-sa n-a vrut s-o dea fiindcă auzise că funcţionarul e beţiv şi bătăuş, că dînsul e în serviciu de douăzeci şi cinci de ani, şi toţi superiorii l-au avut drag şi l-au cinstit, numai Sulea îl persecută, că om mai fără suflet şi mai tiran ca Sulea n-a mai pomenit, că îl amendează în fiecare lună fără nici o vină şi nu se gîndeşte că bieţii copilaşi îi mor de foame şi că el crede că Sulea n-o să ajungă bine căci e prea ţanţoş şi înfumurat...

Proprietăreasa îl ascultă cu luare-aminte, clătină din cap, îl compătimi şi zise că şi dînsa crede că o să-l bată Dumnezeu pe şef, apoi îi dădu un pahar cu apă şi-l petrecu pînă la poartă.

„Bună femeie", îşi zise Filibaş, gîndindu-se că, dacă Sulea nu e acasă, trebuie să fie negreşit în strada Verde, la avocatul Ştefan Popescu, care e prieten cu şeful şi care are o nevastă oacheşă, tînără şi drăgostoasă.

Pe drum, însă, îi păru rău că a ocărît pe şef. Cîine-i Sulea, nici vorbă, dar n-ar fi trebuit să-l ocărască. Te pomeneşti că proprietăreasa, limbută cum este, i-o spune că l-a înjurat, şi atunci o să dea de dracul! Şeful şi altfel are pică pe dînsul şi-i tot făgăduieşte c-o să-l dea afară, darmite cînd ar mai auzi că l-a vorbit de rău?!

— Bine-i să ai lacăt la gură, mormăi el întristat şi iuţindu-şi paşii.

Trecînd prin strada Lipscani, deodată zări pe Sulea în faţa unei vitrine, rezimat în baston, cu gura căscată la nişte manechine îmbrăcate în rochii-panta-

loni. Fața-i era plictisită, parc-ar fi fost bolnav sau n-ar fi avut parale. De altmintrelea era un bărbat de vreo treizeci de ani, cu un corp pe care nici o haină nu putea să stea bine, cu mustața roșcată și tunsă englezește, cu buzele groase și umede, cu barba lată și totdeauna albă de pudră și cu monoclu. Se credea foarte frumos și se lăuda tam-nesam că are succes la femei. Avea un baston cu mînerul de argint, pe care îl cumpărase cu trei franci la o licitație de la Muntele de pietate, dar despre care dînsul spunea că l-a căpătat drept amintire de la un prieten al său, pictor celebru la Paris.

„Pomenești lupul, și lupul la ușă", se gîndi Filibaș, încetinîndu-și pașii și scotocind după scrisoare. Apoi se apropie cu șapca într-o mînă și cu plicul în cealaltă.

— Vă salut, domnule șef...

Sulea se întoarse repede, speriat, auzind glasul lui Filibaș. Nu dăduse după-amiazi pe la birou și-i era frică să nu fi venit vreo inspecție. Se uită repede împrejur și se reculese numaidecît, căci văzu cum cîțiva trecători curioși cască gura la el și la aprodul ce stătea descoperit.

— A, Filibaș!... Ei? făcu dînsul serios, apropiindu-se de aprod.

Filibaș stătea ca pe cuie și se muta mereu cînd pe un picior, cînd pe cellalt. Își alunecă privirea peste fața gravă a șefului și-i veni în minte că tot așa face și cînd îl amendează.

— V-am adus o scrisoare din partea domnului director, îngăimă, în sfîrșit, întinzîndu-i plicul și răsuflînd, parcă ar fi scăpat de o povară foarte grea.

Șeful aruncă ochii la adresă și, văzînd eticheta, păli. Învîrti plicul între degete, ca și cînd n-ar fi

îndrăznit să-l desfacă, și prin minte îi fulgeră neîntrerupt: „M-am dus dracului!" Căută totuși să se stăpînească și întrebă cu o tremurare în glas și cu dorința de a afla astfel, cel puțin cu o clipă mai tîrziu, cuprinsul scrisorii:

— Domnul director era la minister cînd ai plecat?

— Da, răspunse repede și hotărît aprodul, dar apoi, gîndindu-se că poate răspunsul acesta nu e pe placul șefului, începu să bîiguiască: Adică... nu știu sigur... poate să fi plecat...

Sulea îl privi lung, încruntă din sprîncene și zise domol:

— Tare ești prost, Filibaș... Cum dracu poți fi așa de prost?

Filibaș zîmbi, bucurîndu-se că a scăpat cu atîta, iar șeful rupse plicul cu băgare de seamă și aruncă o privire înlăuntru. Și atunci Filibaș văzu că fața lui Sulea se înseninează deodată, că ochii îi licăresc, iar colțurile gurii i se lărgesc așa, încît îi dezvăluie dinții.

„Mare cîine ești, bată-te Dumnezeu! gîndi aprodul, zîmbind totuși, parcă ar fi vrut să arate că și el ia parte la bucuria șefului. Dar acu mi se pare că te-am îmblînzit"...

Sulea scoase scrisoarea din plic cu degetele tremurînd și numără repede bancnotele ce erau înfășurate într-însa, gîndindu-se cu plăcere: „Și tocmai n-aveam nici un ban și nu mai știam de unde să împrumut... Ce om cumsecade, ce om!" Pipăi cu lăcomie hîrtiile, se uită cu drag la Filibaș și prinse a sorbi rîndurile în care directorul îi spunea că îi trimite cele două sute de lei ce i-a împrumutat deunăzi, îi mulțumește și, dacă n-are ceva mai bun de făcut, îl roagă să ia masa diseară cu dînsul și cu nevastă-sa.

„Mă duc, neapărat mă duc! murmură Sulea. Poate că facem şi un pocheraş şi mai ciupesc ceva!... Ce om cumsecade, ce om!"...

Începu a rîde. Apoi, zărind iar pe Filibaş, îl bătu pe umăr şi-i zise fără să-şi poată stăpîni bucuria:

— Bravo, Filibaş, bravo! Mulţumesc... Eşti băiat de treabă! Mersi!...

Se întoarse zăpăcit să plece spre Calea Victo riei, dar după ce făcu doi paşi, veni iar spre aprod şi-i întinse mîna prieteneşte.

— Bravo, bravo şi mersi, Filibaş! strigă, simţind că ar fi în stare să şi sărute pe omul care i-a adus, tocmai cînd era mai necăjit, paralele ce le crezuse pierdute.

Filibaş, dintru-ntîi, se dădu înapoi, parcă n-ar fi putut crede că şeful acesta să-i întinză mîna. Roşi şi începu a rîde ca un prost. Îşi şterse palma de dunga pantalonilor şi blodogori, fără să ştie ce zice, ca un copil, căruia i se face o bucurie la care nu se aşteptase niciodată:

— Vă salut, domnule şef...

În clipa următoare simţi cum nişte degete uscate, osoase, dar totuşi moi şi catifelate, îi strîng uşor mîna. Îl trecu un fior de plăcere. Mişcă din picioare, se închină şi rînji iar, mai prost şi mai roşu. I se părea că inima îi creşte, i se umflă şi bate tot mai repede, încît i-e frică să nu plesnească. Buzele îi tremurau, făcînd să-i tremure şi barba, iar fruntea i se umplu deodată de năduşeală.

„Îmi dă mîna, îi trecea necontenit prin creieri. Îmi dă mîna... Şeful îmi strînge mîna... Aoleu, ce-i asta?"

Şeful se mai gîndi că poate ar fi bine să-i dea şi un bacşiş. Omul ăsta merită neapărat un bacşiş... Dar

pe urmă îi veni în minte că trebuie să se bărbierească și trebuie să dea bărbierului francul. Îi mai zise o dată foarte călduros:

— Foarte bine, Filibaș... Las', că nici eu n-am să te uit...

Apoi o apucă repede pe trotoar în sus, fluierînd vesel și învîrtind bastonul între degete.

Filibaș rămase locului nemișcat și uluit, privind cu mirare și cu evlavie în urma șefului. Parcă tot nu-i venea a crede că Sulea, Sulea cel strașnic, care îngrozise pe toți inferiorii de la minister, i-a strîns lui într-adevăr mîna.

„Se poate?... Ei, nu se poate, nu se poate!"...

Dar în mîna dreaptă simțea și acuma atingerea aceea ciudată, și prin spinare îi trecu iar un fior de plăcere. Se uita la lumea ce trecea pe lîngă dînsul grăbită, fără să-l ia în seamă, și în gîndul lui întreba: „Ați văzut cum mi-a întins mîna?... Ei, ce ziceți?.. Ați văzut?"...

Și i se părea că toți oamenii zîmbesc la dînsul, și-l felicită, și-i spun c-au văzut.

„Cîine, cîine, murmură, gîndindu-se la Sulea cu o dragoste plină de respect, dar cîine bun... Mă, să-mi dea el mîna, așa din senin, în mijlocul străzii, în fața lumii!... Mare lucru!"...

Își puse șapca pe cap și privi mirat după Sulea, care tocmai atunci se urca într-o trăsură. Și se pomeni deodată că începe să-i fie drag șeful și-i pare rău că pînă adineaori l-a urît și l-a ocărît.

„E un om de zahăr, orice s-ar spune — se gîndi dînsul, pornind vesel și mîndru spre casă, căci acuma era tîrziu să se mai întoarcă pe la birou — vrea și el să se arate rău și țipă și înjură, de, ca orice om necăjit și cu griji, dar are o inimă bună"...

Se întinse din şale, îşi răsuci mustaţa şi păşi mai apăsat ca de obicei. Se simţea mai mare cel puţin cu un cap ca toţi ceilalţi muritori. Pe faţă îi plutea un văl de fericire şi de mîndrie. I se părea că are mii de franci în buzunar, deşi ştia bine că n-are decît un leu şi o băncuţă. Mîna dreaptă n-o mişca de loc, o ţinea tot aşa cum o ţinuse atunci cînd i-o strînsese şeful, şi i se năzărea că îl mîngîie mereu degetele acele uscate şi catifelate, a căror atingere îi umpluse sufletul de nădejde. Fluiera şi el vesel, vrînd să maimuţărească pe Sulea, şi, din cînd în cînd, izbucnea în hohote înăbuşite de rîs şi dădea din mîini ca un nebun. La oameni se uita cu milă şi cu dispreţ, gîndindu-se: „Ce nătăfleţi mai sunt şi ăştia... Iaca, ei nici nu bănuiesc măcar că numai adineaori am dat mîna cu domnul şef... Şi ce-ar face ei dac-ar şti? !"

Îşi închipuia că s-ar descoperi toţi şi l-ar bate cu flori, ca pe vodă... Dar oamenii credeau că e beat, îl compătimeau sau îl înjurau în gînd şi se fereau de dînsul.

2.

Mergînd spre casă, Filibaş se gîndi necontenit la şef şi căută să-şi aducă aminte toate lucrurile care i-ar putea dovedi că Sulea are inimă bună, ca astfel să-i fie şi mai drag. Mult bine nu-i făcuse Sulea, totuşi, ţinea minte foarte lămurit că odată, cum-necum, a spart sticla de apă din biuroul şefului şi a făcut o apăraie şi o halima de-i era şi lui ruşine. Atunci (îşi aduce aminte parcă numai ieri s-ar fi întîmplat), toţi căţeluşii din biurou au sărit la dînsul şi l-au certat şi l-au înjurat de l-au făcut de două parale. Domnul şef Sulea însă nu se găsea în odaie. Cînd a venit pe urmă

şi a aflat ce-a fost, nu i-a zis nici o vorbă de ocară, nu l-a amendat şi nici nu l-a pus măcar să plătească paguba, cum ar fi făcut bunăoară oricare altul. Nu. S-a uitat numai la fărămiturile de sticlă, apoi la aprod, şi pe urmă s-a aşezat la masă ş-a trimis să-i aducă un şvarţ. Filibaş n-ar îndrăzni tocmai să jure pe sfînta cruce, dar crede mult că şeful a plătit sticla chiar din buzunarul lui, nevrînd să-l puie pe dînsul la greutate, căci ştia că are şapte copii şi e calic.

„Aşa-i omul bun, sfîrşi Filibaş în sine, la un caz de adică tot nu te lasă să pieri"...

Acum se gîndi un minut la nevastă-sa, care o să plîngă de bucurie cînd va afla că şeful i-a strîns mîna, şi la vecinul său, la vizitiu, care o să strîmbe din nas necrezător şi o să înjure, apoi iar se întoarse la Sulea şi la slujbă.

„Păcătos am fost şi eu, nu-mi fie de deochi! îşi zise, gîndindu-se cu părere de rău la amenzile ce i le pusese în cîrcă şeful. Omul prost e osîndit să fie păcătos. Ş-apoi să te mai miri că boierii sînt răi! Numai bieţii de ei ştiu cîte neajunsuri au după urma noastră... Ce boclucuri i-am făcut şi eu, Dumnezeu să mă ierte! Mare minune că nu m-a dat afară. Sînt bătrîn şi uituc... De-ar fi fost altul în locul lui, he-he, de cînd îmi dădea răvaş de drum!... Dar lui, pesemne, i-e milă şi de copii"...

Îi veniră în minte rînd pe rînd toate greşelile ce le făcuse în aceşti doi ani din urmă, de cînd îl cunoaşte pe Sulea, şi găsi că şeful, într-adevăr, a avut dreptate să fie supărat şi să-l amendeze.

„Da, a fost niţel prea straşnic şi dînsul, dar, dacă te gîndeşti bine, am meritat şi eu pedepsele. De-acu însă s-a isprăvit. Ne-am împăcat... Bine c-a dat Dumnezeu de ne-am împăcat! Degeaba, nu-i lucru

firesc să fii rău cu şeful. Cine are puterea taie şi spînzură. De ce să fii rău cînd poţi să fii bine?"...

Dar apoi îşi aduse aminte că alaltăieri Sulea iar l-a amendat cu cinci lei, pentru că n-a fost la uşă cînd l-a strigat, şi îşi zise că acuma, după ce s-au împăcat, trebuie să-l ierte. Şi o să-l şi ierte, fără îndoială, mai ales că mîine o să-l pîndească şi, cînd o fi singur în biurou, o să-l roage frumos de iertare. Ştie că la început o să facă nazuri, să bată cu pumnul în masă şi să ţipe, dar pe urmă tot o să-l ierte. Îi va spune că are şapte copii, şi şeful se va înduioşa, îi va lua mîna şi-i va zice: „Ei, bravo, Filibaş! Fiindcă eşti băiat cumsecade, te iert. Dar altădată să nu greşeşti, ai înţeles? Căci altminterelea să ştii că nu te avansez!"

Pe Filibaş îl podidiră lacrămile de bucurie şi începu iar a da din mîini şi a rîde. Iar cînd ajunse în colţul străzii în care stătea, nu se mai gîndea decît că mîine-poimîine o să fie înaintat. Şi adică, la urma urmelor, de ce nu l-ar înainta? Acu s-au împăcat, nu mai e nici o piedică. Şi are douăzeci şi cinci de ani de serviciu. Asta nu-i glumă. Douăzeci şi cinci de ani! O viaţă de om. Şi leafă tot puţină, şasezeci de lei pe lună. Cum să trăiască din şasezeci de lei? Să plătească chirie scumpă, să hrănească nouă guri, să îmbrace nouă oameni. Nu se ajunge. Bine, pînă acuma a mers cum a mers, erau certaţi şi nu se putea. Dar acu nu mai merge. Trebuie să-l înainteze. Şi chiar merită să-l înainteze. De servit, a servit, de la biurou n-a lipsit nici o zi, cinstit a fost, de furat, n-a furat, de înşelat, n-a înşelat pe nimeni. Ei, atunci cum să nu-l înainteze?...

Trecu pe la o băcănie. Prăvăliaşul îi era prieten, pentru că era singurul care îi mai dădea pe datorie. Dar fiindcă datoria se urcase la cincisprezece lei şi treizeci de bani, de vreo săptămînă încoace Filibaş

îl ocolea. Acuma îi era sete și ar fi vrut să bea o țuică. Dădu să intre; în prag, însă, își aduse aminte de datorie, îi fu rușine și se gîndi s-o tulească. Pe urmă își zise că nu e lucru cinstit să fugi de creditori. Băcanul ar putea crede că nu vrea să-i plătească și de aceea nu-i mai intră în prăvălie. Cel mai nimerit e să intre, să zică „bună ziua" și să bea o țuică. Astăzi, de altminterelea, merită să bea și șampanie, căci s-a împăcat cu șeful. În sfîrșit, poate să spuie și băcanului că Sulea i-a făgăduit să-l avanseze și că acuma o să-i plătească toată datoria pînă într-un ban. Asta numai ca să nu creadă că are de-a face cu o haimana.

Intră mîndru în prăvălie. Băcanul îl primi cu brațele deschise. Își închipuia că Filibaș a pus mîna pe parale și vine să-i plătească.

— Ehe, lume nouă-n băcănie veche! De mult n-ai mai dat pe la noi, nene!... Ei, ce mai veste-poveste? Cum o duci cu serviciul? Șeful tot cîine, tot cîine?...

Filibaș îi întinse trufaș mîna și rosti tare și răspicat:

— Așa să știi, că mîna asta a strîns-o adineaori și domnul șef!

— I-auzi colo! strigă băcanul, făcîndu-se că se miră. Șeful?... Va să zică... Ei bravo, asta-mi place!

Aprodul strînse din buze cu dispreț, scuipă și porunci:

— Ia să-mi dea o țuică!

— O țuică, băiete, țipă repede băcanul, apoi, întorcîndu-se îndată iar spre Filibaș, urmă: I-auzi, nene! Și zici că vorbești serios? Parcă tot nu-mi vine a crede... Păi dacă-i așa, e bine de tot, ce?

— Se vede cît de colo că d-ta nu mă cunoști, domnule, zise Filibaș grav. Eu n-am obiceiul să

glumesc. Eu sînt om bătrîn şi funcţionar, şi nu vorbesc fleacuri. Şi cînd spun ceva, să ştii că-i aşa cum spun... Ei, vezi, aşa am vorbit şi cu domnul şef cum vorbesc cu d-ta. El a zis una, eu alta, uite-aşa. Pe urmă mi-a dat mîna şi ne-am despărţit...

— Uite, aşa-mi place şi mie, glăsui băcanul, plescăind cu limba şi urmărind cu privirile necontenit pe băieţii de prăvălie ca să nu mănînce sau să dosească ceva. Nu ţi-am spus eu totdeauna că-i om cumsecade, dar nu ştiţi cum să-l luaţi?! Dar şi d-ta eşti mare pişicher. Bine trebuie să-l fi picnit de ţi-a dat mîna! De unde pînă ieri-alaltăieri te stingea în amenzi, astăzi stă la taclale cu d-ta şi-ţi strînge mîna! Ei, degeaba, eşti şmecher, şi s-a isprăvit!

Băcanul rîse şiret şi-l lovi cu dosul palmei peste burtă. Filibaş puse paharul la gură, se uită cu ochi zîmbitori la băcan, dădu ţuica de duşcă, strîmbă din nas şi plescăi din limbă, în semn că băutura a fost bună şi tare, îşi şterse mustăţile şi pe urmă vorbi lingîndu-şi mulţumit buzele:

— Dacă n-aş fi fost şmecher, crezi c-aş fi putut-o duce douăzeci şi cinci de ani în slujbă? E, aşa trebuie să te învîrteşti în viaţă, altminteri nu merge!

Un ţăran, care stătea alături şi tîrguia, îşi scoase repede pălăria din cap şi se uită pe furiş cu respect la domnul acesta ce ştie să se învîrtească în viaţă.

Apoi Filibaş ieşi încet din prăvălie, fără să mai plătească ţuica, mîngîindu-şi barba şi mustăţile. Dar pe trotoar îşi aduse aminte că a uitat să spuie băcanului de avansare. Îl strigă deci din stradă, părîndu-i bine că astfel îl aud şi trecătorii:

— Iaca, nici nu-ţi spusei! Ştii că mi-a făgăduit să mă avanseze? Ei, ce zici?

— Minunat! răspunse băcanul din ușă, frecîndu-și mîinile la gîndul că, în sfîrșit, totuși, o să poată scoate ceva de la Filibaș. Minunat!

3.

Filibaș plătea cincisprezece lei chirie unei ovreice din Calea Floreasca pentru o odaie și o săliță din fundul curții. Odaia nu era mare, dar era foarte dărăpănată, și atît de joasă, încît vizitiul, om mai înalt, ajungea cu mîna la tavan. Fiindcă însă Filibaș nu avea prea multă mobilă, încăpea destul de bine toată familia. El cu nevasta și cu cei doi copii mai mici dormeau într-un pat, fata cea mare și trei copii în altul, iar băiatul, căruia tatăl său îi zicea „cal bătrîn" și care avea șaptesprezece ani, dormea jos, căci el nu trebuie să fie mofturos. Sălița o împărțea cu vizitiul, cu care stătea ușă în ușă și care nu avea decît trei copii — cel mai mare de patru ani, iar cel mai mic de opt luni. Vizitiul avusese leafă bună la tramvaie, dar de vreo trei săptămîni nu mai era în serviciu: îl dăduse afară pentru că bătuse pe un pasager. Îl chema Mihail Ionescu și avea mîinile mari și noduroase, trupul scurt și picioarele foarte lungi, așa că, cu tunica-i scurtă, cafenie, părea un cocostîrc plouat. Purta mustața răsucită și pomadată, căci tatăl său fusese ungur; el însă nu mai știa ungurește decît vreo cîteva înjurături. Se fălea că e socialist și căuta să aducă vorba totdeauna de boieri, ca să-i poată înjura pe ungurește. Nevastă-sa murise din facere și de atunci dînsul nu poate suferi pe doctori. Cu Filibaș stătea în fiecare seară la taifas și vorbeau de rău pe superiori. La leafă

însă totdeauna se certau, deoarece atunci Filibaş nu-i mai dădea voie să înjure pe boieri.

Filibaş intră în curte, fluierînd, cu şapca pe-o ureche.

— Ei, nevestico, gata masa? strigă tare şi mîndru, oprindu-se în săliţă aşa ca să-l audă şi vizitiul, care stătea cu uşa deschisă şi cu luleaua în gură, posomorît şi mînios, căci se certase cu ovreica din pricina copiilor. Să nu uiţi, nevestico, să pui la masă şi olecuţă de vin, căci astăzi am chef să beau un păhărel!... Ce dracu! Cît trăim să trăim bine, că pe urmă cine ştie ce-o mai fi!

Îşi scoase şapca şi se şterse de sudori, uitîndu-se pe furiş la vizitiu. Şi, văzînd mutra blegită a prietenului său, îi veni în minte că mîine-poimîine o să-l avanseze, şi începu iar a rîde cu atîta poftă, încît îi tremura burta. Îşi puse în gînd să se facă beat, ca să-l invidieze şi mai mult vizitiul.

Nevasta lui Filibaş era o femeie trecută, cu obrajii tăbăciţi şi încreţiţi, cu nasul scurt şi cu barba ascuţită, deşirată şi murdară, parcă nu s-ar fi primenit şi nu s-ar fi spălat de cînd s-a măritat. Auzind glasul bărbatului, ieşi în uşă, bătu în palme cu necaz şi ţipă:

— Aoleu, pare-mi-se c-ai nebunit, bărbate, ori că vrei să-ţi baţi joc de mine!... Ţie-ţi arde de vin, şi eu nu-mi văd capul de sărăcie şi nu ştiu de unde să mă mai împrumut şi ce să fac ca să pot găsi o bucăţică de pîine pentru gurile astea mici şi flămînde...

— Ce pîine, Mariţo, ce pîine?! făcu Filibaş, necăjit că nevastă-sa nu se sfieşte a se căi în gura mare. Cu cozonac am să vă hrănesc de-acu-nainte, ai înţeles? Cu cozonac!... Ei, îţi place? Iac-aşa vreu eu, uite-aşa! Ai înţeles?

Acasă, cu nevasta şi cu copiii, lui Filibaş îi plăcea să vorbească aşa cum vorbesc cu dînsul supe-

riorii la biurou. Dar acuma striga şi mai tare ca de obicei căci vroia să-l auză toţi vecinii şi să se minuneze.

Nevasta rămase o clipă cu gura căscată, apoi îşi făcu cruce şi-şi scuipă în sîn:

— Ai nebunit, Ionică, aoleu, c-ai nebunit! Vai de capul tău!...

Bărbatul se încruntă şi era cît p-aci s-o ia la înjurături, dar se gîndi totuşi că femeia n-are de unde să ştie ce noroc a dat peste dînsul şi, proastă cum este, nici nu e în stare să ghicească. Şi se potoli. Scoase din buzunar francul şi băncuţa ce-i căpătase bacşiş de la un boier din provincie, care avusese nişte daravere pe la minister, şi îi întinse nevestii:

— Aide, nu mai torăi ca o neroadă... Du-te şi adu vin, că astăzi trebuie să beau şi să mă îmbăt... Pentru că văd că d-ta, cucoană, eşti mai proastă cum erai cînd m-a pus dracul de m-am însurat cu tine, şi nu poţi pricepe cu mintea ta cea de vrabie că eu nu vorbesc de clacă! Ai înţeles? Astăzi vreau să fac chef, fiindcă de azi înainte sînt avansat! Ei, acu ai înţeles?... Sînt a-van-sat!... Ş-acu mai crîcneşte dacă-ţi dă mîna, poftim!

Începuse să grăiască mai domol, dar la sfîrşit se pomeni că iar strigă. Îi era necaz că femeia n-a fost de faţă cînd i-a dat şeful mîna, ca să ştie să-l respecte cum se cuvine.

Cînd auzi nevasta de avansare, începu să tremure şi să schimbe feţe-feţe. Îi venea să leşine. Se holbă mută la bărbat, aci credea, aci nu credea, şi-şi mototolea într-una şorţul cu mîinile-i umede. Pe urmă începu a clipi repede din gene şi bîlbîi, rîzînd şi plîngînd în acelaşi timp:

— Of, dare-ar Cel-de-Sus să-ţi fie gura de aur, că numai bunul Dumnezeu ştie cît am răbdat şi am

suferit în vremurile astea de scumpete amară! Of, of, sufletul meu! Că viața-i tot mai scumpă, și leafa puțină, și copiii mulți... Și lăptarului îi trebuie parale, și găzarului îi trebuie, și...

Luă banii din mîna lui Filibaș și ieși repede, plîngînd și făcîndu-și cruce de bucurie și înșirînd, cu glas înlăcrimat, pe toți creditorii care așteaptă parale și-i fac bocluc în fiecare zi.

Filibaș mai stătu un minut în sală, furînd cu coada ochiului pe vizitiu, apoi intră tușind țanțoș în odaie și se așeză la masă. Copiii nu erau pe-acasă; cei mici se jucau undeva, pe la vecini, cei mari nu se întorseseră încă din oraș. Filibaș oftă, se gîndi la șef, bătînd cu degetele darabanaua pe masă, pe urmă strigă deodată:

— Acasă ești, Mihai?

Dincolo, vizitiul nu răspunse, tuși, se sculă încet și trecu în casa aprodului cu luleaua între dinți și cu mîinile în buzunarele pantalonilor.

— Așa, neică, ce să stai colo singur ca un cuc...

Vizitiul mormăi „bună seara" și se așeză pe marginea unui pat. Încetul cu încetul, însă, i se dezleagă limba și, întîi și mai întîi, povesti lui Filibaș, din fir în păr, cum s-a certat cu ovreica, adăogînd că, dacă ar fi în slujbă sau ar avea parale, numaidecît s-ar muta, căci i s-a scîrbit cu obrăzniciile și cu cîrtirile proprietăresei. Apoi tăcu, scormoni tutunul din lulea, scuipă și întrebă:

— Și, va să zică, te avansează?

— Păi! răspunse scurt și mîndru Filibaș, dar pe urmă totuși se puse să-i spună amănunțit cum i-a strîns șeful mîna, că au glumit și au rîs ca doi prieteni buni, că la despărțire i-a zis c-o să-și puie în cumpănă toată greutatea lui de șef și o să-l avanseze de la zi-ntîi.

Vorbea încet, ca un părinte către copii, și nici prin gînd nu-i trecea că minte.

— Să fie într-un ceas bun! murmură vizitiul cu pizmă. Iaca, eu degeaba am muncit și mi-am sfărîmat ciolanele. M-au dat afară pungașii și m-au lăsat pe drumuri cu o droaie de copii!... Așa-i dreptatea în țara asta, uite-așa!

— De, zise grav Filibaș, trebuie să știi de unde să apuci viața și cum s-o sucești! Nu-i lucru ușor să trăiești în ziua de azi! He-he, e greu de tot! Trebuie să muncești ca un cîine, să pui osul, să te vînzolești, altfel te mănîncă fript calicia! Tăcu o clipă, apoi adăogă și mai grav cu aluzie la greșeala vizitiului: — Și trebuie să te porți bine, bine ca o fată mare, altmintrelea s-a dus dracului și cinste, și slujbă! Cu hărțuieli și cu bătăi nu poți face serviciu, degeaba!... Capul plecat nu-l taie sabia, asta s-o știi de la mine!

Vizitiul scoase luleaua din gură și zise liniștit:

— Adică eu n-am fost plecat!? Și ce mi-a folosit? M-au dat afară? M-au dat! Mă lasă să-mi moară de foame copilașii? Mă lasă! Puteam să mă port oricum, tot așa aș fi pățit. Dacă stăpînul e porc-de-cîine, degeaba te căznești!...

Înjură ungurește, scuipă, își înțepeni luleaua în celălalt colț al gurii, apoi mai mormăi ceva și tăcu. Filibaș rîse silit și glăsui:

— Acu nu mai e nevoie să vorbim de chestia d-tale. Vinovat îi fi fost, asta fără doar și poate, că, ce, Doamne, nu te dă nimeni afară așa tam-nesam. Șefii sînt oameni cumsecade, degeaba spui d-ta, dar slujbașii sînt ai dracului. Asta s-o știi de la mine!...

— Cîini sînt, nu oameni cumsecade, zise vizitiul sculîndu-se. Cîini fără suflet!... Acu vorbești și d-ta

pentru că ţi-a aruncat colo un ciolan, dar ieri parcă nu vorbeai aşa, ai? Ieri îi înjurai şi...

— Ba să mă ierţi, căută Filibaş, supărat, să-l întrerupă.

Dar vizitiul se aprinse din ce în ce şi, apropiindu-se de aprod, urmă tot mai cu foc:

— Cînd te amenda, ţipai că el e rău şi d-ta eşti bun. Acu te-a încîntat cu vorbe, şi numaidecît eşti gata să spui că el e bun şi d-ta eşti rău... Ehe, oameni ca d-ta mai rar! D-ta te încînţi lesne, că eşti prost şi te poate purta de nas orice gogoman, ca pe un copil. Dar mie să nu-mi vii cu palavre, că eu ştiu ce-i lumea şi cum sînt boierii. Să te vază lat de foame, şi n-o să-ţi arunce o bucată de pîine. Mai degrabă ţi-o da o funie să te spînzuri, ehe!...

Vizitiul se înfuriase de-a binelea. Învîrtea pumnii sub nasul lui Filibaş, se roşise ca racul şi-şi muta mereu luleaua dintr-un colţ al gurii în cellalt. Filibaş la început se pleoştise, dar cînd văzu că vizitiul dă din mîini, se înfurie şi dînsul şi începu să urle:

— Astea sînt prostii, domnule, ai înţeles? D-ta eşti un om de nimic şi d-aia te-au dat afară! Oamenii de teapa d-tale ar trebui bătuţi în vergi ca să le treacă de-a mai înjura şi a bîrfi, asta ar trebui!

Apucă pe vizitiu de un nasture al hainei şi-l zgîlţîi cu furie, parc-ar fi vrut să-l silească a înţelege că e om de nimic şi trebuie bătut în vergi.

— Vergi îţi trebuie d-tale, ai înţeles? Atunci nu te-ai mai lua la bătaie cu oamenii şi nu ai înjura zornevoie pe superiori!

Vizitiul se zborşi şi mai rău, auzindu-l urlînd pe Filibaş. Dar mai mult îl necăjea că o să-i rupă nasturele.

— Lasă-mă-n pace, domnule, zise dînsul, nu mă zgîlţîi, că nu sunt sluga d-tale!

— Nu te las ! răcni Filibaş fără să ştie ce nu lasă. Eşti un mişel şi un ticălos şi înjuri pe toată lumea ! Eşti o canalie, o...

Vizitiul se smuci, să-şi scape nasturele din mîna lui, dar Filibaş, crezînd că vrea să-l lovească, îl înhăţă şi mai strîns şi începu a-i căra cu dreapta la pumni peste cap. Mai întîi vizitiul se sperie şi dădu să scape din mîinile potrivnicului, dar nu izbuti. Atunci se întărîtă şi el şi-i trînti un genunchi în burtă. Filibaş căzu de-a dura pe duşumele, urlînd într-una:

— Eşti o canalie, domnule, un pungaş, un hoţ!... În puşcărie ai să ajungi, nu în serviciu! Canalie!...

Tocmai acuma sosi şi nevasta de la băcănie cu vin şi cu mezeluri. Auzi gălăgia de departe şi, îndată ce intră în curte, porni să ţipe ca din gură de şarpe:

— Aoleu! Săriţi, că-l omoară! Săriţi!...

În curînd, vecinii dădură năvală pe la ferestre, copiii vizitiului începură a plînge, iar proprietăreasa striga pe-afară că numai vizitiul e de vină, că el se ceartă cu toată lumea şi c-o să-l dea afară, că-i face de rîs casa şi-i sperie chiriaşii. Vizitiul însă, care în vremea aceasta trecuse în odaia lui, bombăni:

— Să-ţi fie ruşine a minţi şi a te lăuda ca un netot, că eşti om bătrîn!...

Nevasta lui Filibaş era în sală, îl auzi şi-i strigă ameninţîndu-l:

— Las', că te ştie lumea cine eşti, afurisitule! Ţi-e necaz că-l avansează, ai? După ce te primeşte omul în casă şi te hrăneşte, mai sai cu bătaia la dînsul, pocitule şi holbatule!

Filibaş se sculase de jos şi ieşise în curte să povestească vecinilor ce s-a întîmplat. Toată lumea era de partea lui şi toţi îl ocărau pe vizitiu şi spuneau că

are necaz pe Filibaş pentru că îl avansează. Iar Filibaş striga:

— Cum să înjure o haimana ca dînsul pe domnul şef? Ce are el cu domnul şef? Fire-ar al dracului de boanghină!

4.

Filibaş se sculă mai de dimineaţă ca de obicei. Voia să fie la minister devreme, să-l găsească şeful la uşă şi să vadă că nu şi-a luat nasul la purtare, cu toate că i-a strîns mîna. Era tras la faţă, căci se culcase tîrziu. Se certase cu vizitiul pînă după miezul nopţii. Părea însă şi mai fericit ca ieri. Umbla sprinten de ici-colo şi avea mare poftă să împărtăşească tuturor bucuria ce i se zvîrcolea în inimă. Astă-noapte, după ce se aşezase în pat, stătuse multă vreme de vorbă cu nevastă-sa şi găsiseră că nu se poate ca şeful să nu-l înainteze. Ba chiar şi visase că l-a avansat şi s-a îmbătat turtă de bucurie.

Se învîrtea mereu pe lîngă ceilalţi aprozi, deschidea gura să le povestească întîmplarea cu şeful, dar îi era şi frică şi ruşine ca nu cumva să creadă că vrea să se laude. Îşi închipuia că tovarăşii lui, ca şi vizitiul, ar crăpa de necaz şi, sau nu l-ar crede, sau l-ar lua peste picior.

Dar, la urma urmelor, tot nu se putu stăpîni. Inima îi era prea plină, trebuia să şi-o uşureze. Intră în vorbă cu un aprod tînăr, ras de mustăţi şi tuns pînă la piele. Forfotiră de greutăţile vieţii pînă ce ajunseră la superiori. Cînd veni vorba de Sulea, tînărul scuipă şi înjură, căci îl amendase şi pe el cu doi lei, fără să fi avut atîta vină măcar cît e negru sub unghie.

— Nu se poate om mai ticălos ca dobitocul ăsta! sîsîi dînsul, uitîndu-se în toate părțile, ca nu cumva să-l audă vreunul din protejații lui Sulea și să-l pîrască.

Filibaș simți că i se gîdilă limba. „Trebuie să-i spun, se gîndi, nu pot lăsa să crează de rău pe un om atît de cinstit și de bun la inimă... Ei, trebuie să-i spun!" Zîmbi cu bunătate, tuși clătinînd din cap și zise:

— Ei nu, băiete, nu-l cunoști pe domnul Sulea. Tu ești tînăr și nu te-ai izbit de viață. Ascultă-mă pe mine, că sînt om bătrîn și cu douăzeci și cinci de ani de serviciu!... Nu-l cunoști... de loc nu-l cunoști!... Șeful e om de zahăr, auzi? De zahăr!

Tînărul rămase o clipă uimit. Parcă nu-i venea a crede că se găsește cineva să ia apărarea lui Sulea.

— Lasă-mă, nene, îngăimă sfios, gîndindu-se că poate Filibaș e spionul șefului și vrea să-l tragă în cursă. D-ta ești cel dintîi suflet de om care te apuci să-l lauzi. Păi, dacă-i așa de bun, de ce m-a amendat pe mine? De ce te-a amendat pe d-ta? De ce face zile fripte tuturor? De ce?

Se uită drept în ochii lui Filibaș. Ochii acestuia însă erau plini de bunătate, de încredere proastă, de fericire. „Nu-i spion, își zise tînărul, e prost, dar nu-i spion!"

— Sînteți necopți, băiete, ascultă-mă pe mine. Ce amenzi? Parcă au a face amenzile, cînd e vorba de inima omului? Inima-i inimă și amenda-i amendă. Și inima lui e de aur!

Și-i povesti cu cuvinte dulci, cu amănunte înflorite cum l-a întîlnit ieri, cum i-a dat mîna, cum... în sfîrșit, tot, tot, și pe urmă adăogă triumfător:

— Ei, acu ce zici?

Tînărul aprod îl privi cu milă şi-i răspunse foarte simplu:

— Zic că eşti prost, nene... Iartă-mă că ţi-o spun în faţă, deşi mi-ai putea fi tată!... Adică d-ta crezi în făgăduielile lui mincinoase şi te încînţi că ţi-a dat mîna?... Aolică măre! Crezi d-ta că el o să-şi mai aducă aminte de toate astea? Şi pe urmă ce însemnează că ţi-a dat mîna? Ia spune, ţi-a iertat amenda?...

— O să mi-o ierte, fără îndoială, zise Filibaş cu convingere.

— Ei, aş!... Păi mie nu mi-a dat odată mîna şi secretarul general? Şi nu mi-a făgăduit cîte-n lună şi-n stele? Şi cu ce m-am ales?... Ba era să mă dea afară...

Filibaş nu mai zise nimic. Se întoarse încet şi se duse la uşa biuroului lui Sulea, ca şi cînd ar fi căutat acolo adăpost şi apărare împotriva celor ce vor să-i destrame fericirea. Îi părea rău că s-a spovedit băiatului. Ar fi fost mai bine să fi tăcut, să vază toţi cum o să-l primească şeful cînd o să vie. Atunci, de bună seamă, n-ar mai fi cîrtit şi nu i-ar mai fi făcut sînge rău.

Tînărul, însă, se grăbi să spuie numaidecît şi celorlalţi ce i-a povestit Filibaş. Unul cîte unul veniră toţi aprozii la dînsul să-l întrebe dacă-i adevărat şi să-i zică pe urmă că e un dobitoc dacă se încrede în palavrele lui Sulea.

Necredinţa tovarăşilor se aşeză ca un ghimpe în sufletul lui Filibaş. Simţea că se năruie ceva în jurul lui, se năruie mereu şi el nu e în stare să scape de primejdie. Încercă să se liniştească, zicîndu-şi că aprozii îl pizmuiesc, dar ghimpele, cu toate acestea, pătrundea tot mai adînc, mai adînc.

„Se poate?... Ei, nu se poate, nu se poate!"...

Începea să-și dea seama că a mințit cînd a spus că șeful i-a făgăduit să-l avanseze. Nu i-a făgăduit, da, dar negreșit a vrut să-i făgăduiască. Și deodată își aduse aminte de amenzile ce i le croise șeful, de ocările și de înjurăturile ce i le aruncă de cîte ori îl vede, de amenințările lui că o să-l dea afară, și se înfricoșă. Simțea că se zăpăcește de tot. Gîndurile îi alergau prin creieri tot mai neînfrînate, se învălmășeau, se alungau. O clipă credea că îl avansează, apoi că-l dă afară, și iar că-l avansează. Se răzimă de pervazul ușii și-și duse mîna la fruntea care-i ardea. Nu mai știa ce să înceapă. Închise ochii. Îl cuprinse o moleșală mare. Îi era somn, parcă n-ar fi dormit de-o săptămînă. Rămase așa, cu ochii închiși, gîndindu-se mereu la Sulea, la avansare, la vizitiu, la nevastă, la aprozi... De jur împrejur stăpînea tăcerea aceea care se lăfăiește prin toate coridoarele biurourilor, o tăcere întreruptă cînd și cînd de tusete, de pași repezi, de rîsete înăbușite, de cîte-un țipăt al superiorilor, dar care, după ce te obișnuiești cu dînsa, pare grea ca plumbul. Și, încetul cu încetul, gîndurile lui Filibaș iar se limpeziră. Acuma iar nu mai avea îndoieli că n-o să-l avanseze. I se părea că vede pe Sulea venind și strîngîndu-i mîna și spuindu-i că o să aibă grije de dînsul. Și, gîndindu-se, sufla greu, ca și cînd ar fi avut o piatră pe piept. Era iar fericit și vesel...

— Dormi, porcule? îi vui deodată în urechi un glas răgușit. Nu ți-e rușine?... Aide, cară-te d-aci!

Filibaș tresări fript, se șterse repede la ochi și bîlbîi, dîndu-se înapoi:

— Nu dormeam, domnule șef, trăiți... Nu dormeam... Mă gîndeam...

— Mai ai obraz să și minți?... Ei, las', că te învăț eu!...

Sulea se pusese la pocher cu directorul și pierduse toți banii. Ochii îi erau roșiți de nesomn, fața boțită. Aruncă o privire încruntată spre aprod, apoi se întoarse repede și intră în biurou, în vreme ce Filibaș murmura tot mai domol și mai jalnic:

— Mă gîndeam la necazuri, trăiți, mă gîndeam la necazuri...

Cîteva uși se deschiseră în pripă, și într-însele apărură capete curioase. Aprozii se uitară la dînsul batjocoritor și ochii lor parcă ziceau: „Ei, vezi, dobitocule?“ Filibaș stătea încremenit. Buzele-i tremurau, iar în gînd se întreba: „Ce-i asta?... Ce-i asta?“...

I se părea c-a visat și începu iar a se freca la ochi. Dar apoi se hotărî să-și facă ceva de lucru în biurou și să vază dacă într-adevăr Sulea fusese acela care l-a huiduit. Se strecură încetinel ca o umbră și se duse ață la sticla cu apă. Cu coada ochiului, însă, se uita spre biurou. Văzu pe Sulea scotocind furios printre hîrtii și-l auzi mormăind:

— Pretutindeni praf și murdărie... Nemaipomenit...

Filibaș luă sticla. Mîinile îi tremurau. Porni în vîrful degetelor spre ușă și, mergînd, parcă vedea mereu fața veselă de ieri a șefului, și în mîna dreaptă parcă simțea atingerea dulce și moale a degetelor lui. Cînd puse mîna pe clanță, îl zări Sulea și-l opri.

— Filibaș!... Ia vino-ncoace!...

Aprodul se întoarse și se apropie de masă.

— Ce-i asta? zise șeful cu glas foarte liniștit, arătînd cu o mînă praful de pe masă, iar cu cealaltă potrivindu-și monoclul.

Filibaş tăcu. Se uită lung la masă, în ochii şefului, apoi la mîna lui cea dreaptă. Văzu că mîna e subţire, că pielea e albă, numai la încheieturile degetelor e roşă şi că e brăzdată cu vine groase, albastre-spălăcite. Dar de altfel e mînă ca şi a lui şi ca şi a altor oameni. Îi era frică să nu scape sticla şi o strînse cu toate degetele.

— Şi crezi tu că o să mai rabd eu murdăria asta şi pe viitor? urmă Sulea cu acelaşi glas liniştit. Crezi tu că biuroul meu e grajd, în care nu se curăţă decît o dată pe săptămînă? Ei, nu, dragul meu! Eu n-am nevoie de trîntori. Nu, hotărît! A ajuns cuţitul la os. Acu s-a isprăvit şi cu răbdarea mea... Fii bun deci şi-ţi strînge catrafusele şi te cărăbăneşte de pe-aci, da? Eu nu mai vreau să te văz de azi înainte! Din partea mea n-ai decît să te faci bancher sau ce-ţi place, dar cu mine să nu mai dai ochii... Aşa. Va să zică, ne-am înţeles?... Să-ţi strîngi catrafusele!...

Filibaş vru să se roage frumos de iertare, dar nu putu zice decît: „Am şapte copii, domnule şef, trăiţi"... Şi Sulea deodată începu să ţipe ca un nebun:

— Ei, şi ce-mi pasă mie dacă ai? Eu sînt de vină că ai copii?... Şi dacă ai, de ce eşti trîntor? De ce sforăieşti şi dormi în loc să lucrezi? Aci nu se doarme, mişelule, aci se munceşte!... Afară, ticălosule, afară!

Îl luă de spate şi-l duse pînă la uşă. Filibaş ieşi şi închise uşa cu băgare de seamă, ca să nu facă zgomot. Inima i se zbătea în piept ca o pasăre rănită. Îi veni în minte nevasta, care o să plîngă, vizitiul, care o să rîdă de dînsul. Şi deodată i se păru că a căzut de undeva, dintr-o înălţime mare, şi cade, cade mereu, fără să se poată agăţa de ceva, fără să ajungă odată la pămînt. Se rězimă de pervazul uşii şi ochii i se umplură de lacrămi...

MĂRTURISIRE

Pentru Fanny...

Mulţi cred că se laudă zicînd: „Iată inima mea! Vi-o dau... n-am nevoie de dînsa... Mie nu mi-e frică de chinurile geloziei, mie nu-mi pasă de tremurările înfrigurate ale iubirii! De un singur lucru mă feresc: să nu fiu banal! Aş vrea să sufăr, aş vrea să scrîşnesc din dinţi, să-mi smulg părul şi să adorm cu genele muiate în lacrimi! Astfel, cel puţin, aş şti că trăiesc, aş înţelege, poate, ce însemnează a iubi... Dar zilele trec, veşnic aceleaşi, searbede şi plictisitoare, şi viaţa mea se scurge întocmai ca viaţa unei gîze netrebnice... Eu nu pot avea o iubire; eu nu pot avea decît iubiri. Iubirile acestea însă răsar repede, pîlpîiesc o clipă şi apoi pier, dispar pentru totdeauna, parc-ar fi fost nişte visuri pe cari le uiţi îndată ce te-ai deşteptat din somn"...

O, şi eu credeam că nu pot iubi, şi eu îmi închipuiam că vina nu este în mine, ci în ele, în femeile care nu merită să fie iubite!...

Astăzi însă ştiu şi înţeleg că iubirea este făcută pentru cei umili, că cei mîndri nu vor putea iubi

niciodată... Cei mîndri își închipuiesc că nu au trebuință de inimă; ei nu vreau decît să cucerească, mereu să biruiască; ei cred, în sfîrșit, că și în iubire succesul e tot. Dorințele lor poate se vor împlini, poftele lor poate vor fi mulțumite, da... dar, vai, iubirea n-au s-o cunoască niciodată.

Căci iubirea cere supunere, o supunere oarbă, ca și credința. În iubire n-ai să fii convins niciodată, n-ai să aștepți probe niciodată. Tot ce nu e supunere și devotament nu e iubire.

Trebuie să trăiești mult, trebuie să suferi mult, trebuie să pricepi mult pentru ca inima ta să fie în stare a primi iubirea. Cei ambițioși, cei mîndri, cei obraznici și nerecunoscători nu pot ști ce este iubirea și, așa, cei mai mulți dintre noi de-abia la vîrsta de cincizeci de ani începem să înțelegem iubirea, atunci, deci, cînd e prea tîrziu...

Pe mine viața m-a frămîntat, m-a umilit; mie viața mi-a mulcomit glasul. Astfel am ajuns să nu mai spun că ele nu merită să fie iubite, ci să strig pretutindeni: știu să iubesc fiindcă am învățat a plînge, a suspina și a mă resemna!

Astăzi aș vrea și eu să nu iubesc, aș vrea să fiu iar mîndru, ambițios, cuceritor... Dintr-asta se vede că sunt îndrăgostit!

Dacă aș ști cînta din syrinx, te-aș duce într-o poiană scăldată în lumină de lună, într-o poiană unde încă nu s-a încuibat mîndria omenească, și ți-aș șopti la ureche cîntecul celor iubiți. Atunci poate ai pricepe și tu că iubirea nu cunoaște ceea ce lumea numește „a fi iubit“.

Te iubesc pentru că mă iubești: acesta e un schimb, dar nu e iubire. Te iubesc pentru că te iubesc, și nimic mai mult; te iubesc numai pentru că te iubesc;

aci începe iubirea. Îţi mulţumesc din suflet că te iubesc: acesta e cîntecul iubirei.

Omul îndrăgostit nu zice: te iubesc pentru că eşti oacheşă; nici: te iubesc pentru că eşti bună. Omul îndrăgostit zice: te iubesc cu toate că eşti oacheşă, cu toate că eşti bună, şi te-aş iubi chiar dacă ai fi blondă sau dacă ai fi rea.

Poezia, zic unii, a falşificat iubirea. Poezia a făcut cîntece, statui, versuri din sentimentul simplu şi firesc ce a fost odinioară iubirea, a făcut nebuni din oamenii cari, şi altmintrelea, erau cam porniţi spre nebunie, a făcut gurmanzi din oamenii cari pînă atunci erau înfometaţi.

Eu însă zic că nu există poet, muzicant, pictor sau sculptor mai mare ca un îndrăgostit. Pentru ca artistul să înţeleagă poezia cea mare a suferinţei trebuie mai întîi să fi fost îndrăgostit. Nu poeţii au făcut iubirea, ci iubirea a făcut pe poeţi! Iar eu, care citesc bucuros în stele şi-mi fac o plăcere dintru a aşterne pe hîrtie slovă lîngă slovă, pot să jur că în slovele noastre umile sunt scrise toate tainele de amor ale cerului înstelat.

Cel ce pricepe viaţa stelelor pricepe şi iubirea omenească!

Iubirea nu cunoaşte cuvintele credincios şi necredincios.

Iubeşti pe altul, va să zică eu nu te iubesc: acesta nu e cîntecul iubirii. Omul îndrăgostit nu zice niciodată: m-ai înşelat.

Iubirea nu-ţi cere socoteală de sărutările ce ai dat sau nu ai dat altora. Iubirea nu-ţi scormoneşte trecutul şi nu-ţi cercetează prezentul. Viitorul este nădejdea ei; viitorul este egoismul ei. Nădejdea cea deznădăjduită, mîngîierea cea nemîngîiată sunt bal-

samul ei, care e tot atît de dulce ca şi suferinţa, ca şi iubirea.

Iubeşti, suferi, trăieşti: iată troiţa iubirei.

Sărutările îţi alină setea, dar lacrimile îţi trezesc în suflet doruri mari, istovitoare şi dragi, pe cari nu ţi le pot alina nici sărutările. Din ochi picură lacrimile, izvorul cel veşnic al iubirii; din iubire picură cîntecul, poezia, frumosul, izvorul cel veşnic al lacrimilor.

O bobiţă de lacrimă, ce tremură sfioasă pe geana iubitei, e o comoară mai mare şi mai preţioasă decît sărutările şi îmbrăţişările tuturor femeilor din lume...

O, vanitas, vanitatum vanitas! zice profetul.

Toate suferinţele sunt deşarte! îţi şopteşte un glas dinlăuntru.

Sărutări, lacrimi, iubire: toate sunt deşertăciuni mari, nimicuri pline de durere...

Şi totuşi, pentru aceste nimicuri deşarte, pentru aceste deşertăciuni nepătrunse aş fi în stare acum să-mi dau tot ce am mai scump pe lume, aş fi în stare să-mi dau chiar viaţa...

Nu ştiu dacă e bine ceea ce fac sau e rău, dar simt că, dintre toate deşertăciunile lumeşti, am ales pe cea mai frumoasă, care e cea mai frumoasă fiindcă e cea mai deşartă din toate.

STRĂNUTAREA

Luna mai. Patru ceasuri după amiazi. Soare. În răstimpuri, adie cîte-o gură de vînt căldicel...

Didi șade la fereastră, își scaldă fața în lumina dulce a soarelui și se gîndește că ar fi bine să iasă și ea să mai vază nițică lume, că e tînără și se prăpădește de urît în mahalaua asta pustie și murdară. Stă în strada Rațiu și e fiica profesorului de dans Nicu Georgescu. Mama ei e de mult în pămînt, iar tatăl său are lecții toată ziua și trebuie să vază de fetele altora, în loc să vază de fata lui. Așa, Didi, de cînd a ieșit din pension, e nevoită să stea acasă mereu singură, tristă, de dimineață pînă în seară, și numai să viseze ceea ce ar dori să trăiască.

Astăzi, însă, simte un dor mare să plece undeva, unde e lume multă, să rîdă și ea și să petreacă. Inima îi bate mai repede, obrajii i se îmbujorează. Parcă primăvara o cuprinde în brațele ei trandafirii și o ademenește cu șoapte lingușitoare. Nu are nici puterea, nici voința să se împotrivească. Îi lipsește cineva, altcine decît tatăl său, cu a cărui lipsă s-a obișnuit

de-a binelea. I se pare că aerul din strada Raţiu miroase a mucegai şi o înăbuşe...

Se scoală de la fereastră şi începe să se îmbrace repede, parcă i-ar fi frică să nu scape un tren. Îşi dă pe obraji cu suliman roşu, se şterge cu pudră, îşi vopseşte sprîncenele şi buzele, îşi pune rochia cea nouă, azurie, pălăria cu petale de trandafiri... Inima îi zvîcneşte din ce în ce mai puternic, sufletul i se umple de fericire şi de nădejde, iar cînd, în sfîrşit, gătită, stă în faţa oglinzii, îşi zice, zîmbind, ca şi cînd ar vorbi cu un bărbat care-i face curte:

„Sînt drăguţă... zău, sînt drăguţă"...

Bani are: piaţa de mîine. Va să zică, o să ia tramvaiul ca să nu obosească şi să nu i se şteargă pudra de pe ochi. Se duce pînă în Calea Victoriei, se plimbă o jumătate de ceas şi pe urmă se întoarce. O jumătate de ceas pe Calea Victoriei face cît o jumătate de an în strada Raţiu. Tramvaiul cu cai trece prin Viting. Trebuie să aştepte cam mult, fiindcă p-aici tramvaiele trec mai rar. Aşteaptă bucuroasă. Cum a aşteptat atîta vreme singură acasă, de ce n-ar aştepta acum niţel? De departe face semn vizitiului, cu poşeta, să oprească, şi vizitiul opreşte numaidecît. Tramvaiul e gol. Didi se aşază în fund, pe bancă, deschide punga, scoate banii şi aşteaptă. Conductorul e plictisit, i-e lene şi i-e somn, şi aşteaptă şi el pînă s-o mai aduna lume.

În dosul gărei tramvaiul se opreşte. Conductorul şi vizitiul se dau jos şi se pun la taifas cu chioşcarul de jurnale şi cu brutarul. Didi însă acuma e grăbită să ajungă cît mai curînd în oraş. Aşteptarea o plictiseşte şi se gîndeşte să-şi urmeze calea pe jos. Dar i-e ruşine. Mai ales că, tocmai cînd se munceşte cu gîndul acesta, bagă de seamă că s-a mai urcat cineva

în vagon, un domn care stă pe platformă, fredonează, fumează și-și răsucește mustața.

Tramvaiul se urnește iar. Domnul zărește pe Didi, azvîrle mucul de țigară, intră înlăuntru și se așază față-n față cu dînsa, cu toate că vagonul e gol și ar putea să stea și mai departe. Fetei i-e rușine, pleacă ochii și nu îndrăznește să se uite la domnul, deși simte că el se uită mereu la ea.

Roșește, își netezește rochia, să nu i se vază picioarele, și strînge gologanii în palmă parcă i-ar fi teamă să nu-i fure cineva.

În sfîrșit, apare și conductorul.

Ridicînd ochii la conductor, Didi vede fața domnului și se aprinde și mai mult. căci domnul e tînăr și o privește cu un zîmbet cald și stăruitor.

— Cinci! Cinci! șoptește Didi cu sfială.

— Pînă la Hotel de Franța?

Întrebarea conductorului o zăpăcește de tot. Se uită pe furiș la domn, vrea să se scoale în picioare și zice domol:

— Da... da... pînă-n Bulevard...

Pe urmă ia biletul, îl mototolește între degete, căutînd să ghicească pînă unde o fi mergînd dînsul. Și, cu coada ochiului, se uită iar la domnul care n-o slăbește de loc din ochi.

— Patru, răsună glasul domnului, dar după o scurtă șovăire se răzgîndește și zice: Adică nu... dă-mi și mie de cinci!

Tramvaiul ajunge în strada Bucovinei, și Didi simte mereu privirea domnului ațintită asupra ei. Acuma însă și-a mai venit în fire, ridică ochii și începe să se uite la case și la trecătorii de pe stradă. Domnul o mai măsoară o clipă, apoi deodată întreabă cu glas catifelat:

— Mergeţi pînă-n Bulevard, domnişoară?

Didi se gîndeşte dacă trebuie să răspunză sau nu, dar, gîndindu-se, buzele-i şoptesc:

— Da...

— Şi eu, adaogă repede domnul.

Urmează o tăcere. Se aude foarte desluşit tropotul calului şi uruitul roatelor. Didi se uită mai bine la domnul care parcă se gîndeşte ce să-i vorbească. Domnul e şi el spilcuit, fiindcă şi el se duce pe Calea Victoriei să ia aer. Are mustaţă castanie, frizată, pălărie tare, baston, mănuşi cenuşii de aţă, ochi galeşi, buze roşii, late, pe care e aninat un zîmbet molatec. E pudrat şi a uitat să-şi şteargă pudra din gene şi de pe sprîncene.

— Îmi daţi voie să mă recomand: Jean Vasilescu, fost funcţionar.

Didi rosteşte ceva, fără să ştie ce, iar domnul începe îndată să-i spuie că se duce să se plimbe pe Calea Victoriei, fiindcă lui nu-i place mahalaua, şi numai ghinionul l-a făcut să ia casă p-aici, că a stat în Bulevard şi umblă numai cu maşina, dar îi pare bine că a luat tramvaiul acuma, deoarece astfel a avut fericirea să cunoască pe cea mai drăgălaşă din cîte fiinţe a întîlnit, o fată frumoasă, cultă, manierată, modernă, cum rar se întîmplă să se găsească la noi, şi simte că, cu o astfel de fată, s-ar putea înţelege, fiindcă are ochii plini de simpatie, de farmec, de drăgălăşie...

În vreme ce Jean vorbeşte şi Didi ascultă uluită şi încîntată, tramvaiul se umple încet-încet de călători. Domnul trece lîngă Didi, ca să nu auză toată lumea ce-i spune. Vorbeşte repede, parc-ar spune ceva învăţat pe dinafară. Didi aruncă şi ea cîte-o vorbă din cînd în cînd, ca să nu crează domnul că are de

a face cu o proastă. Şi e fericită. Îi place Jean. E băiat inteligent, cam obraznic, nu-i vorbă, dar şi obrăznicia îl prinde. Pe urmă e serios... Parcă o fată ştie de unde-i pică norocul? Dacă a plăcut-o el la întîia vedere, are s-o placă şi mai mult cînd va cunoaşte-o mai bine, cînd va afla că are şi ea o zestre, acolo, nu mare, dar potrivită. Şi atunci, poate... Cine ştie?... Se uită deseori cu mîndrie la ceilalţi călători şi-i pare rău că Jean nu vorbeşte mai tare, să auză toată lumea ce-i spune.

În strada Berzei însă Didi, ascultînd fermecată, simte o gîdilitură în nas. Strînge din dinţi şi din buze, închide ochii şi se gîndeşte:

— Aoleu, îmi vine să strănut ... Unde mi-e batista?...

Batista era în poşetă, iar pe poşetă se aşezase Jean.

Şi Didi simte că gîdilătura în nas se înteţeşte. Se sperie, respiră adînc şi încearcă să rămîie nemişcată. Nu izbuteşte. Strîmbă din nas, îşi schimonoseşte faţa, nările i se umflă şi tremură. Se întoarce către Jean şi caută să-şi scoată poşeta cu batista de subt dînsul. Jean însă e înfierbîntat şi se îndeasă mereu spre ea, şoptindu-i pătimaş:

— Eu ador fetele moderne... Şi mai cu seamă d-ta, care eşti... Te ador!

În clipa aceasta Didi nu se mai poate stăpîni şi, cu o strîmbătură grozavă, strănută tocmai în fruntea domnului Jean, murmurînd plină de spaimă:

— Iertaţi, vă rog... Iertaţi, vă rog...

Toată lumea din vagon întoarce ochii, zîmbind, spre Didi. Jean îşi scoate batista din buzunar, se şterge pe frunte şi glăsuieşte foarte grav:

— Mersi, domnişoară!

Apoi se scoală, iese pe platformă şi de acolo se uită cu dispreţ la Didi, care se ghemuieşte în colţ, mîngîindu-şi gura şi nasul cu mîna, roşă ca racul de ruşine...

Şi Didi e nenorocită. Ochii ei mari, albaştri, se îneacă în lacrămi. Privirile lumii din tramvai o ard. Nu mai vrea să se plimbe pe Calea Victoriei. Lacrămile îi brăzdează sulimanul şi pudra. Vrea să ajungă acasă cît mai curînd, să fie iar singură, să plîngă...

Face semn conductorului, cu poşeta, să oprească, dar conductorul nu opreşte numaidecît. Se dă jos şi pleacă înapoi, spre casă, pleoştită, cu ochii săraţi de lacrămi...

Luna mai. Cinci ceasuri după amiazi. Soare. În răstimpuri, suflă cîte-o gură de vînt rece...

VRĂJMAȘII

Popa Grozea stă în poartă și-și smulge barba. Din cînd în cînd, aruncă priviri dușmănoase spre casa de peste drum și bate din buze, parcă s-ar certa cu cineva. Se mută mereu de pe un picior pe celălalt și-și tremură genunchele. Trecătorii se descopăr înaintea lui și se reped să-i sărute mîna dreaptă, pe care o propteşte pe burtă; mîna părintelui e noduroasă, groasă și moale, ca și cînd ar fi căptușită cu untură. Babele, după ce îi sărută mîna, îi pupă și poala anteriului, ca să vadă sfinția-sa cît sunt de cucernice. Sfinția-sa însă nu le vede, fiindcă e furios, iar cînd e furios, nici nu vede, nici nu aude.

Trece un dram de vreme, pe urmă vine dascălul Tofan.

Dascălul Tofan e spîn și-i place să umble cu minciuna. De altmintrelea e om cu multă carte, știe și nemțește, și e prieten cu revizorul, care zice că el e cel mai destoinic învățător din tot județul.

Tofan are o deosebită stimă pentru popa Grozea, mai ales de cînd i-a povestit cum a colindat, în tine-

rețe, toate țările și orașele, de la Roma pînă la Ierusalim. Iar în ziua cînd a aflat că Grozea a adus de la Roma o țăndărice din crucea pe care s-a răstignit Isus Hristos, s-a certat cu nevastă-sa, care nu putea să sufere pe popi, și n-a lăsat-o pînă n-a convins-o să meargă să se spovedească.

Dascălul Tofan își scoate respectuos pălăria și zice:

— Bună seara, părinte!...

Părintele tace și nu-l vede. Dascălul se miră și repetă:

— Bună seara, părinte!

Părintele mormăie ceva și-i face semn să-l lase-n pace. Dascălul vede că e supărat, vrea să știe de ce e supărat, dar nu îndrăznește să-l întrebe pe șleau și glăsuiește:

— Parcă ești cam bolnav, părinte?

— Nu sunt bolnav, omule, sunt supărat!... Du-te cu Dumnezeu și mă lasă dracului!

Tofan se încurcă. E jicnit și, tocmai fiindcă e jicnit, îl roade și mai mult curiozitatea. Se hotărăște să afle, cu orice preț, pricina supărării preotului, ca să aibă ce povesti neveste-si. Face deci și el pe supăratul.

— Îmi pare rău, părinte, că d-ta... cu mine, care...

— Lasă, domnule, că parcă văd că mîine-poimîine și d-ta ai să mă înjuri ca și păgînul ăsta de peste drum...

Dascălul știe că păgînul de peste drum e Grigore Iliaș, cu care popa se vrăjmășește de ani de zile. Părintelui însă i-a venit chef să se plîngă, și începe să-i istorisească toată daravera. Îi spune că nu mai are pic de hodină de Iliaș, care îl ocărește pe toate

potecile și-și bate joc de biserică și de Dumnezeu. Acuma află că s-a legat și de țăndăricea din crucea lui Hristos. Ei bine, pînă aici! Asta n-o să i-o mai treacă cu vederea. Pentru asta ar merita să-l ia de guler și să-l scuipe în obraz. N-o poate face, că nu se cuvine s-o facă un preot; destul de trist că nu se găsește altcineva s-o facă. El însă are să-l afurisească în biserică, să știe toată lumea că-i păgîn și să se ferească de dînsul ca de lepră.

Popa Grozea dă din mîni, face spume la gură și amenință casa păgînului. Tofan își freacă mînile și zîmbește cînd vede că popa nu se uită la dînsul. E fericit, căci îi place să fie în curent cu toate certurile, deși el nu se ceartă cu nimeni de cînd un țăran l-a pălmuit în cancelaria primăriei, fiindcă îi bătuse copilul la școală. Față cu Grozea face și el pe indignatul, clatină grav din cap și zice că păgînul, odată ș-odată, o să-și frîngă gîtul ca și popa din Runc, pe care l-a trăznit Dumnezeu din senin deoarece a lucrat în ziua Rusaliilor.

Dascălul nu apucă să-și sfîrșească vorba, cînd se pomenește că popa îi pune mîna pe braț, să tacă. Tofan înghite speriat, se întoarce și vede pe Grigore Iliaș, care se apropie, ca de obicei, strănutînd și tușind la fiecare pas și ștergîndu-și neîntrerupt mustățile și barba cu o basma cenușie înflorită.

Păgînul e bătrîn de tot; umblă răzimîndu-se într-o cîrjă cepuroasă. Are un cap mare cît o doniță. Poartă o haină scurtă și roasă, veșnic neîncheiată, iar pe ceafă o pălărie lată, moale, turtită. Toată vremea sfredelește și sfarmă stîncile învelite cu mușchi gălbui de pe malul Someșului cel cu apă clevetitoare și argintie, unde dînsul are o livadă mare cît vezi cu ochii. Lumea spunea că Iliaș caută o comoară ce i-ar fi ară-

tat-o în vis Necuratul; el însă zicea că taie drum în coasta stîncilor, ca să nu mai înconjoare cîte două ceasuri prin dosul satului.

De altmintrelea păgînul e o fire veselă și caută prilejul să-și bată joc de oameni. Cînd vede pe popa Grozea, rîde și-i strigă de departe:

— Bună seara, Vasile!...Ce mai face țăndăricea?

Popa s-a potolit îndată ce a dat cu ochii de păgîn. Se face a nu auzi de țăndărice și zice:

— Bună să-ți fie inima, Grigore! Da' tu ce mai spui?

Iliaș nu se oprește, dar răspunde rîzînd mulțumit:

— Iacă, sfledaresc mereu, ce să fac?!

— Ia seama să nu se prăbușească stîncile pe tine, că prea ești al dracului...

Păgînul rîde, tușește și intră în curte, zicîndu-și: „L-am omorît cu țăndăricea!"

Popa Grozea rîde și el uitîndu-se după Iliaș, apoi mormăie, mîngîindu-și barba, către dascălul care stătea cu pălăria în mînă, zgulit ca un cățeluș flămînd:

— L-am ars urît cu stîncile, ai?

— Urît de tot! bîlbăie Tofan, și pleacă repede acasă, să povestească nevestei că Grozea și cu Iliaș s-au certat ca niște țigani și, desigur, s-ar fi și bătut dacă nu era el acolo ca să-i mai potolească...

CEARTA

Domnul, patruzeci şi nouă de ani; cărunt ca oaia; copist la „Creditul viticol"; vine de la biurou; a băut pe drum o ţuică şi e melancolic şi gînditor.

Cucoana, cincizeci şi doi de ani; idem ca oaia, dar îşi vopseşte părul; menajeră celebră în mahala; se gîndeşte la măritişul fetei.

Domnul: Eşti singură?

Cucoana: Singură... Ghighi a plecat adineaori cu domnul Popescu, să mai răsufle puţin, pe Calea Victoriei...

Domnul: Hm... Cu Popescu, zici... Da' de Vidrighin i-ai vorbit?

Cucoana: Crezi c-am putut? N-am putut, omule, şi n-am îndrăznit! Cum să îndrăznesc, cînd ştiu cît i-e de nesuferit Vidrighin al d-tale... Nu vezi că e destul să-i pomeneşti de el, ca să se facă foc şi să nu mănînce cu zilele, săraca fetiţă? Dar să-i mai spui c-a şi cerut-o! Doamne păzeşte!... I-e drag Popescu, şi pace!

Domnul: Drag... Hm... Mare belea, bine zici! Dar şi omul ăla aşteaptă un răspuns. Să ştie ce face...

Cucoana: De... cam ai dreptate.

Domnul: Dreptate am eu totdeauna, dar, vorba e, ce să-i răspund creştinului?... Sau poate mai bine ar fi să vorbească el singur cu Ghighi?... Tu ce zici?

Cucoana: Vezi bine că mai bine.

Domnul: Mare încurcătură şi cu fata asta!... Cînd mă gîndesc că trebuie s-o măritām şi că zestre ca-n palmă, mi se strînge inima ca într-un cleşte. Uite, aşa m-a lăsat Dumnezeu pe mine! Sînt părinte bun! Mi-e milă de tinereţele ei, săraca... Şi unde mai pui că şi tu îi prinzi mereu partea şi o încurajezi...

Cucoana: Că parcă tu nu!... Dacă eşti părinte bun, cum te făleşti, de ce nu-i spui că aşa şi aşa, trebuie să se mărite, că i-a venit vremea, şi anii trec, şi tinereţea se duce. Ca aşa-s fetele, ca florile... o dată înfloresc. Vidrighin e băiat bun şi cu stare, funcţionar şi el cu optzeci de lei pe lună...

Domnul: Da. Iacă, ai şi tu dreptate o dată în viaţa ta...

Cucoana: Totdeauna am eu dreptate, dar n-are cine să mă asculte.

Domnul: Rău face că aşteaptă pupăză pe colac. Popescu-i Popescu. Îi trage clopotele, dar îşi bate joc de ea. Unuia ca ăla îi trebuie bani, nu nevastă. Femei găseşte el...

Cucoana: Femei d-alea...

Domnul: Cum, necum, găseşte. La urma urmelor, femeia, tot femeie. Una mai ţanţoşă, alta mai cu moţ, dar tot femeie. Vorba e ca Ghighi să nu lase să-i alunece

norocul printre degete. Că cine alege prea mult, mai pe urmă ajunge să culeagă. Şi cine ştie dacă are ce culege... Ehe, viaţa-i grea. Numai Dumnezeu ştie cît şi cum ne trudim şi ne căznim ca să-i putem ţinea piept...

Cucoana: De ce-mi spui mie toate astea? Spune-i fetei...

Domnul: Spune-i, spune-i! Crezi d-ta că e uşor să-i spui! Dacă-i spui, se supără. Eu nu vreau s-o supăr. De ce s-o supăr?

Cucoana: Apoi, dacă-i aşa, de ce aş supăra-o eu?

Domnul: Eu, eu!... Tu eşti mamă... tu ştii cum s-o iei, mai cu binele, mai pe departe...

Cucoana: Tocmai fiindcă sînt mamă nu pot să-mi silesc odrasla să se mărite cu cine nu-i place. Destul am suferit eu...

Domnul: Ce-ai suferit?

Cucoana: Multe. Numai sufletul meu ştie cîte am înghiţit.

Domnul: Ce-ai înghiţit?

Cucoana: Întreabă-mă pe mine...

Domnul: Ce să te întreb?

Cucoana: Că eu sînt păţită şi mîncată de toate nevoile...

Domnul: Norocul tău să-l aibă fata mea, mai mult nu cer de la Dumnezeu... Bărbat bun am fost, de agonisit am agonisit, trai bun ai avut...

Cucoana: Avut, avut... ferească Dumnezeu pe toată lumea de ce nu m-a ferit pe mine!

Domnul: Apoi, da, acuma poţi să cîrteşti, acu ce-ţi pasă? Dar atunci te-ai ţinut scai de mine. Din „puiule“ şi „scumpule“ nu mă mai scoteai...

Cucoana: O, bătu-te-ar Dumnezeu, urîtule! Numai inima mea ştie ce-a-ndurat...

Domnul: Ha-ha... Inima ta, sireaca!

Cucoana: Atîta îți spun, ca să știi: pe Ghighi n-am s-o mărit cu cine nu vrea! Pe mine m-a silit mama, dar eu n-am s-o silesc...

Domnul: Cum te-a silit?... Să te măriți cu mine?

Cucoana: Să mă mărit cu tine.

Domnul: Da' cine dracu te-ar fi luat dacă nu te luam eu? Ia spune, cucoană!

Cucoana: S-ar fi găsit, de asta să nu te îngrijești d-ta! M-au iubit pe mine oameni mai ceva ca tine!

Domnul: Te-au iubit... Poftim! Au iubit-o! Care va să zică, mă-ta te-a silit să te măriți cu mine? Mă-sa a silit-o să se mărite cu mine! Îmi place... Și asta tocmai după douăzeci și șapte de ani te găsești să mi-o spui?

Cucoana: Ți-am spus-o eu și altădată...

Domnul: Ce mi-ai spus? Auzi d-ta! Mă-sa a silit-o să se mărite cu mine!... Mă rog dumitale, de ce te-a silit mă-ta să te măriți cu mine? De ce? Aș vrea să știu și eu!

Cucoana: Tacă-ți gura, nebunule, că te-aude lumea! Ce te rățoiești așa, parcă...

Domnul: Cum să nu mă rățoiesc, cucoană, cînd acuma, la bătrînețe, îndrăznești d-ta să îmi spui că te-a silit să te măriți cu mine? Ei, cum te-a silit, cucoană? Vreau să știu și eu, de ce te-a silit?

Cucoana: Ești nebun...

Domnul: Nebun cum oi fi, dar vreau să știu!

Cucoana: Ești nebun, s-a isprăvit! Nu mai e chip să stai de vorbă cu tine ca lumea...

Domnul: Așa știi d-ta să stai de vorbă? Insultîndu-mă?... În sfîrșit, ce mai ala-bala, pe d-ta te-a măritat cu de-a sila!... Dar de ce, mă rog? De ce?

Cucoana: Fiindcă ești nebun...

Domnul: Da' ce sînt eu? Nebun, hoţ, pungaş, haimana? Mă rog... M-ai strîns d-ta de pe drumuri, sau te-am strîns eu de pe drumuri? Care pe care? Eu ştiu că te-am luat goală ca degetul, cucoană! N-aveai cămaşă pe d-ta şi eu ţi-am cumpărat cămaşă!... Iar astăzi ai obraz să-mi spui că te-ai măritat cu mine...

Cucoană: Ce strigi, nebunule, ce ţipi?

Domnul: Fiindcă vreau să aflu de ce anume te-a silit mă-ta să te măriţi cu mine.

Cucoana: Atunci dă-i înainte, că-ţi şade foarte bine. Ţipă şi înjură, că asta ai învăţat acasă la voi!

Domnul: Trebuie să ştiu!

Cucoana: Vai de mine, bărbate, da' ce-i cu tine? Turbat eşti, ori nebun eşti, ori nu eşti în toate minţile? Te-apuci tu, aşa din senin, de ceartă... Nu mai pot eu să zic o vorbă fără ca măria-ta să te burzuluieşti? Doar gura omului d-aia-i făcută, să mai spuie şi cîte o glumă, Doamne fereşte!...

Domnul: Mie să-mi spui de ce vrei d-ta să mă faci pe mine ticălos!... Mă rog, de ce?

Cucoana: Pare-mi-se că diavolul vrea să-ţi fure mintea cîtă ţi-a mai lăsat-o Dumnezeu, că nu ştiu ce să mai zic... Dar cine te face pe d-ta ticălos?

Domnul: Tu!

Cucoana: Du-te, du-te, să nu-ţi mai aud de nume, neruşinatule! Bătu-te-ar fi Dumnezeu atunci cînd te-am cunoscut şi m-am legat de tine! Că amar cît am tras eu n-a tras om pe lumea asta! Numai de certuri şi de sudălmi am avut parte, nu-ţi ajute bunul Dumnezeu şi Maica Precista!

Domnul: Acu de ce mă blestemi, cucoană?

Cucoana: Poate îi fi vrînd să te blagoslovesc, blagoslovi-te-ar relele, cum îmi amărăşti tu mie zilele!

Domnul: Nu mă blestema, femeie, c-o să mă superi!

Cucoana: Supăra-te-ar boalele, afurisitule şi...

Domnul se supără.

Cucoana se supără.

Amîndoi se iau la bătaie.

Vecinii sar să-i despartă.

Ghighi se plimbă pe Calea Victoriei cu domnul Popescu.

IDILĂ DE LA ŢARĂ

Se înserează...

Armeanul se tîrăşte pe laviţa din faţa prăvăliei, gîfîie grozav, îşi şterge fruntea cu o batistă roşie, mare cît un cearceaf, şi apoi strigă Bertei să-i aducă armonica. E şchiop şi spune tuturor că şi-a pierdut piciorul în război. Şi toată lumea îl crede. De ce adică nu l-ar crede?

Îl cheamă Sencovici, dar ţăranii îi zic „Armeanul", fiindcă vorbeşte foarte stricat româneşte, iar copiii „Şchiopul", fiindcă umblă în două cîrje. Are o faţă neagră ca un harap, o chelie ca o lună plină şi o pereche de ochelari pe care toată ziua îi freacă şi îi curăţă cu un petec de flanelă gălbuie, şi care totuşi sunt veşnic unsuroşi. Din pricina cheliei răceşte uşor şi suferă deseori de guturai, iar cu ochelarii nu vede bine, şi de aceea nici nu-i pune decît atunci cînd se ceartă cu Armeanca sau are ghinion mare la cărţi.

Berta îi aduce armonica... Berta e odrasla cea mai mică a Armeanului. Şi cea mai răsfăţată, fireşte. E urîţică şi cam morocănoasă, cu dinţii negri ca barba Şchiopului. Ţăranii îşi speriau copiii cu dinţii Bertei,

zicînd că au înnegrit fiindcă a mîncat prea mult zahăr. Şi copiii credeau. Deoarece credeau şi ţăranii.

Armonica Armeanului e veche şi roasă, lui însă i-e dragă, căci îi aminteşte vremile cînd era tînăr, cînd avea şi el două picioare şi dădea tîrcoale Armencei. E cam mult de-atunci. Pe-atunci armonica era nouă şi Armeanca tînără. De-atunci armonica s-a hodorogit, iar Armeanca a făcut trei copii: pe Iani, care umblă cu pantaloni roşii, largi şi peteciţi, pe Şimi, care veşnic se spilcuieşte, dar veşnic e murdar, ca ochelarii Armeanului, şi pe Berta.

Armeanca e o femeie naltă, uscăţivă şi înţepată ca o prinţesă. De dimineaţă pînă seara se necăjeşte cu copiii, fiindcă cu Şchiopul nu se mai poate certa de cînd şi-a pierdut piciorul. Înainte de întîmplarea aceasta, Armeanca a fost stăpîna casei. Şi se zice că atunci treburile mergeau mai bine. De cînd casa e pe mîna Armeanului, a început să se ofilească norocul familiei...

Şchiopul întinde armonica, întoarce ochii pe dos şi cîntă fals o melodie armenească, tărăgănată şi monotonă. Cîntînd, se înduioşează, şi ochii i se umplu de lacrămi. Dar cîntă mereu, şi lacrămile i se revarsă pe obraji şi se împrăştie prin barbă.

Berta s-a ghemuit lîngă piciorul cel şchiop al bătrînului, se uită cu gura căscată la armonică, se înduioşează şi ea şi începe să cînte cu glas piţigăiat.

Pe urmă vine Şimi, pe urmă Iani, pe urmă Armeanca... Şi toţi se aşază în jurul Armeanului şi ascultă, şi pe urmă cîntă, şi pe urmă lăcrimează.

Se înnoptează...

La Armeanul era clubul intelectualilor satului. Aici se întîlneau în fiecare seară, şi mai cu seamă iarna, tot ce Maierul avea mai nobil: notarul Bărgă-

uanu, pădurarul Laar, David, feciorul cîrciumarului, popa Grozea, dascălul Tofan și ceilalți.

Armeanul ținea o prăvălie și de-aceea era clubul la dînsul. Se întîmplă că e nevoie de ceva în casă. Ca la oameni. O sticlă de lampă, o lumînare, ori oțet, ori cine știe ce. Fuga la Armeanul. Boierul tot nu face nici o treabă; iaca, se mută de pe un scaun pe altul. Să meargă dumnealui, că slujnica spală rufe... Boierul vede bine că așa e, și pleacă. Ajunge într-un suflet la Șchiopul.

— O sticlă de lampă!

— Bine. Numaidecît.

Și Armeanul, pînă învelește sticla în hîrtie, se apucă să povestească boierului, sau unui alt mușteriu, că vaca cea mai frumoasă a Boroiului a pierit azi-dimineață din senin. Spune că tot satul fierbe.

— I-auzi!... Și eu habar n-aveam!... Cum a putut pieri Dumana Boroiului? Cum? O fi mîncat trifoi otrăvit, i-o fi făcut cineva farmece?

Mușteriii se perindă mereu. Fiecare știe sau născocește cîte un amănunt nou și interesant. Ion a Glanetașului zice că ar fi pierit cu limba scoasă de-un cot. Floarea Oanei spune că de două zile dădea cîte zece ocale de lapte amestecat cu sînge...

În sfîrșit, numai lucruri de mare senzație, în fața cărora o sticlă de lampă trebuie să dispară și să se uite cu desăvîrșire.

Din vorbă-n vorbă, boierul trece și-n odaia de-alături, să vază ce mai spun intelectualii. Domnii sunt în păr și joacă. Joacă domino sau cărți, neapărat. Deci, pînă una-alta, boierul face și el nițică galerie. Pe urmă îi vine prilejul să ție locul unuia care iese pînă afară ca să se răcorească, fiindcă are un ghinion turbat. Vremea trece, jocul se întețește și boierul se

adînceşte în cărţi, aşa că nici cu patru boi nu l-ai mai scoate... Cînd i-e lumea mai dragă, însă, se pomeneşte că-l zgîlţîie cineva de mînă. E băieţaşul, pe care l-a trimis măicuţa să cheme acasă pe tăticul. Tăticul însă a început să aibă ghinion, pierde cinci gologani, e supărat şi-şi mîngîie disperat cărţile. Tocmai cînd copilul iese cu gura pornită pe plîns, vrea să-i spună că vine numaidecît. Mai trece ce trece, apoi vine servitoarea, suflecată pînă-n genunchi, înăduşită şi murdară, de, cum e omul cînd spală duşumelele sau rufele. Din prag strigă:

— Domnule, să faci bine să vii acasă, că avem mare nevoie de d-ta.

— Îndată! Îndată! răspunde boierul, zîmbind cu înţeles şi jenat către ceilalţi, care de asemenea zîmbesc, dar cu dispreţ.

Servitoarea pleacă bombănind. Vremea trece ca gîndul. Servitoarea se înfiinţează iar, mai morocănoasă, şi se răsteşte:

— Domnule, să vii, că n-avem nici un strop de petrol în casă şi stăm prin întuneric!...

— Cumpără o lumînare, fetiţo, şi du-te înainte, că te ajung!

Şi iar aşa, şi iar aşa... Pînă ce, în sfîrşit, uşa clubului se deschide ca trăznetul şi apare însăşi leoaica, doamna, înfuriată ca o vijelie. Face cu ou şi cu oţet pe toţi intelectualii, şi mai cu seamă pe Armeanul, care e pacostea satului, căci înăcreşte traiul tuturor cucoanelor. Pe urmă îl spală cum se cuvine pe iubitul soţ şi-l scoate din club în drăgălăşii...

Intelectualii rămîn încurcaţi şi opăriţi, zîmbesc şi trec înainte. Ce să răspundă unei femei?

Cel mai însufleţit partizan al clubului e dascălul Tofan, care, deşi de-abia răsuflă de calicie, are totuşi

multă trecere, fiindcă ştie nemţeşte. Venea totdeauna cu copilul ca să fie liniştită dascăliţa şi să nu crează că se ţine de drăcii. Copilul făcea pe chibiţul. Şi-i plăcea atît de mult să facă pe chibiţul, încît stătea ceasuri întregi fără să scoaţă o vorbă, cu ochii holbaţi la grămăjuile de bani albi şi roşii ce zuruiau pe masă. Se bucura nebun cînd vedea că dinaintea tăticului creştea grămada de parale, că tăticul era vesel şi-l întreba mereu dacă nu i-e somn, iar dacă-i era somn, îi dădea cîte un gologan. Atunci tăticul cîştiga. Cînd vedea însă că tăticul şade pe scaun parcă ar şedea pe ghimpi, că numără într-una bănişorii ce amarul i-au mai rămas, atunci copilul se posomora. Fiindcă atunci tăticul pierdea de se smintea. Atunci el îşi rezema căpuşorul pe marginea mesei şi bîlbîia un *Tatăl nostru*, ca să-i ajute Dumnezeu tăticului să cîştige. Şi adormea cu gîndul la *Tatăl nostru* şi la tăticul, şi nu se mai trezea decît atunci cînd vreunul, scos din fire de prea mult ghinion, bătea cu pumnul în masă...

S-au luptat ele, femeile, mult să omoare clubul, dar n-au izbutit. Şi totuşi, o femeie a pricinuit moartea clubului: Armeanca.

Familia Armeanului s-a împrăştiat. Prăvălia s-a vîndut la mezat. A cumpărat-o un ungur posac, care nu vrea să dea nici un ac pe datorie. De aceea şi intelectualii l-au poreclit „Pocitul".

De altmintrelea, Tofan a prevăzut moartea clubului îndată ce a aflat că a murit Armeanca. I-a şi spus dascăliţei, foarte mişcat:

— De-acum poţi fi fericită! A murit Armeanca, a murit şi clubul!

TALERII

Poate să fi avut vreo douăzeci şi opt de ani, dar părea mult mai bătrînă. Avea nişte ochi mici şi arşi, scufundaţi în orbite şi ascunşi sub o broboană de lacrămi, şi o gură mare, cu buzele supte şi învineţite, cari totdeauna tremurau, gata parcă ori să rîdă, ori să plîngă.

Trăia aşa de pe o zi pe alta, robotind pe unde putea, adăpostindu-se pe unde apuca. Era lucrătoare harnică para focului şi zorea cît şapte pentru nimica toată, dar nu putea sta într-un loc cum nu stă apa. Cutreiera, cu paşi scurţi şi grăbiţi, toate satele de prinprejur şi nu se oprea nicăiri mai mult de o săptămînă. Venea la anume răstimpuri, ca şi cum vin posturile sau sărbătorile cele mari, şi-apoi iar se depărta repede, fără veste, ca o nălucă posomorîtă.

Oamenii din sat erau obişnuiţi de-a binelea cu dînsa. Îi ziceau Todosia, măcar că ea se chema Tatiana. Ştiau cînd trebuie să sosească, o aşteptau c-un fel de bucurie ascunsă, nehotărîtă, şi se mîhneau din suflet dacă uneori, rar de tot, întîrzia, întocmai cum se

mîhnesc cînd aşteaptă zadarnic sosirea unui prieten bun sau a unei rude scumpe.

Şi Todosia venea mereu, îmbrăcată cu straiele-i ciudate, adunate parcă cu arcanul din tuspatru colţurile lumii. Cu pălăria de paie, lată şi muşcată zdrenţe de jur împrejur, cu zeghea de stambă cafenie, învechită şi roasă, cu poalele înăsprite, cu zadiile roşii ca coţobrelele, vrîstate cu dungi albastre şi verzi şi împestriţate pe dedesubt cu flori cusute şi cu fluturi de argint; cetluită pe la brîu c-o cingătoare tricoloră trasă de soare, iar la gît cu cele cîteva şire de taleri de argint cari zuruiau la fiecare pas, trecea repede pe uliţele satelor, dînd bineţe tuturor, oprindu-se ici-colea şi mîngîind cu privirea căscioarele scunde şi dărăpănate. Ş-atunci, iute-iute, vestea alerga din gură-n gură:

— Vine Todosia! E aici Todosia!...

Era fată cinstită şi aşezată, să-i cauţi perechea toată ziua mare cu lumînarea. Ş-aşa se purta, ş-aşa se silea, să nu-i găsească nimeni nici atîta cusur cît e negru sub unghie... Dar lumea, pîrdalnica de ea, tot nu s-a lăsat pînă nu i-a scormonit şi ei o greşală. Se zicea că umblă cu limba scoasă să se mărite... Dar unde-i fata, tînără ori bătrînă, care nu doreşte să se mărite?

Asta i-o imputa lumea, dar altmintrelea se împăcau bine împreună. Era prietenă cu toate femeile, sta la taifas cu ele, forfotea de una-alta, de bărbat, de copii şi de cîte şi mai cîte necazuri. Şi femeile o iubeau ca pe o soră bună... În faţa bărbaţilor însă era ruşinoasă şi tăcută ca o copilă. Cînd se întîlnea cu vreunul, îşi pleca ochii şi, roşie pînă după urechi, abia şoptea cu glas scăzut:

— Noroc bun să dea Dumnezeu!...

Şi se ducea repede, parcă ar fi alungat-o cineva. Totuşi, îndată ce se depărta oleacă, nu se putea stăpîni să nu se uite înapoi. Întorcea capul tot mereu şi rînjea ca o năucă, descoperind două rînduri de dinţi lungi şi galbeni.

Apoi, pesemne d-aici s-a pornit vorba că ea face ochi dulci bărbaţilor... Ori d-aici, ori d-aiurea, zvonurile acestea, încetul cu încetul, se răspîndiră prin toate satele pe cari le cotrobăia dînsa, şi-n curînd toată lumea ştia că Todosia vrea şi vrea să se mărite... Cetele de copii zburdalnici, cari hoinăreau prin şanţurile uliţelor, în cămăşi lungi şi înnegrite, cu obrajii scofîlciţi, o petreceau veşnic cu alai, strigînd după ea cît îi lua gura:

— Lele Todosie! Todosie!... Mînca-te-ar măritişu, tu, Todosie!...

Todosia, însă, fată cuminte ce era, nu lua în seamă fleacurile acestea. Îşi vedea de drum şi se făcea că nici aude, nici vede...

Şi aşa îşi măcina Todosia zilele. Venea şi se ducea, şi iar venea şi iar se ducea...

Dar o dată, era tocmai într-o toamnă neagră şi jalnică, s-a dus, şi dusă a rămas. Degeaba o tot aşteptară femeile două primăveri de-a rîndul, nici măcar de veste nu i s-a auzit, necum altceva. Se mira şi se minuna lumea de una ca asta, unde s-a mai pomenit aşa ceva, dar în zadar. Todosia nu-i şi nu-i, parc-ar fi înghiţit-o pămîntul.

— S-o fi măritat amarul, ziceau unii, de bună seamă că s-o fi măritat, că tot la bărbat i-a stat capul!

— D-apoi să-i dea Dumnezeu noroc şi pace, adăugau cei cu inimă bună, c-a fost fată harnică şi cinstită...

Şi cum zilele treceau şi Todosia tot dusă rămînea, oamenii începură a se împăca şi cu lipsa ei. Numai cînd şi cînd mai suspina cîte-o femeie:

— Săraca Todosia... oare pe unde mai răzneşte şi ea prin astă lume de nevoie?...

Iată însă că, într-o bună zi, neaşteptată de nimeni, Todosia se ivi iar prin împrejurime. Veni cotoşmănită tot în hainele-i cele vechi, numai cît pălăria îi era mai zdrenţuită, zeghea mai roasă, poalele mai negre şi mai colboase, iar talerii de pe piept îi lipseau... Păşea încetinel şi chibzuit, cu ochii în pămînt, blegită şi rebegită, de-ţi era mai mare mila... Un pînziş de jale o învăluia parcă din cap şi pînă-n picioare...

Nişte băieţandri, răsăriţi dintr-o ogradă, se luară îndată după ea, şi, ca alte dăţi, începură a o hiritizi. Dar acum Todosia se opri coprinsă de un val de mînie, se întoarse spre ei cu faţa schimonosită şi-i ameninţă scuturîndu-şi pumnii încleştaţi. Şi numai abia-abia, bolborosind şi crîşnind din dinţi, se urni iar şi se tîrî mai departe...

Apoi, dinaintea unui bordeiaş turtit, acoperit cu stuf mucezit, stătu locului. Se uită multă vreme la chenarele albastre ale ferestruicelor, întrebîndu-se parcă: să intre sau să treacă? În sfîrşit, totuşi deschise portiţa şi păşi în ogradă.

O nevastă tînără ieşea tocmai din casă, ca vijelia, alungînd nişte găini obraznice din pridvor. Cînd zări pe Todosia, rămase pironită, uitîndu-se la ea buimacă de mirare şi nedumerire. Todosia stătea lîngă portiţă, cu mîna încă pe zăvor, cu privirea la nevastă. Un zîmbet silit îi strîmba gura, în vreme ce ochii îi rămaseră reci şi posomorîţi.

— 'S tare blestemaţi copiii ăştia... zise Todosia pe urmă cu vocea stinsă.

— Dar lasă-i în para focului, că li-i bine şi-s buiestri... se vede că nu i-a fript încă nici un năcaz... Nevasta tăcu, dar îndată adăogă, ştergîndu-şi palmele de şolduri: Vai, de mine şi de mine, Todosie, că de mult nu te-am mai văzut! Da' pe unde ai umblat atîta amar de vreme?

În ochii Todosiei se aprinse deodată o lucire ciudată. Scoase un oftat înăbuşit, parc-ar fi vrut să izbucnească; în colţul orbitelor ei răsăriră doi picuri mari, scînteietori. Dar îndată iar se potoli şi răspunse domol, cu barba-n piept:

— Am păţit multe, Doamne fereşte...

— D-apoi aşa pate omul trăind pe lumea asta... zise nevasta încet. Da' ia şezi, Todosie, hodineşte oleacă... Ştiu că eşti trudită, săraca de tine... Ori mai bine să mergem în casă, nu cumva să mi se trezească băiatul...

Privirile ei apoi se opriră deodată pe pieptul Todosiei şi o întrebă cu glas ascuţit, schimbat:

— Unde ţi-s talerii, tu Todosie?... I-ai prăpădit?...

— Ba mi i-a mîncat el, mînca-l-ar peştii să-l mănînce, zise Todosia, răguşită. Mi-a păpat tot ce biata am agonisit, nu-l rabde sfîntul Dumnezeu şi nu-i deie sănătate şi viaţă!...

Nevasta nu înţelese nimic din afuriseniile ei, ş-aşa nici nu ştiu cu ce s-o mulcomească. Totuşi, îngînă cîteva vorbe şterse, se plecă să îndepărteze cu vîrful unghiilor o scamă de pe zadie şi apoi intră în tindă, bîlbîind prieteneşte către Todosia:

— Hai, tu, hai în casă şi te hodineşte!

În casă se simţea o zăpuşeală încropită şi un miros aspru de mîncare. Un copilaş de ţîţă, cocoloşit în nişte velinţe rupte şi aşezat pe o pernă în mijlocul patului, se scîncea zvîrcolindu-se sub învelitorile cari stau să-l înăbuşe. Nevasta, speriată, îl scutură

puţin ca să-l adoarmă, dar copilul nu se opri, ci începu a ţipa sfîşiitor, încît tot bordeiul se umplu de bocetele lui. Femeia trebui să-l ia în braţe şi să-i astupe gura cu sfîrcul ţîţei... Băieţelul acum gîngurea din cînd în cînd, cu ţîţa între buze, scoţînd nişte glasuri cari începeau cu sughiţuri şi se sfîrşeau cu gîlgîiri slabe şi mulţumite.

Todosia, ghemuită pe laviţă, privea cu ochii scăpărători cînd la copil, cînd la nevastă. Deodată apoi se ridică fără zgomot, se apropie cu paşi legănaţi, apucă cu gingăşie mîna copilului, încleştată în sînul nevestei, şi o sărută lung şi pătimaş. Şi cînd se îndreptă, un şiroi de lacrămi i se scurse pe obraji, căzîndu-i în stropi laţi pe piept.

— Bate-l, Doamne, bate-l, cum m-a batjocorit şi m-a bătut el pe mine! murmură ea făcîndu-şi cruce şi mototolindu-se pe marginea patului.

— Da' ce-i cu tine, tu femeie?... Ce-ai păţit, întrebă nevasta mirată.

Todosia însă bodogăni iar cu glas desperat, ca şi cînd n-ar fi auzit nimic:

— O, bate-l, Doamne, şi nu-l cruţa şi nu-i da sănătate, că m-a batjocorit şi m-a bătut şi m-a făcut de ruşine la lume!...

Dar după un dram de vreme, totuşi, începu mai potolită:

— Uite ce-am îndurat, draga mea nevastă, uite!... Acu-s doi ani de atunci... doi ani de zile, dar numai bunul Dumnezeu ştie cît am avut eu de suferit cu omul acela în ăşti doi ani... C-aşa s-a pus pe lîngă mine cu vorbe dulci, şi m-a ademenit, şi m-a nebunit, pînă l-am crezut şi m-am învoit de l-am primit într-o mîncare cu mine...

Se opri brusc să-şi facă cruce şi să blesteme; acum însă nevasta nu-i dădu răgaz:

— Dar ce om îi acela, ce om?!... De unde-i? întrebă ea, giugiulindu-şi copilul în braţe.

Todosia tresări, parcă s-ar fi înspăimîntat, şi se uită la nevastă cu ochii holbaţi:

— Ha?... Aşa, aşa... de la noi, din sat de la noi... Un calic de văduvoi, un... un...

Iar se opri cu gura căscată, ca şi cînd i s-ar fi stăvilit vorbele în gît, şi un timp îşi mişcă numai buzele crîmpoţite. Dar apoi înghiţi o dată în sec şi urmă repede, mîncînd sfîrşitul cuvintelor şi îndoindu-se din şale la dreapta şi la stînga:

— Mi-a venit gol ca napul, cîrpit şi petecit ca vai de el... Şi eu l-am primit, şi l-am spălat, şi l-am îmbrăcat, şi l-am hrănit cum am ştiut mai bine. Am muncit ca o roabă pe la toţi oamenii, m-am căznit şi-am agonisit, iar el şedea ca un trîntor şi numai bea şi mînca din truda şi din sudoarea oaselor mele... Iac-aşa am început a-l cunoaşte. Şi, dacă am văzut că tot ce am eu şi ce cîştig se duce pe apă, am gîndit să mă despart de el. Dar nu puteam, draga mea, nu puteam, că eram însărcinată şi-mi era ruşine de lume să plec aşa pe drumuri... Ş-aşa, m-am cătrănit şi m-am mîncat cu el, socotind că doar-doar şi-o căpăta odată minte şi n-o tot face ce face... Dar nu şi nu... Lui nu-i păsa nimic de amarul meu. El bea şi rîdea de necazurile mele şi mă tot cihăia să-i dau bani şi iar bani, să aibă pe ce să chefuiască. Ş-apoi dacă nu-i dădeam, că nu mai aveam de unde să-i dau, a prins a mă bruftui ca pe o slujnică... şi pe urmă s-a apucat şi-a cărat din casă bucate şi hăinicele şi tot ce biata găsea, pînă ce mi-a prăpădit tot ce-am avut, de-am rămas cu casa pustie. Ba încă acu, de cîte ori se întorcea de la crîşmă, sărea la mine, de trebuia să mă scoată oamenii din mîinile lui drăceşti... Şi eu eram grea, draga mea,

eram cu burta la gură... Şi-i curgeau lacrămile pîrîu-pîrîu povestind, dar tot nu conteni, ci urmă lihăind: Apoi odată s-a apucat de mine să-mi ia talerii... Nu m-am lăsat şi-am început a striga ş-a mă văita, doar m-or auzi vecinii. Şi nu... M-a prins de gît, m-a trîntit jos şi m-a călcat în picioare. Apoi mi-a smuls talerii şi s-a dus de nu l-am mai văzut... Am rămas pe drumuri, fără o bucăţică de pîine, într-un hal de plîngeau oamenii de mila mea. Şi nici munci nu puteam ca mai înainte, că doar îmi aşteptam vremea... Ş-aşa, de milă, m-a adăpostit o femeie ca să pot naşte... Dumnezeu să-i dea sănătate... Ş-apoi am făcut, draga mea, am făcut o copilă... O, Doamne, Doamne, ce odoraş de copilă! Frumuşică şi cuminţică şi bună ca un om mare. Şi blîndă-blîndă, ca un puişor de turturică... Deodată însă sări înţepată şi făcu, hohotind, cîţiva paşi spre nevastă:

— Ş-a murit, auzi, a murit... Numai cinci săptămîni a trăit şi s-a topit, degeaba i-am stins cărbuni şi i-am descîntat, degeaba am făcut cîte-n lumea asta! S-a stins cum se stinge o luminiţă de ceară bătută de vînturi... Şi n-am avut... n-am avut nici cu ce s-o îngrop, n-am avut... Nu-i dea Dumnezeu zile afurisitului care mi-a irosit tot ce mi-am agonisit... nu-i ajute bunul Dumnezeu şi nu-i dea hodină nici în groapă!...

Îşi plecă fruntea pe piept, îşi încopcie mîinele şi le întoarse cu palmele spre nevastă.

— Bate-l, Doamne, bate-l, Doamne, numai cît m-a înşelat şi m-a batjocorit el pe mine, de nici nu mi-am putut îngropa copila!...

Zgîrcită pe laviţă, plîngînd şi smulgîndu-şi părul, blestema necurmat, şi glasul ei răsuna aspru şi sfîşietor, ca un bocet de moarte...

CUCERITORUL

Ilie Ghinea iese pe poartă cu piciorul stîng...

„Superbă vreme de plimbare, își zice căscînd. Dogoreala e pe sfîrșite, începe să fie răcoare... nu se poate mai frumoasă!..."

Se uită pe stradă în sus și-n jos foarte mulțumit. Își netezește gulerul hainei, mîngăie cu privirea vîrfurile ghetelor care lucesc ca doi ochi de țigancă, apoi scoate o țigară și o aprinde gîndindu-se:

„Dacă n-ar mai fi sărbătorile, ar uita omul că viața are și bucurii... Muncești, muncești toată săptămîna de dimineață pînă noaptea"...

Trece pe cellalt trotoar și o ia în stînga.

Merge cu pașii rari, bătînd cu bastonul în asfalt, sorbind tacticos din țigară și cîntărind din ochi pe toți oamenii...

E subșef de biurou, muncitor și burlac, scund și grăsun. Are mustăți mici, cănite, și o chelie mare, impunătoare. E foarte cumpătat. Își împarte leafa pe zile, și niciodată nu-și încurcă socotelile. Nu cere nimănui și nici nu dă nimănui nimic. Colegii

își cam bat joc de cumpătarea lui, dar mai bine să-și bată joc pe gratis decît să-l iubească pe bani.

Femeile au fost slăbiciunea lui. Poate că tocmai de aceea nu s-a însurat, deși ar fi avut ocazii multe și bune. Îi plac iubirile trecătoare, flirturile, cochetăriile, mai cu seamă că acestea nu costă parale.

Se îmbracă șic. Preferă să nu mănînce decît să nu aibă dungă la pantaloni. Are un principiu: lumea nu știe ce ai în burtă, dar vede ce ai pe tine...

Calea Victoriei geme de femei frumoase.

Ghinea ridică fruntea triumfător și-i pare rău că nu e baremi cu o palmă mai înalt.

„Ce de femei frumoase! se gîndește dînsul cu jind. Degeaba, trăsuri și femei ca-n București nu mai găsești în toată lumea!"...

Aruncă priviri dulci în dreapta și în stînga... Apoi, deodată, îi încremenește zîmbetul pe buze. Un grup de trei doamne îl fixează. Una dintre ele e bătrînă și grasă, cu o pălărie caraghioasă în vîrful capului. Dar celelalte două sunt încîntătoare. Și mai ales cea îmbrăcată în negru, cu niște cîrlionți aurii pe tîmple, înaltă, trasă prin inel...

Ghinea se prăpădește după femeile înalte și trase prin inel. Se întoarce, își iuțește mersul, le întrece și iar se întoarce, ca să le vază mai bine. Cea înaltă zîmbește și se uită la el cu coada ochiului. Ghinea tresare de fericire.

„Mi-a zîmbit", își zice, și aleargă repede să se oprească la vitrina pe unde trebuie să treacă frumoasa care i-a zîmbit.

„Mie mi-a zîmbit, nu mai încape îndoială, hotărăște Ghinea, ținîndu-se acuma scai de ele. Poftim, cum îți iese aventura în cale!"

Le întrece, rămîne în urmă, aruncă priviri întrebătoare şi drăgostoase... În sfîrşit, „pisează". Şi-n vremea aceasta gîndurile lui se ceartă şi se împacă. Cine ştie ce poate să iasă dintr-o întîmplare? Întîmplarea e mama norocului. E drept că pînă acuma n-a prea avut noroc în dragoste. Dar cine nu pierde nădejdea trebuie să izbîndească. Poate că blonda aceasta e femeia pe care i-a sortit-o Dumnezeu. De ce n-ar fi? La urma urmelor, ea l-a chemat şi l-a încurajat. L-a plăcut. Negreşit că l-a plăcut. Cîte legături de dragoste nu s-au început pe trotoarele prăfuite, dintr-o privire plină de înţelesuri?

Femeile dispar într-o cafenea. „Desigur, au obosit", se gîndeşte Ghinea intrînd ţanţoş după ele şi aşezîndu-se în fund, chiar alături de masa lor.

Blonda parlamentează cu chelnerul şi din cînd în cînd îşi rătăceşte ochii spre Ghinea, care aude că aleasa lui a cerut o ciocolată cu smîntînă.

— Ascultă, *garson*, strigă dînsul pe nas ca să facă impresie doamnelor, să-mi aduci şi mie o ciocolată cu smîntînă!...

Alături femeile vorbesc în şoapte şi uneori pufnesc. Şi Ghinea zîmbeşte mereu.

S-a înserat. Cafeneaua murmură într-o lumină gălbuie, care pe blondă o face mai frumoasă...

A trecut aproape un ceas. Femeile se scoală să plece. Ghinea bate mîndru în masă cu mînerul bastonului:

— Plata!

Cînd dă să scoată portofoliul, îngălbeneşte. Nu-i. L-o fi perdut, sau l-o fi uitat acasă? N-are vreme să-şi dea seama, căci chelnerul soseşte furtunos:

— Vine plataaa!... Poftiţi?...

Ochii lui Ghinea rămîn ţintiţi la uşa de ieşire, unde blonda întoarce capul şi-l priveşte foarte ciudat. Parcă rîde batjocoritor...

— Doriţi? întreabă chelnerul nerăbdător.

— Da... da, bîlbăie Ghinea. Da. Te-am chemat să... să-mi dai un pahar cu apă!... Dar foarte rece să fie!

Chelnerul pleacă repetînd răspicat „pahar cu apă foarte rece", iar Ghinea hoalbă nişte ochi prostiţi.

„Ce să fie asta, omule? se sfarmă dînsul, scotocindu-şi discret buzunarele. Poftim ghinion!... Aşa am avut eu totdeauna ghinion. Cînd e una, nu e alta! Pentru un pol să pierzi... Ce să pierzi? E grozav!... Dar nu-i nimic, o să treacă vreun prieten şi"...

Vrea să nu dea nici o însemnătate lucrului şi se sileşte să se gîndească numai la aleasa inimii lui. Dar, cine ştie cum şi de ce, acuma i se pare că nu e tocmai sigur că blonda îl privea cu drag. Caută să se convingă că se înşală, că în surîsul blondinei era iubire. Nu mai izbuteşte. Neîncetat şi tot mai stăruitor îi fulgeră prin creieri portofoliul şi grija: ce-o fi dacă — hai să punem cazul — n-o găsi nici un prieten care?...

Vrea să-şi alunge din cap gîndurile acestea neroade şi cere jurnale ilustrate, să se distreze. Se miră însă că parcă nu mai îndrăzneşte să poruncească prea energic chelnerului şi i se năzare că şi chelnerul e mai puţin respectuos.

„Aş! rîde dînsul răsfoind o revistă. Sînt un caraghios... Îmi fac sînge rău pentru nimic."

Rîzînd aşa, îşi aminteşte rîsul blondei în uşă. Şi-a bătut joc, acuma e sigur că şi-a bătut joc de el.

„Măcar de-ar fi fost frumoasă... Dar era"...

Începe să descopere că blonda era foarte comună, în orice caz prost-crescută şi, la urma urmei, n-avea

nici un farmec. Cum a putut să-şi piarză vremea ţinîndu-se după cine ştie cine? Iacă, nu păţea nici ruşinea aceasta dacă nu era nerod. Acuma, pentru o femeie care şi-a bătut joc de dînsul, să fie nevoit să tremure şi să se frămînte, el, om serios, funcţionar! Şi încă să trebuiască să se împrumute ca să scape din încurcătură!...

Se înfurie şi-i vine să-şi tragă pumni în cap: „Idiotule!... Idiotule!... Ba te pomeneşti că nici nu pică nimeni de la cine să împrumut!“...

Cînd începe să asude, zăreşte pe Ralea, un şef de biurou, prieten vechi, care i-a luat-o înainte pe nedrept şi prin protecţie. Ghinea se simte deodată mai uşurat.

„Bine c-am scăpat de bocluc!“ îşi zice, strîngînd cu căldură mîna prietenului.

Ralea se aşază. Ghinea îi spune cu multe amănunte toată aventura, dar se sfieşte să-i povestească de ce n-a urmărit-o mai departe. Îl ştie pe Ralea batjocoritor. N-ar crede în ruptul capului că şi-a uitat portofoliul acasă. Cum să-şi uite cineva portofoliul? Mai curînd capul decît punga. Ar umple numaidecît ministerul cu glume nesărate.

Ghinea înghite şi rîde acru cînd aude că-i zice prietenul:

— De ce nu te-ai luat după ea, frate Ilie?... Vezi, de aceea n-ai tu noroc în dragoste... Apoi îndată schimbă vorba: Tu iai ceva?

— Da... mersi... am luat o ciocolată...

Ghinea simte că i-a înăduşit capul. Îşi aduce aminte că nu şi-a scos încă pălăria, ca să nu vază blonda că e chel.

„Mare zevzec am fost!“ se gîndeşte acuma, ştergîndu-şi sudoarea.

Ralea mănîncă și vorbește cîte verzi și uscate iar Ghinea se întreabă mereu cum să-i spună că e încurcat și-i trebuie un pol. De vreo cîteva ori s-a hotărît să-i ceară de la obraz, dar prietenul îl privea parcă atît de ciudat, că nu mai îndrăznește.

— Oho, e tîrziu de tot și mîine-i biurou, face Ralea chemînd chelnerul.

— Adevărat, se grăbește și Ghinea. O să plec și eu. Ia uite, domnule, cum am întîrziat!

Vorbind însă, îi tremură inima: o plăti, ori n-o plăti Ralea și ciocolata lui?... Ralea n-o plătește și pleacă pe-aici încolo, liniștit și nepăsător. Ghinea e în picioare, îi stă pe buze să-l cheme înapoi, să-l roage... și cade pe scaun înfrigurat, zăpăcit și rușinat.

„Cum să-i fi cerut? Cum? Un pol?"

Îl apucă o căldură amețitoare. O fi cald într-adevăr, sau îl gîtuie frica? Se adîncește repede într-un ziar, să nu-l vază lumea. Trebuie să i se cunoască și pe față nenorocirea... Se uită pe furiș la chelner, parcă ar vrea să-l cerceteze: știe sau nu știe chelnerul că n-are nici un ban? Chelnerul pare un băiat de treabă. Are o înfățișare foarte simpatică. Tot mai bine ar fi să-i spună: Uite, domnule, eu sunt Ilie Ghinea, cutare și cutare, mi-am uitat portofoliul acasă și...

— Chelner!

— Doriți plata?

— Nu... nu... Mai dă-mi un pahar cu apă!

Chelnerul îl privește bănuitor, pleacă și întoarce capul de cîteva ori.

„M-a simțit", zice Ghinea, și îi vine în minte s-o șteargă înainte de a se întoarce chelnerul și, a doua zi, să-i trimită datoria, împreună cu un bacșiș gras. Dar își dă seama că i s-ar tăia picioarele. Are un nod

în gît și un gol mare în piept. Dacă mai ține mult situația aceasta o să leșine...

Încearcă să se miște pe scaun ca să-și revie în simțiri. Deschide pentru a șaptea oară un jurnal și vrea să citească, să uite, să se liniștească. În creieri îi vuiește într-una: „Ce să fac? Ce să fac?"

S-a făcut miezul nopții. Oamenii s-au rărit în cafenea. Ghinea își rotește ochii cercetător. Nici o mutră cunoscută ! Nici una ! El nu bate cafenelele, de, e om chibzuit. Dar ar fi în stare acuma să ceară oricui, chiar unui străin...

Chelnerul nu mai mișcă de lîngă masa lui. Șterge mereu, așază scaunele, ziarele și măsoară pe Ghinea cu niște priviri care-l turtesc.

Un domn bătrîn cu barbă lungă, cafenie, la o masă într-un colț, soarbe ca un lup dintr-o ceașcă și îmbucă felii zdravene de cozonac. Fărîmiturile i se încurcă în firele de păr încrețit. Și mîncînd, are în ochi o bucurie ciudată, ca și cînd toată lumea ar fi a lui. Ghinea îl zărește, sare drept în picioare și se repede desperat la masa necunoscutului.

— Domnule, te rog, scapă-mă... te rog...

Bătrînul rămîne cu gura căscată, speriat.

— Îmi trebuie un pol... Un pol, domnule... Sînt istovit, nu mai pot... Un pol... mi-am uitat portofoliul... Un pol...

Domnul pune încet ceașca pe masă, se șterge pe mîini de fărămituri, scoate punga și bolborosește necrezător:

— Un pol... ți-ai uitat portofoliul... Hm... Poftim !... Mai mare rușinea...

Ghinea ia banii. Ochii îi strălucesc de bucurie.

— Nu știu cum să vă mulțumesc... O, ce nenorocire... Ce...

Se întrerupe brusc şi păşeşte la masa lui, strigînd:

— Chelner! Chelner! Plata!... Închipuieşte-ţi, omule, îmi uitasem acasă portofoliul... O ciocolată...

Chelnerul, foarte respectuos, răspunde:

— Se poate, domnule, vai de mine... Nu era nimic...

Ghinea e fericit şi vesel, parc-ar fi cîştigat la loterie. Îşi ia bastonul şi aleargă spre ieşire, ca şi cînd ar fi scăpat dintr-o temniţă.

În stradă e răcoare şi Ghinea începe să se mai potolească. I se pare un vis rău toată întîmplarea... Bine c-a găsit pe bătrînul cela. Şi iacă, nici nu i-a mulţumit cum se cuvenea. Ar fi trebuit baremi să întrebe unde să-i trimită polul... S-a purtat ca un bădăran. Ce-o să zică omul acela cumsecade despre dînsul? Desigur, o să creadă c-a avut de-a face cu un pungaş...

O clipă se gîndeşte să se întoarcă şi să explice bătrînului că el e subşef de biurou, om cinstit, că i s-a întîmplat nenorocirea, în sfîrşit... Dar repede se răzgîndeşte. La urma urmelor, şi el ar fi ajutat pe oricine s-ar fi găsit într-o situaţie aşa de grea. E o datorie să ajuţi pe un om în nenorocire. Un pol! Adică ce-i azi un pol? Poate că domnul cela e un bogătaş la care un pol nu contează nici cît două parale... Ce să-i mai dai înapoi? Adică nu i-ar fi bătrînului ruşine să-i primească de la un om sărac? Mai bine decît să-i dea lui înapoi polul, să-l dea de pomană unui cerşetor... Sau, şi mai bine, să-şi plătească cu un pol... în sfîrşit, are destule găuri de astupat...

Îşi încheie haina mulţumit, îşi iuţeşte paşii şi se joacă nervos cu bastonul. Încetul cu încetul, se linişteşte de tot, începe să fredoneze şi se gîndeşte zîmbind:

„Ce întîmplare... Cîştigai un pol!... Chilipir!... Bravo!“

CERŞETORUL

Automobilul înghiţea lacom şoseaua, care se strecura, hopuroasă, peste lanuri înverzite, pe lîngă coline împrăştiate ca nişte muşuroaie uriaşe, printre tufişuri uitate ici-colo ca perii în barba unui spîn.

Doctorul Ispas, de la spitalul Maica Domnului, se ducea într-o inspecţie pe neaşteptate în satul Ciolăneşti, unde se zicea că bîntuie, ascunsă, o molimă straşnică de scarlatină.

Era un om blajin doctorul Ispas, veşnic cu zîmbetul pe buze şi cu ochelarii pe nas, ras ca un englez, şi un binefăcător din naştere. Oculist preţuit şi miop, desfăşura o muncă neobosită pentru ocrotirea celor ce-şi chinuiesc viaţa într-un întunerec fără sfîrşit. Îi plăcea să-i zică lumea „apostolul meseriei doftoriceşti". De aceea nu primea niciodată bani pentru consultaţii, izbutind chiar să cheltuiască cu apostolatul o parte bunicică din averea frumoasă ce-i rămăsese de la părinţi.

Acuma se înfunda în pernele de piele, foarte îngrijorat să nu-l azvîrle în vreun şanţ zguduiturile

mașinii. Îi stătea mereu pe limbă să poruncească șoferului îndrăgostit de iuțeală să meargă mai cu băgare de seamă, dar parcă-i era rușine să arate că i-e frică. Aerul dimineței, aspru și rece, îl izbea în față și-l înviora.

„Uite sănătatea, se gîndea dînsul cu nările în vînt. Toate doctoriile noastre nu fac"...

O zdruncinătură mai tare îl sili să-și întrerupă deodată gîndurile. Treceau printr-un sat foarte sărăcăcios și murdar. În ogrăzile pline de bălării, țăranii priveau cu jind după mașina buiastră, iar pe uliță cîini și copii se repezeau la întrecere și chelălăiau de necaz în norii de praf ce se ridicau pe urmele roților.

Soarele scotea capul din zarea lăptoasă, drept în față, roșu și obosit, ca un bețiv după un chef cu lăutari. O ceață ușoară aburea din pămînturile odihnite, legănîndu-se alene, ca o femeie gătită. Apoi, încetul cu încetul, văzduhul se limpezi și se încălzi. Razele începeau a frige.

Automobilul alerga din ce în ce mai năvalnic. Satele rămîneau în urmă unele după altele...

Poate din pricina aerului proaspăt, poate din pricina zguduiturilor nemiloase, Ispas simți deodată că i-e foame. Și fiindcă se apropiase de țintă, se plecă și strigă șoferului.

— Ascultă, Petre!... Auzi?... Oprești la cîrciumă, nu la primărie, auzi?... Întîi luăm ceva și pe urmă...

Șoferul, rezemat pe volan, cu gîtul întins ca un jocheu întîrziat, răspunse, moțăind scurt din cap:

— Bine.

Peste cîteva minute intrau în Ciolănești, și mașina se opri înaintea cîrciumei, care se pitula, cu o sfială ademenitoare, tocmai în fața bisericii. Pe

prispa soioasă, vreo doi țărani, cu luleaua între măsele, se holbau la mașina ce pufăia trudită.

Doctorul se descotoșmăni din tartane, își întinse picioarele amorțite și se dădu jos, scuturîndu-se de praf.

— Găsim pe aici ceva de mîncare, oameni buni? zise dînsul spre țăranii sculați în picioare.

— Apoi de, boierule, ca la țară, făcu un bătrîn cu fața prietenoasă și cu niște plete năclăite.

În fața cîrciumei se ivi hangiul, foarte plecat și încîntat.

— Poftiți, conașule, poftiți!... Avem orice vă cere inima...

Doctorul Ispas porni să intre. În clipa aceea, însă, răsări ca din pămînt un cerșetor orb, cu cămașa zdrențuită și murdară, desculț, încins cu o sfoară noduroasă, cu o căciulă cenușie într-o mînă, iar în cealaltă cu un băț zdravăn, și se apropie mormăind jalnic și tărăgănat:

— Fie-vă milă de un biet orb... Bogdaproste... D-zeu să vă miluiască...

Ispas șovăi puțin, apoi se opri, scoase niște bani și-i aruncă în căciula cerșetorului. Intră pe urmă în cîrciumă, întovărășit de bolborosirile de mulțumire ale orbului, care pipăise în grabă banii și se roșise de bucurie. Așezîndu-se la o masă, auzi bine vocea țăranului pletos de-afară:

— Ia uite, mă, luași polul, ai?... Acu dă-i zor să-l bei!...

Și îndată glasul ințepat, sfidător al cerșetorului:

— Las' să-l beau, că eu l-am cîștigat, nu el pe mine!

În vreme ce mînca, doctorul se gîndi mereu la cerșetorul orb. Să fie oare orb din naștere? Să-și fi

pierdut vederea pe urma vreunei boli? Ce trist e să vezi cerşind un om voinic! Uite, dacă statul s-ar îngriji niţel de nenorociţii ăştia, n-ai mai întîlni orbi în fiecare comună. Desigur!

Ispas mînca, şi-n gînd se înfuria din ce în ce mai tare pe cei ce au putinţa să facă bine omenirei şi care nici nu se sinchisesc de omenire. Bău de duşcă un pahar de bere de la gheaţă şi-şi zise hotărît:

„Trebuie să mai văd pe sărmanul cela! De unde ştii că nu e vorba de vreo năpastă trecătoare? De ce să nu-l ajutăm să se facă om dacă-i cu putinţă?"

Plăti, îşi puse pardesiul şi ieşi mîndru că i s-a îmbiat iar prilejul să-şi împlinească apostolatul.

În faţa cîrciumii se adunase o mulţime de ţărani cari înconjurase automobilul şi descoseau pe şofer. Primarul şi notarul, prinzînd de veste c-a sosit un boier mare, veniră grăbiţi şi îmbrăcaţi parc-ar fi mers la biserică.

— Unde-i cerşetorul? întrebă doctorul apropiindu-se de trăsură.

— Pe aici trebuie să fie, se îmbulzi un ţăran dezgheţat. Unde eşti, mă orbule? Hai, că te cheamă boierul!... Ori te-ai pus să bei banii?... Ia vedeţi, măi oameni, că doar nu l-o fi înghiţit iadul!

Cerşetorul apăru în curînd şi întinse căciula, mormăind mai jalnic şi mai disperat. Doctorul Ispas se apropie cu blîndeţe, dar tînguirile orbului duhneau groaznic a rachiu.

— Ai băut, nenorocitule, ai? îl dojeni dînsul compătimitor.

— Vai de mine, boierule, păcatele mele... Bogdaproste, un păhărel, atîtica... Ce să mai facă omul bătut de D-zeu? Vai ş-amar de zilele mele... Fie-ţi milă, boierule, de-un biet...

— Bine, bine, i-o curmă doctorul cam plictisit. Vino mai încoace, să vedem ce ai la ochi!

Se uită cu luare-aminte, îi căscă ochii pe rînd, îi întoarse genele pe dos și-n vremea aceasta îl întreba într-una: de cînd nu mai vede de loc, ce simte cînd apasă cu degetul, pe albeață, de ce s-a apucat de cerșetorie... Iar orbul povestea, oftînd des, că s-au împlinit la Paște șapte ani de cînd nu mai vede lumina zilei, că i-a venit din senin, s-a culcat seara teafăr și s-a trezit dimineața vai de capul lui, că n-a avut bani să se arate la doctor și că Dumnezeu l-a pedepsit să trăiască din mila satelor... Țăranii se îmbulzeau în jurul lor, aruncau cîte-o vorbă și chicoteau necrezători în spatele doctorului.

— Nda, da, murmură Ispas după ce-l cercetase amănunțit. Miroși groaznic a rachiu, ticălosule! Să-ți fie rușine!... Dar la ochi am să te vindec eu. Înțelegi? E o boală care se vindecă pînă bați în palme... O să te iau cu mine, la spital, și peste-o săptămînă vii acasă zdravăn tun. Pe urmă n-o să mai trebuiască să cerșești.

Orbul asculta uluit și gîngăvi speriat și fericit:

— Vai de mine, boierule...

Țăranii începură a vorbi cu aprindere despre norocul ce-a dat peste cerșetorul lor. Se găsiră îndată suflete miloase să-i dea care un suman, care o cămașă, care o căciulă... Un flăcău sosi degrabă cu brici și foarfece și, chiar acolo, pe prispa cîrciumii, îl tunse și-l rase ca pe un boier.

După vreo două ceasuri, cînd se întoarse doctorul de la primărie, orbul era ca o floare. Îl sui lîngă șofer și porniră în mijlocul urărilor de noroc ale țăranilor.

Ispas simțea o mulțumire mare văzînd în fața sa spatele cerșetorului. „Uite, își zicea dînsul, un om care-și prăpădea viața cerșind și bînd rachiu din pome-

nile adunate! Cu puţină bunăvoinţă însă poate ajunge iar folositor societăţii... Ehe, dacă s-ar gîndi astfel toţi colegii, ce mult ar fi alinate suferinţele şi mizeriile omeneşti!"...

A doua zi se duse mai devreme la spital, strînse pe interni şi pe infirmieri şi le povesti, cu amănunte înduioşătoare, întîmplarea cu cerşetorul. Era mişcat şi-şi ştergea mereu ochelarii şi nădușala de pe frunte.

— Acuma să meargă cineva să aducă încoace pe individ şi numaidecît să-i facem operaţia. O simplă cheratită. Şi, astfel, în cîteva clipe facem un om dintr-o sărmană ruină de carne şi oase!

Doctorul Ispas îşi umflă puţin pieptul, iar internii îl priviră cu o uimire mută şi respectuoasă. O infirmieră grasă sosi în curînd cu „individul", care-şi bălăbănea capul înfricoşat şi bolborosea într-una:

— Dumnezeu să vă dea sănătate... Dumnezeu să vă aibă în grije...

Operaţia reuşi minunat, şi peste opt zile cerşetorul, cu ochii limpezi ca lamura, se înfiinţă în sala de operaţii să mulţumească doctorului şi să-şi ia rămas bun.

— Ei, aşa-i? îl întîmpină Ispas, strălucitor de mulţumire. Acuma tu vezi mai bine decît mine, că eu, uite, trebuie să port ochelari!... Ei, bravo! de acum să te faci om de treabă, ai înţeles? Să munceşti, să nu mai bei şi să fii în rîndul oamenilor!

Omul bîigui ceva încurcat şi sărută repede mîna doctorului. Niciodată nu simţise Ispas o bucurie mai mare decît acuma, zărind două lacrimi curate în ochii cărora el le dăduse iar lumina.

La plecare apoi strînse mîna ţăranului, îi mai dădu şi o sută de lei ca să aibă acasă şi-i zise de mai multe ori:

— Să mai vii pe-aici, ai înţeles? Să nu ne ocoleşti !...

Şi doctorul Ispas a fost foarte bine dispus toată ziua şi a istorisit la toată lumea cum a ridicat din noroi şi din beznă pe un biet nenorocit. Şi toată noaptea a visat pe cerşetor, cum îi mulţumea şi-i spunea plîngînd de fericire că îşi agoniseşte viaţa în cinstea şi sudoarea feţei...

Într-o după-amiază, însă, peste vreo cîteva săptămîni, Ispas se pomeneşte cu cerşetorul pe neaşteptate, la spital.

— Ei, ce-i, ce-i? îi zise doctorul bucuros.

— Bine, boierule, făcu cerşetorul morăcănos.

— Ai venit pe la Bucureşti? N-ai uitat să mai dai pe la noi, ai? Foarte frumos... Ia vino să-ţi văd ochii...

Ţăranul nu se apropie. Îşi învîrtea pălăria între degete şi se muta de pe un picior pe celălalt. Vrea să spună ceva şi nu ştia cum să înceapă sau nu îndrăznea. Doctorul îi văzu încurcătura şi-l îndemnă cu blîndeţe:

— Vrei să-mi vorbeşti ceva? Spune, nu-ţi fie frică, spune!

— Am venit, boierule, să-mi pui la loc ce mi-ai luat de pe ochi, ţîşni deodată cerşetorul, cu glas în care tremura mult necaz.

— Ce-ai zis? Cum ai zis? făcu Ispas, căruia i se părea că n-a auzit bine.

— Aşa, boierule... Că dumneata m-ai prăpădit, boierule, de azi nu mai pot cîştiga o bucăţică de pîine. Doftoriile dumitale, boierule! Şapte ani de zile am trăit cum se cade, şi toţi oamenii, din cinci sate, îmi dădeau ba una, ba alta. Acu degeaba stau, degeaba cer, că nimeni nu-mi întinde măcar o mînă de făină...

Doctorul Ispas rămase trăznit. Se făcu roşu ca postavul, şi pe tîmple îi răsări un şirag de bobiţe de sudoare. Se uită uluit o clipă, apoi deodată izbucni:

— Ieşi afară, măgarule! Ieşi, că te dau în brînci, ticălosule!

— M-ai nenorocit, boierule, ş-acu mă goneşti, ai? Halal boier, n-am ce zice!... Mi-ai luat pîinea de la gură, m-ai lăsat muritor de foame...

Nu avu vreme să mai urmeze, căci doctorul, furios ca un tigru rănit, se azvîrli la el şi-l scoase afară în pumni şi-n palme.

— Auzi, nemernicul! strigă Ispas, plimbîndu-se cu paşi mari şi dînd din mîini amărît. Auzi, hoţul!! Măgarul! Netrebnicul! Ticălosul! Poftim!...

HORA MORȚII

Două zile și două nopți Ion Haramu nu s-a clintit din colțul vagonului. Ghemuit pe raniță, strîngînd pușca în brațe, stă îngîndurat și posomorît, cu capul în pămînt. Numai rareori își ridică ochii, în care s-a înfipt o spaimă cruntă de ceva necunoscut și îngrozitor, și se uită împrejur nedumerit. Suflă greu, ca un dobitoc beteag, în creieri îi vuiește un gînd chinuitor și necontenit bolborosește:

— Am să mor în bătălie... Am să mor... Mor.

Buzele-i sunt crîmpoțite și gîtul uscat, iar pe tîmple i s-au brăzdat pîrîiașe de sudori, pe cari, oricît le șterge, nu seacă.

Dar trenul nesfîrșit uruie într-una și roțile grele scîrțîie asurzitor. Locomotivele pufnesc ca niște balauri și scuipă nouri năprasnici de fum, care se vălmășesc și se împrăștie în văzduhuri. Și în duduitul mașinilor se amestecă jalnic chiotele și cîntecele ostașilor trudiți, ca behăitul unei turme de oi dusă la zalhana.

Vreo patruzeci de oameni sunt îngrămădiți într-un vagon de vite. Mai toți se îmbulzesc la ușa

deschisă, parcă ar vrea să-şi ia rămas bun de la cîmpiile, satele, dealurile, pădurile ce se clatină şi se încovoaie din goana trenului. Cu şepcile împinse pe ceafă sau trase pe-o ureche, cu feţele supte şi umezite de nesomn, soldaţii totuşi cîntă răguşiţi, lungind şi tremurînd vorbele. Doar cîţiva sforăie nepăsători, chirciţi printre raniţele şi armele aşezate pe lîngă pereţi.

Haramu se freacă la ochi cu pumnii. I se pare că visează un vis rău şi iarăşi murmură:

— Am să mor... Am să...

Apoi cîntecele încetează. Oamenii izbucnesc în rîsete neroade, urlă, se uită unii la alţii ca şi cînd nu s-ar mai fi văzut de mult, pe urmă şi deodată tac toţi, parcă li s-ar fi stins glasul. Din celelalte vagoane se aud jelaniile tărăgănate, strigătele mulcomite de bocănitul roţilor. Tăcerea se înţelenește şi, în aerul îmbîcsit de năduşeală, se scoboară presimţirile stăpînite şi apasă ca nişte pietre de moară pe sufletele pornite în gura morţii. În ochii tuturor tremură o întrebare. Creierii se frămîntă căutînd un răspuns pe care nu îndrăznesc să-l găsească.

Un căprar spătos şi înalt cît un munte, cu ochii mici, sfredelitori, rămaşi în fundul capului, cu o mustaţă subţire, bălaie şi cu fălcile ieşite în afară, rupe liniştea:

— Ziceţi, feciori!... De ce-aţi amuţit, mă?... Înainte, înainte!

Vreo trei vlăjgani, foarte sfioşi, rîd înfundat. Vasile Fodor din Măgură, cu un cap de veveriţă, strigă piţigăiat:

— Că bine grăieşti, Boroiule!... Cum taci, cum te cuprind grijile şi dorurile... Că, zău aşa, măi oameni de treabă!

Și începe deodată, cu glas subțire și scîncit, o doină.

— Așa, Fodore, mormăie căprarul arătîndu-și dinții.

Fodor întinde gîtul și urlă mai înfocat, iar ceilalți, unul după altul, îi țin hangul cu ochii pe dos.

Înserarea se strecoară pe nesimțite în vagon. Cerul s-a încenușit și a început să se amestece cu pămîntul aburit. Amurgul învăluie pe ostașii cîntăreți și-i subțiază.

Boroiu mai ascultă o clipă doina, pe urmă se întoarce și-și rotește privirea, parcă ar căuta pe cineva. Zărește în colț, pleoștit, pe Haramu, îl măsoară lung cu ochi stranii și-i strigă batjocoritor:

— Tu ce clocești, Haramule?

Haramu ridică fruntea, se uită, nu pricepe și tace.

— Ești posomorît, ai? zice iar Boroiu, apropiindu-se rînjind și oprindu-se dinaintea lui cu mîinile încrucișate la spate.

Fața lui Haramu e gălbejită de tot. Mustățile rari i s-au zbîrlit speriate, ochii turburi parcă se opintesc mereu să iasă din orbite, nasul i s-a subțiat și i s-a lungit, iar cutele în jurul gurii s-au adîncit și s-au înmulțit. Se uită țintă la căprar și izbucnește cu glas spart și hîrîit:

— Apoi ție ți-e lesne să batjocorești. Ție ce-ți pasă, ori că trăiești, ori că te prăpădești!... Dar eu am copii, și moșie, și nevastă! Simte că i se umezesc ochii. Se oprește puțin, înghite în sec ș-apoi urmează: Și-mi rămîn copiii pe drumuri... Și nevasta rămîne.

Nu isprăvește, ca și cînd i-ar fi frică. Își aruncă privirea la Boroiu, cercetător. Mai bîlbîie ceva neînțeles și tace. Capul îi cade pe piept. Începe să geamă.

Un soldat, care tocmai căuta să-şi şteargă somnul din ochi, se uită morocănos la Haramu, înjură, se întoarce pe cealaltă parte şi adoarme repede bombănind.

Boroiu a rămas cam uluit. A avut o tresărire, i s-au încleştat pumnii fără să vrea. Dar îndată s-a potolit şi zice:

— Taci, bre, nu te teme... Nu mori...

— Am să mor, Boroiule! răspunde Haramu apăsat. Simt eu bine c-am să mor.

— Eu nu mor! murmură căprarul încruntat. N-am să mor!... De ce să mor?

Se aşază şi el lîngă Haramu, îşi scoate şapca şi se scarpină în cap. Celălalt îl priveşte cu coada ochiului, necăjit, şi nu mai deschide gura. Amîndoi tac, duşi pe gînduri.

Sunt dintr-un sat, de pe valea Someşului, şi se duşmănesc de vreo şase ani, de cînd Haramu s-a însurat cu Ileana, fata Paraschivei şi a lui Grigore Bulbuc. De atunci Boroiu nu are hodină, dar nici. Haramu şi nici Ileana.

Boroiului i-a fost dragă Ileana şi Ilenii i-a plăcut Boroiu. Împreună erau la horă şi nedespărţiţi în zile de sărbătoare, iar în zilele de lucru făceau ce făceau, şi mereu se întîlneau.

Dar a venit vremea de a trebuit să plece la oştire. Ileana a plîns, l-a petrecut pînă-n hotare şi i-a făgăduit şi s-a jurat că-l va aştepta. Mai bine moartă decît să nu-l aştepte şi să se mărite cu altul.

Şi Boroiu a plecat liniştit în Bosnia şi de-acolo i-a scris carte Ilenii, iar Ileana i-a răspuns bucuroasă, şi cartea îi era scrisă cu cerneală roşă şi pătată cu lacrimi fierbinţi.

După un an, Boroiu a venit acasă, de Crăciun, o săptămînă. Era mîndru, şi avea două stele albe pe

guler: îl făcuse căprar. Era fecior dezghețat Boroiu, isteț, săritor, muncitor. Tot satul s-a mirat de el și l-a copleșit cu întrebările și l-a ascultat cu gura căscată cum vorbea în limba bosniecilor și cum povestea de cîte-a dres și a pățit. Și Ileana se lipea de el ca o pasăre înfricoșată și-l privea rugătoare. Boroiu însă n-a băgat de seamă tremurările fetei, ori de le-a simțit, nu le-a înțeles. Și nici nu a îndrăznit nimeni să-i spună și să-i deschidă ochii că Ion, feciorul lui Alexe Haramu, cel putred de bogat, se ține scai de Ileana și vrea s-o ia de nevastă în ruptul capului.

Apoi Boroiu s-a dus iar în Bosnia și n-a mai venit pînă peste doi ani și nici cărți n-a mai primit de la Ileana. Și atunci a găsit pe Ileana măritată cu Ion Haramu și cu un copil în brațe.

Cînd a văzut-o Boroiu așa, într-o dimineață, pe ulița cea mare, a scuipat-o în obraz. A înțeles, însă, din ochii ei plînși că nu-i ea de vină.

Și, încetul cu încetul, a aflat pe urmă tot. A aflat de la oameni că Ileana s-a împotrivit cît a putut, că l-a purtat cu vorba pe Haramu un an de zile, că, în sfîrșit, a simțit-o tatăl său cu vicleșug și a început s-o bată și a bătut-o pînă a înmuiat-o. Baba Firoana, moașa satului, i-a povestit că Ileana într-un plîns o duce cu Haramu și i-a mai povestit cum o snopea tatăl său și cum îi striga: „Îți trebuie Boroiu, hai?... Pe Boroiu-l aștepți?... Na, blestemată! Na, rapandulă!... Vrei calicie, vrei sărăcie, ai?"... Și zice că mereu țipa, să audă tot satul: „Ori te duci după Ionică, ori îți sucesc gîtul!"... Lui Ionică i-a dat bătrînul Haramu șaptesprezece locuri, o tablă mare de pădure, trei perechi de boi ungurești, nu știu cîți cai, două vaci șvaițere și o turmă întreagă de oi, și casă de piatră în sat, și alte două case la cîmp.

Totuşi, Boroiu nu i-a făcut lui Haramu nici o învinuire. Simţea că, dacă ar vorbi despre Ileana cu dînsul, nu s-ar putea stăpîni şi l-ar omorî. Boroiu avea un pumn cît un mai, iar Haramu era slab şi jigărit ca o mîrţoagă nemîncată.

Vorbeau cînd se nimerea. Haramu se simţea vinovat şi mereu căuta să-l îmblînzească. Odată i-a îmbiat pe soră-sa de nevastă şi i-a spus că-i dă şase locuri, şi o casă, şi o pereche de boi. Boroiu însă l-a privit drept în ochi şi i-a răspuns tare, ca să-l audă bine oamenii din cîrciumă:

— Eu nu mă mai însor, Ioane... Rămîn holtei cît oi trăi!

Haramu a priceput şi a tăcut.

Aşa a trecut vremea. Aşa au trecut şase ani.

Cînd a venit porunca împăratului să pornească bărbaţii la război, tot satul s-a bocit, numai Boroiu s-a bucurat. De moarte nu-i era frică, iar de ce lăsa acasă nu-i părea rău. Era singur cuc, cu inima deşartă şi fără nici o nădejde.

În ajunul plecării însă s-a pomenit cu Ileana.

— M-ai iertat? a întrebat femeia cu ochii plini de lacrămi.

— Te-am iertat, a răspuns Boroiu, cu capul în piept.

Ileana ar fi vrut să mai vorbească şi n-a îndrăznit. A stat o vreme ştergîndu-şi palmele pe şolduri, mişcînd gîtul şi aşteptînd un cuvînt de îmbărbătare. S-a întors spre uşă şi de-abia atunci i-a venit graiul.

— Iartă-l şi pe dînsul, a zis cu glas moale. Ai grije de el şi ocroteşte-l şi nu lăsa să-mi rămîie copiii fără tată.

Boroiu a văzut-o, pe sub sprîncene, cum tremura de ruşine, şi într-un tîrziu i-a spus aspru:

— O fi cum o vrea Dumnezeu, Ileano!

S-au despărţit fără să-şi dea mîna şi fără să se privească. Şi totuşi, în sufletul lui Boroiu s-a strecurat o rază de nădejde. Se sfia să-şi mărturisească gîndul ce-i încolţise în minte. Căuta să-l alunge şi se prindea mereu mîngîindu-l. Simţea că i-e şi mai dragă Ileana, deşi a făcut trei copii cu Haramu. I-e dragă. Şi simţea acuma că se bucură cînd vede pe Haramu zvîrcolindu-se cu gînduri de moarte.

Acuma Haramu geme într-una şi îl aude cum bîiguie:

— Am să mor... Am să...

Boroiu răsuflă adînc, îşi zgîlţîie scurt mustaţa şi şopteşte:

— De moarte să nu-ţi fie frică, Ionică!... Moare cui i-e scris să moară!

— Eu am să mor, Boroiule! gîfîie Haramu stins.

Căprarul îşi înăbuşe o părere de bine, se ruşinează şi tace. Ascultă o bucată de vreme cum chiuie Moise Tripa, la uşă, cu picioarele spînzurate afară, foarte răguşit, cum rîd ceilalţi şi tropăie din bocanci, cum troznesc roţile neîncetat ca un şir de ciocane mici pe o nicovală uriaşă. Dar îndată aude glasul lui Haramu:

— Barem să ştim unde ne duce, Boroiule!

— Unde vrea împăratul, zice căprarul, şi adaugă, mai tîrziu: Tu să te ţii după mine, Ionică, auzi?

— Aud, aud...

— Că de mine nu se agaţă moartea.

Haramu întoarce scurt capul spre Boroiu, căutînd să-i vază faţa. Nu se vede nimic. Dar respiraţia i-o simte grea, liniştită, şi ceva ce-i aleargă prin suflet îi răscoleşte inima, îi furnică prin sînge şi-l încremeneşte. I se pare că o mînă aspră nevăzută i se

înfige în gît şi-l strînge fără cruţare. I-e frică de omul acesta, care nu se teme de moarte. Îşi aduce aminte de Ileana, de copii, de Boroiu de altădată.

„Are suflet bun Boroiu... Dacă n-a zis el nimic atunci!... Acu-s altele... Acu, Doamne fereşte!"

S-a înnoptat de-a binelea.

În uşa vagonului nu mai sunt decît vreo trei-patru întîrziaţi. Cîntecele au contenit. Soldaţii s-au trîntit pe jos şi vorbesc încet, parcă le-ar fi teamă să nu turbure odihna cuiva. Printre şoapte se amestecă oftări prelungite şi, dintr-un vagon îndepărtat, străbate o melodie tristă, stingheră, întreruptă de zgomotul roţilor şi al locomotivelor. Stîlpii de telegraf însemnează grăbiţi cîte-o dungă neagră pe crîmpeiul de cer vînăt-închis ce priveşte blînd, cu ochi de stele tremurate, la ostaşii îngînduraţi.

Suspinele şi gemetele umplu toate vagoanele. O groază ascunsă a pus stăpînire pe sutele de oameni ce merg unde-i duce o maşină neroadă. Toţi ar vrea să doarmă, să uite ceea ce este şi să viseze ceea ce ar dori să fie. Şi somnul nu vine.

Sute de oameni, rupţi de osteneală, stau cu ochii mari holbaţi, scotocind întunerecul, vrînd să pătrundă o taină de nepătruns. Şi în sute de priviri înfiorate care se încrucişează, se ciocnesc şi se îmbrăţişează, se zbate aceeaşi presimţire dureroasă.

Un ostaş începe să se zvîrcolească, sare deodată drept în picioare şi se repede, ţipînd de groază, spre uşa vagonului. Ceilalţi îl opresc speriaţi şi-l mulcomesc.

— Opriţi-l, mă, că sare din tren!

— Nu-l lăsaţi, feciori!

Se face un zgomot ca şi cînd intră dihorul într-un coteţ cu găini. Toţi se înghesuie spre cel îngrozit, îl mîngîie cu vorbe potolite. Trece un dram bun de vreme

pînă ce se așterne iar tăcerea, mai apăsătoare, mai chinuitoare.

Haramu mormăie o rugăciune și se necăjește că nu și-o aduce aminte. O rugăciune pe care o spunea în fiecare seară, în copilărie, și de la care acuma nădăjduiește îmbărbătare și izbăvire. Din cînd în cînd întoarce capul îngrijorat spre Boroiu, care pufnește rar alături. Simte că Boroiu e liniștit, și aceasta îl neliniștește. Se gîndește din ce în ce mai mult la Ileana, gîndindu-se la Boroiu, și se învinovățește. Îi vine să ceară iertare lui Boroiu, și chiar deschide gura să vorbească, dar se răzgîndește. Mai bine să rămînă toate cum sunt.

Și căprarul se simte atît de bine, parcă s-ar duce la bîlci sau la șezătoare.

Înspre miezul nopții soldații adorm frînți de gîndurile negre. Și prin somn oftează des și numai rareori rîd sau se vaită.

Trenul uruie într-una. Locomotivele sforăie obosite. Pămîntul aleargă pe lîngă vagoane. Cerul zîmbește ca o mamă iertătoare.

Apoi, undeva, mașinile se opresc scîrțîind sfîșietor. Toate vagoanele dorm, numai locomotivele slobod puhoaie de aburi pe nările de oțel. E o liniște grea, ca și cînd lumea întreagă ar fi încremenit sub povara întunerecului.

Deodată, un țipăt răgușit de goarnă spintecă tăcerea. Un murmur uluit răspunde din vagoanele deșteptate, prin care trece ca un fior.

— Muscalii!... Muscalii!

Un plutonier strigă aspru în fiecare ușă:

— Cinci minute!... Alarma!... Cinci minute!

Zgomotul în vagoane se ațîță: zăngănit de arme ciocnite, pîrîit de ranițe aruncate în spinare, înjurături

repetate printre dinţi, gemăte zadarnice. Un ofiţer gros, mustăcios, gîfîie supărat printre şine, zdrăngănindu-şi sabia:

— Trompet! Boule! Nu se sună în apropierea duşmanului!

Un pîlc de ofiţeri somnoroşi, zgribuliţi îşi pocnesc oasele pe peronul gării, care, cu cele două geamuri luminoase, priveşte nepăsătoare, tăcută în noapte, parcă nici n-ar vrea să vază ce se petrece. Porunci grăbite se desprind din zgomotul turbure, şi comenzi scurte, tăioase.

Apoi, un nou semnal de trîmbiţă zguduie somnul nopţii, în ciuda ofiţerului gros, care-şi astupă urechile înjurînd. Pe urmă, un tropot prelung, ca şi cînd s-ar încinge o horă uriaşă. Şi, repede, compăniile îşi încheie rîndurile în faţa vagoanelor goale, ca nişte guri lacome din care pufneşte un miros greu de om.

— Intrăm în horă, Ionică... Intrăm! şopteşte Boroiu, ca să nu-l audă ofiţerul care se plimbă nervos prin faţa plutonului, tremurîndu-şi sabia şi căscînd des.

Haramu tresare. N-a înţeles vorbele lui Boroiu, dar simte că i-e frig. Un vîntişor slab, umed începe să bată. Pornesc pe-o ulicioară strîmtă, noroioasă.

„Se vede c-a plouat pe-aci, se gîndeşte Haramu. Pe la noi era cald cînd am plecat"...

Cel din spate îl calcă mereu pe bocanci. Haramu se supără. Cine-o fi? Nu-l vede. Boroiu e lîngă dînsul. Îi aude paşii apăsaţi, grei. Îi cunoaşte.

I se pare că trec printr-un sat. Nişte cîini hămăie cînd mai departe, cînd mai aproape. Un ochi de lumină galbenă, sfioasă pîlpîie o clipă şi adoarme iute. „E un sat... Da, da... Un sat."

Au mai mers puţin şi pe urmă s-au oprit.

— Acu ce mai aşteptăm? zice Haramu îngrijorat. De ce nu ne ducem la bătaie? De ce?

Nu răspunde nimeni. Toţi se trîntesc în şanţurile şoselei. Pe drum rămîn doar piramidele de arme şi ofiţerii, cari par nişte stafii urîte. În zare, pe cer, se frămîntă nouri bolbocaţi, negri, ameninţători. Stelele acuma plîng înfricoşate şi împuţinate. Şoseaua albeşte în beznă, parc-ar fi de argint vechi. Se aude cîntecul harnic al unui cocoş, apoi mai multe pe rînd, răguşite, subţiri, furioase, ca un concert. Un greier spăimîntat ţîrîie scurt şi des. Frunze uscate zuruie împrăştiate de vînt.

Haramu şade cu faţa-n sus nemişcat, cu ochii la cerul mohorît, prăpădit de gînduri. Un miros de pămînt jilav îi gîdilă nările şi-i aminteşte de-acasă. Şi deodată parcă nu mai vede cerul acesta străin şi nu mai aude zgomotele acestea străine. Parcă e în Prislop. Pe uliţa cea mare căscioarele sărace se pitulează ruşinoase după gardurile dărăpănate de nuiele. Numai casa lui de piatră se înalţă trufaşă, cu acoperişul de tinichea roşie. Intră în ogradă mulţumit. Vitele rumegă leneşe şi-l privesc lung. Sluga somnoroasă scoate apă; cumpăna fîntînii scîrţîie. În tindă găseşte pe Ileana, plînsă, cu băieţaşul cel mic în braţe, pe vatră. Focul duduie şi flacările fîlfîie şi răspîndesc o căldură moleşitoare. În patul răscolit, dezveliţi, dorm copiii amîndoi, şi Toderaş rîde prin somn.

Haramu se cutremură înfrigurat, îşi trece mîna peste ochi şi oftează adînc.

„S-a isprăvit... Am să mor", se gîndeşte dînsul îndată, cuprins de frică. În suflet simte un gol mare, atît de mare, parcă cineva i-ar fi smuls, pe nesimţite, toate măruntaiele. Şi de jur împrejur se întinde şi stăpîneşte acelaşi gol nesfîrşit, ca şi cînd toată lumea

s-ar fi sfărîmat şi-ar fi rămas el singur, înfricoşat şi îndurerat.

Sublocotenentul, un sas lung, roşcovan, cu glasul lung, adună plutonul într-un pîlc. Vorbeşte stricat româneşte. Vrea să fie energic, dar vocea îi tremură.

— Inamicul e aproape, feciori!... În curînd primim botezul de sînge... Fiţi bărbaţi! Românu-i viteaz... Fiţi români!

Soldaţii ascultă tăcuţi, cu gura căscată, parcă n-ar pricepe. Şi sublocotenentul vorbeşte mereu. Împăratul... români... muscali... duşmani...

Pe urmă vine în goana calului un ofiţer. Spune ceva colonelului cu glas foarte tare, ca şi cînd ar fi speriat, în nemţeşte. Oamenii nu pricep. Ofiţerul strigă mereu, întoarce calul şi se face nevăzut. Comenzi răsună grăbite. Toţi oamenii îşi fac cruce deodată, ca de poruncească. Pe urmă picioarele pornesc, şi şoseaua parcă se clatină sub bubuitul paşilor.

Drumul coteşte cînd încoace, cînd încolo, urcă povîrnişuri, trece prin cîteva sate. Prundişul e proaspăt şi scîrţîie sub tălpile bătute cu cuie. Ostaşii merg tăcuţi, parcă s-ar duce la înmormîntare. Numai ofiţerii mormăie uneori: „Curaj, copii!" Dar şi glasul lor sună a pustiu şi se stinge fără ecou.

Haramu îşi tîrăşte picioarele şi priveşte în toate părţile, căutînd ceva, nici el nu ştie ce. S-a făcut ziuă. Soarele însă nu se arată: norii ceia de la răsărit îl ţin încătuşat. Haramu simte într-una golul în suflet. Fruntea îi arde. Faţa-i e ca varul şi pe buze îi joacă un zîmbet.

— Pe-aici au cules bucatele, zice dînsul către un soldat, care de asemenea cercetează miriştile şi porumbiştile.

— Alţi oameni, altă ţară, alte obiceiuri, răspunde acela clătinînd gînditor din cap.

— Ehe, ce bucate frumoase mai aveam pe la noi!.. Acu o să le strîngă ciorile!

Haramu rîde amar. Ostaşul rîde şi iar dă din cap.

Deodată Fodor, cine ştie cum, iese din rînduri şi începe să joace bărbuncul, chiuind ca un nebun. Toată compania izbucneşte într-o veselie zgomotoasă, iar Haramu îl îndeamnă înviorat deodată:

— Nu te lăsa, Fodoree!

Merg mereu, merg mereu. Soarele a rămas în urmă. Tălpile ustură fripte. Cine mai ştie de cîte ceasuri merg mereu?

Şoseaua taie o vale largă ca o groapă uriaşă. Compăniile se opresc puţin şi se dau la o parte, să facă loc unui şir lung de căruţe încărcate cu lăzi albe, grele, cu semne roşii. Vizitiii şed nepăsători, cu luleaua în gură. Un ofiţer călare se învîrteşte într-una pe lîngă căruţe, înjurînd în gura mare şi ameninţînd cu o cravaşă ruptă.

— Muniţiile! şopteşte Boroiu, şi în ochi are o sticlire de veselie ciudată.

Tocmai cînd trece convoiul se aude un mormăit îndepărtat, prelungit, înăbuşit. O tăcere adîncă urmează. Numai scîrţîitul roţilor neunse turbură căldura mocnită. Toţi ochii se ridică întrebători, cercetători, spre răsărit.

— O ploua! suflă Haramu într-un tîrziu.

— Tunurile! răspunde Boroiu cu aceeaşi veselie stranie în privire.

Haramu se uită la el neîncrezător. Rîde şi-şi dezvăluie dinţii ca un cîine supărat. Glasul îi tremură:

— De-acu începe... Bine că începe!

Acuma coloana urcă un povîrniş. Mormăitul tunurilor slăbeşte. Gîfîitul ostaşilor se înteţeşte. Urcă mereu, urcă mereu.

Pe creasta dealului, însă, parcă s-ar fi deschis deodată o fereastră: bubuiturile cutremură văzduhul. Oamenii se închină fără să vrea şi-şi feresc capul.

În faţă se desfăşoară o vale lină, largă, nesfîrşită. Departe, departe, în fund, albăstreşte un şir dinţat de coline. Valea toată parcă e o hartă uriaşă întinsă pe o masă uriaşă. Într-un verde spălăcit şerpuiesc drumuri albe. Ici-colo, pete vinete de păduri şi de tufişuri. Apoi fîşii mari de semănături galbene. Şi, resfirate la întîmplare, vreo cîteva sate cu casele încremenite de frica tunurilor, ce nu mai contenesc. Departe, în stînga, arde un sat, şi fumul se înalţă pînă în cer. Drept înainte, alt sat e învăluit într-o mare de fum, cenuşiu-gălbui, din care se ridică uneori vîrtejuri negre, atunci cînd bufneşte în grămada de ruine cîte un obuz rătăcit. Mai departe, foarte departe, arde cîmpia. Fumul se tăvăleşte pe pămînt şi se clatină ca un beţiv plecat la plimbare.

Compăniile cotesc la dreapta pe-un drum îngust, împrejmuit de plopi deşi. Şi merg mereu...

Iar trec printr-un sat. Pe uliţă stau înşirate vreo douăzeci de căruţe pline de paie. Pe braţul vizitiilor e crucea roşie. Pe turnul bisericii fîlfîie un steag mare alb, cu crucea roşie. Un doctor foarte tînăr ţine mîna la cozoroc şi zîmbeşte vesel, aruncînd din cînd în cînd vorba: „Gata !" Boroiu nu se poate opri să nu lămurească pe Haramu, privindu-l drept în ochi, parc-ar vrea să-i împlînte un cuţit în inimă:

— Astea-s pentru răniţi... Ştii, dacă eşti pe moarte, aici te aduce să mori.

— Am să mor, bîlbăie Haramu încet, întinzînd gîtul ca o rață bolnavă. Pe mine nu mai trebuie să mă aducă aici. Ce să mă mai aducă?

— Ce tot îmi bați capul, păcătosule, cu moartea? izbucnește căprarul cu răutate. Ce tot trăncănești?... Și dacă mori, adică ce mare pagubă-i? Mori, bine! Ești mort. Are cine să te îngroape!

Haramu ridică ochii sfios la Boroiu și se înfioară. În fața căprarului e ceva ce-l înlemnește. Ar vrea să se despartă de dînsul și nu poate. Și în creieri îi fulgeră: „Boroiu îmi vrea moartea!"

Dar nu zice nimic. Își tîrăște picioarele grele — plumb, oftează și se mîngîie curînd: „Cum o da Dumnezeu-sfîntul! Fie voia lui!"

Bubuiturile sunt tot mai furioase și se apropie. În dosul unui dîmb turtit se zăresc tunurile, mici ca niște jucării, iar oamenii, învîrtindu-se pe lîngă ele, ca niște cărăbuși.

Cînd le vede Haramu, se bucură copilărește și nu-și mai ia ochii de la ele. Troznetele răgușite, aspre îi farmecă urechile. Îl cuprinde o încredere oarbă, nemărginită, și începe să strige vesel:

— Uite tunurile!... Tunurile noastre! Tunurile noastre!

Apucă pe Boroiu de mîneca tunicii și-l zgîlțîie cu mîndrie:

— Uite tunurile noastre!

În clipa aceea un vîjîit înfricoșător trece prin văzduh. Un șrapnel se sparge undeva, la spatele trupei, cu o flacără orbitoare. Un nour alb, cît o căpiță de fîn, răsare, se umflă, rămîne cîteva minute atîrnat în aer, ș-apoi se destramă și se pierde. Boroiu răspunde rînjind:

— Ne-au zărit muscalii și dau în noi cu tunul.

— Da' noi n-avem tunuri? face Haramu triumfător. Avem!... Uite-le! I le arată cu mîna, rîde şi urmează: Nu ştiu cum, Boroiule, dar parcă-s de fier! Nu-mi mai pasă de nimic... Acu să mă trăznească un glonţ, şi nici n-aş crîcni... Adică ce? O viaţă are omul! Aşa-i, măi Boroiule? Rîde zgomotos şi începe să bată talpa, ca la paradă, numărînd tare: Stîng! Drept! Stîng!

Căprarul îl priveşte nedumerit, îşi şterge sudoarea pe gît şi tace.

Pe drum vine, cu paşii tîrîţi, un tunar rănit. Se aşază pe marginea şanţului pînă trece coloana. Capul i-e îmbrobodit în zdrenţe murdare, muiate de sînge. O dungă lată, roşie-negricioasă, se scurge pe tunica cenuşie de la guler pînă jos. Are în ochi o lucire apăsătoare şi murmură îngrozit din cînd în cînd:

— Prăpăd mare... prăpăd mare!

Haramu aude vorbele şi simte cum, deodată cu ele, îi zboară din suflet bruma de încredere. Merge înainte cu ceilalţi, şi parcă nici nu-şi mai dă seama ce face. Vede mereu pe tunarul însîngerat şi nu-l mai slăbeşte de loc gîndul morţii.

Se pomeneşte într-o porumbişte, alergînd, cu puşca în mînă. „Cum am ajuns aici? Ce caut aici?" Boroiu merge înainte. „De ce mi-o fi vrînd Boroiu moartea?!" Ostaşii sunt răsfiraţi care încotro, gîfîie greu şi calcă în picioare porumbul. Sublocotenentul păşeşte sprinten, taie în dreapta şi-n stînga tulenii uscaţi, parcă şi-ar încerca ascuţişul săbiei, se uită deseori înapoi şi şopteşte cîte ceva. Tunurile mormăie mai departe. Din stînga pîrîie focuri de puşcă. O frunză veştedă îl loveşte peste faţă, şi aceasta deodată îl face iar să se gîndească acasă. Îşi aduce aminte că otava din luncă i-a rămas cosită, dar neadunată. Să nu fi dat vreo

ploaie, să i-o prăpădească. „E muncă de şapte bărbaţi. Şi ce otavă! Mătase, nu altceva! Las', că are grije Ileana... Dar trebuie să ia femei la otavă... Da, da, femei. Bărbaţii au plecat toţi... Mulţi au plecat, cine ştie cîţi s-or întoarce?!... Azi e vineri? Da, da, vineri. Zi de post. Poţi să posteşti aici — Doamne fereşte! Ce post! mănînci ce apuci"... Îi vine în minte că n-a luat nimic în gură de ieri dimineaţă şi că i-e foame. Scoate o plăcintă, adusă de-acasă, făcută de Ileana, şi înghite repede bucăţi mari. Poate că mănîncă pentru cea din urmă oară! De unde ştii? „În război acu trăieşti, acu eşti mort... Ehe! Doamne fereşte!"

Porumbiştea nu se mai isprăveşte. Răzoare, şanţuri şi mereu porumb.

„Unde-s muscalii? îşi zice Haramu încet, şi întrebarea începe să-l chinuiască. Unde-s? Unde-s?" În faţă nu se vede decît spatele lui Boroiu, cu raniţa şi cu bidonul care zăngăne necurmat, şi vîrful şepcii. Îi mai trece o clipă prin cap că Boroiu îi vrea moartea, dar îndată se gîndeşte iar: „Unde-s muscalii?" Şi se înfurie, parcă i-ar fi tras cineva o palmă. „Auzi, război fără muscali!... Ruşine!"

Apoi se trezeşte lungit cu burta la pămînt, lîngă căprar. E marginea porumbiştei. Sublocotenentul se uită cu binoclul. Deodată, în faţă, se porneşte un ropot de focuri de puşcă, şi ofiţerul ţipă foarte ascuţit:

— Foc! Foc! Foc!

În stînga, din porumbişte, ţîşneşte un lanţ de ostaşi şi aleargă înainte ca o armonică. Lîngă el Boroiu ocheşte şi trage. Arma pocneşte ca un tun. Haramu se miră cum poate pocni aşa tare. Ar vrea să tragă şi el, dar nu vede nimic.

— Unde-s muscalii? întrebă dînsul necăjit.

— Ești orb? Nu-i vezi? mormăie Boroiu, ochind din nou.

Haramu se uită zadarnic. Trage într-o doară, fiindcă simte o nevoie chinuitoare să facă ceva. Și pe urmă trage mereu, cu toate că nu vede nici urmă de dușman, și e nespus de mulțumit.

Dar sublocotenentul răcnește speriat: „Înainteee", sare și pornește ca săgeata. Toți se reped după ofițer.

Un zbîrnîit scurt trece peste capul lui Haramu în vreme ce gonește înainte. „Glonțul!" se gîndește dînsul trăgînd cu ochiul cînd în dreapta, cînd în stînga. Și după cîțiva pași iarăși parcă i-ar zîzîi un bondar pe lîngă ureche.

„Se ține glonțul de mine!... Se ține!"

Cînd se vede lungit jos, răsuflă ușurat și începe să tragă ca un nebun. S-a nimerit tocmai între sublocotenent și Boroiu. Toți ochesc, trag, și muscalii nu se zăresc. Ofițerului îi curge nădușala pe obraji. Haramu aude deslușit cum întreabă pe Boroiu:

— A căzut vreunul de-ai mei?

Și cum răspunde Boroiu, gros, ca de după un zid.

— Nu m-am uitat înapoi...

Și numaidecît iar urletul sublocotenentului și iar înainte. Gloanțele bîzîie mai ascuțit. Haramu le simte țiuind într-una, dar nu se mai gîndește la ele. Îi trece mereu prin minte: „Unde-s muscalii?" Fugind, îi lovește urechea un țipăt sfîșietor. Un soldat, și pare că tocmai Fodor din Măgură se zvîrcolește pe arătura proaspătă, ca un cîine cu spinarea ruptă.

„L-a omorît", se sperie Haramu. La dreapta lui, Trifon Mocanu înjură din răsputeri și merge șchiopătînd, iar după cîteva clipe cade grămadă gemînd și sîsîind. Gloanțele însă vuiesc neîncetat, tot mai furioase, mai dese, ca niște năpîrci turbate. Lui Haramu i se pare că

fuge de cînd lumea şi că n-o să se mai sfîrşească goana niciodată. Picioarele îi sunt amorţite, nu le mai simte. Îl cuprinde ameţeala. Cînd îşi vine în fire e într-un şanţ, cu puşca la ochi, şi aude glasul sublocotenentului:

— Zece sute, copii!... Ze-ce su-te!

Şi pe toată linia soldaţii, trecîndu-şi unul altuia, din ce în ce mai slab:

— Zece sute... zece sute!

Tocmai în faţa lui, numai la vreo cîţiva paşi, pocneşte pămîntul şi se ridică un nouraş de colb gălbui, cît o căciulă.

„Se ţine de mine glonţul, îşi zice Haramu; dar nu mai are vreme să se gîndească la glonte, căci îi vine iar prin minte: Unde-s muscalii?"

Mai înaintează de vreo două ori. Gloanţele bîzîie ca un roi de viespi înrăiţi. Mereu răsună vaiete, înjurături, ţipete, mereu cad ostaşi, gem şi se zvîrcolesc. Puştile troznesc neîncetat, cînd mai rar, cînd mai grăbit. Bubuitul tunurilor însă a slăbit, numai uneori se sparge în văzduh cîte-un şrapnel trufaş... Şi Haramu veşnic se întreabă: „Unde-s ?" Şi-i e necaz.

— Nu mai putem merge înainte, aude acuma pe Boroiu. Au căzut mai mulţi de jumătate...

— Sapele! Sapele! zoreşte sublocotenentul. Nu toţi deodată!... Pe rînd!... Pe rînd!

Dar pînă să-şi desfacă sapa, vede că unii se tîrîie înainte spre un răzor ce desparte două mirişti arse. Se tîrăşte şi el cu mare băgare de seamă şi se ascunde binişor în şanţ. Pe urmă totuşi scoate capul, să caute pe muscali. Departe, la marginea unei porumbişti tivite cu pomi, zăreşte vîrfuri de şepci.

— Muscalii, Boroiule! izbucneşte dînsul oftînd, parcă i s-ar fi luat de pe suflet o piatră de moară. Uite duşmanul!... Uite!... Uite!... (E fericit ca un copil).

— Bine, bine, mormăie Boroiu, ochind cu luare-aminte. Trage, Haramule, că ne prăpădim!

Haramu începe să tragă, şi după fiecare împuşcătură se aşază mai bine în şanţ. Simte o plăcere mare că a descoperit pe muscali. A scăpat parcă de-o grije mare. Acuma s-a mai înviorat. Are chiar chef de vorbă, dar Boroiu e furios şi înjură şi se zbuciumă. Haramu trage, face socoteli şi planuri şi nu mai vrea să moară.

„Adică de ce să mor tocmai eu? Las' să moară alţii, care n-au la ce să se întoarcă acasă. Nu mor pentru că nu vreau să mor!... Nu mor!"

Simte totuşi că frica îi stăpîneşte inima şi că n-o poate goni, oricît îşi zice: „Nu mi-e frică!" Sublocotenentul, alături, porneşte să geamă. „L-a lovit, se gîndeşte Haramu, văzîndu-l cum îi cade capul în ţărînă şi că are o pată mare de sînge pe umărul stîng. I-a zdrobit umărul, sărăcuţul!... Vezi, cine n-are noroc... Să fii cu stea în frunte, şi nu te iartă glonţul!" Apoi deodată îşi aduce iar aminte de otava din luncă şi-l apucă o grije dureroasă să nu fi dat o ploaie să i-o fi stricat... „S-o ia dracul de otavă... Ia uite ce-mi frămîntă capul!" Încearcă să se gîndească la altceva, dar nu poate şi începe a socoti cîte care de otavă o să-i iasă.

— Ioane, răsună vocea lui Boroiu. Ia seama, Ioane! Vine o companie de întărire... Auzi?... Cînd ajunge aici, sărim cu toţii şi înaintăm... Înţelegi?

Haramu face ochii mari. „Ce vrea Boroiu?" se gîndeşte dînsul bănuitor. I se pare că privirea lui Boroiu se bucură de ceva. „De ce se bucură?... Crede că am să mor?... Da, da, crede... Îmi doreşte moartea, de bună seamă... Şi, după ce-oi muri, se întoarce acasă şi-mi ia pe Ileana. Are necaz pe mine din pricina Ilenii... Oho!" Se uită cu răutate la Boroiu şi strigă:

— Ileana, ai? Crezi că am să mă prăpădesc pe-aici, ai?... Nu mor, Boroiule! Nu vreau să mor!

Boroiu n-aude, căci puştile fac o gălăgie ca-n iad. Dar rînjeşte mulţumit, parc-ar înţelege gîndurile lui Haramu.

Se apropie din spate paşi grei, gîfîituri, zăngănit de arme, comenzi repezite în fugă. Haramu vrea să privească înapoi. În clipa aceea însă răsună un urlet sălbatec: „Uraaa!... Înainte!... Uraa!“ Sare şi el să pornească înainte, dar n-apucă să facă nici un pas şi simte o lovitură în şoldul stîng.

— M-a ucis! murmură dînsul, prăvălindu-se iar în şanţ. Mi-a rupt piciorul!

Vrea să se scoale din nou şi nu poate. Îşi pipăie piciorul, ridică aripa tunicii şi degetele i se umplu de sînge. Cureaua cu care era încins e găurită.

— Trebuie să-mi taie piciorul... Am să rămîn olog...

Ochii i se împăinjenesc. Durerea îl chinuieşte din ce în ce mai tare. „Leşin... Mor“... se gîndeşte el cu frică. Încearcă să strige ajutor, dar nu poate deschide buzele. Sîngele i se scurge pe piele. Îl simte cît e de fierbinte. „Ar fi bine să opresc sîngele“, îi trece prin creier. Mîinile îi tremură şi nu le poate mişca. Începe să zică în gînd *Tatăl nostru* şi parcă se mai linişteşte.

Se aşteaptă, din clipă în clipă, să leşine şi se miră că încă n-a leşinat. „Am să mor... Degeaba nădăjduiesc... Am să putrezesc aici, în şanţ, ca un cîine fără stăpîn... Nu vine nimeni să-mi oprească sîngele!“ Îşi aminteşte de căruţele cu paie de la marginea satului... „Rămîne Boroiu cu Ileana... Rămîne!“...

Vremea trece atît de greu, parcă ar fi de plumb topit. Soarele e aproape de asfinţit. Tot văzduhul miroase a praf de puşcă.

Apoi Haramu, pe neaşteptate, se pomeneşte iar cu Boroiu în şanţ. Toţi veneau îngroziţi şi se pitulau în dosul răzorului şi începeau a trage cu deznădejde. Boroiu era ca un ţigan la faţă şi înjura sălbatec... Haramu vrea să-l strige şi nu poate. Geme.

— Ce-i cu tine, Haramule? Eşti mort?

Haramu, auzindu-l, îşi aduce aminte de Ileana. Închide ochii; genele-i sunt grozav de obosite. Boroiu îl pipăie, mormăind:

— Unde te-a izbit, omule?... Aha!... Curge sîngele dintr-însul ca dintr-o vită!

Rănitul simte o durere sfîşietoare, apoi îndată o alinare.

— Te-am legat, Ioane, duduie glasul lui Boroiu. Nu-i nimic... numai de n-ar veni ei peste noi!

Haramu geme puţin şi începe să şoşăie iar din buze o rugăciune, repede, băbeşte.

După un răstimp, cine ştie cît de lung, Haramu aude şoapte speriate:

— Vin!... Vin!... Vin!...

Şi în curînd, vocea lui Boroiu, aspră, răguşită:

— Înapoi!... Înapoi!...

Pe Haramu îl cuprinde o spaimă nebună. Vede cum ostaşii se scoală din şanţ şi pornesc înapoi în goană. „Vin muscalii!" se gîndeşte dînsul, şi nu mai simte nici o durere, numai frica, ce-i îngheaţă sîngele în vine, că rămîne singur între duşmanii cari o să-l turtească mai rău ca pe un vierme. Îşi adună toate puterile şi ţipă deznădăjduit:

— Boroiule, frate, nu mă lăsa aici!

Boroiu se opreşte şovăind.

— Nu mă lăsa frate, să mă prăpădesc în străini!... Nu mă lăsa...

Se uită lung unul la altul — Haramu, rugător, Boroiu, nehotărît. Gîndul căprarului este, o clipă, să-l lase acolo, pe mîna cazacilor. Cum i-a strivit el norocul, așa să-l strivească dușmanii acuma. Dar, văzîndu-i fața albă ca hîrtia și ochii scăldați în lacrimi, i se înmoaie inima. Își aduce aminte de Ileana, cum stătea și ea plînsă și îndurerată, și parcă îi aude glasul tremurat: „Ai grije de el și ocrotește-l!"

— Hai! face Boroiu scurt, plecîndu-se și luîndu-l în cîrcă.

Gloanțele țiuiau și sfîrîiau neîntrerupt. Căprarul gîfîia din greu cu Haramu în spinare, care gemea și se văita. Toată miriștea era plină de ostași ce alergau înfricoșați, fără țintă, dornici numai să scape din ploaia de foc cît mai curînd.

Pe Haramu îl apucă durerea, mai nemiloasă și mai năvalnică. Îi vine să țipe, dar parcă i-e teamă de Boroiu. Strînge dinții din răsputeri și numai rareori geme scurt, înăbușit.

— Taci, taci, că nu-i nimic, zice căprarul morocănos, pășind apăsat ca un bivol.

„Mor... mor, se gîndește Haramu simțind cum i se sleiesc puterile. S-a isprăvit cu mine... S-a isprăvit!"

Ca să-și împrăștie gîndurile chinuitoare, începe să vorbească, încercînd să arate veselie sau măcar nepăsare în glas:

— Vai de mine, Boroiule!... Mi-am uitat pușca-n șanț...

— Las-o dracului de pușcă!... Bine că nu te-am uitat eu pe tine! răspunde Boroiu răutăcios.

— Mi se pare că ne-au biruit muscalii! urmează Haramu.

— Mi se pare... 'S mulți... Cîtă frunză și iarbă.

— Ș-acu ce facem?

— Fugim, nu vezi? zice căprarul posomorît și, după o vreme adaugă: Da' ești greu tare, Ioane... Parcă duc în spinare un sac de pămînt.

Haramu se sperie de vorbele acestea, dar totuși rîde silit și sec. Boroiu rîde și el. Rîsul lui e mulțumit și cam aspru.

— Au pierit mulți de-ai noștri, începe iar rănitul.

— Mulți. Și mai mulți o să se prăpădească de-acu înainte! Tace puțin și apoi urmează: Mulți de tot... Ilie Onu s-a dus. În cap l-a pocnit glonțul... Și George al lui Bucur din Tihuța. Și Dolga Mihai, știi, băiețandrul cela din Bîrgău, care se ținea numai de drăcovenii... Toți s-au stins!

— Dumnezeu să-i odihnească...

— Mulți, mulți... Pe Dumitru Hrișca l-a nimerit drept în inimă. A mai alergat oleacă, și-apoi s-a prăvălit ca un bolovan, de nici vai n-a zis... Cine să-i mai știe pe toți?... E plin cîmpul de ei. Și șanțurile gem.

— Urgia lui Dumnezeu!

— Războiul, Ioane!... Așa-i: sînge, moarte, durere, pacostea lumii.

— Le-auzi cum șuieră? face Haramu, ascultînd gloanțele care umpleau văzduhul cu țipetele lor. Să știi că pe mine mă caută... Simt eu că mă caută.

— Să-ți spun eu una și bună, măi Ioane, bombăne Boroiu rar și apăsat. Glonțul se ține de cel ce se teme de dînsul. Auzi tu ce-ți spun? Cînd ți-o fi frică, să-ți iei rămas bun, c-ai pus-o de mămăligă!

Haramu începe să tremure. Cuvintele lui Boroiu i s-au înfipt drept în inimă. Frica își încleaștă ghearele într-însul din ce în ce mai adînc. O simte cum îi pătrunde în creier, în oase, în carne, în vine. „De-acu mor... mor"... îi fulgeră prin minte. Totuși, se mai

zbate, încearcă să se apere. Limba i se învîrteşte repede. Şi, vorbind, rîde răguşit şi horcăie:

— Mie nu mi-e frică, Boroiule! Zău nu mi-e frică... Mi-a găurit piciorul? Bine. Poate că Dumnezeu a vrut înadins să mă scape din prăpădul ăsta... Ai? Căruţele cu paie... Mă duce la spital şi-mi taie piciorul... Mi-l taie? Bine. Parcă nu mai sunt ologi pe lume?!... Ori cu un picior, ori cu două, numai să ştii că trăieşti!... Am nevastă, moşie, copii... Trebuie să trăiesc... trebuie să...

Glasul i se taie deodată. Icneşte scurt, ca şi cînd i-ar fi trîntit cineva un pumn zdravăn după cap, rîde puţin, oftează lung şi amuţeşte, parcă i s-ar fi retezat limba din rădăcină.

Căprarului nu-i place trăncăneala tovarăşului. Îşi aduce aminte de ce i-a făcut Haramu şi i se pare că tare-i prost de cară în spinare pe cel ce i-a mîncat norocul. Se gîndeşte chiar să se descotorosească frumuşel de dînsul, orice ar fi. Asta o aştepta el de cînd a plecat de-acasă. Asta era nădejdea lui cea bună. Acum de ce să se pună de-a curmezişul soartei?... Dar cînd se frămîntă astfel, dă peste ceva, se împiedecă şi e aproape să se răstoarne. Se uită, vrea să înjure. Vorbele-i încremenesc în gît. La picioarele lui vede pe Marin Prîslea, un flăcău din Salva, prietenul său cel mai bun, mort-rece, chircit ca o rîmă chinuită, cu faţa schimonosită, cu grumajii încercuiţi într-un guler roşu de sînge închegat. Boroiu se cutremură şi-şi înteţeşte mersul. Prin şira spinării îl furnică un fior.

Mai sunt doar cîţiva paşi pînă la porumbişte. Un căpitan se răsteşte cu sabia la fugarii ce sosesc mereu şi nu se mai gîndesc să se oprească, îi ameninţă şi răcneşte din răsputeri:

— Stai, tîlharule!... Jos! Jos!... La lizieră!

— Uite c-ajungem, Ioane! zice Boroiu mai senin. Aici poate c-or veni sanitarii să te ducă la căruțele cu paie...

Tace, rîde și așteaptă să zică ceva Haramu.

— Nu vorbești? urmează apoi din nou, cînd vede că așteaptă în zadar. Nu vrei să vorbești?... Mi se pare mie că ți-e frică!... Ia seama, Ioane, că frica nu e bună.

Căprarul rîde foarte gros, dar iar nu primește nici un răspuns.

— Dacă vrei tu să taci, taci! mormăie dînsul după un dram de vreme, nepăsător. „O fi leșinat, păcătosul, se gîndește pe urmă. He—he, mare-i frica!"

Intră în porumbiște. Cîțiva ostași s-au întors spre dușman și trag fără de suflet. Căpitanul strigă desperat, cu ochii ieșiți din orbite:

— Stai!... Stai!... Liziera!...

— Am ajuns, Haramule! zice Boroiu. Hai, să te dau jos.

Îi desprinde picioarele de după mijloc și Haramu se rostogolește, ca un trunchi, la pămînt și rămîne cu fața în sus, cu mîinile și picioarele înțepenite. Pe buzele mortului se răcise un rîs dureros, iar în ochii holbați a rămas întipărită o dorință mare de a trăi, amestecată cu o frică năprasnică. În dreptul inimii, dintr-o rană rotundă cît un zlot de argint, se scurgea leneș un firicel de sînge negricios.

„L-a izbit glonțul în spate, de aceea nu mai vorbea nimic, se gîndește Boroiu cu privirea pironită asupra cadavrului. Te-a bătut Dumnezeu, Ioane, pentru că mi-ai zdrobit viața și pe-a Ilenii".

Își face cruce încet, de trei ori.

E mulțumit. Cum a dorit el, așa s-a întîmplat. De-acu Ileana iar e slobodă. Se vede bine că au fost ursiți unul altuia.

Boroiu tresare scurt. Aude glasul căpitanului, aude pocniturile puştilor şi un bubuit de tun obosit, depărtat.

— Muscalii! îşi zice repede.

Începe să-şi dea seama că încă nu s-a sfîrşit. Întîi muscalii, pe urmă Ileana. Şi cine ştie ce-o mai fi?...

Se tîrăşte la marginea porumbiştei. Pe cîmpul însorit vede ici-colo trupuri de soldaţi, rămaşi care cum i-a trăznit moartea. În văzduh croncăne o ceată de corbi ce se roteşte, se coboară uneori, se apropie de morţi, se înalţă iar, parcă nu s-ar sinchisi nici de oameni, nici de gloanţe. Ostaşii întîrziaţi vin ş-acuma în fuga mare, cu feţele strîmbate de groază. Şi-n depărtare, din cînd în cînd, linii dese de vrăjmaşi se leagănă, dispar, apar, se apropie.

— Ne biruie muscalii, bîlbăie Boroiu şi se căzneşte să ochească bine, să oprească puhoiul duşman. Dar mîinile îi tremură, şi-n minte i se îmbulzesc neîncetat gînduri ce-i sunt dragi şi de care se înspăimîntă. Acuma nu doreşte gîndurile acestea. Simte bine că i-ar strecura grija în inimă şi l-ar pierde. Şi totuşi, oricît se încearcă, nu izbuteşte să le gonească.

Din porumbişte aude un geamăt amar.

„Iar moare unul... Mulţi mor“, se gîndeşte dînsul.

Dar nu i-e milă. Îi pare bine că el trăieşte. Ce-i pasă de alţii? Altora le pasă de el? El să trăiască, încolo... El trebuie să trăiască!

Şi, încetul cu încetul, începe să făurească planuri. Ocheşte mereu, trage mereu şi sufletul lui zboară pe-acasă, prin Prislop. Se face că parcă se întoarce din război. Ileana îl întîmpină în capul satului. A întinerit, ori i se pare doar lui? Cum plînge, sărăcuţa!

Ea zice: „Ai venit?“ Și el răspunde: „Am venit“. „Bine că te-a adus Dumnezeu!“ Ar vrea s-o ia în brațe și s-o omoare în sărutări, dar i-e rușine, căci s-a adunat o mulțime de oameni și toți zîmbesc și se bucură c-a venit. Și popa Grozea vine și zice: „Acu haideți la biserică cu Ileana, c-ați așteptat de-ajuns!“ Cineva însă zice: „Cum să meargă Ileana cu Boroiu la biserică, doar Haramu n-a murit!“ „Cum n-a murit?“ „Așa, bine. Uite-l pe Haramu!“ Are un picior de lemn și-n piept o gaură roșie. Și Haramu vine șchiopătînd și rîde. Și Ileana zice: „N-ai avut grije de el, Boroiule! Nu-ți ajute Dumnezeu-sfîntul! Nu-ți ajute! Nu-ți ajute!“

„Astea-s nebunii!“ se gîndește Boroiu clipind furios din ochi.

În suflet însă simte cum i se face un gol, și golul acesta cum crește biruitor, cum îl amenință. Și numaidecît îl cuprinde îndoiala: „Poate că într-adevăr n-a murit Haramu... Poate că el a gemut adineaori?“

S-ar scula și s-ar duce să se încredințeze, dar i-e rușine de sine însuși. Strînge patul puștii de-i pocnesc degetele și se dojenește singur:

„Suflet ticălos de muiere!“

Îndoiala totuși rămîne încuibată și-l roade ca un cariu.

Pe miriște, de-abia la vreo șase sute de pași, vede cum se ridică un lanț de oameni, cum se apropie și se aruncă iar la pămînt. Unul a întîrziat. E burtos și are o barbă roșie. „Trebuie să-l omor!“ își zice Boroiu, ducînd repede arma la ochi. Rusul se oprește, înalță mîinile speriat către cer, ș-apoi cade cu fața-n jos, parcă ar face o mătanie.

— L-am nimerit, murmură căprarul mulțumit, dar îndată îi vine în gînd: „Și Haramu te pomenești că n-a murit!“

O răpăială sălbatică de gloanţe porneşte de la muscali. Toată marginea porumbiştei sîsîie înfricoşată. Boroiu aude mereu cum îi zbîrnîie viespii de oţel pe lîngă urechi, ca şi cînd l-ar amenința.

„Se vede că m-am speriat", îşi zice dînsul gînditor şi deodată se înfurie ca un zmeu: „Nu vreau! Nu vreau! Nu vreau!" Dă să ridice puşca să ochească... Dar în piept simte o lovitură de cuţit. „Cine m-a izbit? Glonţul?... Nu vreau! Nu vreau!" Îşi încordează toate puterile, parcă s-ar împotrivi unui vrăjmaş năprasnic, şi cu o sforţare uriaşă sloboade arma. Aude lămurit răbufnitul puştii şi numaidecît un ţiuit vesel în urechea dreaptă.

„Mor... se gîndeşte Boroiu, în vreme ce i se întunecă tot în faţa ochilor. Şi Haramu poate că n-a murit... Poate"...

Mîna îi înţepeneşte pe armă, gura i se umple de sînge, iar capul îi cade într-o parte, ca şi cînd l-ar fi prididit oboseala.

Duşmanul se apropie mereu. Căpitanul ţipă poruncitor şi plîngător:

— Stai!... Foc!... Foc!... Foc!

Gloanţele vîjîie ca furtuna. Soarele asfinţeşte mînios, însîngerînd cerul şi pămîntul.

BIBI

Era un zgomot ciudat, fîşîit de paşi, şoapte de glasuri străine, întretăiate de cîte o izbucnire nerăbdătoare, apoi tăcere, apoi plînsete înăbuşite.

Bibi se trezi supărat şi-şi frecă ochii somnoroşi cu mîinile-i grăsune. O şuviţă răzvrătită îi atîrna tocmai pe nas, îl gîdila şi-l necăjea. De aceea se porni pe scînceală. Dar se opri curînd, foarte mirat că nu vine nimeni să-l mulcomească. Se ridică în pătuceanul împrejmuit cu grilaj de lemn, să se uite prin odaie. Nu era nimeni. Nici măcar guvernanta, uscată ca o scîndură şi cu un neg pe nas, pe care n-o putea suferi. Începu iar să mîrîie, dar iar încetă singur plictisit. N-avea chef de plîns cu temei, altminteri s-ar fi pornit pe nişte ţipete de ar fi sculat toată casa în picioare, ca altădată. Era posomorît, parcă i-ar fi dat să bea ceai de siminichie cu sare amară.

„M-a înşelat «scîndura», se gîndi Bibi cu necaz văzînd patul guvernantei neatins. M-a minţit aseară că se culcă şi ea, şi cînd colo... Am s-o spun măicuţii!"...

Şi numaidecît începu să cheme cu glas miorlăit:

— Măicuță!... Măicuțăăă!...

Strigînd, văzu pe scaunul de lîngă pat niște haine negre, așezate frumos. „Sunt noi", își zise dînsul, căci pe celelalte le murdărise alaltăieri, cînd a căzut, jucîndu-se de-a lunecușul, într-un băligar. Tocmai atunci auzi de-afară și vocea tăticului:

— Mi se pare că s-a deșteptat copilul!... Ia vezi d-ta, mamă...

Bibi se bucură că a venit mama-mare, fiindcă totdeauna îi aducea cîte ceva. Bunica își vîrî cu băgare de seamă capul pe ușă.

— Te-am prins, te-am prins! țipă Bibi, crezînd că mama-mare se joacă de-a ascunselea.

Bunica însă era albă ca varul la față. Numai gropile ochilor îi erau roșii și arse. Veni la patul lui Bibi, îl privi mută, îl luă în brațe și-l sărută pe păr și pe obraji. Bibi simți că l-a muiat de lacrămi și, cuprinzînd-o de gît, îi zise:

— De ce plîngi, mamă mare?... Te-a certat măicuța?

Bătrîna hohotea de plîns și-l săruta cu foc, iar copilul se gîndea foarte grav de ce s-o fi ciorovăind mereu măicuța cu mama-mare. Și deoarece bunica plîngea din ce în ce mai avan, începu să plîngă și el cu tot dinadinsul. Astfel îi găsi tăticul, care-l ostoi cu glas înecat:

— Fii cuminte, Bibi... Nu trebuie să plîngi, înțelegi... Dumnezeu nu vrea să plîngi...

Bibi se potoli, iar tăticul, plecînd, șopti bunicăi:

— Ce copil simțitor!... A rămas și el singur...

În vreme ce mama-mare îl spăla și-l îmbrăca, Bibi se gîndea într-una: „Ce-o fi vrînd să-mi ascundă, ce s-o fi întîmplat?" Și apoi întrebă deodată:

— Mamă-mare, a murit măicuța?

Bunica încremeni o clipă, pe urmă îl strînse în brațe cu ochii scăldați în lacrămi, fără să poată rosti un cuvînt.

„Ori a murit, ori mi-a făcut un frățior", își zise copilul puțin dumerit. De vreo săptămînă măicuța stătea mereu în pat, doctorul cu barbă venea în fiecare zi, iar tăticul spunea că nu e voie să intre la măicuța, că e bolnavă rău și să fie cuminte, să se joace frumos. Bibi repede s-a lăudat la copiii băcanului de peste drum că măicuța lui e bolnavă, dar Puiu i-a spus că dacă nu-l lasă s-o vază, atunci desigur îi face un frățior. Puiu era mai mare și știa bine, căci mama lui mereu îi făcea frățiori și surioare...

După ce l-a gătit frumos, bunica l-a învățat să stea liniștit, că ea trebuie să vază de casă, deoarece guvernanta e prin oraș după cumpărături. Și l-a lăsat singur.

Bibi s-a repezit îndată la fereastră. Dacă-i doliu la poartă e sigur că a murit măicuța. Văzu niște oameni mînioși cari bocăneau cu ciocanele și întindeau cearceafuri negre. În mijlocul curții erau cîteva sfeșnice mari de argint, fără lumînări.

„A murit măicuța", își zise Bibi, tremurînd ușor de mîndrie că toți copiii din mahala o să-l invidieze.

Măicuța îi spusese lui odată că pe morți îi pune în groapă și-i acopere cu pămînt. Dar Bibi nu credea. Măicuța, de altfel, numai minciuni îi spune, ca să-l sperie să fie cuminte. Mereu zice că-l vinde la țigani, cînd plînge, și tot nu l-a dat, măcar că de cîte ori n-au fost țigani prin curte și l-ar fi putut vinde!... Așa-i măicuța, toată ziua cu gura pe dînsul: „Ia seama, Bibi, să nu cazi; să nu ieși din curte, Bibi, că te calcă vreo trăsură; stai frumos la masă, Bibi; nu te scobi în nas, Bibi!"

Stătu multă vreme la geam, cu degetul în gură. Vedea mereu intrînd și ieșind o droaie de străini. În sfîrșit, plecă grăbit și tăticul. Pe Bibi îl cuprinse acum o dorință mare de-a fi mai aproape de oamenii cu ciocanele și cu sfeșnicele. Măicuța nu mai are să-l certe, că-i moartă, iar de mama-mare nu i-e frică. Deschise ușa încetișor, trecu prin sufragerie, unde nu era nimeni, și se strecură prin antreu, printre o mulțime de lume necunoscută, care nici nu-l luă în seamă...

Admirația pentru lucrători îi scăzu însă curînd, cînd peste drum, pe trotuar, zări pe copiii băcanului, care se uitau cu jind la poarta cernită. În cîteva clipe Bibi îi aduse în curte, le povesti că măicuța a murit, le arătă sfeșnicele, și copiii înghițeau în sec de emoție. Apoi se învoiră cu toții să se joace de-a mortul. Bibi se întinse pe jos, iar ceilalți îl bociră cu însuflețire. Pe urmă trecu Puiu la rînd să facă pe mortul și ceilalți îl înhățară de picioare să-l tîrască spre fundul curții, unde era cimitirul. Bibi, reprezentînd muzica militară, pășea în fruntea lor cu mîinile pîlnie la gură și urla din răsputeri un marș funebru improvizat... Cortegiul însă n-apucă să ajungă la cimitir, căci între timp sosi din oraș guvernanta, care, scandalizată, goni copiii, iar pe Bibi îl ocărî că și-a murdărit hainele noi și-l porni binișor în casă...

Pînă după amiazi Bibi a stat închis în odaie, mîngîindu-se cu calul de lemn, căruia îi rupsese deunăzi coada și căruia acum i-a scos ochii, ca să vază dacă nu curge sînge.

După masă veni guvernanta și-l duse la măicuța.

Odaia măicuții era parcă mai frumoasă. Se scosese toată mobila, și-n mijloc erau niște trepte, și pe trepte un pat ciudat, și în patul acesta era măicuța, galbenă, îmbrăcată într-o rochie albă de dantele, cu

ochii închişi, cu mîinile încrucişate pe piept, învălită cu o pînză subţire şi albă ca hîrtia, care atîrna pînă jos. Şi în sfeşnicele mari ardeau lumînări groase. Şi pe trepte flori multe risipite şi coroane cu panglici în toate culorile. Şi un miros bun şi un fum albăstriu care-l zgîrîia în gît...

Guvernanta îl sui pe trepte şi-i şopti să stea în genunchi, iar Bibi se uită să vază dacă măicuţa se mişcă, aducîndu-şi aminte că Puiu, cînd făcuse pe mortul, mereu dăduse din picioare.

În odaie erau mulţi străini şi multe cucoane cu batistele în mînă. Toţi priveau posomorîţi pe măicuţa şi vorbeau, dar aşa de încet, că nu se auzea decît un mormăit prelung. Cucoanele îşi suflau mereu nasul, unele plîngeau domol, iar altele se ştergeau la ochi ca să-i roşească şi să pară că plîng...

A doua zi toată lumea păru zăpăcită şi nimeni nu s-a mai sinchisit mult de dînsul. Astfel, apoi a putut să adune în tihnă toţi copiii de pe uliţă, să discute şi să vază cu de-amănuntul dricul, caii împopoţonaţi şi pe oamenii cei mînioşi de ieri, care acuma erau îmbrăcaţi în haine cu fireturi, pălării caraghioase şi mănuşi albe.

Mama-mare l-a luat şi pe el la cimitir într-o trăsură cu coşul ridicat. Îi părea foarte rău că-i coşul ridicat şi nu-l pot vedea copiii, dar mai ales că n-a fost muzică militară şi soldaţi.

Bibi s-a mirat însă mult cînd a băgat de seamă că se întorc de la cimitir fără măicuţa. Asta n-o mai înţelegea. Adică măicuţa rămîne cu adevărat în groapă? Dar atunci el cum rămîne? Cine-a mai văzut copil fără măicuţă? Ca să lămurească chestia aceasta, întrebă brusc pe mama-mare:

— Măicuţa cînd vine acasă de la cimitir?

Bunica iar plînse cu hohot și-l umplu de lacrămi și de sărutări.

— Nu mai vine măicuța, mititelul mamii... Tu nu mai ai măicuță...

Bibi se posomorî... Asta nu se poate! Și începu să bocească...

— Vreau să mă duc la măicuța...

Cîteva zile Bibi a fost foarte stînjenit. Pe urmă s-a împăcat. De unde înainte copiii băcanului nu puteau veni la dînsul decît pe furiș și nici el nu se putea duce pe la ei, acuma toată ziua erau împreună. Tăticu îi dădea voie. Numai guvernanta se făcuse mai rea, îl bruftuluia și-l amenința c-o să-i rupă urechile.

Bibi se mai gîndea uneori la măicuța, mai ales seara și cînd ploua. Și atunci plîngea... Guvernanta îl zgîlțîia și-l întreba ce-i lipsește, dar el nu voia să-i spună că i-e dor de măicuța. Dimineața însă îi părea bine că nu-i măicuța, fiindcă nu-l mai spăla nimeni cu săpun, să-l usture ochii.

Cu tăticul o ducea acum foarte bine. Îi făgăduia mereu că are să-i cumpere fel de fel de jucării și bunătăți, nu-l certa niciodată, iar seara se jucau și făceau împreună cîte și mai cîte nebunii.

Într-o zi apoi tăticul îl luă pe genunchi și-l întrebă:

— Ce zici, Bibi, să-ți cumpăr o măicuță nouă?

Copilul se gîndi puțin și răspunse:

— Vreau, dar să-mi cumperi și ghete și un cal adevărat...

Pe urmă tăticul veni cu o doamnă cu rochia roșie și cu ochelari pe nas și-i zise:

— Uite, Bibi, asta va fi de-acuma măicuța ta!

Bibi o privi bosumflat. Nu-i plăcea, deși doamna îi zîmbea foarte dulce și dădea mereu să-l mîngîie pe păr.

— Vrei, micuţule, să fiu eu măicuţa ta?

Bibi răspunse scurt şi morocănos:

— Nu.

Tăticul a rîs, iar doamna cu ochelari a zîmbit acru şi a zis:

— Are să se obişnuiască cu mine şi are să mă iubească, sunt sigură... Nu-ţi închipui cît îmi sunt de dragi copiii!...

Peste cîtva timp, apoi, Bibi a văzut că doamna cu ochelari a venit şi s-a aşezat de-a binelea în casă. La masă şedea în locul măicuţii, dormea în patul măicuţii şi-i spunea într-una că ea e măicuţa. Bibi o ura ca şi pe guvernantă, dar tăticul o iubea, mereu o mîngîia, îi zicea „Mico“ şi o pupa pînă-i cădeau ochelarii. „Prost mai e tăticul!“ îşi zicea Bibi, neputînd înţelege cum poate să-i fie dragă o cucoană cu ochelari.

Încetul cu încetul, însă, Bibi s-a obişnuit şi cu doamna aceasta, cum se obişnuise şi cu guvernanta. Îl mai ocăra ea uneori, dar îl lăsa în voie să alerge, să se joace de dimineaţă pînă seara. Guvernantei îi dădu drumul, ceea ce pe Bibi l-a bucurat, fiindcă „scîndura“ tot îl mai necăjea şi-l certa din cînd în cînd.

S-a întîmplat, însă, că o dată Bibi a sosit acasă de la copii mai tîrziu. Tăticul venise de la biurou şi-l căutase şi se înfuriase că copilul s-a făcut o haimana. L-a dojenit aspru, şi Bibi tremura ca varga că o să mănînce şi bătaie. Şi tocmai atunci a sărit şi doamna cu ochelari cu gura:

— E un copil foarte rău crescut... Toată ziulica nu-l poţi strînge de pe uliţi... Eu degeaba îl învăţ, că nu mă ascultă...

— Nu ţi-e ruşine, Bibi, să nu asculţi pe măicuţa noastră? a zis tăticul indignat. Te rog, Mico, să-l

pedepsești cînd nu te-o mai asculta! Să fii foarte severă cu dînsul, te rog!...

Și din seara aceea Bibi o duse rău de tot. Doamna nu-i mai dădea voie să iasă din curte, iar cînd ieșea fără voie, îl huiduia și-l trăgea de urechi. Și-a făcut o nuielușă, cu care-l pleznea de cîte ori se întîmpla să greșească. Și nuielușa ustura strașnic. Bibi mîrîia și se gîndea să-i spună tăticului cum îl bate doamna cu ochelari. Dar îi era frică să nu-l bată pe urmă și mai rău, căci în fața tăticului îl alinta și-i vorbea blînd: puiule și micule și drăguțule... Mîngîierile acestea parcă îl dureau pe Bibi mai mult decît nuielușa...

Uneori doamna cu ochelari totuși dădea voie copiilor de peste drum să mai vie să se joace. Bibi nu mai avea chef de jocuri ca odinioară. Se făcuse posac și trist. O singură dată a putut-o tuli și el la copiii băcanului. Și băcănița, văzîndu-l abătut, l-a întrebat:

— Care măicuță-i mai bună, Bibi, cea moartă, ori asta?

Și Bibi a răspuns îngîndurat, posomorît:

— Cea moartă era bună, dar era cam mincinoasă, că mereu zicea c-o să mă bată și tot nu m-a bătut niciodată. Asta însă cum zice, cum dă...

NOROCUL

1.

În clipa cînd ieşi pe poarta ministerului, se repezi la dînsul un pici funinginit şi zdrenţăros, vestindu-i desperat „ediţia specială, tragerea loteriei statului".

„Îmi sare norocul în cale !" îşi zise Ion Mititelu, cuprins îndată de o tulburare ciudată.

— Băiete ! Ia dă-ncoace...

Nu putu sfîrşi. Emoţia îl strîngea de gît, îi stinse glasul. Dădu gologanul şi luă foaia, tremurînd ca o fată cînd îi vine un peţitor. Avu atunci un moment de şovăire vrînd să-şi arunce ochii, să vază dacă... Dar îşi stăpîni repede curiozitatea, gîndindu-se că se cuvine să împartă cu nevastă-sa şi bucuria cea mare, precum împarte de atîţia amar de ani toate mizeriile. Îndoi frumos ziarul, îl vîrî cu băgare de seamă în buzunar şi porni spre casă cu faţa strălucitoare de sudoare şi de nădejde.

Era copist. Avea nouă ani de serviciu, cinci copii şi multă sărăcie. Speranţe de înaintare însă nu mai avea de mult. Se mai ruga Atotputernicului seara

şi dimineaţa numai să-l scape de calicie, să-l ferească de odrasle noi şi să dea sănătate celor pe care i-a hărăzit. Cel mai mult dorea totuşi să se scuture de nevoi. De aceea juca la loterie cu o patimă dîrză. S-a lăsat şi de tutun ca să poată plăti lozurile, să nu piarză prilejul de-a pune mîna pe cîştigul cel mare.

A mai avut şi alte presimţiri că în sfîrşit, s-a procopsit, dar ca acuma niciodată. Mergînd grăbit, muncit de emoţie şi de-o fericire caldă, mereu i se părea că-l arde ziarul în buzunar. Îşi pipăia haina cu teamă, ca şi cînd în buzunarul din stînga s-ar fi înghesuit tot viitorul, toată viaţa lui. Îşi aducea aminte semnele bune şi multe care i-au prevestit norocul şi mai ales ţigănuşul pe care parcă Dumnezeu i l-a trimis cu bucuria cea mare. Era sigur, şi siguranţa îl mîngîia şi-l înălţa.

Găsi pe nevastă-sa bosumflată, ceea ce iar i se păru semn bun. O chema Marieta. Durdulie, cu picioarele scurte şi groase, făcută parcă înadins pentru a fi mamă fecundă. Gătise. Pe tîmple îi curgeau năduşeli unsuroase. Tîrnuise pe băiatul cel mare, care plîngea înfundat într-un colţ, în vreme ce ceilalţi trei rîdeau provocători, iar al cincilea ţocăia cu lăcomie la sînul mamei.

Masa nu era gata. Fiindcă bărbatul de obicei înjura cînd nu afla mîncarea pusă, Marieta vru să i-o ia înainte şi începu să-şi blesteme soarta, care...

— Ia mai las-o-ncolo de masă! zise Ion Mititelu cu glasul înduioşat. De-o vrea Dumnezeu, n-ai să te mai prăjeşti de-acuma pe la bucătărie...

Toată faţa îi zîmbea. Femeia îl privi cîteva clipe uluită, apoi pricepu şi se închină repede de vreo zece ori, murmurînd cu ochii lăcrămaţi:

— Slavă ţie, Doamne!... Slavă... Şi îndată, cu altă voce: Cît? Cît?... Mult?... Adică ce să mai întreb?... Bine c-a dat bunul Dumnezeu... Slavă ţie, Maică Precistă! bolborosi Marieta, închinîndu-se cu şi mai mare evlavie.

— Stai, nu te pripi... Adă lozul, să vedem mai bine! zise bărbatul, stăpînindu-şi firea, căci încrederea femeiei îl măgulea.

Ştia dînsul numerele prea bine. Şi noaptea le visa. Le ştiau şi copiii toţi, chiar şi vecinii. Căci de vreo trei ani ţineau acelaşi loz, în nădejdea că doar se va milostivi Dumnezeu... Acuma însă voia mai multă solemnitate, acuma cînd e sigur... Simţea nevoia să guste plăcerea toată, pînă-n fund...

Venind degrabă cu lozul, Marieta îl dojeni:

— Vezi, cît ţi-am bătut eu capul, măi bărbate, să ţinem numărul întreg... N-ai vrut. Nu şi nu! Te-ai calicit... Ei, acu poftim de împarte cîştigul cu cine ştie cine, în loc să ne rămîie nouă toţi bănişorii!

Bărbatul îi dădea dreptate în gînd: „Vorbeşte bine femeia, am făcut prostia, de... Acuma s-a isprăvit"...

Dădură tacîmurile la o parte, şi Mititelu întinse ziarul pe masă. În aceeaşi clipă însă simţi o săgeată în inimă. Îşi aruncase ochii acolo unde trebuia să fie numărul lor. Şi parcă nu era. Îi bătea sîngele cumplit. Ceva începea să se dărîme în sufletul omului. Dar se mai agăţă de carul nădejdii, înfricoşat să nu se prăbuşească în prăpastia ce-l ameninţa.

— Vezi pe la sfîrşit, că numărul nostru e mare, zise Marieta nerăbdătoare, suflînd greu.

— Fă bine şi nu-ţi mai vîrî nasul! mormăi bărbatul, cu glas schimbat.

Îndoiala îl rodea şi-şi înfigea unghiile din ce în ce mai adînc în sufletul lui. O nădejde cît un fir de

păr însă tot îl mai îndemna să stăruie. Cine știe? Se vor fi încurcat numerele... Poate să se întîmple o minune...

Îl podidiră sudorile pe frunte și în palme.

Cu cît se apropia spre sfîrșitul listei, cu atît amărăciunea îi umplea gura și inima. Apoi deodată îl cuprinse o furie năprasnică.

— Da' ce, nu mai mîncăm? se răsti dînsul. Ce-ai înțepenit aici ca un prapur?... Mă ții flămînd și frînt de trudă, parc-aș fi cîinele vostru... Asta-i viața mea!

Marieta înțelese, îngălbeni, pe urmă într-o clipă o încinse mînia și pe ea și izbucni:

— Vii de la birou cu țicneli în creier, ș-acu vrei să-ți verși necazul pe mine... Oho, cîte-am suferit eu de la tine... Mînca-te-ar relele și primejdiile!

— Ho! Ho! că uite-acu vezi pe dracul! sări Mititelu, cu ochii mari, cu pumnii strînși. Că numai tu m-ai făcut să-mi prăpădesc sudoarea pe lozuri, de umblu cu pantalonii peteciți, ca o haimana...

— Nu-ți ajute Dumnezeu din cer! Dare-ar ziua de azi să te văd cu mîinile pe piept, cum îți bați tu joc de mine! Că numai copilașii ăștia știu cît te-am învățat și te-am oprit să nu arunci banii pe nebunii, că nimeni nu s-a înstărit din fleacuri d-astea... Ș-acuma, iacă, pe mine mă ponegrești, ponegri-te-ar Maica Precista și sfînta zi de...

Cearta mai urmă cîteva minute, apoi Ion Mititelu plezni pe nevastă-sa cu dosul palmei peste gură o dată și încă o dată. Marieta, cu copilul la piept, amuți o clipă. Ceilalți copii porniră să urle, iar femeia reîncepu afuriseniile cu amărăciune îndoită.

— Taci! gemu bărbatul, schimonosit de fiere. Taci, taci, că pe toți vă omor!

Nevasta plîngea, copiii plîngeau...

2.

Ion Mititelu s-a jurat că nu va mai juca niciodată la loterie, şi chiar în ziua aceea a dăruit lozul frizerului din colţ, care, în schimb, l-a tuns şi l-a ras gratuit.

3.

Nu trecu mai mult de o lună, şi Ion Mititelu, ieşind la amiazi de la minister, se pomeni iar cu ţigănuşul şi cu „ediţia specială, tragerea loteriei statului". Vru să treacă nepăsător, dar băiatul îi întinse grăbit ziarul:

— Ia-l, boierule, că ţi-a ieşit numărul!

— Ce număr, diavole? Cum să-mi iasă dacă nu joc?!

— Ţi-a ieşit, boierule, zău...

Ion Mititelu zîmbi, luă jurnalul, dar nu din pricina loteriei, ci doar aşa, ca să mai aibă de citit ceva după masă, la cafea. De altfel, chiar simţea o nevoie să-şi distreze puţin gîndurile. A avut o zi foarte amărîtă. I-au venit în minte toate necazurile. Neavînd de lucru la birou, se apucase să facă o listă de cum o să-şi împartă leafa, şi lista aceasta îl mohorîse de tot. Nu putea să se dumirească ce-o fi de tocmai azi îl chinuieşte mai mult sărăcia...

Mergea îngîndurat, oftînd adînc şi des. Vînzătorii de ziare ţipau în toate glasurile „ediţia specială", alergînd ca nişte zănateci. Oamenii se opreau pe trotuare sau ieşeau în poartă şi cumpărau jurnalul.

„Ce să faci dacă n-ai noroc?" îşi zise el, aducîndu-şi aminte nădejdile de odinioară.

Ajunse la frizeria din colţ. Strigăte vălmăşite, rîsete scurte, gălăgie. Mititelu se gîndea că poate

frizerul își bate nevasta. În aceeași clipă însă frizerul năvăli în stradă cu ziarul în mînă, cu fața zgîrcită de o bucurie grozavă, se repezi la dînsul, îl îmbrățișă și-l sărută cu furie, mormăind răgușit:

— Optzeci de mii... optzeci de mii...

Mititelu simți atunci că toată strada începe să se învîrtească și apoi se trezi în frizerie. Vreo zece oameni îl zgîlțîiau, îi rîdeau și-i povesteau în același timp că, cu lozul pe care i l-a dăruit dînsul, frizerul a cîștigat optzeci de mii de lei. Îi arătau jurnalul, îi strîngeau mîinile, îl pupau, îi mulțumeau.

Nu-și mai dădu seama cum a ajuns acasă. A intrat însă în odaie atît de zdrobit, încît nevasta a început să se vaite, crezînd că l-au dat afară din slujbă. Bărbatul scoase ziarul din buzunar, îl întinse pe masă. Numărul lui era tipărit gros, ca o sfidare.

— Optzeci de mii! șopti dînsul frînt.

În clipa următoare Marieta izbucni:

— Ne-ai omorît, derbedeule, ne-ai calicit!... Cît ți-am spus eu și te-am rugat în genunchi să nu înstrăinezi numărul, că nu se poate să nu ne vie norocul! De trei ori l-am visat, și tu ai aruncat la gunoi optzeci de mii de lei, arunca-ți-ar Dumnezeu sufletul în bezna iadului!... Dragii mamii, dragii mamii, ne-a prăpădit tîlharul, ne-a lăsat pe drumuri...

Blestemurile femeii schimbară deodată într-o mînie sălbatecă toată amărăciunea bărbatului. Începu cu înjurături și cu imputări că ea e pricina nenorocirilor lui. Marieta bocea și blestema.

Cearta mai urmă astfel cîteva minute, apoi Ion Mititelu plezni pe nevastă-sa cu dosul palmei peste gură o dată și încă o dată, răcnind ca un balaur:

— Taci! Taci, că uite-acu vă omor pe toți!...

Nevasta plîngea, copiii plîngeau...

SOACRA SFÎNTULUI PETRU

Şi a fost în vremea aceea cînd Iisus s-a pogorît din munte în Capernaum, cetate a Galileei. Şi era în sinagogă, unde se adunau noroade multe şi ascultau pre dînsul şi se închinau lui. Iar cu dînsul erau Iacov, şi Ioan, şi Andrei, fratele lui Simon Petru, iară Simon Petru nu era. Şi Iisus se mîhnea în inima sa că Simon Petru nu era.

Şi după ce au învăţat Iisus pre iudei, au ieşit din sinagogă şi s-au îndreptat către casa lui Simon Petru şi a lui Andrei, în carele şedea şi el.

Şi era zăduf mare şi nici cîinii nu lătrau că pleoştiţi erau de zăduf foarte.

Iar Iisus au fost trudit, căci mult umblase în ziua aceea, propovăduind cuvîntul lui Dumnezeu. Şi sudoarea îl cuprinse pre dînsul şi somnul. Că în gură nimica nu luase în ziua aceea şi-i era foame. Şi de aceea era întristat şi pentru că Simon nu era.

Şi-l urmau noroadele pre Iisus, îmbulzindu-l ca să auză graiurile sale. Şi ziceau unii între sine:

„Cine este acesta ce grăieşte astfel şi semne mari face ca proorocii?“

Şi Iisus auzea glasul lor şi ştia gîndurile sale şi-i plăceau lui, dar era tăcînd şi turburat cu duhul pentru Simon Petru.

Iar cînd s-au apropiat, iată că Simon vine. Şi era Simon schimbat la faţă şi galben. Şi s-au spăimîntat văzînd pre Iisus şi frică a venit preste dînsul şi a căzut pre faţa sa, şi s-a rugat lui, grăind:

— Ravvuni (ce se tălmăceşte Învăţătorule)!

Şi, răspunzînd Iisus, a zis către el:

— Simone, au oare ce să-ţi zic?

Iar el a zis:

— Învăţătorule, zi.

Şi Iisus au zis lui:

— Scoală-te.

Şi s-au sculat Simon Petru şi s-au apropiat de dînsul. Iar Iisus a grăit:

— Simone, unde ai fost? Fiul omului au rătăcit mult astăzi şi pre Simon Petru n-a văzut.

Şi îl mustra pre dînsul.

Iar Petru au plîns şi au zis:

— Iartă-mă, că om păcătos sunt, Doamne.

Acestea grăind, Simon Petru au mărturisit, zicînd:

— Soacra mea cuprinsă este de friguri mari, Doamne, şi plîngere este în casa noastră şi tînguire că nu se vindecă.

Şi s-a mohorît Iisus în suflet şi au răspuns lui, grăind:

— Au pre soacra ta mai mult iubeşti decît pre mine?

Şi au pornit.

Şi Simon Petru mergea la dreapta lui Iisus şi era înfricoşat de frică mare. Iar norodul urma pre ei şi grăiau între dînşii:

— Va tămădui acesta pre soacra lui?

Iar Iisus auzea şi tăcea. Şi Simon nu ştia ce va face dînsul şi grije multă avea.

Şi era cam la al nouălea ceas, şi bătea soarele.

Şi iată că au ajuns ei la casa lui Simon Petru şi a lui Andrei. Şi auzeau bocetele bolnavei. Şi norodului milă nu era de ea, căci limbută şi vicleană foarte o cunoşteau. Iar Simon într-ascuns căuta cu ochiul la Iisus, că nu ştia ce ar grăi. Şi Iisus citea gîndul său şi s-au oprit în uliţă şi au zis lui:

— Ce vrei să spui, spune mai în grab'.

Şi privea în pămînt Simon Petru, neîndrăznind să grăiască. Iar Iisus zise lui:

— Îndrăzneşte, Simone.

Şi Simon Petru au răspuns şi au zis:

— Tămăduieşte pre ea, Doamne, că mama muierii mele este şi bunica pruncilor mei mulţi, care, iată-i, se joacă între ei pe-afară.

Iisus au zîmbit că au văzut sfiala sa şi turburarea în sufletul lui, care se ruşina grăind. Iar norodul s-au mîniat dacă au auzit graiurile acestea, şi au ridicat pumnii şi au strigat cu glas mare:

— Nu asculta pre el, Doamne, că blestemată este muierea aceea, iar pre dînsul cu băţul bate şi de rîs face pre el. Au tu nu ştii pre ea? Mai bine este să moară, ca să scape lumea de aceasta.

Însă Iisus au tăcut şi milă mare avea de ucenicul său, că şi dînsul ştia bine cine este soacra lui şi cîte rabdă el de la ea.

Iar după ce au încetat norodul, Simon Petru văzînd, au căzut la picioarele lui Iisus, grăind:

— Doamne, nu lăsa pre dînsa să piară.

Şi îndată au răspuns lui Iisus, zicînd:

— Eu, venind, o voi tămădui pre ea.

Şi au intrat în casă. Şi n-au lăsat nici pre unul să intre, fără numai pre Petru şi pre Iacov şi pre Ioan şi pre Andrei, fratele lui Simon. Iar muierea lui Simon Petru nu era acasă, căci în Magdala se dusese la rude. Şi norodul stetea afară şi grăia între sine şi-şi rîdeau de Simon pentru inima lui către soacra sa, şi gălăgie mare făceau...

Şi soacra lui Simon Petru zăcea aprinsă de friguri mari şi bolborosea şi gemea. Şi o au privit pre ea Iisus şi s-au mirat, căci acum au văzut mai bine cît vicleşug era pre faţa ei. Iar muierea atunci s-a trezit din aiureala sa şi au zărit pre Iisus şi pre ceilalţi şi s-au speriat. Şi auzind ea gîlceava afară, s-au spăimîntat iarăşi de frică mare, crezînd că au venit s-o omoare pre ea, pentru că multe rele apăsau inima sa.

Dar Iisus au înţeles gîndul ei şi a grăit:

— Nu te teme.

Şi s-au mulcomit muierea.

Iat Iisus a stat pre patul ei şi o au ridicat pre ea, apucînd-o de mînă şi au certat frigurile şi o au lăsat pre dînsa îndată.

Şi într-o clipeală s-au sculat soacra lui Simon Petru şi au ieşit afară.

Iar mulţimea, văzînd-o ieşind, au ocorît-o pre ea cu vorbe de hulă, zicînd ei:

— Au nu puteai muri, să fi scăpat de tine!...

Şi îndată au luat ea toiagul lui Simon Petru din ungher şi s-au năpustit la dînşii cu turbare mare şi i-au gonit pre ei, lovind şi ocărînd.

Şi iarăşi au venit muierea în casă şi au început să juruiască pre Simon Petru şi pre ceilalţi, iar pre Iisus nu.

Şi au zis ei Iisus:

— Muiere, mi-e foame.

Iar soacra lui Simon Petru au răspuns, grăind:

— Au nu voi hrăni eu pre toţi? Că Simon nimica nu mai face, fără pe drumuri umblă şi peşte nu prinde.

Zis-a Iisus ei:

— Eu am făcut pre Simon vînător de oameni.

Zis-a ea lui Iisus:

— Noi ce mîncăm atunci?

Şi s-au umplut muierea de mînie mare foarte, şi s-au iuţit să-i scoată pre ei afară din casă. Iar Simon Petru s-a spăimîntat în inima sa şi a rugat pre dînsa să nu-i facă atîta ruşine.

Şi s-a potolit ea înfricoşîndu-se că Iisus va trimite la dînsa altă boală mare sau moartea. Şi au slujit pre el, şi a adus în blid mîncare bună, că avea. Iar Iisus au mîncat şi apoi s-a culcat să odihnească oboseala sa.

Şi au ieşit şi l-au lăsat singur.

Şi a dormit Iisus ca un ceas.

Iar cînd s-a deşteptat, zarvă mare fu în casă, şi soacra lui Simon Petru bătea pre dînsul cu toiagul său şi urla şi dinţii scrîşnea. Şi Iacov, şi Ioan, şi Andrei steteau afară, şi nu îndrăzneau să sară, că turbată era muierea şi îndrăcită foarte.

Şi s-au sculat Iisus, şi au certat pre dînsa, zicînd:

— Muiere. ce faci?

Iar ea roşu vedea cu ochii, şi nu răspunse lui, ci pre Simon Petru lovea şi ţipa, zicînd:

— Să înveţi minte.

Şi Simon Petru răbda şi se ferea şi tăcea, că era blînd din fire şi supus foarte muierii.

Şi Iisus se mira.

Atunci au venit ceilalţi în casă, ca nu cumva nebuna aceea să se înverşuneze şi la Iisus.

Iar Iisus a zis lor:

— Sculaţi-vă, să mergem de-aici.

Zis-a lui Simon Petru:

— Doamne, pentru ce nu pot veni după tine şi eu acum? Sufletul meu pentru tine este.

Răspuns-au Iisus lui:

— Sufletul tău pentru mine este? Adevăr, adevăr grăiesc ţie, nu vei putea veni după mine pînă ce nu te vei lepăda de soacra ta.

Iar muierea au auzit vorba aceasta, şi mai mult s-au mîniat şi au zis:

— El ginerele meu este. Tu ce-i dai lui?

Şi Iisus au zis:

— Iart-o, Doamne, că nu ştie ce face.

Şi soacra lui Simon Petru au crîşnit şi au hulit pre dînsul, zicînd:

— Tu strici casa aceasta.

Şi i-au gonit pre toţi.

Şi îndatăşi au ieşit.

Şi cînd au ieşit era noapte.

Şi mergeau ei mîhniţi în sufletul lor. Iar Simon Petru plîngea şi grăia lui Iisus:

— Învăţătorule, mai bine nu tămăduiai pre dînsa.

Zis-au Iisus lui:

— Au nu tu m-ai rugat pentru ea?

Răspuns-au Simon Petru pocăit:

— Greşit-am, Doamne.

Şi s-au mîngîiat dînşii şi s-au dus în casa lui Iacov şi a lui Ioan, că era aproape. Şi au mas acolo.

Şi s-a dus vestea aceasta în tot locul cel de prinprejur. Şi s-au făcut frică pre toţi cei ce locuiau întru laturea aceea. Şi s-au mirat.

Şi au căzut preste soacre ocară mare pentru soacra lui Simon Petru, în vecii vecilor.

POZNA

Simţea o sfîrşeală aspră prin genunchi şi în şale. Îi curgeau sudorile pe frunte, îi zbîrliseră sprîncenele şi-i făcuseră brazde umede pe obrajii năclăiţi de praf şi de oboseală. Căra lăzi de smochine din pivniţa marelui magazin de coloniale „Corbul alb“ şi le aşeza într-un camion ce trîndăvea în curte.

— Oooh, viaţă, arde-te-ar focul! murmură dînsul oprindu-se în poarta pivniţei şi ştergîndu-şi năduşeala feţei cu mîneca zdrenţoasă a hainei.

Niciodată parcă munca nu-l chinuise mai mult ca azi. Inima-i fierbea de necaz şi de o răzvrătire neînţeleasă, ca şi cînd i-ar fi pleznit fierea şi i s-ar fi revărsat pe furiş în toate tainiţele sufletului. Dar fiindcă era om cumpănit, obişnuit să-şi înece în răbdare pornirile mînioase, Toader Căpăţînă îşi scoase luleaua din brîu, o umplu tacticos şi o aprinse, bombănind vorbe fără şir despre soarta omului...

Era o după-amiază de vară fierbinte. Soarele bătea cumplit, de părea că şi-a pus în gînd să poto-

pească lumea toată. Arşiţa străpungea zidurile şi se aduna de pretutindeni, înadins parcă, în curtea strîmtă, gîtuită între aripi de case murdare cu uşi multe, de la care porneau dîre de lături spre gura canalului, băltocită, unde aburea un miros ameţitor. Camionul aştepta cu fundul aproape de pivniţă, aşa încît cele trei mîrţoage băteau cu copitele în capacul ciuruit al canalului şi strănutau des, ridicînd boturile şi alungînd cu cozile roiul de muşte ce li se plimbau pe burtă... Zăpuşeala se îngroşa din ce în ce, amuţind toate zgomotele, coborînd din văzduhul încins o tăcere înăbuşitoare.

Toader Căpăţînă pîcîia zdravăn din lulea, răzimat de uşciorul pivniţei, înfruntînd dogoreala cu nişte priviri aprinse, cu creierii vălmăşiţi. Alteori tutunul îl potolea; acuma parcă-l întărîta mai rău, tulburîndu-i gîndurile, tremurîndu-i pe buze cuvinte aspre, sudălmi şi blestemuri. Era furios şi nu-şi dădea seama din ce pricină anume. Simţea doar că-i clocoteşte sîngele şi că în suflet îl roade, ca un cariu vrăjmaş, nevoia de-a se împotrivi, de-a ridica fruntea şi de-a se hărţui cu toată lumea.

Tăcerea mare dimprejur îi sporea mînia. Bătaia soarelui îl supăra de-i venea să se năpustească asupra cailor, care-şi făceau vînt cu cozile şi dădeau mereu din cap, ca şi cînd ar fi vrut să-şi bată joc de dînsul. Auzea cum bufneşte şi înjură stăpînul în pivniţă. Aceasta îl mai răcorea puţin. Lasă să vază şi el ce-i necazul, că destul asupreşte pe alţii... Şi, gîndindu-se astfel, simţea limpede că toată otrava din suflet i se întoarce asupra patronului. Se mira cum nu l-a urît de loc pînă azi!

— Toadere!... Toadere! vuia din pivniţă glasul stăpînului, ameninţător şi înăbuşit, parcă l-ar fi strîns de beregată o gheară duşmană.

— Strigă pînă-i crăpa! mormăi Toader cu un zîmbet bucuros în ochi, mîndrindu-se că nu răspunde stăpînului. Şi de-ai crăpa, atîta pagubă!...Ţi-am muncit ca un cîine, acu pot să mă mai odihnesc niţel, că n-o să piară lumea...

Ştia bine că stăpînul trăzneşte fiindcă ar vrea să isprăvească mai degrabă cu camionul, ca să nu întîrzie de la gară. Şi tocmai de aceea Toader nu mai dorea decît să-l facă cumva să întîrzie. Grija stăpînului îl umplea de fericire. Strîngea ţeava pipei între dinţi şi asculta foarte mulţumit cum se frămîntă glasul stăpînului chemîndu-l. Parcă niciodată nu-l mîngîiase o plăcere mai caldă...

Pe urmă auzi paşi apropiindu-se.

„Poftească să vie, că nu-mi pasă! îşi zise Toader Căpăţînă neclintit. Ce să-mi pese? Dac-o întîrzia, ce mă doare pe mine? Ce mă doare?... He-he... pe mine nu mă doare!“...

Ieşi chirigiul cu două lăzi în braţe, abia tîrîndu-şi paşii. Apoi îndată, ca o sfîrlează, stăpînul, alergînd glonţ la camion, să pună mîna să aşeze lăzile.

Toader nu mişcă; doar că strînse mai tare luleaua între măsele. Peste cîteva clipe însă stăpînul, roşu la faţă şi la păr, cu un nas mare, coroiat, îl văzu şi-i zise fierbînd:

— Da' ce-i, Toadere, tu nu răspunzi cînd te strig?

— N-am auzit, minţi Căpăţînă răspicat.

— Eu mă zbat de nu-mi găsesc locul, iar tu tragi din lulea, ai?!

— Nu trag, domnule! făcu Căpăţînă, ascunzînd încetinel luleaua în buzunar şi adăogînd: Muncesc!

— Munceşti, fire-ai al dracului, ai?! Asta-i munca ta: un pas să mergi şi de două ori să gemi şi să te vaiţi...

— Cum mă năpăstuieşti aşa, domnule? se cruci Toader cu mirare şi supărare în glas. D-ta nu vezi că curge apa de pe mine, parc-aş fi ieşit din baie?... Şi tot mă mai...

— Ce? Ce? izbucni deodată stăpînul ca un viespe. Ce zici? Mai îndrăzneşti să răspunzi? Mai eşti şi obraznic?... Porcule! Ticălosule!...

Se apropie de el cu pumnii strînşi,gata să izbească. Toader Căpăţînă însă răspunse iar, mai dîrz:

— Nu mă ocorî, domnule!... De ce mă ocărăşti?...

Stăpînul se repezi la dînsul şi începu să-l lovească cu pumnii peste obraji, peste cap, pe unde-l nemerea, răcnind într-una:

— Eşti obraznic?... Obraznic?...

În clipa cînd Toader a simţit întîia izbitură, i-a pierit din suflet deodată toată mînia. S-a lipit de perete şi, gîndindu-se că trebuie să-şi ferească cel puţin capul, a ridicat braţele, bîiguind din ce în ce mai posomorît:

— Stai, domnule, nu da!... Ce dai, domnule?... De ce mă baţi?... Ce-s eu, domnule? Cîinele d-tale?...

Dar loviturile curgeau mereu mai grele. Nu-l dureau, cît îl înfricoşau şi-l amărau. Se făcu din ce în ce mai mititel, fără să mai crîcnească. Şi nu se mai gîndea decît să scape mai degrabă din mîinile stăpînului... Îşi luă vînt şi, într-o clipă mai priincioasă, o tuli în pivniţă.

Între lăzile de smochine se dezmetici curînd. „Ce-a fost asta?“ îşi zicea neîncetat, apucîndu-se de lucru, ca şi cînd nu s-ar fi întîmplat nimic.

Îi ţiuiau urechile, dar tot auzea desluşit cum mai înjură pe-afară stăpînul. Ieşi cu cîteva lădiţe în braţe, le încărcă binişor în camion. Chirigiul se sfădea pe

înfundate cu caii. Stăpînul mai mormăi o amenințare și intră în prăvălie, trîntind ușa...

Toader Căpățînă își urmă munca cu mai multă rîvnă chiar ca pînă acuma, dar inima-i era sfîșiată de amărăciune. Schimba din cînd în cînd cîte-o vorbă cu chirigiul, domol, și-și ștergea mai 'des sudoarea feței cu mîneca zdrențoasă a hainei. Sufletul lui căuta un sprijin și nu găsea. Bătaia aceasta i se înfipsese în creieri ca un ac de albină, se umfla mereu, strîmbîndu-se într-o întrebare usturătoare:

„De ce?"...

O sucea și o învîrtea, și n-o putea îndrepta. A îndurat și alte dăți lovituri mai multe și mai grele, dar nu i-au lăsat în urmă nici o întrebare.

„De ce m-a bătut? își zicea acuma abătut. Ce-am greșit, să mă bată?... Mi s-au muiat și oasele de muncă, și tot nu ajunge?"

Întrebările se răscoleau unele pe altele, se coborau tot mai adînc în sufletul omului... De vreo douăzeci de ani robotește la același stăpîn, aceeași caznă zilnică. Era un băiețantru cînd a venit întîia oară aici, și „Corbul alb", o dugheană ca vai de ea, iar stăpînul, un biet negustor, de nu prea avea nici după ce să bea o gură de apă. Douăzeci de ani... De-atunci stăpînul s-a ridicat, a făcut burtă și chelie, dugheana s-a întins și a ajuns marele magazin de coloniale cu filiale și sucursale... Toată lumea s-a schimbat, numai el a rămas același, cu aceeași muncă crîncenă, din care Dumnezeu știe cum își hrănește cei șase copii. Douăzeci de ani... Ce viață ! Și cum nu s-a gîndit el niciodată la astea, cum n-a încercat măcar o singură dată să-și lepede povara, să-și croiască altă cale ! A cărat mereu, de dimineață pînă seara, ce i-a poruncit stăpînul, din căruțe în prăvălie, din prăvălie în pivniță... Mereu,

mereu... a răbdat huiduieli şi lovituri fără să mîrîie, parcă n-ar fi avut sînge în vine...

— Ce om mai sunt şi eu!... Oooh, viaţă, viaţă! murmură dînsul aruncînd lăzile în camion, oftînd greu şi abia îndreptîndu-şi şalele.

Se simţea atît de umil, că nici nu mai îndrăznea să se uite în ochii chirigiului, care acuma înjura, trîntea lăzile şi blestema aprig pe stăpîn, fiindcă îl ţinea prea multă vreme în arşiţă cu căişorii lui...

Toader Căpăţînă munci pînă seara, ca totdeauna, şi porni spre casă cu capul în pămînt, ca niciodată. Îi era ruşine de sine însuşi şi se ferea din calea oamenilor, ca şi cînd toţi l-ar fi dispreţuit ca pe un cîine pribeag...

Se abătu pe la cîrciuma din colţul fundăturii în care se pitea căscioara lui. Oamenii vorbeau cu glas tare, ţanţoşi, parcă fiecare ar fi voit să arate că toată lumea se învîrteşte numai în jurul lui şi în slujba lui. Toader se aşeză, bău o ţuică, ascultă tăcut toate palavrele, minunîndu-se cum uită oamenii aceştia cruzimea vieţii, cum se înşală singuri... Aşa s-a înşelat şi dînsul toată viaţa, aşa a trăit în minciuni şi închipuiri, pînă ce azi a văzut desluşit prăpastia...

Cînd a intrat însă acasă, a simţit foarte limpede o răsturnare foarte stranie în suflet. I se părea că a crescut deodată cît un uriaş. Amărăciunea şi umilinţa se ascunseseră sau se prefăcuseră într-o mînie întocmai ca după amiazi, înainte de-a izbucni pozna. Îşi dădea seama că aici el e omul şi stăpînul, şi gîndul acesta îi umplea inima de mîndrie.

Nevasta îl mîngîia cu privirile şi căuta să-i ghicească dorinţele. Copiii îşi mai domoliră glasul.. Parcă chiar lucrurile din casă se sileau să-l mulţumească.

Toader trîntea, mormăia, înjura şi, în aceeaşi vreme, simţea o plăcere adîncă văzînd cum toţi i se feresc din cale.

— Oi fi ostenit rău, Toadere?... Uite-acu-i gata mîncarea, zise femeia, cu supunerea întipărită pe faţă.

Aşternu masa, aduse bucatele, dar lui Toader înadins nu-i plăcea nimic. Suduia mereu şi era mulţumit că nevastă-sa se supără şi se necăjeşte din pricina lui.

— Da' ce-i, bărbate, ai nebunit? izbucni apoi deodată femeia, roşă de mînie.

Toader parcă atîta aşteptase. Sări drept în picioare, ca şi cînd l-ar fi muşcat o năpîrcă.

— Ce zici? Ce faci? Mă-nfrunţi? De ce mă înfrunţi? răcni dînsul.

Şi se repezi la ea cu pumnii.

Copiii se porniră pe ţipete disperate şi se amestecară printre picioarele părinţilor încăieraţi. Femeia răbdă un răstimp loviturile, apoi începu să blesteme şi, în cele din urmă, fugi afară, urmată de copiii speriaţi.

Toader Căpăţînă simţi acum o uşurare, parcă i s-ar fi luat o piatră de pe inimă. Se aşeză la masă, îşi tăie o felie zdravănă de pîine şi mîncă cu poftă. Auzea bocetele şi sudălmile femeiei în curte, întovărăşite de lacrămile copiilor. Suferinţele lor îi făceau bine. Îi aduceau aminte că e stăpîn şi-i ascundeau suferinţele lui.

Toader Căpăţînă molfăi liniştit şi tihnit pînă ce plînsetele de afară încetară. Atunci apoi simţi un gol greu în suflet, se uită dezmeticit prin odaia mută, şi oftînd dureros, murmură clătinînd din cap:

— Oooh, viaţă, viaţă, arde-te-ar focul!

A MURIT O FEMEIE...

Doamna Zapa urca scara, ca şi cînd ar fi urmărit-o un duşman de moarte. Strîngea dinţii şi respira greu, înfricoşată să n-o copleşească plînsul. Teama aceasta i-a iuţit paşii toată vremea, din strada Zefirului pînă aici, de cînd i-a zvîrlit Burcuş vorba aceea grozavă...

Stătea la etajul al cincilea, într-o odăiţă de mansardă, pe un coridor lung, îngust şi jos, cu uşi multe în dreapta şi-n stînga, numerotate ca la hoteluri. Pereţii camerelor erau subţiri şi camerele toate la fel, asemenea unor cutii cu chibrituri.

Cînd ajunse în capul scării, doamna Zapa îşi mai înceteni alergarea şi-şi cuprinse inima cu amîndouă mîinile, parc-ar fi vrut s-o smulgă din piept, să-i oprească bătăile dureroase... Trecu pe lîngă uşile albe, ca printre două şire de oameni ţepeni, cu priviri reci şi nemiloase. Nu-şi auzea paşii măcar, căci coridorul răsuna de gălăgia veselă din odăile mobilate. Primăvara se suise pînă-n mansarde, dezmorţind toate

sufletele şi semănînd pretutindeni o dragoste nouă de viaţă, mai vie şi mai puternică.

Intră în odăiţa ei, încuie uşa pe dinlăuntru, îşi rupse vălul de pe obraji şi, rezemîndu-se de colţul mesei, izbucni deodată într-un hohot de plîns. Lacrămile îi curgeau pe toată faţa, se amestecau cu pudra şi sulimanul, îi picurau pe rochia gălbuie, însemnînd pete umede. Pieptul i se zvîrcolea şi, fără să-şi dea seama, buzele-i, muşcate în sforţarea de a-şi stăpîni durerea, bîlbîiau într-una, cu acelaşi glas întretăiat şi gîfîit:

— Mizerabilul!... Mizerabilul!... Mizerabilul!...

Nu mai simţea decît o plăcere mare că, în sfîrşit, poate să plîngă.

Încetul cu încetul, însă, lacrămile se opriră singure. Doamna Zapa rămase cu ochii ţintă la cuierul încărcat de rochii vechi. Tresări şi-şi aduse aminte deodată, ca şi cînd s-ar fi trezit dintr-un vis.

„Trebuie să mor, îşi zise apoi liniştită, uitîndu-se împrejur, parcă mirată că se găseşte acasă. Acuma trebuie să mor... să mor... să mor"...

Se aşeză bolborosind în faţa oglinzii, îşi şterse lacrămile şi începu să-şi dreagă faţa, ca să acopere urmele plînsului. Se sulemenea cu multă băgare de seamă, parcă s-ar fi gătit pentru o petrecere mare.

În faţa oglinzii, privindu-se, i se părea că vede o străină. Într-un ceas a îmbătrînit cît în zece ani. Ceasul care i-a zdrobit nădejdile şi fericirea. Acuma simţea foarte lămurit că viaţa ei s-a prăbuşit ca o clădire fără temelie. Se uita în urma ei şi se minuna ce grămadă tristă de amar şi suferinţă a îndurat în treizeci şi cinci de ani...

Nici chiar ea nu mai ştia bine cum s-a pripăşit prin ţară. Era italiancă, franţuzoaică, nemţoaică,

după trebuinţă, fiindcă vorbea deopotrivă de slab toate limbile. A fost vînzătoare în cîteva prăvălii, croitoreasă cîţiva ani, damă de companie un răstimp şi pe urmă franţuzoaică la copii... A avut veşnic o încredere pătimaşă într-o fericire care trebuie să vie, fiindcă e a ei. Cînd a aruncat-o întîmplarea în casa inginerului Burcuş, s-a cutremurat, simţind că acuma a sosit fericirea. Inginerul era văduv şi avea două fetiţe. L-a îndrăgit de cum l-a zărit... A trăit ca-n rai un an încheiat, pînă cînd a venit mama lui Burcuş şi l-a pus s-o dea afară. A plecat însă din casa fericirei fără să cîrtească: Burcuş îi făgăduise că o va iubi pînă la moarte. A aşezat-o în odăiţa aceasta, i-a purtat de grije... Era mîndră de iubirea ei şi se bucura că nu va mai fi franţuzoaică niciodată. Ştia toată casa că e prietena inginerului şi în fiecare zi se sfătuia cu servitoarea mansardei, îi povestea despre dragul inimei ei, îşi slăvea fericirea...

Pe urmă, într-o bună zi, a aflat că Burcuş a dat afară şi pe guvernanta care a venit să-i ia locul. Vestea aceasta i s-a înfipt în inimă ca un ghimpe otrăvit. Iar cînd Burcuş nu s-a mai arătat o săptămînă, doamna Zapa nu s-a mai putut stăpîni. S-a dus, l-a pîndit, l-a urmărit şi l-a văzut intrînd într-o casă mare, cu mansarde de închiriat. L-a aşteptat în poartă trei ceasuri. Nevasta portarului i-a spus că Burcuş vine mereu pe-aici la o domnişoară nostimă, care se zice c-ar fi fost pînă mai deunăzi guvernanta fetiţelor inginerului... Ieşind, Burcuş a văzut-o în poartă, a înţeles, s-a zăpăcit puţin; apoi repede de tot i-a tăiat-o:

— Ai început să-mi faci scene, ai?... Eu nu vreu scandaluri... Nu!... Dacă-ţi place!... Scurt!... M-am săturat... Şi, la urma urmelor, de ce te cramponezi? Doar n-o să te ţii de capul meu toată viaţa? !

Doamna Zapa a fugit ca şi cînd i-ar fi turnat o găleată de apă rece în cap. La fiecare pas i se părea că ar călca într-o prăpastie cumplită şi se mira cum nu se rostogoleşte într-însa... Pe străzi forfoteau mii de oameni cu feţele vesele, parcă soarele primăverii ar fi secat din lume toate suferinţele.

În creierii ei era un vălmăşag straniu de planuri, de crîmpeie fulgerătoare, de dorinţi nelămurite, care de-abia cînd urcă scara spre odăiţa ei se potriviră într-un gînd hotărît.

„Acuma se apropie sfîrşitul", şi-a zis atunci, fără să îndrăznească totuşi a-şi închipui sfîrşitul.

Hotărîrea însăşi a venit ca o împărtăşanie şi i-a cuprins deodată tot sufletul, sau ca un zid nemărginit care s-ar fi lăsat în faţa ei închizîndu-i toate porţile lumii. În clipa aceea apoi şi-a recăpătat liniştea întreagă, alinătoare şi ademenitoare.

Se uită în oglindă lung, ca şi cînd şi-ar fi luat rămas bun de la sine însăşi. Dresurile ascundeau acuma brazdele lacrămilor. Doar bulbii ochilor mai erau aprinşi puţin de văpaia plînsului.

— Repede, repede! murmură dînsa.

Deschise uşa şi ieşi în coridor.

— Profira! strigă doamna Zapa prelung. Profira!

Glasul ei se izbea aspru de pereţii gangului, ca o chemare de ajutor, încît se spăimîntă singură auzindu-l.

Dintr-o odaie de alături izbucni o voce caraghioasă, ca un ecou batjocoritor:

— Profira!

Pe urmă un hohot de rîs gros, plin şi mulţumit.

Doamna Zapa auzi, tresări uşor. Era glasul unui student care citea toată ziua, întrerupîndu-se doar cînd avea asemenea prilejuri de glume zgomotoase,

gustate de toţi chiriaşii. Acuma însă doamna Zapa se înfricoşă şi strigă iar, mai tare:

— Profira!

— Vin, vin! mormăi din fundul coridorului glasul servitoarei, ursuz.

Doamna Zapa o chemă în camera ei şi-i zise prieteneşte şi rugătoare:

— Aş vrea să-mi calc la repezeală toate rochiile, Profiriţo dragă, că poate zilele astea am să mă mut de-aici... Fii tu bună şi-mi adă fierul de călcat şi nişte cărbuni!... Te cinstesc, numai să-mi aduci repede, fetiţo scumpă!

Servitoarea se îmblînzi puţin.

— Da' de ce vrei să te muţi, coniţă?... Nu cumva te-oi fi certat cu boierul?

Doamna Zapa de-abia-şi putu stăpîni o cutremurare. Răspunse însă zîmbind, fără şovăire:

— Cum să ne certăm, proasto? Se poate să te gîndeşti la d-astea?... Nu, drăguţă, nu, nici vorbă! Chiar are să vie domnul azi pe-aici, mai spre seară niţel... Vreau să-mi iau o locuinţă mai bună, mai liniştită. Aici prea e multă gălăgie, ziua-noaptea...

— Adevărat, că parcă-i iadul, nu altceva! făcu Profira.

— Ei, îmi aduci, fetiţo, ce te rog? reluă doamna Zapa, îngrijorată mereu să nu trezească vreo bănuială.

— Fierul ţi-l aduc, dar vezi că n-avem de loc cărbuni, coniţă.

— Îţi dau eu să-mi cumperi mai mulţi, să fie din belşug!... Ce o să-mi rămîie, ţi-i dăruiesc ţie... Hai, du-te repede!

Îi puse bani în palmă şi o împinse uşor afară. Ascultă cum se depărtează paşii în coridor şi apoi răsuflă, parcă i s-ar fi luat o povară de pe inimă.

Se aşeză pe pat, liniştită, cu o seninătate palidă pe faţă.

În odaia ei tăcerea era atît de deasă, s-o tai cu cuţitul. Pe fereastra piezişă privea o pată de soare nemişcată, galbenă. Numai aşteptarea plutea alene în aer, apăsătoare şi năbuşitoare...

— Uite, coniţă, şi fierul şi cărbunii, zise servitoarea năvălind într-un tîrziu în casă. Ţi-aş ajuta eu, dar mi-a venit pompierul, mînca-l-ar maica... Sărut mîna şi spor mare la treabă!

Doamna Zapa rămase iar singură şi tăcerea o împresură iarăşi, mai aprigă, ca un vrăjmaş cutropitor.

— Trebuie, trebuie! şopti ea ridicîndu-se brusc în picioare, ca şi cînd s-ar fi smuls din puterea unui farmec greu.

Potrivi cărbunii cu băgare de seamă în maşină, pe soba de fier, nepăsătoare, rezemată de acelaşi colţ al mesei, uitîndu-se cu o curiozitate nerăbdătoare la focul cari sîsîia roşindu-se din ce în ce mai mult, ca şi cînd s-ar fi ruşinat de privirea ei stăruitoare.

Voinţa morţii o stăpînea atotputernică. Se întinse în pat, îşi împreună mîinile pe piept, îşi încleştă dinţii şi stătu ţeapănă, aşteptînd sfîrşitul.

Studentul, alături, începu să fluiere un marş de paradă. Doamna Zapa auzi în cealaltă cameră trîntindu-se uşa şi se gîndi că trebuie să fi venit acasă cei doi actori să-şi fabrice cupletele pentru diseară. Peste cîteva minute îi auzi înjurîndu-se, apoi, peste alte cîteva minute, rîzînd de zbîrnîiau geamurile. Uşă-n uşă cu doamna Zapa sta un cuceritor de femei uşoare; un glas vesel de femeie străpungea uşile, venind pînă la urechea ei... Pata de soare din fereastră se urcase acuma în pat şi-i învălea picioarele...

Doamna Zapa închise ochii. Glasurile începeau să se amestece într-un gîlgîit cînd aspru, cînd moale, din care de abia mai desluşea cîte-o frîntură:

— ...Aplauzele mele, idiotule!...

— Nu mă gîdila... mor!...

Simţea că pata de soare i s-a aşezat pe faţă ca un zăbranic, prin care în curînd nu vor mai pătrunde nici glasuri, nici dorinţi... nimic... nimic...

Inginerul Burcuş urca scara alene, aranjîndu-şi cravata la fiecare etaj, răsucindu-şi mustaţa plictisit şi îngîndurat.

„E în stare să-mi facă cine ştie ce scandal, îşi zicea dînsul supărat. Femeile astea sînt îngrozitoare!"

Se gîndise şi răzgîndise, şi se hotărîse să-i arunce ceva, dacă va fi nevoie, şi s-o sfîrşească boiereşte şi prieteneşte.

Bătu la uşa doamnei Zapa cu un deget înmănuşat, ca totdeauna. Bătu de trei ori şi, neprimind nici un răspuns, se necăji. În odăile dimprejur gălăgia veselă zgîlţîia pereţii.

„N-o fi acasă, murmură Burcuş mînios. Nici n-o mai fi venit poate pe-aici... Te pomeneşti că s-a şi înhăitat cu altul. Femeile astea"...

Se duse în fund să întrebe servitoarea, să se încredinţeze.

—Acasă trebuie să fie, sări Profira. Tocmai vă aştepta, conaşule...

Veniră amîndoi la uşa doamnei Zapa. Profira bătu cu pumnul din ce în ce mai tare. Apoi, cuprinsă de o presimţire, începu să ţipe; se opinti cu umărul în uşă...

Într-un minut, coridorul se umplu de oameni. Printre glasurile mirate şi speriate, al lui Burcuş se înălţa cel mai nedumerit:

— Bine, dar de ce s-o fi omorît, de ce?

CATASTROFA

1

David Pop iubea viaţa tihnită. Zbuciumările de nici un fel nu i-au plăcut niciodată. Rîvnea linişte multă şi muncă puţină, sau chiar de loc; şi izbutise să le aibă pe urma hărniciei tatălui său, un ţăran aprig, sîrguitor şi zgîrcit, care făcuse avere.

Numai sîngele rece îl moştenise David din firea părinţilor. Încolo nici o ambiţie nu-l necăjea. Bătrînul Pop fusese încăpăţînat şi stăruitor. Îşi pusese în minte să-l facă „domn", mai ales că şcoala era acolea, la îndemînă, în Năsăud, şi nu costa mai nimic. La început păruse că şi băiatului îi place cartea şi că nici n-are să se oprească pînă nu va ajunge avocat sau cel puţin protopop. Dar pe urmă, cînd a crescut mai mărişor, s-a înmuiat. Ar fi fost mai bucuros să păzească vacile decît să-şi sfarme creierii cu sintaxa latinească.Totuşi, cu chiu, cu vai, a isprăvit liceul şi a trecut la Cluj să înveţe legile, căci bătrînul ţinea morţiş să-l vază avocat. Degeaba. N-a mai mers. Şapte ani a tot învăţat David şi, veşnic, în preajma examenelor, s-a pomenir cu cîte-o boală, sau cine ştie ce nenorocire, atît de

mare, că nu era chip să dea ochii cu profesorii. Ţăranul, dîrz, nădăjduia mereu. A trebuit să-i spună verde David că s-a săturat. Împlinise treizeci şi unu de ani, era om în toată firea. N-a avut încotro bătrînul; s-a dat bătut. Îi era ruşine de ruşinea lui.

În vremea celor şapte ani trîndăviţi pe la Universitate, David, ca să arate năsăudenilor că n-a stat de pomană, s-a apucat să-şi facă armata, un an de zile, în două rate. Ba chiar, într-un avînt straşnic, s-a repezit şi la examenul de ofiţer şi, spre mirarea lui însuşi, l-a trecut cu bine. Astfel, pe lîngă averea ce era să-i rămînă de la părinţi, avea şi un titlu: sublocotenent în rezervă. Se simţea măgulit şi înălţat cu titlul acesta. De ziua împăratului se îmbrăca în uniformă, în mare ţinută, şi se ducea la biserică, stîrnind senzaţie în orăşelul liniştit. Copiii se ţineau după dînsul, admirîndu-i strălucirea, iar jandarmii îl salutau înlemniţi de respect. David păşea grav şi mîndru, îşi răsucea mustaţa, îşi zdrăngănea sabia şi-şi zicea cu mulţumire că nu-i lucru puţin să fii sublocotenent în rezervă.

Îndată ce-a întors spatele şcoalei, David s-a însurat cu fata unui protopop de pe Tîrnave, o fiinţă drăgălaşă, blîndă, supusă şi cu o zestre frumuşică. Bătrînul Pop însă muri înainte de a-şi putea vedea nepoţelul, care sosi tocmai în ziua cînd se împlinea anul de la nuntă. A rămas David stăpîn şi cap de familie. Nici o grije nu-l apăsa. Nevastă-sa vedea singură de toată gospodăria mai bine ca orice bărbat. *Capul* n-avea decît să mănînce, să se plimbe şi să se îngraşe, ceea ce nu întîrzia s-o facă, dar, fireşte, cu măsură.

Astfel, David era foarte mulţumit cu viaţa. În lume nu prea ieşea. Doar uneori la berărie, şi joia, ziua bîlciului, prin piaţă. Năsăudul, de altfel, atît avea.

Pe dînsul însă şi acestea îl plictiseau. La berărie domnii îl omorau veşnic cu politica. Ce-i păsa lui? El voia linişte. De ce să se frămînte? Era bine cu românii, dar era bine şi cu ungurii. Ce să se amestece el în certuri d-astea? Se abonase, mai cu seamă fiindcă-l zăpăcise un agent, la un ziar românesc; pe urmă, deoarece ungurii au început să vorbească pe socoteala lui, s-a abonat şi la un ziar unguresc. Şi, ca să fie pe deplin liniştit, nu cetea nici unul.

Nici măcar la alegerile de deputat nu se ducea. Degeaba stăruiau românii şi degeaba îl rugau ungurii. Ce să se încurce? Dacă ar vota cu unul, s-ar supăra cellalt. Din pricina aceasta apoi românii îl făceau renegat, iar ungurii, agitator.

Dar el nu se sinchisea de ce zice lumea. Îşi făcea datoria de intelectual, ducîndu-se, împreună cu nevastă-sa, la toate balurile şi serbările româneşti şi plătindu-şi totdeauna încincit biletul. Dăruia pentru elevii săraci, pentru toate operele de binefacere, drept care era menţionat veşnic în ziarul local printre „mărinimoşii donatori şi suprasolvenţi". La petrecerile ungureşti nu se ducea, pentru că nevastă-sa nu ştia nici o iotă ungureşte; îşi plătea însă biletul şi acolo foarte regulat, ca să fie cumpăna dreaptă.

Astfel, David Pop se simţea fericit şi se plimba pe uliţa cea mare din Năsăud, cu degetele în buzunarele vestei, scoţîndu-şi burta puţin înainte, privind tihnit împrejur şi avînd mereu un zîmbet bun pe buze. Mînca bine, bea binişor, fuma mult şi se juca ceasuri întregi cu Titi, odrasla lui, care acuma mergea pe trei ani.

Într-o zi însă l-a turburat o întrebare a lui Traian Hogea, directorul liceului, care făcea o politică turbată şi care era vestit că ceteşte toate jurnalele ce vin la berăria „Rahova". Directorul i-a zis:

— Ei, domnule Pop, ce crezi, avem război, or n-avem?

— Ce război?

—Război, domnule, război!... N-ai cetit în ziare?

Şi s-a apucat să-i explice o mulţime de lucruri, pe care David nu le înţelegea fiindcă nu-i plăceau de loc.

S-a dus acasă abătut şi chiar înfricoşat puţin.

— Elviro, mi se pare că ne-a bătut Dumnezeu... Auzi ce spune Hogea, că se face război!

— Se vede că s-a săturat lumea de bine, zise femeia cu indignare. Numai războiul ne mai lipsea... În loc să ne rugăm cerului în coate şi-n genunchi să ne mai dea o ţîră de ploaie, că se usucă toate bucatele pe cîmp...

David însă era atît de plouat, că Elvira, văzîndu-l aşa, se grăbi să adauge:

— Dar nici tu nu lua în serios tot ce trăncăneşte Hogea, că doar îl ştii cîte verzi şi uscate spune...

Degeaba! Omul nu se mai putea potoli cu una, cu două. Îi intrase în suflet vorba ca o lance. Se aşeză de îndată şi începu să răsfoiască prin ziarele nedesfăcute, şi, cu cît răsfoia, cu atît se întrista mai mult şi bombănea:

— Război!... Război!...

Şi, brusc, îl cuprinse o mare părere de rău. Cine l-a pus pe el să se facă ofiţer de rezervă? Cum nu s-a gîndit el atunci? Tatăl său l-ar fi putut scăpa de armată, cu bani sau pentru boală, sau cine ştie cum. Cîţi n-au scăpat? Acuma nici nu i-ar păsa de război. A simţit el greutatea titlului şi mai înainte, cînd trebuia să-şi piarză în fiecare vară cîte-o lună cu manevrele, să se obosească, să se chinuiască. Dar azi părerea de rău îl copleşea şi-i tremura sufletul.

„Ce dobitoc am fost, ce dobitoc!" îşi zicea cetind articolele războinice sforăitoare şi ameninţătoare.

De-acum aştepta jurnalele noi cu înfrigurare şi le sorbea parcă din ce în ce mai liniştit. Zilele îl obişnuiră şi cu gîndul războiului.

— Ce-o fi o fi! Ce-or face alţii voi face şi eu... Parcă numai eu va trebui să plec?... Cum mi-o fi scris, şi pace bună!

Într-o după-amiază şi-a scos uniforma, a întins-o în curte pe sfoară, să se aerisească. Umblînd prin tîrg, şi-a mai cumpărat una-alta, ce-i lipsea. De-o fi ceva, el să fie pregătit, iar de n-o fi nimic, atîta pagubă.

Apoi, într-o vineri, spre seară, pe cînd tocmai cetea un articol de ziar care spunea că sunt multe speranţe să se evite războiul, David se pomeni cu o telegramă. Începu să-i bată inima ca o pasăre speriată, iar degetele-i tremurară cînd o rupse. O ceti, îngălbeni şi murmură răguşit:

— Bine, foarte bine, voi pleca imediat!

Toată ograda parcă se puse să se legene, iar văzduhul limpede parcă se posomorî. Elvira veni îngrijorată să vadă telegrama, şi David, de-abia stăpînindu-se, îi spuse:

— Trebuie să plec chiar astă-seară. În douăzeci şi patru de ore trebuie să mă prezint la regiment.

A fost nevoie de toate stăruinţele şi lămuririle Elvirei pînă să-l înduplece să aştepte a doua zi de dimineaţă. Trebui să-i explice de zeci de ori că la Bistriţa ajunge cu trăsura în trei ceasuri şi că deci, dacă porneşte mîine, încă soseşte mai curînd decît e nevoie. David s-a învoit, fără a fi convins pe deplin. Acuma, de altfel, el nici nu mai era în stare să înţeleagă nimic. Simţea o povară grea pe inimă şi o dorinţă mare să

plece repede, să sfîrşească. Pe urmă, orice s-ar întîmpla, să se întîmple.

Nevasta a plîns toată seara şi a împachetat. Voia să fie tare, căuta să zîmbească şi zicea mereu:

— Lasă, Davide, că poate n-o fi nimic... Doar n-a înnebunit lumea să se încaiere din senin... Nu, nu, fii liniştit!... Ce zici, să-ţi pun şi vreo două flaneluri?

Într-adevăr, şi David parcă se liniştise. Şi-a potrivit uniforma pe un scaun lîngă pat, ca să-i fie la îndemînă mîine dimineaţă, şi-a pus în portofel mai multe bancnote, şi a pupat de foarte multe ori pe Titi, care rămăsese entuziasmat de strălucirea hainelor militare şi nu voia să se culce în ruptul capului.

Dimineaţa David obişnuia să doarmă pînă la nouă, căci Elvira se scula cu noaptea în cap şi avea grije de gospodărie. Acuma însă s-a trezit înainte de răsăritul soarelui şi înaintea Elvirei, s-a îmbrăcat cu uniforma, a ieşit în ogradă, a deşteptat vizitiul. N-avea de loc răbdare. Parcă-l rodea să se vadă plecat mai curînd, să-şi uşureze astfel, poate, sufletul.

La plecare a sărutat de trei ori pe Elvira şi i-a spus cu glas tremurat:

— De-oi muri, să ai grije de Titi!

Iar femeia avea obrajii scăldaţi în lacrămi, deşi încerca să zîmbească, să nu-i îngreuieze despărţirea.

Cînd a trecut podul Vicarului, David s-a uitat înapoi. Casa lui, cea rămasă de la tatăl său, o casă bătrînească, mare, de piatră, cu o curte în faţă cît o grădină, parcă-l privea jalnic, iar în poartă Elvira flutura o batistă mică, cît un porumbel sfios, ţinînd de mînă pe Titi, care se freca la ochi cu pumnul. De-abia acum îşi aduse aminte David că nu şi-a sărutat copilul. Îi păru rău şi deschise gura să strige vizitiului

să întoarcă. Dar, în aceeaşi clipă, se gîndi că întoarcerea ar fi un semn rău. Cine ştie, o fi chiar mai bine că nu şi-a luat rămas bun de la copil, căci asta poate să însemne că în curînd va veni acasă. Simţi îndată că gîndul acesta îi aduce puţină uşurare.

Ieşind din orăşel, trăsura trecu pe lîngă o cruce mare de lemn, veche, pe care era răstignit un Hristos de tinichea. David, căruia îi cam plăcuse să facă pe necredinciosul şi să scandalizeze pe nevastă-sa spunînd că nu-i Dumnezeu, acuma se închină cucernic, bolborosind: „Doamne-ajută" !

— Da' ce s-aude, domnule? întrebă vizitiul, scuipînd între caii care alergau sprinten pe şoseaua adormită. Cică se face război! Să fie adevărat?

— Numai Dumnezeu poate să ştie ce-o fi! zise David.

2.

Cea dintîi noapte a avut numai visuri frumoase: parcă era tot acasă, parcă se învîrtea iarăşi prin ogradă şi prin zăvoi, parcă vorbea cu Elvira şi săruta pe Titi. În noaptea a doua, însă, a visat un atac înverşunat şi o luptă cu baioneta, în care el a fost rănit în burtă de sabia unui ofiţer duşman, fioros la vedere.

Ofiţerii vorbeau numai politică, puneau la cale soarta ţărilor şi a popoarelor şi doreau războiul cu gălăgie mare, cu scrîşniri de dinţi. David nu se simţea bine printre dînşii. Vitejiile acestea guralive îl scîrbeau. Dar îl plăcea să stea toată ziua în mijlocul plutonului, alcătuit numai din feciori de pe Valea Someşului, care mai toţi îl cunoşteau, care toţi îl iubeau, care îşi făceau cruce ca şi dînsul, cînd se pomenea de război. Printre ei îşi pierdea mîhni-

rea, își regăsea încrederea și căpăta parcă o nădejde vagă, cuprinsă în cuvintele: „Bun e Dumnezeu și mare!"

Trimise de a doua zi o scrisoare lungă Elvirei, în care o îndemna să nu fie supărată, că poate nu va fi nimic, deși altminteri, de cîte ori era singur, simțea că peste cîteva zile va fi ce n-a mai fost de cînd lumea.

De altfel, acuma era pregătit și liniștit. Își va face datoria. Pe urmă puțin îi pasă. Dacă așa i-a fost scris?

Cu o zi înainte de-a pleca din Bistrița și-a scris testamentul, l-a sigilat cu ceară roșie și l-a cusut în buzunarul dinlăuntru al vestei. Nu i-a tremurat de loc nici mîna, nici inima. Se gîndea doar că, de-o muri, barem să se afle cine a fost el și care i-au fost ultimele dorințe. Scriind, însă, i-a trecut prin minte de multe ori că, dacă va scăpa din prima luptă, scăpat va fi din tot războiul. Licăririle acestea îl bucurau. Avea încredere în presimțiri, mai ales în cele bune, cum are totdeauna omul în fața primejdiei sau a necunoscutului.

3.

Batalionul lui David a pornit cel dintîi, în ziua cea dîntîi.

Curtea cazărmii fusese plină de țărani posomorîți, de femei în lacrămi, de alergături, de strigăte, plînsete, înjurături, de zăpăceală. Pe străzi, o îmbulzeală greoaie. Lumea străină urla de însuflețire și bătea cu flori pe oamenii care mergeau să moară cine știe pe unde și pentru ce.

David habar n-avea unde se duce. D-abia a doua zi, într-o gară de prin șesul Ungariei, au aflat că se

vor bate cu sîrbii. De altminteri, lui nici nu-i păsa cu cine are să se bată. Îi era totuna. Trebuie să-şi facă datoria, încolo, ce-o vrea Dumnezeu!...

Era atît de calm, parcă de cînd lumea numai războaie ar fi făcut. Amintindu-şi în treacăt de viaţa lui tihnită din Năsăud, i se părea că visează, că viaţa aceea n-a existat aievea niciodată, cu toate că nu trecuse mai mult de zece zile de cînd primise telegrama cea grozavă. Parcă era alt om. Cel din Năsăud amorţise, făcînd loc unui somnambul ce-şi zicea mereu, ca o încurajare şi o mîngăiere: „Îmi voi face datoria"...

Nu îndrăznea, poate nici nu era în stare, să-şi dea seama ce s-a petrecut în sufletul său. Nici prin gînd nu i-a trecut să se întrebe ce-i datoria. S-a agăţat de cuvîntul acesta, şi era mulţumit că într-însul a găsit un sprijin destul de puternic. Poate că, încercînd să se dumirească, n-ar fi avut liniştea şi stăpînirea de sine. Poate că, dacă ar fi vrut să afle, i s-ar fi deschis o prăpastie şi s-ar fi înfricoşat atît de mult, încît l-ar fi cuprins turburarea şi groaza. Poate că simţea toate acestea şi înadins înăbuşea din rădăcină orice gînduri chinuitoare.

Ceilalţi ofiţeri, cei cari făcuseră politică şi vitejii acasă, acuma, apropiindu-se de cîmpiile morţii, deveneau din ce în ce mai nervoşi, galbeni la faţă şi răguşiţi la glas. David, dimpotrivă, avea pe buze un zîmbet de o mulţumire stranie, parcă s-ar fi dus la o serbare frumoasă, hotărît să plătească înzecit costul biletului. Cînd batalionul a jurat din nou credinţă împăratului, în faţa duşmanului, David a jurat din tot sufletul. Jurămîntul îi întărea credinţa în datoria mîntuitoare.

Cele dintîi bubuituri de tunuri i-au cutremurat puţin inima, iar şîsîitul gloanţelor care-i alergau pe lîngă urechi l-au spăimîntat. Mai ales însă cînd a

văzut pe cel dintîi flăcău din plutonul lui, alături de dînsul, căzînd cu fața în jos, ca un sac de pămînt, fără șapcă și cu ceafa înroșită de sînge, i-a trecut prin creieri, scurt, ca o fulgerare: „Datoria e moartea".

Și s-a buimăcit.

Pînă atunci, cum-necum, uitase să-și închipuie că războiul înseamnă moartea. Pînă atunci i se păruse ceva nelămurit, înfricoșător, dar fără să se gîndească numaidecît la moarte, sau poate gîndindu-se la ceva mai rău ca moartea. Dar s-a lămurit repede. A înțeles și s-a întărit mai mult. Gîndul morții, îndată ce s-a ivit, nu l-a mai înfricoșat. Moartea-i pentru oameni. O aștepta deci cu seninătate, nepăsător, ca ceva trebuincios sau întîmplător. După ce a văzut primul mort, și, apoi, cu cît a văzut mai mult sînge, a priceput că moartea alege și că, oriunde ar fi omul, îl ajunge. În seara întîiei lupte a numărat zîmbind șapte găuri de gloanțe în chipiu, în mînecele tunicii, în bufanții pantalonilor. Gloanțele au bîzîit împrejurul lui șapte ceasuri necurmat, dar au căutat pe alții, nu pe dînsul. Maiorul, care rămăsese în marginea satului, cu vreo doi kilometri în urma liniei de moarte, ascuns în niște mărăcini, a fost găsit rece, lovit în inimă de un glonte rătăcit, pe cînd el a scăpat fără nici o zgîrietură în ploaia ucigătoarelor năpîrci de oțel.

Ziua aceasta i-a dat siguranța. De aci încolo mergea prin focul cel mai năpraznic ca și cum s-ar fi plimbat prin piața Năsăudului, într-o dimineață de vară, numai printre porumbeii vicarului. Soldații prindeau încredere și îndrăzneală văzîndu-l. Era o cochetare cu moartea, nevrută, firească, pe care ceilalți o numeau curaj sau eroism, dar care pentru dînsul era numai împlinirea datoriei. În curînd i-a mers vestea. Camarazii îl priveau cu puțină invidie, comandanții

cu respect. Au venit medalii şi cruci să-l răsplătească. El însă nu s-a bucurat şi nici nu le-a purtat. Zîmbea şi-şi zicea: „Răsplată pentru datorie... Ridicol!"

4.

Dar zilele, săptămînile, lunile trec mereu, şi războiul nu se mai sfîrşeşte. O biruinţă mare nu foloseşte cît o picătură mică de iod pe rana unui ostaş. Şi biruinţele atrag înfrîngeri, şi înfrîngerile alte biruinţi, şi războiul ţine.

David Pop, soldat viteaz şi iscusit, a căpătat, împreună cu o stea mai mult pe guler, şi o însărcinare mai de seamă: o secţie de mitraliere. Războiul lung a făcut din civilii neştiutori ostaşi de frunte. Şi din Serbia l-au trecut în Galiţia, şi din Galiţia iar în Serbia, şi pe urmă în Polonia. S-a bătut în mlaştinile Pripetului şi pe malurile Dvinei, iar în cele din urmă a ajuns în valea Isonzului, unde s-a statornicit.

Trecuse doi ani de cînd David Pop n-a prea cunoscut zile fără trozniturі de tunuri şi fără lătrat de mitraliere. Alţii doreau pacea, casa şi familia, el nu mai dorea nimic. Se încăpăţînase în datorie ca un smintit într-o idee fixă. Alţii au găsit răgaz să se repeadă pe acasă, el n-a avut şi nici n-a căutat. Parcă-i era teamă, că, de-ar ieşi o clipă din făgaş, şi-ar pierde deodată toată liniştea, s-ar reîntoarce în sufletul său cellalt David Pop, cel tihnit de odinioară. Şi atunci, cine ştie ce s-ar alege din năzuinţele lui de-acuma?!

Scria în fiecare săptămînă, regulat, Elvirei. Îi trimetea sărutări ei şi lui Titi şi speranţe că în curînd se va sfîrşi, va veni, vor fi iar fericiţi şi tihniţi. Primea mai puţin regulat scrisori de la nevastă-sa,

cu lacrimi, cu dorinţi, cutremurări de grije şi rugăminţi la Dumnezeu. Dar nici acestea nu-l scoteau din socoteala lui. Îi era dor de nevastă şi copil, un dor ciudat, care nu-i abătea gîndurile de la datorie. „Întîi datoria, îşi zicea, şi pe urmă tihna, pacea, dragostea."

Nici în vis nu mai umbla pe-acasă. Visa asalturi crîncene, lupte furtunoase, obuze ce se spărgeau lîngă el şi-l lăsau nevătămat, comenzi desperate, gemete sfîşietoare. Visa şi noaptea războiul pe care-l făcea ziua. Alţii se visau mereu acasă şi, cînd se deşteptau, plîngeau că visul n-a fost realitate.

5.

Acuma viaţa i se scurgea într-o văgăună săpată adînc în stîncile Carsului, în dosul liniei de foc, la cîţiva paşi. Avea un pat ticluit din scînduri verzi şi o saltea moale, luată dintr-un sat părăsit, şi lumină electrică adusă şi pusă înadins spre a le batjocori mizeria. Aici trăia acuma împreună cu un căpitan croat, un locotenent şi doi sublocotenenţi unguri, cari toată ziua înjurau şi oftau după pace. De cînd trecuse la mitraliere, David fusese strămutat într-un regiment unguresc, unde se simţea foarte stingher, fiindcă el vorbea prost ungureşte şi nu se prea înţelegea cu soldaţii, cari, de altfel, erau mai bătrîni, aveau copii acasă şi veşnic se văitau şi se jeluiau de oboseală şi de dor. Şi viaţa de-abia se urnea din loc aici, ca o apă mare căreia nu i se vedea cursul.

În vizuina aceasta s-a pomenit, într-o bună zi, cu Alexe Candale, un prieten vechi de pe la universitate, un om uscăţel , cu ochii negri foarte vii şi pătrunzători, cu un glas tăios şi cald. David l-a îmbrăţişat

și l-a sărutat. Îi asculta vorba ca o evanghelie. Erau luni de zile de cînd nu mai auzise un cuvînt românesc. Nu se sătura privindu-l și auzindu-l. I se părea că truda războiului și veșnica amenințare a morții i-au mai înăsprit înfățișarea, dar că sufletul i-a rămas poate și mai aprins ca odinioară.

Erau singuri.

— Nu te-ai prea schimbat, Alexe, zise David cu o dojană zîmbitoare. Cum erai acum zece ani ești și astăzi.

— Dar vremurile s-au schimbat cumplit, răspunse Candale repede, privindu-l drept în ochi, întrebător parcă.

David simțea în privirea prietenului o preocupare mare, o povară foarte grea, ce-i apăsa inima, o îngrijorare însuflețită, dar nu înțelegea nimic. După o tăcere scurtă, Alexe urmă brusc, cu aceeași voce întrebătoare, sfredelitoare:

— De trei ori am fost rănit, și nu știu pentru ce!

— Eu nici măcar zgîriat n-am fost, și se împlinesc doi ani de cînd mă bat neîncetat. Cu sîrbii, cu rușii, cu cazacii, cu italienii, cu toți m-am lovit, zise David cu puțină mîndrie, ceea ce nu prea era în obiceiurile lui.

— Ne vărsăm sîngele prin țări străine și nu știm pentru ce! rosti Candale cu glasul de adineaori. Apoi, fiindcă în ochii lui David văzu aceeași nedumerire încăpățînată, urmă pătimaș, din ce în ce mai aprins: Dar ce-avem noi cu sîrbii? Ce-avem noi cu rușii ori cu italienii? Ce-avem? Spune-mi tu, că eu degeaba mă întreb! Ce ne-au făcut și ce le-am făcut? Și cu toate acestea ne măcelărim de atîtea luni de zile. Tu habar n-ai ce s-au prăpădit din flăcăii noștri, cît sînge românesc s-a vărsat! Au rămas satele pustii. Și toate degeaba!

Înțelegi tu? Degeaba!... Ce va răsări din marea aceasta de sînge românesc, din pămînturile îngrășate cu cadavrele noastre? Crezi tu că vom avea noi vreo mulțumire? Crezi?... E îngrozitor ce se petrece cu noi! Alții cel puțin știu că se sleiesc pentru ceva, alte neamuri. Dar noi?... De ce? De ce?

David Pop îl asculta cu ochii mari, uluiți aproape. I se părea că în față i se deschide o prăpastie în care va trebui să se rostogolească în clipa cînd își va arunca ochii spre dînsa. Simțea lămurit că începe să-l cuprindă o frică ciudată, și murmură grăbit, ca și cînd s-ar fi agățat de o funie salvatoare:

— Datoria, Alexe!

Candale însă izbucni aspru, hotărît:

— Datoria?... Orice datorie are margini!

Un sublocotenent bătrîn intră vesel, triumfător, aducînd cu mîndrie o veste de victorie cine știe unde, și, după ce o împărtăși celor doi prieteni, adaugă singur, melancolic:

— Toate acestea însă nu ne apropie de pace.

Nu mai putură vorbi și Candale plecă în curînd. David rămase încurcat, turburat, cum n-a mai fost niciodată. Mereu simțea prăpastia amenințătoare în față, tot mai largă, mai chemătoare. Tocmai noaptea tîrziu, pe front, în dosul mitralierelor care măcăiau înfricoșător, în mijlocul ploii de oțel, tocmai atunci își mai veni în fire și se pomeni deodată zicîndu-și cu o ușurare: „Alexe e pornit rău... Așa a fost totdeauna... Datoria!"

Și, privind cum un soldat schimba benzile de cartușe, cum ochitorul corecta mereu mașina morții, căutînd să străbată întunerecul din față, de unde veneau stăruitoare obuzele ce se spărgeau pe cer cu lumini galbene, semănînd gloanțe, văzînd rachetele

luminoase înălţîndu-se în văzduh şi uitîndu-se de acolo minute întregi ca nişte ochi fără milă, aducători de moarte, David se gîndea numai la Candale şi, cu cît se gîndea acuma, cu atît se potolea. Alexe numai de boroboaţe s-a ţinut şi la Cluj, odinioară. Veşnic avea certuri, ba cu studenţii unguri, ba cu profesorii, ba din pricina manifestaţiilor. Voia triumful dreptăţii şi cine mai ştie cîte altele! David însă nici atunci n-a priceput rostul vălmăşirilor. Adică de ce ceartă, hărţuială? Ce folos? Parcă românii nu vor fi tot români, oricît s-ar căzni să-i oropsească? Poftească oricine să facă pe Vasile Precup ori pe Toader Hîrlău să nu mai umble în opinci şi să nu mai doinească! Va să zică, toate ciorăvăielile în privinţa aceasta sunt vorbe de clacă. Şi, la urma urmelor, ce-au folosit frămîntările? Poate că mai rău au otrăvit sufletele, poate că...

În clipa aceea un obuz uriaş vîjîie ca o furtună în văzduh, şi îndată se înfige numai la cîţiva paşi de dînsul, acoperindu-l cu pămînt, împreună cu soldaţii de la mitralieră. Maşina îşi încetează brusc tăcăitul. Oamenii se dezgroapă tremurînd, cu sudori de gheaţă. David îşi scutură nisipul din păr şi de pe haine, zicîndu-şi cu un oftat în care era şi mulţumire, şi părere de rău:

— Asta da, asta-i realitatea... Celelalte-s visuri şi închipuiri...

6.

A doua zi i-a ieşit din cap de tot turburarea pricinuită de cuvintele lui Candale. Îşi urma viaţa ca mai înainte: mitralierele, şi somnul, şi mîncarea. Altminteri, nimic nu-l interesa. N-a mai cetit iarăşi

nici un ziar de cînd a început războiul. Adică de ce să citească? Din jurnale să afle cum e războiul, el, care zilnic, în fiecare minut, îi vede în faţă grozăvia şi simte de jur împrejur cum îl pîndeşte moartea? Camarazii veşnic discutau, veşnic făureau planuri de viitor, iar deseori se certau împărţind Europa sau aşezînd rostul popoarelor după pace. David stătea în vremea aceasta întins în pat, cu ochii la becul electric, fără vreun gînd în minte, avînd doar senzaţia că ţeasta i-e cu desăvîrşire goală, parcă războiul i-ar fi stors încetul cu încetul tot creierul.

Zilele se schimbau, mereu neschimbate, nepăsătoare şi nenumărate. David cel puţin nici nu le mai ţinea seama. Ce folos? Ce-a fost ieri va fi şi mîine. Nimic mai bun, nimic mai rău. Îi plăcea să vegheze aşa, nemişcat, cu ochii deschişi, fără să vază, cu urechile ascuţite, fără să auză. Astfel barem îşi odihnea oasele şi-şi cruţa nervii pentru ceasurile datoriei.

Într-o seară, stînd aşa pierdut, a băgat de seamă, fără să vrea, că tovarăşii lui sunt mai aprinşi ca de obicei, că vorbesc înfuriaţi şi, din cînd în cînd, aruncă spre dînsul priviri piezişe şi bănuitoare. Mai ales un locotenent secui, foarte mustăcios şi cu nasul vînăt, gesticula ca un desperat, sporovăia mereu nemţeşte şi se întrerupea brusc, spre a înjura lung pe ungureşte. Atunci David a făcut ceea ce nu făcuse niciodată: a întrebat pe căpitanul croat ce s-a întîmplat. Doi sublocotenenţi au sărit fripţi:

— Ce s-a întîmplat? ţipară piţigăiat. D-ta nu ştii?... D-ta dormi, d-ta...

Căpitanul, mai potolit, îl lămuri:

— S-a întîmplat, amice, că românii d-tale ne-au sărit în spate...

— Ca nişte bandiţi, ca nişte tîlhari! S-au repezit în Ardeal, poate că în clipa aceasta sunt în satul meu, poate că ticăloşii acuma devastează casa mea părintească! răcni locotenentul secui cu o privire sălbatică.

Era tocmai o zi de marţi. Toate relele numai în zile de marţi îl năpustiseră. Marţi!

David Pop se ridicase pe jumătate în pat şi acuma stătea cu ochii mari, largi, uimiţi. Se făcuse o tăcere adîncă în vizuină, întretăiată doar de respiraţiile furtunoase ale secuiului. Toţi se uitau la David întrebători, într-o asteptare grea, ca şi cînd de o vorbă a lui ar atîrna mersul lumii întregi şi soarta războiului. El îi privi pe rînd, îşi făcu gura pungă, parc-ar fi vrut să zică ceva, clatină din cap în semn de nedumerire şi apoi se lăsă iar pe spate, cu mîinile încrucişate sub ceafă.

Un sublocotenent nu se putu stăpîni şi zise celorlalţi, pe ungureşte, încet, dar aşa încît să auză şi David:

— Pun rămăşag că-i pare bine... Zadarnic, are sînge de trădător!

David într-adevăr auzi, pricepu şi tot nu spuse nimic. El ştia că şi-a făcut datoria deplin şi nu se sinchisea de vorbele nimănui. În patruzeci şi nouă de lupte crîncene nu-şi pierduse niciodată sîngele rece, salvase situaţia de multe ori, drept care fusese de atîtea ori lăudat, decorat, îmbrăţişat. Acuma să-şi piarză firea?

Căpitanul, însă, făcîndu-se a nu auzi vorbele sublocotenentului, curmă tăcerea, întrebînd fără înconjur:

— Tu ce zici, camarade?

Glasul răsună ca o acuzare. David avu o tresărire. Parcă i se urca un nod greu în piept, gata-gata să-l sugrume. Răspunse repede:

— Ce-mi pasă mie?... Eu știu că-mi fac datoria. Încolo, tune, fulgere...

Și se întoarse încet, oftînd, cu fața spre peretele de stîncă, unde pe cîteva cuie îi erau atîrnate hainele și armele, toată averea lui de azi.

Căuta să fie liniștit și nu mai putea. Simțea că îi furnică ceva prin inimă, că în minte pornesc de-a valma gînduri stranii. Se silea să nu dea ascultare discuției camarazilor, cum a făcut totdeauna, și nu izbutea. Auzea neîncetat, ca niște stropi de plumb ce i-ar fi picurat pe creieri:

— Ticăloșii... Trădătorii... Valahii... Transilvania...

Ura și furia ofițerilor i se izbeau de timpane, îi pătrundeau în sînge, i se coborau în suflet și i-l răscoleau cumplit. Se pomenea că pe buze i se grămădesc răspunsuri la ocări, simțea că ocările îl chinuiesc.

„Trebuie să fiu liniștit! Ce-mi pasă mie? Ce am eu să mă amestec?" își zicea mereu și tot de atîtea ori se hotăra să nici nu se gîndească la ceea ce se petrece împrejurul lui.

Dar liniștea îl ocolea acuma. Vorbele ofițerilor i se înfipseră adînc în urechi și-i răsunară toată noaptea. Și noaptea aceea a fost înfricoșătoare și nesfîrșită, cu toate că nici un bubuit de tun și nici un foc de pușcă n-a cutremurat-o. Ceilalți dormeau duși, sforăiau strașnic și din cînd în cînd tresăreau sau strigau speriați prin somn. El însă n-a putut închide ochii nici un minut, deși stătuse aproape douăzeci și patru de ceasuri lîngă mitralieră, în mijlocul pîrjolului, și era zdrobit de oboseală. Acum n-o mai simțea. Acuma capul îi vuia de gînduri, parcă toate cele înăbușite în doi ani de zile s-ar fi năpustit deodată asupra lui să-l strivească sub povara lor.

Îşi aduse aminte de Elvira şi de Titi şi-l cuprinse un dor sălbatic. I se făcu în inimă un gol mare, mistuitor şi dureros, iar ochii i se umeziră.

— Doi ani! Doi ani! murmură dînsul înduioşat.

Apoi îndată îi năvăliră în minte iarăşi vorbele ofiţerilor, ocările şi ameninţările. Şi pe urmă brusc i se aprinse în gînd întrebarea lui Candale, ca o făclie puternică: „De ce ne vărsăm noi sîngele?" Şi drept răspuns se îmbulzea vorba căpitanului, de mai multe ori, obsedantă: „Românii ne-au sărit în spate"...

Niciodată cuvîntul acesta, „românii", nu i-a sunat în urechi mai ademenitor ca acuma. Îl repeta mereu în gînd, îl rosteau în neştire şi buzele lui, fără glas, cînd duios, cînd aspru, cînd dulce, şi simţea ca o mîngăiere de mamă rostind: „Românii... Românii... Românii"..

Şi deodată se pomeni închipuindu-şi ce-ar fi dacă în Năsăud solgăbirăul ar fi român, şi silvicultorul, şi judecătorul, şi jandarmii, şi în Bistriţa iarăşi numai români la tribunal, la primărie, la şcoli, pînă şi fişpanul să fie român. Şi pretutindeni, în toată Transilvania, numai români. Ce-ar fi?

Gîndul îl bucură ca pe un copil şi adăugă zîmbind în sine: „Chiar şi honvezii să fie sub comandă românească".

Se opri brusc, parcă s-ar fi speriat că-l bat asemenea gînduri.

„Nu se poate!... Auzi, ce copilării!... Copilării!... Prea ar fi"...

Murmură de cîteva ori „copilării", dar în curînd iar se surprinse zicîndu-şi: „Românii au intrat în Ardeal!... Poate că au ajuns şi pe la noi?... Poate că acum solgăbirăul e român în Năsăud"...

Vedea cu sufletul toată harta Transilvaniei, încercuită de Carpaţii sălbatici, cu oştiri multe, coloane nesfîrşit de lungi repezindu-se vijelios prin trecătorile strîmte şi întortocheate, intrînd prin sate, unde femeile şi copiii se uitau cu uimire din porţi, înaintînd fără zăbavă prin Alba-Iulia, prin Cluj, prin Sibiu, spre Tisa, irezistibile, cine ştie pînă unde!...

Deodată, însă, îi bîzîiră în urechi ocările secuiului, vedenia pieri şi în schimb începu să se gîndească ce lupte grele trebuie să fie acolo cu duşmanul, care a năvălit în ţară. Un fior de ruşine îi trecu prin tot corpul, dîndu-şi seama că s-a bucurat o clipă de pătrunderea oştirilor duşmane pe pămîntul patriei. Dar iarăşi, îndată, instinctiv, murmură trist şi îngrijorat: „Duşman... duşman"...

Îl durea în suflet cuvîntul. Mai simţise el odată durerea aceasta o clipă, cu vreun an în urmă, în Galiţia. Un val de ruşi ajunsese pînă la piedicile de sîrmă ghimpată, în faţa tranşeei lui. Cîţiva începuseră să taie sîrmele cu foarfece grele, cînd David porunci să latre mitralierele. Două minute a ţinut toată afacerea. Ruşii se rostogoliseră pe rînd, doborîţi parcă de o coasă uriaşă, nevăzută. Puţini se întoarseră năuciţi şi o luară la fugă înapoi, urlînd ca nişte fiare căzute în capcană. Măcăitul maşinii îi urmărea necruţătoare, îi izbea din spate, îi prăvălea la pămînt. În apropiere, încurcaţi printre sîrmele încîlcite, cu trupurile însîngerate de gloanţe şi sfîşiate de ghimpii de oţel, zeci de vrăjmaşi să văitau, înjurau, gemeau, Printre glasurile de suferinţă şi de spaimă, David a auzit lămurit o jeluire:

— Mamă, mamă!... Sufletul meu, mamă!

Pe-atunci David avea sub dînsul flăcăi de pe Someş. Unul dintr-aceştia zise mirat şi plin de milă:

— Auziţi?... Muscalul se vaită pe româneşte...

David n-a spus o vorbă, a tresărit scurt, simţind o săgeată în inimă, s-a gîndit o clipă că trebuie să fie vreun basarabean, dar s-a recules repede, zicîndu-şi: „Fie ce-o fi, dacă-i muscal e duşman!"

Acuma însă îşi amintea îngrozit gemetele acelea, le auzea limpede, jalnice, pătrunzătoare, amestecîndu-se cu altele, care-i sfîşiau sufletul. Bîlbîi cutremurîndu-se:

— E îngrozitor să se ucidă frate pe frate!

Şi tot atunci i se înghesui în minte întrebarea: „Ce-aş face eu să fiu acolo, în faţa lor, cu mitralierele mele?"

Inima i se strînse ca într-un cleşte înroşit. În loc de răspuns, însă, îşi zise iar, mai prăpădit: „E cumplit... Frate pe frate... Bine că nu sînt acolo!"

Îşi făcu cruce şi murmură uşurat puţin:

— Bine că nu sînt acolo!... Ar fi cumplit... Aici ştiu că-mi fac datoria şi nu-mi mai pasă de nimic...

Aţipi spre ziuă şi se visă în Transilvania, prin Năsăud, cu Titi în braţe, sărutînd pe Elvira, apoi deodată în faţa unei companii româneşti, cu mitralierele lui, nehotărît, îndurerat, gîndindu-se zdrobit de groază: „Ce să fac? Ce să fac?"...

7.

Se deşteptă asudat, obosit, uluit. Porni să-şi facă slujba ca pînă acuma, cu sînge rece, dar i se păru că tovarăşii lui, deşi nu mai vorbeau nimic de războiul cel nou, îl urmăreau mereu cu ochi bănuitori. El însuşi se simţea oarecum vinovat, şi de-abia mai îndrăznea să le înfrunte privirile. Se temea că i se cetesc pe faţă

gîndurile care l-au torturat azi-noapte. Îl înfuriau acuma gîndurile acelea, fiindcă îl urmăreau într-una și-i răscoleau liniștea, care-i dăduse puterea doi ani de zile să-și facă datoria pretutindeni, care-l scăpase de toate grijile și dorințele.

„Îmi voi împlini datoria pînă la capăt!... Datoria!... Datoria!"... își repeta necăjit și stăruitor, căutînd să-și recîștige astfel echilibrul. Dar simțea cu mirare și spaimă că cuvîntul acesta nu mai e în stare să-i potolească nici creierii, nici sufletul, că acuma îndată se ridică, mai otrăvitoare, întrebarea: „Care datorie?" și că la aceasta nu mai găsește nici un răspuns mulțumitor.

S-a bucurat cînd, după amiazi, i s-a dat o însărcinare mai primejdioasă. Poate va avea norocul să-l izbească și pe el un glonte, să se sfîrșească brusc toate gîndurile și temerile. Tot moartea e cel mai bun leac pentru orice durere. Niciodată nu intrase în luptă cu dorința sau măcar cu gîndul de-a muri. Azi, însă, moartea i se părea o binefacere. De ce să se chinuiască, să tremure mereu că-l vor trimite și pe dînsul „acolo"?

Dar moartea nu-l voia. Îi muriră aproape toți oamenii de la mitraliere; fu silit în cele din urmă să se așeze el la ochitor, și totuși, nici o fărîmă de oțel nu se apropie de dînsul. Parcă înadins îl ocoleau gloanțele. Unde se ducea el nu mai șuierau cu atîta înverșunare.

Zdruncinarea luptei însă tot îi mai mulcomi gîndurile. Dormi buștean, iar cînd se sculă își zise triumfător: „Dacă-ți faci datoria, nici dracul nu te atinge!"

Se linişti într-adevăr. Doar că acuma aştepta cu nerăbdare comunicatele de război şi că în comunicat se pomenea căutînd întîi şi întîi „frontul românesc" şi cetind rîndurile acelea veşnic cu o strîngere de inimă.

8.

Peste zece zile apoi veni un ordin urgent: regimentul se va învagona imediat şi va fi transportat pe teatrul de război din Transilvania.

David nu avusese vreme nici măcar să-şi dea bine seama ce s-a întîmplat. S-a pomenit într-un vagon, împreună cu o mulţime de ofiţeri, între care şi Alexe Candale, care-l pironea mereu cu ochii întrebători, înfierbîntaţi. Dar n-au putut schimba nici o vorbă pînă tocmai a doua zi, într-o staţie mică, unde trenul poposea vreo două ceasuri.

Candale l-a întrebat repede, înăbuşit:

— Ei, ce faci?

David aşteptase întrebarea, care totuşi îl ului cumplit. Răspunse tot printr-o întrebare:

— Dar tu?

— Eu voi trece la ai noştri îndată ce voi putea. În orice caz, ştiu că n-am să trag nici un singur foc de puşcă... Mai bine să mă omoare ei pe mine decît să lovesc eu pe vreunul dintr-înşii... Nu?

David nu răspunse. Nu-i veni în minte la repezeală nici un răspuns. De-abia pe urmă zise cu sfială, aproape tremurînd de emoţie:

— Dar datoria?... Dar jurămîntul?

Candale n-avu vreme să spună nimic. Din faţa lui se vedea însă un dispreţ ciudat pentru vorbele lui

David. Simţiră că ceilalţi ofiţeri îi priveau şi că în privirile lor era o bănuială. Trebui să se despartă.

Uruitul roatelor de oţel, zgomotul monoton al trenului în mişcare îi închideau ochii. Stătea nemişcat, aproape zgribulit, într-un colţ, pe canapea, şi mintea îi fierbea. În compartiment ofiţerii nu-l mai luau în seamă, vorbeau, rîdeau, fumau şi doreau strivirea „valahilor". Din toate sporovăielile David n-auzea decît „strivirea valahilor", şi cuvintele acestea îl revoltau atît de mult, că-i trebuiau sforţări uriaşe să se stăpînească, să nu izbucnească.

„Ce mă mai necăjesc zadarnic? îşi zicea mereu, căutînd să se potolească. De ce?... Datoria-i datorie."

Nu izbutea, şi-şi muşca buzele, şi încerca iarăşi vorbe mulcomitoare: „De ce, adică, mă prăpădesc cu firea? De ce mă chinuiesc? Eu sînt de vină că trebuie să mă duc „acolo"?... Eu n-am vrut... Nu vreau... Mi-e groază... Dar trebuie să-mi fac datoria! Trebuie, trebuie!"

Se agăţă de vorba aceasta şi o bombăni zăpăcit, torturat, ca un cîntec de jale, fără încetare, cine ştie cîte ceasuri:

— Trebuie! Trebuie! Trebuie!

9.

La Arad trupele fură debarcate şi trimise într-un lagăr, afară din oraş, unde mai poposea un regiment, sosit cine ştie din ce parte a Rusiei.

David nu mai avea stare. Cu cît se apropia de front, cu atît inima îi zvîcnea mai strînsă, cu atît în creieri i se îngrămădeau gînduri şi vorbe care-l ardeau. Se plimba acum, cu capul în pămînt, printre corturile

ridicate în grabă, printre soldații obosiți, care mîncau, cîntau, înjurau. Parcă în toată lumea aceasta numai el ar fi fost chinuit de teama frontului, de ziua de mîine, de întîlnirea cu „ei". Ceva îl mîna neîncetat, undeva, oriunde, numai să nu-l podidească deodată un plîns cumplit, să se facă de batjocura oamenilor, el, care mersese veșnic cu fruntea sus, în cele mai furioase ploi de foc.

Rătăcind prin cuprinsul lagărului, se pomeni deodată în fața unui ofițer ras de mustăți, cu ochii mici, cu un nas subțire, cu bărbia ascuțită. Se opri fără să vrea. Fața aceasta parcă-i era cunoscută. Ofițerul trebuie să fi avut aceeași impresie, căci, după o clipă de ezitare, se repezi la David cu mîinile întinse, strigînd cu o bucurie sinceră:

— David Pop!

— Întocmai, răspunse David strîngîndu-i amîndouă mîinile. Era mai să nu te recunosc fără barbă și fără mustăți.

— Le-am sacrificat pe altarul patriei de frica lighioanelor, zise ofițerul luîndu-l de braț și apoi urmînd cu mirare: Dar bine, dragă, tu, tu, ofițer? Ce-ai pățit?... Eu credeam că trîndăvești la Năsăud și că acuma faci parte din comisiunea care iese cu prapori și icoane să întîmpine pe dorobanții români... Ei, ce zici?... În frumoasă încurcătură ne-au aruncat, întîmplările acestea și pe noi, cei care sîntem la datorie!...

Era un prieten bun al lui David, avocat din Bistrița, Emil Oprișor. David îl știa „șovinist turbat", cum le zicea dînsul odinioară celor ce nu se astîmpărau. A fost chiar închis o lună în temnița de la Seghedin pentru că a îndemnat pe țăranii din Vărarea, care erau în proces cu sașii din Pinteneasa, să nu se dea bătuți și pentru că, în urma ațîțărilor lui, vărărenii au

împuşcat vreo cîţiva boi de-ai saşilor pe pămînturile împricinate.

Veselia prietenului însă îl turbura. Cum poate fi atît de vesel cînd pleacă „acolo"?... Sau poate că Oprişor s-a hotărît, ştie ce va face?... Nu se putu opri şi-l întrebă îndată, scurt, cu mult înţeles şi puţină răguşeală în glas:

— Tu ce zici?

Aştepta răspunsul cu inima ghemuită.

Emil Oprişor răspunse însă fără şovăire, repede, cu o nepăsare uimitoare:

— Ce zic, dragul meu?... Zic că trebuie să ne facem datoria. Iată!... Există oare altă posibilitate? Eu nu văd. Doar s-o ştergi la duşman... (David tresări auzindu-l cu cîtă răceală rosteşte cuvîntul „duşman".) Asta însă nu se poate. Întîi fiindcă ai jurat şi eşti obligat să-ţi ţii jurămîntul. Eu nu admit trădarea nici subt pretext că o faci *pentru ţară sau pentru neam*. Trădătorul e un ticălos, orişice motive l-ar îndemna la trădare. Mai ales că motivele totdeauna, înţelegi, totdeauna sunt interesate într-un fel sau altul şi izvorîte din egoisme laşe. Pe urmă, chiar presupunînd că ai vrea să treci la duşman, întrebarea este: poţi? Eu cred că nu. Fii sigur că pe noi ne supraveghează mii de ochi. O mişcare suspectă, şi te trezeşti cu glontele în spate sau, în cazul cel mai rău, cu ştreangul. Şi apoi, la urma urmelor, duşmanu-i duşman! Dacă trage el în tine, tu să nu tragi?

David nu se putu stăpîni. Îl întrerupse cu atîta mirare în voce, încît Oprişor se zăpăci o clipă:

— Tu?... Tu?

— Dragul meu, reluă Oprişor cu o uşoară şovăire, înainte de toate să ne înţelegem că războiul e război, va să zică ceva extrem de tragic, tot ce cunoaşte *lumea*

mai tragic. Ce poate fi mai cumplit decît să ucizi pe cineva care nu ţi-a făcut niciodată vreun rău, pe un biet necunoscut din cine ştie ce ţară depărtată, care poate să fie cel mai cumsecade om de pe suprafaţa pămîntului? Dar, de vreme ce războiul există, poţi tu, simplu candidat la moarte eroică, vorba ceea, să mergi împotriva curentului, să te pui de-a curmezişul nebuniei generale?... Slavă Domnului, mai român ca mine nu cred să fi fost mulţi. Am suferit, ştii bine, pentru sentimentele mele neprecupeţite. Mi-ar fi drag şi poate că sufletul meu doreşte chiar izbînda duşmanului, doreşte în adîncul său ca Ardealul să fie românesc, cum se cuvine, deşi, să-ţi spun sincer, nu prea cred. Totuşi, în situaţia în care ne aflăm, noi nu putem decît să ne facem datoria pînă la moarte. De altfel eu, îţi mărturisesc, aş prefera să cad de gloanţe româneşti decît de ruseşti. Murind aşa, voi avea impresia că mor, măcar în sens negativ, pentru triumful românilor.

— Ce lesne se găsesc toate argumentele! murmură David îndurerat.

Tăcură amîndoi cîteva clipe, fără să se privească. Simţeau amîndoi că-i desparte un zid şi că nu se vor putea înţelege. Vorbiră pe urmă de altele, îşi schimbară impresiile celor doi ani de lupte, amănunte simple despre fluturarea aripelor morţii. Vorbind, încercau amîndoi să zîmbească, să pară veseli, dar nici unul nu izbutea. Inima lui David era cuprinsă de un frig mare, încît se minuna că nu-i dîrdîie dinţii.

Apoi se despărţiră ca doi străini. Îşi dădură mîna, îşi urară noroc, iar David îi zise la revedere pe nemţeşte, ca şi cînd ar fi vorbit cu oricare din camarazii ceilalţi, cei de care sufletul său nu era legat prin nici o fibră. Rămase pe loc şi se uită lung în urma lui Oprişor, care mergea cu capul sus, legănîndu-şi puţin

corpul şi tăind aerul cu o cravaşă moale, foarte liniştit şi nepăsător. Privindu-l, David se pomeni că-l invidiază.

„Iată un om fericit, care ştie ce are să facă!“ se gîndi dînsul, trecîndu-i prin creieri, ca o fulgerare năpraznică, toate frămîntările şi chinurile care pe dînsul îl făceau să nu ştie ce are de făcut.

Cînd Oprişor dispăru după corturi, David se întoarse mai abătut. Mîncă, se culcă şi se zvîrcoli toată noaptea. Gîndindu-se la vorbele reci ale lui Oprişor îşi aminti cuvintele lui Candale şi mai ales privirea lui fierbinte, hotărîtă. Îl usturau creierii şovăind între amîndoi. Dacă ei ar fi vorbit la fel, poate că s-ar fi hotărît şi dînsul. Astfel însă vedea că argumentele tăioase ale lui Oprişor sunt tot atît de uluitoare ca şi văpaia din ochii lui Candale, pe cînd sufletul lui nu e în stare decît să se revolte, să sufere şi să geamă.

În cele din urmă, nu mai putu. O oboseală mare îl doborî. Adormi murmurînd:

— Mîine!

Cu amînarea aceasta se mai potoli şi zilele următoare. Îşi dădu seama că toate planurile şi hotărîrile ar fi zadarnice. Să vedem ce va aduce ziua de mîine! Atunci cînd îi va vedea, atunci... Cine ştie? Împrejurările fac să se prăbuşească hotărîrile cele mai oţelite. Darmite nehotărîrea şi ezitările lui? De ce să-şi închipuiască cum că va face aşa, cînd poate va trebui să facă altfel?

10.

Începu să se roage în fiecare seară, zgîrcit în patul ce se nimerea să-l aibă, cu faţa veşnic spre perete, în vreme ce camarazii lui jucau cărţi, beau, fumau şi

urlau înjurături sclivisite. Simţea o nevoie mare să se prostearnă, să se umilească, să ceară un ajutor supraomenesc. Numai Dumnezeu ar fi putut să-i mai dăruiască o mîngîiere adevărată, un leac alinător.

În fiecare seară repeta cu deznădejde, fierbinte, ca un copil bătut de o mamă vitregă:

„Tatăl nostru, care eşti în ceruri"...

Şi adormea acum veşnic cu Dumnezeu pe buze.

11.

După cîteva zile de aşteptare înfrigurată, porniră. Se spunea că merg spre Făgăraş. Mai cu trenul, mai pe jos, în marşuri grele, grăbite, istovitoare.

A doua zi, spre seară, trecură Oltul şi poposiră într-un sat aproape pustiu, cu casele mici, posomorîte. Doar cîteva femei şi moşnegi se ascundeau prin dosul porţilor de nuiele, cei ce n-au putut sau n-au avut inimă să fugă. Îi zicea Porumbacu. Se ştia că o puternică coloană românească se îndreaptă într-acolo în mare grabă. Mîine în zorii zilei poate se va întîmpla ciocnirea. Mîine!... Trupele avură un repaos de cîteva ore, ca mai pe urmă să poată începe mai odihnite să-şi croiască şanţurile de apărare.

David era mort de oboseală, cum nu fusese niciodată. Se trînti într-o casă părăsită şi adormi buştean. Nu-i trebui nici mîncare, nici băutură. Somnul singur mai putea să-i dea alinarea de care avea nevoie spre a nu fi silit să se gîndească la nimic.

Cînd îl sculă ordonanţa, era întunerec beznă. Se frecă la ochi, se întinse şi-şi pocni oasele. Miezul nopţii. Somnul nu se îndura să-l părăsească. Nici nu auzi cînd soldatul îi spuse că i-a venit o scrisoare, se

bucură însă ca o mireasă văzînd-o. Se învioră dintr-o dată. Îşi aruncă ochii la scris, în lumina jigărită a unui opaiţ. Era de la Elvira. O ceti zîmbind mereu şi cu ochii scăldaţi în lacrimi de înduioşare. Nevasta îi scria numai nimicuri, dar acelea i se păreau mai scumpe acuma ca toate comorile lumii. Îi spunea că Titi vorbeşte mereu de tata, că s-a făcut mare şi cuminte, că se joacă numai de-a războiul. Îi spunea că e cam supărată fiindcă de-abia mai găseşte lucrători, că toţi bărbaţii s-au dus la război, arde-l-ar focul de război; că s-au scumpit toate, de nu mai e de trăit. Şi-i mai spunea că mai toţi funcţionarii au fugit la Cluj, iar unii chiar la Budapesta, încît au rămas numai romînii, care însă trăiesc cu frica-n spate, căci cine ştie ce-o fi dacă vor începe să se bată şi pe-acolo şi să tragă cu tunurile, să prăpădească tot ce le-a mai rămas bieţilor oameni...

„Aha, va să zică e scrisă după"... îşi zise David începînd să citească a doua oară, oprindu-se acuma la fiece cuvînt, căutînd printre rînduri ceea ce nu era în rînduri.

Îndoi frumos scrisoarea şi o puse în buzunar, deasupra inimii; şi parcă bucata de hîrtie îi încălzea sufletul.

„De-ar şti ea, săraca, prin ce trec eu acuma! se gîndi apoi, pregătindu-se. De-ar şti!"

Porni mai liniştit din casă. Ieşind, se lovi cu capul de pragul de sus. Începu să înjure, dar se întrerupse repede: „De bună seamă numai rău îmi prevesteşte... Doamne-ajută!"

Sufla un vînt aspru, tomnatic, sub cerul cenuşiu, fără stele. În toate casele se simţea o fierbere, ca într-un muşuroi în care un poznaş a izbit cu piciorul: porunci, şoapte, ţipete scurte, zăngănituri grele. Se urnea

oastea. Căsuţele păreau nişte mormane de groază în bezna nopţii, iar pomii dezfrunziţi de-a binelea fîşîiau, plîngeau, se legănau în bătaia vîntului.

Pe o muche de deal pleşuvă, la cîteva sute de paşi depărtare de sat, tranşeele erau croite. Acum aveau să le potrivească, să le adîncească, să le înţepenească. Lucrul începu fără zăbavă. Felinarele slabe licăreau ca nişte semne fantastice în şanţurile întortocheate, în vreme ce sapele, hîrleţele vîjîiau şi loveau surd pămîntul adormit, care suferea nepăsător să fie crestat şi scormonit.

Munca tăcută, aspră, asudată ţinu pînă-n zorii zilei.

David, împotriva obiceiurilor sale, nici nu se sinchisea ce-i făceau oamenii. Şedea greoi pe un hat, cu coatele pe genunchi, sfredelind din ochi întunerecul, care îndolia toată împrejurimea. Dorul de-acasă i se furişa în inimă pe nesimţite. Începu să-şi amintească amănunte din viaţa lui tihnită de odinioară. Şi fiecare amintire îi aprindea mai mult sufletul. Viaţa aceea i se părea acuma atît de dulce, o rîvnea cu atîta patimă, încît toată fiinţa şi-o simţea îndurerată. Se plimba cu gîndurile prin Năsăud, îmbrăţişa pe toţi oamenii care treceau podul Vicarului, zîmbea la dînşii cu o dragoste frăţească. Chiar şi ovreii, pe care nu-i putuse suferi niciodată, acuma îi apăreau drăguţi, fiindcă erau de-acasă. Dar Elvira, cu surîsul ei supus, cu ochii ei calzi, îngăduitori, veşnic blîndă, silitoare! Dar Titi, cu graiul lui drăgălaş, cu gingăşiile lui fermecătoare!

Cîte-o înjurătură ungurească îi întrerupea din cînd în cînd reveria, îi aducea aminte cît e de departe de dorurile ce-l frămîntă pe dînsul. Sau cîte-un răbufnit de tîrnăcop, sinistru, parc-ar fi săpat la morminte.

Se mira cum nu şi-a dat seama atîta vreme în ce vălmăşag mohorît trăieşte. Sînge, moarte, schije de obuze, sîsîit de gloanţe, troznete, explozii, murdărie, sudoare... ce viaţă! Şi el a trăit-o doi ani încheiaţi, fără să se gîndească o clipă la viaţa cealaltă, cea adevărată, fără s-o dorească măcar!

Şi apoi, în clipele următoare, îi părea rău că nu i-a fost dat să rămînă pînă la sfîrşit aşa cum începuse. Nepăsarea, răceala, nesimţirea aceea erau atît de mulţumitoare! Cum şi de unde le-a luat? Şi mai ales cum şi de ce le-a pierdut? Nici acuma nu-şi dădea bine seama, sau nu voia. O vorbă ca oricare alta, fără să se fi silit barem a-i pătrunde înţelesul bine, a fost în stare să-l facă să uite tot şi toate doi ani de zile. Şi acuma, o simţire nedesluşită, trezită în sufletul lui deodată, nechemată, oropsită chiar, şi împotriva căreia s-a zbătut din răsputeri, îi turbură sufletul, îi chinuieşte şi în acelaşi timp îi îndulceşte viaţa. Zadarnic se mai trudeşte să aleagă, să hotărască. Acuma degeaba ar încerca să mai repete cuvîntul „datorie". Simte că a devenit o vorbă goală, fără puterea de a-l mai supune orbeşte, dar totuşi destul de puternică încă pentru a-l împiedeca să i se împotrivească. Sufletul lui înfierbîntat, torturat de-o dragoste fără margini, nu găseşte în mintea lui un sprijin de ajuns de solid care să-i dezlege mîinile şi să-i împace temerile.

Zorile coborau din cer gingaşe, mîntuind lumea de încălecarea întunerecului. Încetul cu încetul, împrejurimile se dezveliră. O geană de soare se ivi după un deal îndepărtat, poleind uşor pămînturile îmbrumate.

David nu se mai sătura privind acuma locurile acestea. Parcă în viaţa lui n-ar fi văzut o privelişte mai frumoasă. Poate numai hotarele Năsăudului, cu

pămînturile lui, cu porumbiştile, livezile şi zăvoiul lui l-ar fi bucurat într-atîta. Toate-i păreau ca-n poveşti, şi-i erau atît de dragi, încît îi venea să le îmbrăţişeze. Coasta gălbuie ce se cobora lin pînă înspre un sat necăjit, ascuns pe malurile unei gîrle, şoseaua ce se ţinea mereu de pulpana gîrlei, şi pădurea mohorîtă, ce urca repede dincolo, cît vedeai cu ochii.

„De ce m-oi fi bucurînd aşa ca un nerod? îşi zise mirîndu-se singur. Parcă n-aş mai fi văzut destule rîpe şi sate şi"... Dar apoi îndată se răzgîndi: „Iată-mă iar în Ardeal", şi, gîndindu-se, simţea cum i se umflă inima şi mai tare, cum priveliştea se înfrumuseţează parcă şi mai mult.

În clipa cînd soarele de-abia răsărit se ascunse iarăşi în pînzişul posomorît de nouri ce închidea văzduhul, din spate porni brusc un bubuit înăbuşit, greu, urmat de un vîjîit care se îndepărta cu iuţeala fulgerului. David tresări, speriat.

„Uite cum îmi bate inima! îşi zise zîmbind. Parc-ar fi primul bubuit de tun, acum doi ani... E de-al nostru!" adăogă apoi, căutînd să ghicească direcţia obuzului.

Dar nu văzu nimic şi se necăji puţin.

Bubuiturile se înteţiră apoi, topindu-se într-o uruială profundă şi ameninţătoare. La bubuiturile pe care dînsul le cunoştea bine după sunet răspunseră curînd altele, surde, scurte, răguşite.

„Au început şi de acolo"...

La dreapta şi la stînga, de departe, auziră mai pe urmă focuri dese de puşcă şi tăcăitul mitralierelor. Îl dureau ochii uitîndu-se, cercetînd, doar-doar va descoperi ceva. Dar zgomotul continuă ceasuri întregi, cînd mai viu, cînd mai domolit, fără să vază nimic.

— Unde-s? Unde-s? murmură David mereu, cu inima strînsă şi cu broboane de sudori fierbinţi pe frunte.

De-abia spre amiazi zări dincolo de satul din vale un uriaş vierme verzui tîrîndu-se pe şosea, deasupra căruia se îngrămădi îndată o ploaie de nouraşi albi de şrapnele. Aceasta însă n-a ţinut mai mult de două-trei minute. Viermele dispăru grabnic în pădure.

— Sunt ei! şopti David încremenit. De-acu începe...

Văzu apoi obuzele dese răbufnind printre copaci, în locul unde coloana a intrat în desiş. Pe urmă tunurile tăcură puţin. În sfîrşit, cînd prin pădure s-au zărit oameni şi căruţe, focul a reînceput, şi nici n-a mai încetat pînă seara tîrziu. În faţa tranşeelor lui, sau măcar prin apropiere, nu se arătase însă nimic. Mitraliera lui nici nu deschisese gura toată ziua. Soldaţii şedeau pitiţi în şanţuri, spuneau glume grosolane, numărau bubuiturile şi păduchii, sau scriau acasă cărţi postale, pe genunchi, gînditori. Apoi, cu cît întunerecul se îngroşă, cu atît zgomotele luptei se potoliră, pînă ce nu se mai auziră decît focuri de armă singuratice, speriate, ca ultimele spasmuri ale unui muribund.

O curiozitate arzătoare îl rodea pe David acuma. „Ce s-o fi întîmplat? Unde s-au bătut? S-a sfîrşit oare? Şi... care au biruit?"

Îi tremura inima.

12.

Într-o casă de cîmp din dosul frontului se improvizase o popotă, unde ofiţerii veneau pe rînd de pe linie, mîncau la repezeală şi se întorceau în tranşee.

David se aşezase la o masă, alături de un căpitan necunoscut. Mîncau amîndoi fără să schimbe o vorbă. Dar David nu se putu stăpîni pînă nu întrebă, cu ochii mari, aprinşi:

— Unde s-au luptat?

— La flancuri, camarade... I-am respins sîngeros.

David tresări. Totuşi mai întrebă:

— D-ta ai fost în foc?

— Fireşte... Batalionul meu a susţinut presiunea cea mai mare... Grea luptă, dragul meu! Pînă la baionetă... Am avut şi noi pierderi serioase, dar duşmanul a fost zdrobit de tot. Numai de bietul Oprişor îmi pare rău...

David se repezi ca un nebun la căpitan:

— Emil Oprişor e în batalionul d-tale?... Ce-i cu el?... Ce-a făcut?

— A căzut în mîna inamicului împreună cu două plutoane. Era flancgardă. A fost înconjurat brusc şi n-a avut încotro, a trebuit să se predea... Mare pierdere, spun drept! Mai bine pierdeam o companie întreagă decît să-l fi pierdut pe dînsul. Ofiţer excelent, veşnic vesel, îndrăzneţ, inteligent... Păcat de el!

Căpitanul plecă îndată cu şapca pe ceafă, cu o ţigară de foi între dinţi, bombănind mulţumit şi sătul.

David rămase zăpăcit. Păţania lui Oprişor îl puse pe gînduri. Uite omul cu noroc. Aici e regretat, dincolo trebuie să fie felicitat. Ce nu face soarta cînd vrea!... Îl invidia parc-ar fi cîştigat la loterie.

Tocmai cînd se sculă să plece, intră un locotenent care, recunoscîndu-l, îl apostrofă:

— Ştii?... Candale a murit.

— Nu se poate!

— A murit. Un glonte i-a găurit fruntea. Moarte instantanee. Dar s-a luptat admirabil. Îmbărbăta

soldații, glumea, n-avea astîmpăr, în sfîrșit, superb... Tot regimentul îl regretă. Și mai cu seamă ofițerii, care își reproșează pentru că îl bănuiseră că nu va lupta împotriva românilor. Ce vrei? Probabil că tot așa ești bănuit și d-ta. Situația d-voastră e foarte delicată, evident, o înțelegem cu toții, de aceea și bănuielile sunt oarecum îndreptățite, nu?

David ieși repede, fără să răspundă ceva. Era furios și revoltat, și mergînd pe șosea, înspre poziția lui, dădea din mîini și bombănea ca un apucat.

Nedreptatea soartei îl scosese din fire.

— Va să zică, Oprișor vrea și e hotărît să lupte, dar scapă teafăr și e privit bine aici, precum va fi bine primit dincolo. În schimb, Candale, care și-ar fi tăiat mai bine mîna decît să tragă un singur foc, moare de glontele frățesc... Bine, dar nedreptatea aceasta e îngrozitoare! E înspăimîntătoare! Atunci ce mă fac eu?... Ce mi-e scris mie?

13.

Soldații săpau mereu la tranșee, le mai dregeau, le înfrumusețau. Rețeaua de sîrmă ghimpată, în licărirea albă a cîtorva stele, părea uneori o panglică de flori de gheață. Cîte-o împușcătură, ca un hămăit de cîine răgușit, se auzea ici-colo, iar în răstimpuri se înălțau în văzduh rachete orbitoare, care se spărgeau deasupra satului din vale, îl luminau vreo două minute și apoi piereau, lăsînd în urmă un întunerec des ca zăbranicul.

David s-a trîntit jos, înfășurat într-o foaie de cort, și-a pus sub cap o raniță și a adormit. Ce să-și mai chinuiască creierii cu gînduri cînd soarta e atît

de vicleană? Îi părea rău că s-a frămîntat degeaba atîtea nopți și zile. De-acuma nu se mai sinchisea. Ce-o fi, să se întîmple!

Se trezi în bubuit de tunuri. Întunerecul nu se limpezise încă. Se uită la ceas: de-abia trei după miezul nopții.

— Devreme ați mai început-o, arde--v-ar focul! mormăi dînsul întinzîndu-și lenea în oase.

Ascultă un răstimp vîjîiturile obuzelor. Cunoștea prea bine glasul tunurilor și înțelese îndată că ceea ce se petrece acuma nu-l privește. Se măsurau artileriile. Încet-încet, somnul îl birui iar.

Cînd se trezi a doua oară, trozneau și puștile. Rar, nesigur, parcă și ele de-abia s-ar fi deșteptat din somn. Era ziuă, dar soarele nu se vedea din niște nouri negri furioși, ce se frămîntau și amenințau. În creștetul cerului vînăt, însă, cîteva raze luminoase prevesteau o zi de toamnă frumoasă.

„Ce-i atîta somn pe mine?" se întrebă David, cotorosindu-se repede din culcuș și ridicîndu-se ca să vază ce se petrece prinprejur.

Se simțea acuma ușurat și dornic de muncă. De cînd nu mai simțise el liniștea aceasta rece, hotărîtă, biruitoare! Singur se mira și se bucura. Parcă somnul i-ar fi luat cu mîna toate îngrijorările și șovăirile.

„Să-ți faci datoria, asta-i!" își zise cu un zîmbet amar. Numai datoria îți dă liniștea și puterea sufletească ce-ți trebuiesc în viață.

I se ivi în minte repede întrebarea: „Care datorie?" dar avu puterea s-o înlăture. „Orice datorie e sfîntă", mormăi dînsul. În suflet i se zbătea o încleștare dureroasă, era mișcat, și în ochi avea lacrimi. Își înăbuși inima scrîșnind: „Soarta e afurisită. Soarta e crîncenă. Dar ce poți face împotriva soartei?"

Stătea în dosul mitralierei, în picioare, într-o groapă, aşa încît jumătate corpul îi rămînea afară. Se uită înainte spre sat, pe coasta pleşuvă. La marginea satului, în vale, descoperi deodată o linie lungă de puncte mişcătoare.

— Românii! bîlbîi dînsul, şi inima îi bătea să-i spargă pieptul.

Servanţii mitralierei din faţa lui se uitau la dînsul nerăbdători, îngrijoraţi, aşteptînd ordinul. El însă rămase nemişcat, cu ochii pironiţi la linia ceea care începu curînd să se apropie, legănîndu-se, strîngîndu-se şi lărgindu-se ca o armonică. În aceeaşi clipă, din tranşee porni o răpăială speriată. Puştile trozneau grăbite, iar zgomotul lor se îmbina într-o chelălăială asurzitoare.

Linia venea mereu mai aproape, cu băgare de seamă, cu popasuri, cu sărituri. Era acum numai la vreo şapte sute de metri.

David privea mereu, fascinat: i-a văzut bine cu binoclul. Aveau uniforme verzui, ca şi ale lor, şi pe gulere, nişte semne verzi închise. Erau mărunţi, sprinteni, uscaţi la faţă, osoşi, harnici, şi ochii lor luceau atît de tare, încît i se părea că lucirea ajunge pînă la dînsul şi-l arde ca o înţepătură de ac. Deosebi şi un ofiţer cu o barbă mare stufoasă, cafenie-închisă, care tremura şi se răsfira spre umere cînd alerga. Gloanţe subţiri, tăioase bîzîiau împrejurul lui tot mai des, parcă l-ar fi căutat tocmai pe el.

„Ar fi mai bine", se gîndi David, fără să-şi poată dezlipi ochii de la şirul de soldaţi de pe coastă.

Deodată văzu o mişcare uşoară, ca şi cînd nişte alergători îşi fac vînt, şi auzi lămurit un glas ascuţit răcnind:

— Înainte, băieţi!

Mai văzu cum sar toţi în picioare, fripţi parcă, şi cum pornesc încoace. Desluşi chiar zăngănitul armelor şi al bidoanelor. În clipa următoare, însă, privirea lui se întoarse la servanţii mitralierei. Ochii disperaţi ai oamenilor lui îl spăimîntară. Se simţi întocmai ca şi cînd l-ar fi prins cu mîna într-un buzunar străin. Deschise gura, parc-ar fi voit să se apere, dar buzele lui rostiră maşinal, ca şi altădată în momentele de primejdie:

— *Langsam!*

Şi mitraliera începu să latre brusc, ca un cîine slobozit din lanţ. Valul ce se ridicase se trînti iarăşi la pămînt. Cîţiva se rostogoliră înapoi, zvîrcolindu-se sau încremeniţi. Lui David i se păru că aude gemete şi înjurături. Maşina urla mereu, neobosită, răguşită doar puţin, setoasă de sînge. Niciodată parcă nu făcuse un zgomot atîta de înfricoşător. Lui cel puţin îi spinteca inima zgomotul pe care altădată aproape nici nu-l lua în seamă. Gloanţele ţiuiau, izbeau pămîntul furioase, sfîrăiau ca o vijelie printre cei din vale.

— *Langsam*! repetă David cu sufletul zdrobit, cu un gest rugător.

Simţea trebuinţa să oprească vijelia aceasta, şi totuşi, n-avea puterea să rostească nici o poruncă.

După un răstimp, mitraliera îşi rări tăcăitul singură, ca şi cînd s-ar fi obosit.

Mai trecu o vreme, şi cei din vale dădură iar să se scoale, să plece înainte.

Acuma însă servanţii nici nu mai aşteptară cuvîntul lui David, ci deschiseră repede un foc de seceră, care sili pe cei porniţi să se oprească.

Soarele ieşise dintre nouri, se înălţase sus, şi privea aprins la încăierarea oamenilor. Văzduhul clocotea de trosnetele puştilor şi ale tunurilor.

Pe urmă trecu de amiazi. Mitraliera lătra mereu, singură, ca o cățea otrăvită, iar linia ostașilor din vale nu se mai putea apropia. Cea mai mică mișcare se sfărîma în năvala de gloanțe cari măturau toată coasta.

David stătea mereu nemișcat, cu ochii mereu înainte, cu creierul absolut, gol. Nici un gînd, nici o dorință nu mai avea. Numai ochii nu-i putea lua de la șirul cela verzui de oameni cari se zvîrcoleau nerăbdători, chinuiți. Nu mai știa ce se petrece nici în dreapta, nici în stînga; nici nu se mai putea gîndi la asemenea lucruri. Îi erau dragi gloanțele ce veneau din vale și-i șuierau la urechi, cari nu voiau să-l atingă, cari parcă-i vorbeau, plîngeau, îl dojeneau.

„Parcă pe mine mă caută, parc-ar ști că și eu sunt“... își zise David de cîteva ori fără a-și sfîrși gîndul.

Îl cuprinse dorința mare de-a fi izbit de un glonte din vale. Își închipuia că lovitura aceea va fi mîngăierea sufletului său rebegit. Gloanțele însă sîsîiau cînd furioase, cînd vesele, și nu-l atingeau.

Gura-i era uscată. Îl chinuia o sete grozavă. Dorea să știe cîte ceasuri sunt, își dădea seama că are în buzunar un ceasornic de precizie, și totuși i se părea că n-are sau simțea o frică atît de cumplită de ceas, ca și cînd ar fi fost vorba de ceasul morții.

„Trebuie să fie vreo patru ceasuri de cînd s-au oprit pe loc... de cînd i-a oprit asta, se gîndi dînsul, adăogînd numaidecît cu o disperare istovitoare: Cîte ceasuri să fie, Doamne, cîte?“

Îi era cald, parc-ar fi stat într-un cuptor. Hainele îl ardeau. Apoi deodată, fără să-și dea seama, scoase scrisoarea Elvirei și începu s-o citească, liniștit, nepăsător de ceea ce se întîmpla în jurul lui. Cetea și

zîmbea şi nu mai auzea nici hămăitul mitralierei, nici ropotul puştilor, nici bubuitul tunurilor. Se simţea acuma bine, mulţumit şi fericit.

Cine ştie cîtă vreme o mai fi trecut?! David parcă era pe altă lume. Nici nu pricepu nimic cînd se pomeni brusc cu o mînă zdravănă încleştîndu-i-se după ceafă şi cînd auzi, aproape, un glas sălbatec:

— Pune mîna pe el, plutoniere!

Sări drept în picioare, vru să se zvîrcolească, îi trecu prin minte ca o străfulgerare să pună mîna pe revolver, cînd zări în faţa lui pe ofiţerul cela bărbos, cu ochii însîngeraţi, fără chipiu, cu stropi mari de sudoare pe o chelie lucitoare, ţipînd răguşit, apropiindu-se în goana mare. Mitraliera amuţise. Vreo doi servanţi zăceau cu creierii împrăştiaţi, iar ochitorul stătea cu mîinile în sus, cu faţa îngrozită, în vreme ce un soldat mărunt şi negricios îi lua armele.

„S-a sfîrşit... Bine că s-a sfîrşit! se gîndi David, strîngînd cu înfrigurare în palma stîngă scrisoarea Elvirei. Se vede că ne-au înconjurat prin flanc... Ce-mi pasă? Bine că se sfîrşeşte!"

David se uită la ofiţerul cu barbă, lung, duios. Ar fi vrut să zică o vorbă, dar simţea că nu mai are glas. Se minună cînd totuşi îşi auzi vocea:

— Datoria...

Dar în clipa aceea ofiţerul bărbos întinsese revolverul asupra lui David şi i-l descărcă în piept, răcnind:

— Pune mîna pe el, plutoniere!

David simţi o lovitură în coaste şi apoi îndată o arsură ascuţită. Se clătină pe picioare. După ceafă încleştarea mîinii încetă şi el căzu pe ţeava fierbinte a mitralierei, îmbrăţişînd-o ca pe o ibovnică. Nu-l durea însă nimic. Capul îi atîrna greu alături. Pe buze

îi mai plutea zîmbetul obosit cu care întîmpinase pe ofițerul cu barbă. Pleoapele îi erau ca plumbul, și totuși nu le putea închide. Își dădea seama că moare și se bucura. De acuma s-a sfîrșit orice datorie, s-a sfîrșit tot. Simțea ușurarea cea mare și ar fi vrut numai să mai aibă puterea să strige cu glas tare că s-a isprăvit datoria. Se sforță să se ridice și nu putu. Din gît însă îi izbucni un geamăt surd:

— Frate... român...

Plutonierul îi auzi vorbele și se întoarse sălbatec.

— Ne omorîși cinci ceasuri cu mitraliera, și acuma mai zici că ești frate?... Grijania și anafura ta de cîine!

Cu patul puștii, cu amîndouă mîinile, îl trăzni peste cap. Osul pîrîi, țeasta se turti, iar creierii amestecați cu sînge se scurseră pe țeava mașinii.

În șanțurile dimprejur încăierarea era în toi. Se sfîșia om pe om, sîngele țîșnea din răni pătimașe, iar loviturile cădeau vajnice, ucigătoare.

Îndată amuți și ultima mitralieră, vînătorii din vale năvăliră ca vijelia, trecură prin sîrmele ghimpate, se repeziră în tranșee, strigînd năpraznic, de răsunară toate văile:

— Urraaa!

Cîțiva soldați se năpustiră la mitralieră, descleștară trupul lui David și-l aruncară la o parte, ca o zdreanță netrebnică. Mitraliera fu dusă înapoi așa cum era, cu țeava mînjită de creierii însîngerați, și cei ce o duceau aveau o fericire mare în ochi, glumeau și chiuiau în mijlocul vuietului, ce nu se mai potolea.

Cadavrul se rostogolise și rămăsese cu fața în sus, cu mîinile răşchirate, ca un răstignit. Figura zdrobită parcă mai avea un zîmbet amar, iar ochii holbați priveau spre cer mirați, întrebători și totuși

mulțumiți. În mîna stîngă scrisoarea mototolită era muiată de sînge.

Lupta trecu înainte. David Pop era singur. Pămîntul scormonit de ghiulele parcă se potrivea să-i facă culcuș bun, iar soarele milos îl săruta pe ochii mari, minunați, pe obrajii însîngerați, pe gura strîmbă, pe toată fața scofîlcită. Și zîmbetul mortului răspundea și acuma parcă mai umilit, mai necăjit: „Frate... român“...

CÎNTECUL LEBEDEI

Am iubit-o...

Era micuţă, şi albă, şi gingaşă, şi blîndă... Buzele ei zîmbeau mereu, mereu, dar zîmbetul îi părea adumbrit de o melancolie stranie, care-i lăcrima veşnic în ochii albaştri, gînditori. Şapte ani n-am observat tristeţea sufletului ei! N-am vrut, sau n-am putut? Nu ştiu... Cînd am descoperit-o, însă, era prea tîrziu. Pînă atunci parcă umblasem cu ochii închişi, orbiţi sau îmbătaţi de fericire... Fericire! Fericire! Cumplită e uneori îmbrăţişarea fericirii!

Era tăcută şi plăpîndă ca o floare sfioasă, pripăşită într-un pămînt străin. Asculta cu ochii mari, miraţi, şi parcă nici nu înţelegea potopul vorbelor mele de iubire veşnic nerăbdătoare, veşnic lacomă, veşnic aceeaşi. Îmi era însă mai dragă aşa. Uluirea şi nepriceperea îi dădeau o înfăţişare de naivitate feciorelnică şi o nevinovăţie care-mi tulburau neîncetat sufletul şi simţurile. Trecuseră ani de cînd era nevasta mea, şi mereu apărea ca o fetiţă nedumerită, mereu avea farmecul noutăţii. Mă simţeam bărbatul cel mai

iubitor din lume și cel mai fericit, fiindcă toată ființa mea n-o mai rîvnea decît pe Anișoara...

De ce n-a rostit gura ei măcar o șoaptă de dragoste niciodată? În șapte ani de zile, nici o singură dată!... Ca și cînd i-ar fi fost frică sau rușine... Primea, sau poate suferea, sărutările mele, se cutremura uneori subt năvala lor furtunoasă, dar niciodată nu și-a pierdut cumpătul, nici o tresărire de patimă nu i-a înfiorat bătăile inimii... Niciodată! Și pînă azi eu totuși n-am băgat de seamă!... Atît de mult am iubit-o, atît de mult mă îngîmfase fericirea!

Am întîlnit-o întîia oară într-o zi de primăvară, într-o căsuță albă, veselă, modestă... Îmi amintesc lămurit toate amănuntele. Era îmbrăcată cu o rochiță ca cerul, presărată cu floricele mărunte vinete-închise. Avea un trandafir alb în piept și altul în părul de aur, răzvrătit în cîrlionți zburdalnici. Ședea pe o canapea veche, cam hodorogită, și razele soarelui, dînd buzna pe fereastra mică, prin perdele scrobite de dantelă ieftină, o căutau parcă înadins pe ea, i se încurcau prin păr, îi îmbujorau obrajii bucălați, îi sărutau buzele întredeschise într-un surîs zglobiu, trandafiriu, în care nu se zărea nici urmă de melancolie...

N-am schimbat cu ea nici o vorbă, dar inima toată mi s-a umplut cu chipul ei. O priveam doar pe furiș, înfricoșat poate de frumusețea ei, de zîmbetul ei, și pizmuiam grozav razele care o mîngăiau în dragă voie și a căror mîngăiere ea o sorbea ca o alintare de dragoste.

A doua zi am și cerut-o de nevastă...

Părinții ei au fost încîntați. Vai de mine, cîtă cinste, cît noroc! Erau doar oameni nevoiași, fata n-avea un ban zestre, pe cînd eu... Mi-au dat-o. Cum să nu mi-o dea? O, ce fericită va fi Anișoara cînd va afla!

De-abia pe urmă i-am spus şi ei că o iubesc şi că o vreau de soţie. Pe urmă, adică după ce mă asigurasem de un sprijin puternic. Altminteri, n-aş fi îndrăznit să mă apropiu. O iubeam prea mult... atît de mult! Glasul meu nici n-a mirat-o, nici n-a spăimîntat-o. A ridicat ochii spre mine, foarte încet, şi mi-a răspuns scurt, incolor:

—Da.

N-am mai avut puterea să mă stăpînesc. Într-o izbucnire de fericire, am îmbrăţişat-o nebuneşte. Şi n-am băgat de seamă că glasul i-a tremurat şi că în ochi îi pîlpîia şi acuma o durere înlăcrimată, care ar fi trebuit să mă neliniştească puţin... N-am fost în stare să văd nimica. Iubirea îmi înfăşurase toată fiinţa cu un văl de mulţumire, prin care nu mai străbătea nici una din bănuielile mărunte ce amăresc viaţa îndrăgostiţilor...

Şi din clipa aceea am trăit ca într-un vis. Deseori mă miram cum de am putut trăi înainte s-o fi cunoscut pe ea. În orice caz, îmi ziceam că ceea ce a fost pînă atunci n-a fost viaţă adevărată. Numai de atunci a început viaţa mea. Ea este viaţa mea. Ea... ea... Şi-mi închipuiam că în minutul cînd aş pierde-o, m-aş prăbuşi ca o ruină sfărîmată de uragan...

Am iubit-o atît de mult, că nici prin gînd nu mi-a trecut vreodată să mă întreb cît mă iubeşte ea pe mine sau dacă nu mă urăşte... De vreme ce eu o adoram, am crezut că şi ea trebuie să mă iubească. Asta e deseori iluzia amanţilor îmbătaţi de iubirea lor... Ce greşeală gravă! Încrederea nu se potriveşte cu iubirea. Încrederea te face egoist, îţi înăspreşte inima, îţi turbură vederea. Iubirea adevărată însă se cuvine să fie sfioasă, umilă şi fricoasă. Orice atingere o doare, orice privire o cutremură, o aruncă în zvîrcolirile

geloziei. Şi numai gelozia te fereşte de orbirea neroadă, de încrederea înşelătoare. Gelozia îţi pune mereu întrebări, îţi cere mereu răspunsuri... Gelozia e iubirea.

Iubirea încrezută poate că nici nu e iubire?... Sau poate că e mai mult decît iubirea? Da, probabil că e mai mult. Cel puţin uneori... Gelozia, la urma urmelor, face comerţ din iubire, punînd veşnic condiţii: numai pe mine să mă iubeşti, la altul să nu rîvneşti... Iubirea mea însă a fost necondiţionată. Am iubit-o pentru că am iubit-o, nu pentru că m-a iubit ea sau în speranţa că mă va iubi...

Caut explicaţii, îmi dau seama. Poate chiar scuze... De aceea mă frămînt... Cu toate că iubirea, oricît de mare, nu poate fi o vină şi nici o părere de rău...

Eram mîndru că o iubeam. Îmi plăcea cînd, pe stradă, sau la teatru, toată lumea întorcea capul, cînd surprindeam privirile pofticioase în ochii bărbaţilor şi invidia în privirile femeilor. Pe faţa mea trebuie să fi stăpînit trufia şi sfidarea. Îmi venea să strig tuturor: e numai a mea!... Căci într-adevăr numai a mea era. Păşea blîndă şi indiferentă alături de mine, parcă nici n-ar fi băgat de seamă că oamenii se închină în faţa ei.

Numai o dată s-a dezminţit în şapte ani, o singură dată... Luasem masa la un restaurant. Ea stătea gînditoare, ca totdeauna, şi puţin îmbujorată. Era parcă mai frumoasă, sau mi se părea mie? Îi vorbeam, în şoapte... Îi vorbeam, fireşte, de iubire, mereu de iubire, în cuvinte înflăcărate... Şi atunci, i-am destăinuit întîia oară că sufletul meu nu mai e însetat decît de o dorinţă. După ce sorbisem din dragostea ei, îmi trebuia acuma un copil care să-mi perpetueze iubirea,

care s-o înlănţuiască de mine pentru totdeauna... Mi s-a părut că tresare cînd mi-a înţeles dorinţa. Totuşi, nici nu s-a uitat la mine. Ochii ei au rămas aţintiţi în gol, întrebători, stranii...

Tocmai în momentele acelea uşa s-a deschis zgomotos, şi în sală a intrat un grup de tineri ţanţoşi, spilcuiţi, gălăgioşi, printre care şi doi ofiţeri. Anişoara a întors privirea, poate fără să vrea, spre intrare. Un locotenent — înăltişor, subţire, cu părul negru lins, cu un profil uscat, mi-l amintesc foarte bine — s-a oprit brusc, cu ochii la masa noastră. O clipire a stat aşa, pe urmă s-a amestecat printre ceilalţi, dar cu coada ochiului mereu la Anişoara, ca şi cînd l-ar fi fermecat. Nu m-ar fi izbit zăpăceala ofiţerului; eram doar obişnuit şi chiar măgulit ca bărbaţii să-şi alinte privirile în frumuseţea soţiei mele. Anişoara însă s-a schimbat deodată la faţă, parc-ar fi lovit-o un trăznet din senin. S-a sculat drept în picioare, m-a apucat de mînă şi mi-a şoptit nervoasă şi poruncitoare ca niciodată:

— Vino... Să plecăm... Nu mai pot...

Şi, cum eu am rămas cam nedumerit, s-a răstit aproape la mine:

— Nu-nţelegi? Trebuie să plecăm, altfel...

M-am supus fără altă explicaţie. Era întîia oară cînd îmi cerea şi ea ceva. Nici pe urmă n-am necăjit-o. Mă sîcîia puţin întîmplarea, mă rodea curiozitatea, dar n-am stăruit pentru lămuriri. Mi le-am închipuit singur, zicîndu-mi că-n privirea ofiţerului a fost vreo îndărătnicie care a supărat-o sau a plictisit-o şi poate ar fi scos-o din fire dacă am mai fi stat...

A doua zi, însă, un prieten, care fusese în aceeaşi sală, şi la altă masă, m-a întrebat, zîmbind cu înţeles:

— Ei... v-aţi împăcat?

Observase gestul Anişoarei şi s-a crezut dator să mi-l explice: locotenentul a iubit-o înainte de a se mărita cu mine, o mai iubeşte şi astăzi...

Am rîs cu poftă. Auzi! Un biet locotenent, care a iubit-o şi o mai iubeşte! Ridicol! Atunci cînd o iubesc eu, îşi permite s-o iubească şi el!

Rîsul meu i s-o fi părut neînţeles, căci a adăogat mai serios:

— Dar şi ea l-a iubit... Mult... Foarte mult...

Am rîs mai tare. Ca un zevzec. Eram încredinţat că omul umblă să mă facă gelos. Şi mă simţeam atît de sigur! De-abia azi văd ce neroadă e siguranţa în iubire!

Totuşi, seara am întrebat pe Anişoara, mai mult în glumă şi poate chiar puţin ironic:

— Adevărat că ai iubit un locotenent?

Mi-a răspuns, privindu-mă drept în ochi, fără şovăire, poate chiar cu îndrăzneală, ca şi cînd ar fi aşteptat de mult întrebarea mea:

— Da!

Simt şi astăzi cum m-a săgetat acel „da" prin inimă. Dar numai o clipă. Mi se păruse o sfidare, un ghimpe care cearcă să se înfigă în inima fericirii mele... L-am smuls repede ghimpele, cu o sforţare hotărîtă. Adică ce-mi pasă mie acuma dacă l-a iubit atunci? Trecutul nu mă interesează. Prezentul e al meu, şi viitorul. În iubire numai prezentul are însemnătate. Cel ce scormoneşte trecutul nu iubeşte cu adevărat.

Peste un ceas nu mai era nici o urmă din acel „da" supărător. În schimb, fără să-mi dau seama, am început să doresc cu mai multă îndîrjire:

— Un copil!... Un copil, Anişoară!

Îi repetam necontenit cuvîntul acesta, ca un papagal plictisitor. În cele din urmă, parcă nici nu-l

mai auzea. Îmi răspundea doar cu surîsul ei straniu, în care puteam citi și încurajare, și nedumerire, și milă, și dispreț, și plăcere, și scîrbă...

Au trecut luni și ani, și dorința mea a rămas moartă, o sărmană și zadarnică bătaie de buze, o boare rece fără urme. Cu toate acestea, nu desperam. Printr-o voință încordată, izbutisem mereu în viață. De ce n-aș izbuti și aici?

O iubeam pe Anișoara acuma cu atît mai tare cu cît dorința mea flutura mai deșartă. Începui să-mi închipuiesc nerozii. Îmi ziceam că trebuie să fie la mijloc vreo încăpățînare de-a ei copilărească. Poate i-e teamă că aș iubi-o mai puțin, că mi-aș împărți dragostea în două, între ea și copil. Căutam să-i dovedesc cît se înșală și o copleșeam cu mai multe mărturisiri. Poate că exageram. De aceea nu mă supăram cînd, uneori, în ultimul timp mai des, îmi spunea verde că mărturisirile mele o cam enervează. Mă simțeam vinovat și-i ceream iertare.

Și ea tăcea mereu... Era în stare să stea zile întregi cu mine fără a scoate o vorbă. Cu ochii în gol, pierdută, cu gîndul cine știe unde, sau poate fără nici o frămîntare în creieri, se oploșea într-un colț de canapea și tăcea. Cred că, dacă n-aș fi stîrnit-o eu, ea n-ar fi deschis gura niciodată. Da, da!... Acuma sînt chiar sigur că nu mi-a adresat cuvîntul niciodată. În șapte ani de zile niciodată n-a avut nimica să-mi spună! Niciodată!... Cumplit! Eu, care, cînd n-am cu cine palavragi, sînt în stare să vorbesc singur, numai să nu tac, îmi închipuiesc că tăcerea e cea mai grea tortură în lume. Tăcerea e dureroasă ca o rană și neagră ca moartea. Și ea a tăcut mereu!

Apoi într-o seară, cînd am venit acasă, am găsit-o în pat, cu fața palidă și asudată, cu ochii aprinși și

speriați. Părea pe moarte... M-a cuprins o spaimă grozavă. Am mîngăiat-o, am acoperit-o cu sărutări și cu întrebări. O lăsasem doar sănătoasă dimineața, iar acuma... În loc de răspuns, a închis ochii, obosită sau poate plictisită.

Dar suferea... Încerca să-și înăbușe suspinele și nu mai izbutea... Îmi frîngeam mîinile de grije și de compătimire. Cel puțin de mi-ar fi spus ce o doare, ce-a pățit, cum s-o ajut... Tăcea ca totdeauna sau răspundea cu ochii strînși și vorbe reci: „Nimica, trece, lasă, destul"... Și-mi făcea mereu semn s-o las în pace, că-i trebuie liniște, numai liniște...

Îmi fierbeau creierii. Nu mai puteam sta nepăsător, martor indiferent al chinurilor ei. Era doar vorba de iubirea mea, de viața mea, de speranța mea...

— Să vie un doctor! Imediat un doctor!... Un doctor!... Doctor!...

Țipam ca un nebun, îngrozit de suferințele ei din ce în ce mai istovitoare. Și atunci ea, cu o sforțare crîncenă, s-a ridicat în așternut, s-a uitat lung la mine, nu mai avea spaima de adineaori în ochi, și mi-a zis rece, rar, ca și cînd ar fi vorbit cu un dușman:

— Dacă chemi doctorul, să știi că... mă omor!

Parcă mi-ar fi lunecat o șopîrlă în sîn. Ce-i asta? Ce înseamnă asta? Să mă revolt, sau s-o compătimesc?... Nu știam ce să zic și ce să fac. Oare altul în locul meu, care n-ar fi iubit-o atît de mult, ce-ar fi făcut?... Pe urmă am privit-o înfricoșat, ca și cînd n-aș fi crezut-o în toate mințile, și am rămas așa un răstimp, ca un bolovan... Pe urmă am început să simt că orbitele mi s-au muiat de lacrimi, m-am așezat la picioarele ei și am plîns acolo domol, ca un copil bătut pe nedrept.

Toată noaptea am petrecut-o la picioarele ei, plîngînd, în vreme ce ea se silea să adoarmă și nu putea

de dureri, nevoită să geamă din cînd în cînd, spre dimineață tot mai des... Nu mă privea, nu-mi cerea nimic, nu-mi lua în seamă jalea, parcă nici n-aş fi fost acolo... Uneori îşi îndrepta ochii spre mine, dar fără să mă vadă... Sufeream şi nu îndrăzneam să mai deschid gura. Îmi era teamă că glasul meu, oricît de blînd, va omorî-o... Aci ajunsesem în noaptea aceea de lacrimi!

Dimineața, buzele ei au şoptit, peste voința ei:

— Doctorul... doctorul...

Am alergat într-un suflet, l-am tras din pat, l-am adus în cîteva minute... Cînd l-a văzut, s-a liniştit şi mi-a făcut semn să-i las singuri. Am ieşit. Stăteam la uşă ca un cîine credincios, ciulind urechile. Îi auzeam gemătele, acuma mai grele, mai prelungi. Dar vorba nu i-o auzeam... Mi se părea mereu că moare şi mă mustram că n-am rămas lîngă ea, să-i alin durerile măcar în ultimele clipe...

După o veşnicie, a ieşit doctorul. Era galben şi el şi avea broboane de nădușeli pe tîmple.

— A murit? strigai, gîtuit de desperare.

— Încă nu, murmură dînsul, clătinînd din cap.

Şi pe urmă mi-a povestit lucruri nebănuite. Anişoara avea să fie mamă... (O, fericirea mea visată!) Dar se vede că n-a vrut... Sau n-a putut... Cine să mai ştie?... Şi a găsit pe cineva care mi-a ucis nădejdea cea mare. A ucis-o cu precugetare, cu sînge rece şi cu mînă grosolană, şi împreună cu ea mi-a otrăvit şi iubirea, a azvîrlit-o în mormînt!

Doctorul vorbea rar, mişcat puțin şi el, rostind pe nas cuvinte împopoțonate, cari umblau să înfrumusețeze o putreziciune îngrozitoare. Iar eu îl ascultam, pricepînd, şi totuşi nevrînd să pricep, ca un osîndit care-şi aude sfîrşitul şi tot mai caută vreo speranță

în ochii judecătorului, în mişcarea buzelor lui, în înşirarea cuvintelor... în toate nimicurile mici ce întovărăşesc o nenorocire mare. Îl ascultam, şi ochii mei plîngeau, şi sufletul întreg îmi atîrna pe buzele lui cărnoase, crăpate, uscate, care se închideau şi se deschideau într-una, ca o ameninţare gata să te înhaţe.

— Trebuie să moară? îl întrerupsei apoi deodată, oprindu-mi *respiraţia, rugător şi zgîlţăit* de spaimă.

Întreruperea îl făcu să tresară, parcă l-ar fi smuls dintr-un făgaş pe care înainta cu siguranţă. Mă privi cercetător, cîntărind cît de grea poate să fie lovitura ce aş putea-o înfrunta.

— Eşti bărbat... Trebuie să fii tare, bolborosi pe urmă, ridicînd ochii peste capul meu, în tavan. Mai are să trăiască... da, cîteva ceasuri... poate cîteva ceasuri...

Cînd apoi am îngenuncheat iar lîngă patul ei de durere, m-am simţit iarăşi stăpîn pe mine. Nu mai plîngeam; îmi storsesem desperarea din ochi. Să nu-şi citească pe faţa mea osînda.

— Curaj, Anişoaro, şi încredere... Nu-i nimic grav... Nimic... Nimic...

Minţeam cu convingere, mîngăindu-i mîna şi braţul ce zăcea moale şi greu pe aşternutul alb-zăpadă. Se uita la mine cu un surîs de superioritate, care-mi spunea că ea ştie tot, tot, că minciunile mele sînt de prisos... Iar în privirea ei acuma parcă licărea o milă sau ceva ce nu mai văzusem niciodată în şapte ani de zile. Surîsul ei straniu murise.

Părea că nici nu mai suferă. Nu mai ofta şi nu mai gemea. Îşi rotea ochii prin odaie, ca şi cînd şi-ar fi luat rămas bun de la mobile, de la perdele, de la toate lucruşoarele mărunte şi neînsemnate în mijlocul cărora trăise atîţia ani.

— De ce, Anișoaro? De ce? o întrebai, în sfîrșit, cînd privirea ei se opri în ochii mei, cu milă și durere.

Niciodată nu mă mai privise ca acuma. Niciodată!

Pe fereastră năvăli deodată soarele de dimineață, vesel, auriu, ștrengar, îi mîngăie obrajii și se încurcă prin părul ei blond ca o primăvară. Și buzele ei parcă se aprinseră subt sărutarea razelor calde și-n ochii ei răsări o tresărire moale de speranță.

— De ce? De ce? șopteam eu într-una prostește, cu ochii scăldați în lacrimi. Copilul nostru... fericirea noastră... De ce?

Căpșorul ei se odihnea ostenit pe pernele albe, dantelate. Gîtul plin, rotunjor și alb parcă se mai lungise puțin, se mai arcuise, ca gîtul unei lebede albe... O priveam întrebător și așteptam, înfricoșat, un răspuns. Îmi trebuia un răspuns, o supremă lămurire... Era obosită. Oboseala cea mare. Deschise anevoie ochii, în care pîlpăia chemarea morții. Cîtă suferință și cîtă milă cuprindeau acuma ochii ei frumoși!... Mă scrută lung, cu o privire în care gemea durerea și regretul. Apoi ochii se închiseră istoviți, nemaiputînd îndura lumina vieții. Și buzele ei șoptiră nimicitor de duios:

— Nu te-am iubit niciodată...

CUIBUL VISURILOR

Valea se strîmta mereu. Dealurile se apropiau, creşteau, îşi îndreptau şalele înverzite de păduri, clătinîndu-se agale ca nişte uriaşi bătrîni ce înfruntă bătrîneţea. Someşul fugea printre picioarele lor, rostogolindu-se peste bolovanii din cale, mugind parcă l-ar fi alungat o arătare spăimîntătoare.

Trenul sufla din ce în ce mai greu, pîrîia din toate încheieturile, trecea mereu de pe un ţărm pe cellalt, încercînd să-şi uşureze suişul. De uruitul roţilor clocoteau codrii, iar fumul negru, care gîlgîia tot mai furtunos din coşul maşinii, se întindea peste copacii speriaţi, agăţîndu-se prin crengi şi acoperind faţa soarelui, ca un văl de doliu.

Era atît de groasă căldura în vagoane, că storcea brazde de sudori pe obrajii călătorilor care se înghesuiau resemnaţi, schimbînd foarte rar cîte-o vorbă leneşă, uitîndu-se unii la alţii cu ochi istoviţi şi ferindu-se parcă înadins de lumina ce se legăna în ferestrele murdare şi sparte ca de ceva sugrumător... Simţeam cum toropeala dimprejur căuta să mă ispitească, să-mi pipăie

inima şi să-mi înăbuşe bucuria. Acuma însă sufletul meu era în stare să zdrobească orice ameninţări. Atît era de plin de speranţe...

După treizeci de ani de zbuciumări deşarte, mă întorceam acolo de unde pornisem în lume. Căutasem fericirea prin toate colţurile pămîntului şi nicăiri n-o găsisem. Nici în zgomotul oraşelor, nici în iubirea oamenilor şi nici chiar în inima mea. Cu cît o rîvneam mai însetat, cu atît ea se ascundea mai adînc. Şi viaţa mă gonea într-una, mă umilea, îmi reteza aripile... Apoi îndrăzneala m-a părăsit. Ochii mei nu mai priveau înainte; înfricoşaţi de întunerecul nepătruns, se întorceau tot mai des înapoi. Amintirea mă îmbrăţişa înfrigurată, îmi dezvălea clipe care au trăit odinioară, îmbrăcate în vestminte lucitoare, mă ademenea într-o lume uitată, unde viaţa e un vis şi sufletul nu cunoaşte durerea...

Îmbulzit într-un colţ al compartimentului, îmi venea în fiece minut să strig în gura mare că trecem pe pămîntul făgăduinţii. Priveliştile îmi spuneau că ne apropiem, îmi zîmbeau ca unui tovarăş pierdut şi regăsit. Din cînd în cînd, numai cîte-o remuşcare mă mustra c-am întîrziat atîta amar de vreme. Mă feream însă cu blîndeţea unui păcătos care-şi ispăşeşte vina, recunoscînd-o. Şi sufletul îmi tremura în aşteptarea sărutării fericirii.

„Un ceas măcar să retrăiesc farmecul de odinioară o singură clipă!..."

Rîpele, stîncile, copacii, chiar soarele, care-mi dogorea cumplit obrajii, mi se păreau mai frumoase ca aiurea. Mă miram cum puteau sta nepăsători ceilalţi oameni, şi-i compătimeam. Buzele mele şopteau mereu „uite, uite", dar atît de domol, că numai sufletul meu auzea glasul. Îmi dădeam seama că înflăcărarea mea ar

putea părea ridicolă celor ce și-au încuiat în geamantane inimile, precum de rîs mi s-ar fi părut și mie acum cîteva zile omul care ar alerga să găsească fericirea trecută într-un sat pierdut pe Valea Someșului.

Cu cît mă apropiam de Vărarea, cu atît emoția mă copleșea mai mult. Silit să-mi stăpînesc izbucnirile, mă închideam tot mai bine în coaja sufletului meu, ca într-un cuib cald și ferit de primejdiile nimicirii. Pe cînd trenul suia greu printre coastele sălbatece, gîndul meu cobora lin în lumea amintirii. Mă simțeam din ce în ce mai mititel și mai mulțumit. Vremea și locurile se îmbinau într-o ceață trandafirie, în care oamenii și lucrurile apar și dispar ca niște arătări din basme sau ca niște crîmpeie de visuri...

Uite Vărarea... Din vîrful Măgurii, soarele o privește ca un ochi de foc, ocrotitor. Lumina aurie o mîngăie și o leagănă... Șoseaua o taie în două, nesfîrșită, iar Someșul o spală ca pe un copil răsfățat... Și totuși, cît e de mare! Nici cu închipuirea n-o poți cuprinde. Dincolo de apă, doar să ieși din sat, și îndată pășești în împărăția zmeilor... De cîte ori ne avîntăm pînă-n capul satului din jos, prin țigănime, mama ne așteaptă cu nuiaua... Mai bine să ne jucăm în fața casei noastre, în șanț, să nu ne calce căruțele... Dumitru Bocșa, Constantin Partenie! Stați! Mihoc, du-te și cheamă pe Iulian și pe Vichentie și pe Octavian!... Emil, tu rămîi cu fetele, că ești copil mic... Acu haideți s-o tulim la Someș, să ne scăldăm, dar să nu ne vadă tata, că-i vai ș-amar!... Notarul Sanjoan trece la cancelarie, ținînd de mînă pe Corneliu, care se uită cu jind la ceata noastră... Ni-e naș notarul, dar tata mereu se ciorovăiește cu dînsul. Corneliu e posac și umblă totdeauna încălțat. Ne și batem de cîte ori ne întîlnim. Noroc că ne întîlnim cam rar, căci ei stau

tocmai în capul satului dinspre Parva... Mihoc își suge degetul, uitîndu-se după Sanjoan și mai ales la ghetele băiatului, cu botul de aramă. Bietul Mihoc n-a avut parte de cînd l-a făcut mă-sa nici măcar de opinci; tatăl său e cel mai mare bețivan din Vărarea noastră... Dugheana Dihorului... În fereastră, mulțime de borcane pline de bomboane în toate culorile... Dihorul șade în prag, pe un scaun cu pernă rotundă de piele lucioasă, încruntă mereu din sprîncene... În poartă se ivește Boroiu, un flăcău umeros, înalt, cu fața bălaie și zîmbitoare. Slujește la Dihorul și e cel mai tare om din sat. Ni-e foarte drag, pentru că ne povestește cîte năzdrăvănii și mai ales pentru că e meșter mare în tot soiul de jucării. El ne-a făcut puștile de lemn cu care am pornit o vînătoare strașnică deunăzi prin grădina noastră de zarzavaturi, pînă ce a prins de veste tata și ne-a luat la goană... Tata se arată totdeauna foarte sever, nu rîde niciodată cu copiii și e învățător. Noi am înțeles însă de mult că strășnicia dumnealui trebuie să fie prefăcută. Întîi, pentru că nu ne-a bătut niciodată. Pe urmă, cînd vorbea cu sătenii, spunea atîtea glume, de-ți venea să te tăvălești de rîs... Mai frică ni-e de mama, care e veșnic necăjită și, cum zice, cum lovește...

Seara e blîndă și înstelată, parcă nici să nu te mai culci, să nu mai curmi jocurile niciodată... Glasul mamii zbîrnăie ascuțit în noapte: „Acasă, copii! Nu v-ați mai săturat de ștrengării?"... De-abia în casă simțim că ne rupe foamea și înghițim ca lupii, în vreme ce tata tăifăsuiește cu Aron, cîrciumarul de alături, care la fiece vorbă trage cîte un fum din pipa-i scurtă, fără capac, odihnită în barba-i mare, albă, ca într-un culcuș, de te miri cum nu-i ia foc... Nimeni în toată Vărarea nu mi-e mai drag ca jupînul Aron.

De cîte ori mă trimite tata să-i aduc pe datorie un sfert de drojdie, jupînul nu se lasă pînă nu-mi dă două-trei bomboane, adăogînd cu un zîmbet trist în ochii foarte albaştri: „Ca să-ţi aduci aminte de mine cînd n-oi mai fi"... Avea un nas gros ca un cartof, cu punctişoare negre, multe. Cînd îl sufla, suna ca o trîmbiţă... Ar fi palavragit toată noaptea dacă nu i-ar fi fost frică de jupîneasa dumnealui, uscată, scăzută şi veşnic îmbufnată, ca o zgripţoroaică... Cum întîrzie moşul niţel, cum se pomeneşte cu baba, care, nici una, nici alta, începe a-l afurisi, cînd pe jidoveşte, cînd pe româneşte. El tace ruşinat, îşi îndeasă scufia neagră pe chelia lucitoare, şi pleacă bombănind, tîrîndu-şi cizmele cu urechile răşchirate. Ovreica însă mai rămîne acuma să se jeluiască mamii că mai blestemat bărbat ca Aron nu se află subt soare, că nici în crîşmă nu-l mai poate lăsa, fiindcă a prins darul beţiei, încît mai mult rachiu strică el decît vinde muşteriilor... Azi aşa, mîine aşa, pînă ce Aron, ca să scape de gura ei, se învoieşte cu tata să înveţe pe fiică-sa carte românească... Estera era cam trecută şi aducea cu maică-sa la faţă. Ne bufneşte rîsul cînd o auzim silabisind ceea ce învăţăm şi noi la şcoală, dar mai ales cînd greşeşte cîte ceva... „Fală-goa-lă-traistă-moş..." „Moş" în loc de „uşoară"... Hohote şi hohote... Rîde şi tata, îngăduitor... Şi Aron, iertător. Chiar şi Estera, moartă de ruşine...

Nopţile trec şi zilele trec... Într-o seară, cînd ne strînge mama de pe drumuri, nu mai soseşte Aron... Tîrziu de tot, somnul îmi apasă pleoapele. Estera, în toiul nopţii, năvăleşte urlînd: „Moare tata!" Îşi frînge mîinile. Noi ridicăm capetele miraţi de subt plapomă. Tata, alb la faţă şi cu capul gol, iese după Estera. „Iute s-a mai prăpădit şi moşneagul, săracul!" murmură mama, sfărîmînd o lacrimă între gene, cîrpind răbdă-

toare la pantalonii mei, pe care-i ferfeniţisem de tot sărind atîtea garduri...

O ceată de copii nebunateci ne învîrtim pe dinaintea casei lui Aron... Băiatul Cocoşelului ne spune că pe jidovi îi îngroapă înfăşuraţi doar într-un giulgiu, fără cosciug... Prin ogradă e plin de jidovi veniţi de prinprejur, cîte zece şi mai mulţi într-o căruţă... Care-o fi rabinul? Poate cel cu barba roşie?... O ploaie cu fulgere ne sperie şi ne împrăştie pe-acasă. Tata însă însoţeşte pe Aron pînă la cimitir...

O, de s-ar face frumos mai curînd, să vedem şi noi cimitirul jidovesc!... Uite-l! Chiar în faţa celui românesc, peste apă, pe coasta presărată cu copaci, împrejmuit cu gard de scînduri... Nu îndrăznim să trecem Someşul... Se vede bine însă şi de dincoace, din şosea. La mijloc, păzită de o salcie bătrînă, o movilă lunguiaţă de pămînt proaspăt, cafeniu-slăninos... Începem sfatul, numărăm copacii şi hotărîm că Aron trebuie să se fi urcat drept în rai, deşi a fost jidov, căci toate păcatele neamului său le-a ispăşit în viaţă, pe pămînt, avînd o pacoste de nevastă ca baba jupîneasa... Pînă să lămurim bine toate lucrurile, ne apucă noaptea. Acasă mîncăm întîi bătaie. Mama desperase că ne vom fi înecat în Someş sau ne-or fi furat ţiganii...

Se întunecă mereu... Parcă nici jocurile nu mai au acelaşi farmec, nici prietenii, nici casa... „Ei, babo, ne mutăm!... Iacă porunca... Leafă mai bună“... Toată casa e bucuroasă... În trei căruţe, încărcate cu vîrf, încape un trecut de atîţia ani... Copiii ne invidiază că avem să mergem cu căruţa să ne săturăm... Într-una, pe o vreme posomorîtă de ploaie, cotoşmănit în nişte haine vechi de-ale tatii, dis-de-dimineaţă, cu spatele înainte, somnoros şi bosumflat, văd ca prin vis cum

rămîn în urmă, una după alta, ograda lui Dumitru Boşca, bătătura din Arini, cancelaria, bordeiele ţiganilor, căsuţa Procopoaei, ascunsă între pomi, ca un lăcaş de vrăjitoare... Toate rămîn în urmă, numai şoseaua vine mereu după noi, grăbită, ca un căţeluş credincios. Pădurile şi dealurile se închină, parcă ne-ar face semne. Măgura, pe care noi plănuiam s-o radem cînd vom fi mari, ca să răsară mai devreme soarele, Măgura, cu vîrful pleşuv, cu burta umflată şi împădurită mă priveşte îngîndurată, dojenitoare... Căruţa aleargă, clopoţeii cailor cîntă mereu la fel... Satul meu, Vărarea mea, se strînge, se clatină, se micşorează... Apoi cotitura şi...

— Biletele pentru Vărarea! strigă un glas morocănos lîngă mine.

Mă cutremurai, ca şi cînd m-aş fi deşteptat la o margine de prăpastie. Conductorul aştepta, muşcîndu-şi mustaţa. Vrui să surîd şi simţeam că pe buze mi-a încremenit o tristeţe veche. Ridicai ochii spre fereastră. Linia tocmai cotea la stînga. Şi deodată Măgura, cu capul pleşuv, se ivi în geam, privindu-mă mirată, ca pe un străin nepoftit. Şi la poalele ei satul se zbîrlea ca o cloşcă ce-şi fereşte puii de uliu.

— Sosim! Vărarea! murmurai uluit, repezindu-mă în neştire la fereastră.

Drumul-de-fier era tăiat în coastele dealurilor. Satul se arăta în vale ca un desen de copil mîzgălit pe o hîrtie de împachetat... Case, grădini, pomi, toate de-a valma... Căutam nerăbdător icoanele de odinioară. Emoţia îmi uscase cerul gurii...

Şi deodată parcă o mînă rece începu să-mi strîngă inima. Vărarea aceasta era un sat ca oricare, trîntit în fundul unui cazan de dealuri, speriat de uruitul trenului.

Zării căsuța Procopoaei, într-un desiș de pomi bătrîni. De ce mi s-o fi părut odinioară lăcaș de vrăjitoare? Bordeiele țiganilor se înșirau la marginea uliței, ca niște cerșetori murdari, porniți veșnic pe sfadă. Cancelaria comunală se plictisea singuratecă, hodorogită, cu coperișul țuguiat plecat într-o ureche. Casa lui Dumitru Boșca era scundă și încovoiată ca un moșneag bolnav... Toate erau cum au fost odinioară, și totuși, parcă toate-mi erau străine, ca și cînd nu le-aș fi văzut niciodată.

Simțeam cum începea să se dărîme o lume în sufletul meu, lumea cea mai frumoasă...

Coborîi într-o gară aproape pustie... Stătui pe peron, cu geamantanul în mînă, zăpăcit, neștiind încotro să apuc... În inimă mi se învîrtea un cuțit: cum să găsesc fericirea într-o Vărare cu gară? Pe-atunci numai popa Grozea cel bătrîn umblase cu carul de foc, despre care povestea minunății...

Stăteam în gara Vărarea și nu mai îndrăzneam să mă urnesc nici înainte și nici înapoi. Ce mai caut eu aici? De ce am mai venit pe-aici?

Un țăran desculț și roșcovan îmi luă geamantanul din mînă.

— Poftim după mine!

Pornii. Înfățișarea omului îmi stăruia în creieri, ca un semn de întrebare, în jurul căruia sclipirile de nădejde jucau nebunește.

— Cum te cheamă?

— Mihoc...

O clipă, toată lumea se îmbrăcă iar în ceață trandafirie.

— Tu ești, Mihoc?... Și nu mă cunoști? Nu-ți aduci aminte de mine?

Mă examină fără încredere, bănuitor chiar. Cînd îi pomenii de vremurile de altădată, avu doar o tresărire, pe urmă se încruntă, ca şi cînd i-aş fi zgîndărit o rană veche.

— Mai bine nu mai veneai, domnule! zise apoi cu glas amărît. Ce-a fost a trecut, s-a dus... S-a stricat lumea şi pe-aici. Nu mai e ca pe-atunci.

— Dar Sanjoan?

Se uită la mine neînţelegător.

— Notarul cel vechi... adăogai nerăbdător.

— Aha... A murit de mult... De mult... Nici domnişorul nu mai e pe-aici. Cică s-a făcut domn mare... Dumnezeu ştie pe unde-o fi...

A murit şi Dihorul, şi Iulian... Tovarăşii de odinioară s-au risipit toţi... Boroiu s-a prăpădit în război....

Mă oprii înfricoşat. Atunci, unde mă mai duc? Atunci, lumea după care alerg nu e decît o închipuire deşartă şi trecută? Atunci, am picat într-o viaţă unde sînt mai străin ca în orice colţ de lume?

Mihoc mă călăuzi pînă la un han: era cîrciuma lui Aron, înnoită, văruită, îmbogăţită. Mă întîmpină un ovrei îmbrăcat curăţel, cu melonul pe ceafă, cu mustăţile răsucite. Îmi vorbi ungureşte şi avu o fluturare de zîmbet dispreţuitor cînd nu-l înţelesei. Unde e vremea cînd Estera învăţa carte românească cu tata?

Amintirea bătrînului Aron îmi răsări în suflet. Stînd în poarta ogrăzii, nehotărît, cu privirea goală, vedeam parcă o barbă mare albă, în care se scufunda o pipă de lut, apoi o chelie lucitoare cu o scufie neagră pe creştet... Glasul moşneagului îmi foşnea blînd în urechi.

„Din toate visurile trecutului rămîne numai cimitirul!“ îmi zisei plecînd, singur, pe uliță în sus.

Oamenii treceau pe lîngă mine, îmi dădeau bineţe şi mă priveau cu mirare. Îmi venea să-i opresc, să le spun că eu sînt cel ce acum treizeci de ani cunoşteam tot satul, cel care aici am cunoscut fericirea... Şi mereu nu îndrăzneam. Nimeni nu mă mai cunoştea şi nici eu nu mai cunoşteam pe nimeni. Mă simţeam străin de ei, cum se simţeau şi ei străini de mine... Cîinii mă lătrau din toate ogrăzile. Copiii se holbau la mine lung, nedumeriţi, ca şi cînd ar fi văzut o stafie. Casele, care odinioară îmi rîdeau prietenos, acuma clipeau jalnic din ochii lor mici şi negri...

Îmi aruncai privirea peste Someş, spre coasta unde ştiam mormîntul lui Aron, în mijlocul cimitirului ovreiesc, îngrădit pe atunci frumos cu scînduri. Pe coastă acuma păştea o ciurdă de vaci resfirată cît vezi cu ochii, păzită de un flăcău tolănit cu faţa în sus în umbra unui măr pădureţ. Inima mi se zvîrcolea, încît îi auzeam limpede bătăile. „Poate că n-am nemerit locul“! îmi ziceam, deşi ştiam bine că n-am greşit.

Trecui rîul pe o punte de bîrne. Mersei glonţ la văcar.

— Aici e cimitirul jidovesc?

Deschise numai un ochi şi numai o clipă. Răspunse nepăsător:

— Nu-i nici un cimitir jidovesc pe-aici...

— Cu toate astea, a fost, omule!... Aici a fost înmormîntat acum treizeci de ani cîrciumarul Aron!

Acum deschise amîndoi ochii şi mă privi întîi mirat, apoi batjocoritor. Înţelesei că mă credea ovrei mai ales cînd zise:

— Lasă, jupîne, că doar n-oi ști d-ta mai bine ca mine, care-s născut și crescut pe meleagurile astea!

Liniștea lui mă înfuria. Mă răstii la dînsul:

— Nu se poate să nu fi fost, auzi?... Gîndește-te bine!... Aron!... Aron!...

— O fi, dacă zici d-ta, se înmuie omul, nedumerit. Dar eu nu-mi aduc aminte... De cînd am apucat eu, pe-aici e numai imaș... N-am auzit de Aronul d-tale...

— Nici n-ai auzit?

— Nici... Avem noi destule necazuri... Parcă ne mai arde de cei morți... Dumnezeu să-i odihnească, și pace bună!

Mînia mi se stinse, făcînd loc unei amărăciuni supărătoare. Prin creieri îmi furnicau gînduri negre, ca niște înțepături.

— Va să zică, uitarea a înghițit și mormîntul omului, pînă și amintirea... Și de-abia în cîțiva ani de zile...

Împrejurul meu parcă fîlfăiau aripi nevăzute, înnăbușindu-mă. Nimicul cenușiu mă împresura, îmi strivea sufletul, îngropîndu-mi toate dorurile și visurile în negură. Inima-mi era goală de orice nădejde. Un simțămînt de deșertăciune mă îmbrățișa... Îmi dădeam seama că uitarea îmi mîngăie obrajii. Și tăcerea era atît de grea în sufletul meu, ca o piatră pe un mormînt...

Glasul văcarului răsună atunci mîntuitor:

— Nu mai sta cu capul gol în soare, jupîne, că te săgeată!

Sudorile îmi curgeau pe obraji. Capul îmi ardea.

— Cînd pleacă trenul, flăcăule?

— Mai pe seară, jupîne...

Simţeam nevoia aprigă să plec cît mai grabnic, să scap de o mare primejdie. Uitarea îmi strîngea mereu inima. Trecutul îmi ştergea urmele fără zgomot.

Trenul alerga pufnind vesel şi uşor, lăsînd în urmă Vărarea, peste care cobora întunerecul. La cotitură, nici nu mă uitai înapoi. Privirea mea se îndrepta acuma numai înainte. Maşina zvîrlea în dreapta şi în stînga mănunchiuri de scîntei, ce răspîndeau lumină în bezna nopţii.

ADDENDA

(INEDITE)

PANTOFII GALBENI

La Hotel de Franța se dădură jos din tramvai și o apucară spre strada Carol. Lazăr Tulbure era plictisit și-și mustră nevasta.

— Ce era nevoie să ne dăm jos aici, cînd cu biletul puteam merge pînă-n ușa prăvăliei... Crezi că mie îmi face plăcere să mă izbesc p-aici de atîta lume fiindcă d-ta vrei să te strîmbi la filfizonii ăștia nesărați...

— Fii mojic, dragă, fii cît mai mojic! zise d-na Tulbure acrită, dar zîmbind drăgălaș ca să nu observe lumea că se ceartă pe stradă. Nu mă mir de loc. M-aș mira cînd ai fi gentil.

— Slăbește-mă cu gentilețele, cocoană! Parcă mie-mi arde de gentilețele d-tale. Mie-mi arde că mă tîrăști după d-ta prin prăvălii pentru o pereche de ghete, în loc să mergi ca toate femeile de treabă să-ți cumperi, și pe mine să mă lași în plata Domnului.

— Știu, știu, scumpule, că-ți pare rău! Tu însă știi să cheltuiești pe la cafenele și la berării...

Treceau strada. Lazăr Tulbure profită că văzu venind un automobil, apucă pe nevastă-sa de braț și o smuci înainte, zicînd:

— Ia seama, dragă, să nu te calce automobilul!

— Mersi, bărbățele, ești foarte drăguț! răspunse femeia ciupindu-l de braț.

Merseră tăcuți pe Carol. Bărbatul, pleoștit, tîrîndu-și alene picioarele, femeia, țanțoșă, învîrtind capul în dreapta și-n stînga, zîmbind și rîzînd apăsat ca un husar. În fața unui magazin d-na Tulbure se opri și vorbi:

— Haidem aci, că-l cunosc pe prăvăliaș de cînd eram prin pension și o să-mi dea mai ieftin...

Intrară, și d-na Tulbure salută prietenește pe un domn scund, cu nasul gros și cu fața roșă plină de sudoare.

— Vreau să cumpăr niște pantofi. Dar să-mi dai tot buni, ca și cînd eram în pension.

Cel salutat zîmbi încurcat și răspunse domol:

— Mă rog, marfa noastră e cea mai prima din tot Bucureștiul. Poftiți, luați loc... Îmi dați voie?...

Doamna se așeză pe un scaun, iar prăvăliașul îi scoase un pantof zicînd:

— Purtați numărul treizeci și opt, mi se pare...

— Treizeci și opt? Auzi, dragă puiule — se întoarse către bărbat — zice că eu port treizeci și opt! Nu vezi d-le piciorul meu? Treizeci și patru, domnule, înțelegi?

— Mă rog, scuzați...

— Să-mi dai o pereche de pantofi galbeni cu ramă, cu tocuri înalte *Louis Quinze*, foarte frumoși... Știi, ca la pension.

Prăvăliașul aduce o pereche de pantofi mîngîindu-i și zice:

— Asta-i o marfă străină... cred că aveţi să fiţi mulţumită.

Doamna încercă un pantof.

— Ce zici tu, puiule? întrebă pe bărbat.

Lazăr Tulbure se mută de pe un picior pe cellalt, îl strîngea niţel gheata stîngă. Mormăi:

— E foarte bine...

— Da? Îmi face picior drăguţ?...

— Da, da...

— Nu cred să existe picior mai frumos în tot Bucureştiul! zice prăvăliaşul.

Doamna roşi. Se simţi măgulită. Aruncă o privire cochetă spre prăvăliaş, pe urmă zise:

— Da, dar să-mi dai şi decoltaţi să încerc... mi se pare că-mi cam îngroaşă piciorul...

Prăvăliaşul îi aduse pantofi decoltaţi. Pe urmă îi aduse pantofi fără ramă cu tocuri *Louis Quinze*. Pe urmă cu ramă şi cu tocuri moderne. Pe urmă galbeni-închis. Pe urmă galbeni-deschis. Pe urmă *halbşuhe*...

Doamna îi încercă rînd pe rînd, zîmbi către negustor, întrebă pe bărbat dacă îi fac picior drăguţ. Domnul n-avea ţigări, strîmba mereu din nas şi se interesa de preţuri. Negustorul asuda ca un cal de tramvai, zîmbea, înjura printre dinţi şi aducea mereu forme noi, culori noi, numere noi.

— Ia să-ncerc şi o pereche formă americană, zise în sfîrşit doamna către negustor.

— Mă rog, cu cea mai mare plăcere, se grăbi negustorul cu zîmbetul acru de năduşeală.

— Sînt curioasă cum îmi şade cu formă americană. În viaţa mea n-am purtat decît formă dreaptă, franţuzească... Am văzut însă pe Marioara cu americane şi-i şedea admirabil...

Domnul Tulbure mormăi ceva. Nu-i trecuse încă supărarea și, fiindcă n-avea țigări și nici n-avea pe cine să trimeată să-i cumpere, nu era nădejde să se însenineze. Doamna observă aceasta și-i șoptește:

— Nu poți tu să nu fii mojic nici în lume!

Forma americană îi place grozav doamnei. Se plimbă de cîteva ori încălțată în dreptul cu forma americană. Zîmbește. Aruncă priviri recunoscătoare negustorului, care-și șterge fruntea de sudoare.

— E foarte drăguț, nu?

— Da.

— Dar mi se pare că-mi lățește piciorul. Și tocurile sînt prea joase. Uite ce mică sînt!

Negustorul zîmbește și mai acru, își freacă mîinile.

— Dați-mi voie, domnișoară...

Doamna zîmbește spre domnul. E fericită că-i zice domnișoară, fiindcă asta dovedește că e drăguță și tînără.

— ...Așa sînt toate formele americane. Cît privește lățimea, asta pînă vă obișnuiți, vi se pare numai. Pantoful ăsta e tot ce se poate mai șic și mai elegant. Vă asigur că o să fiți foarte mulțumită...

Doamna s-a convins. Se ciorovăiește un sfert de ceas la preț, pe urmă vrea să încalțe și pe stîngul, ca să plece cu pantofii cei noi din prăvălie. Stîngul însă o strînge.

— Ah... imposibil să-l încalț — se vaită doamna — mă strînge. Ăsta mi-e piciorul bolnav... Știi, de cînd am născut copilul... Te rog să-mi dai un număr mai mare...

Negustorul e istovit. Prevede noi încurcături. De-acum se scuză.

— Scuzați, doamnă, un moment. O să vă servească băiatul, că eu am nițică treabă...

Ia la o parte un băiat și-i spune:

— Servește, mă, pe cucoana aia de colo, că pe mine m-a omorît. Bagă de seamă că are un picior mai gros...

Băiatul, în sfîrșit, îi aduce pantofii potriviți. Domnul plătește optsprezece lei. Doamna surîde plecînd și-și privește mereu pantofii galbeni. Toți în prăvălie strigă ușurați:

— Mersi, salut...

Pe trotuar doamna își privește mereu pantofii, întrebînd pe bărbat:

— Tu ce zici? Sînt drăguți!?

— Da, desigur.

— Nu-mi îngroașă piciorul?

— Ei, aș! Sînt foarte buni.

— Dar tocurile? Nu-i așa că sînt joase?

— Ce joase? Sînt eminente. Tocuri potrivite. N-ai nevoie de picioroange cred.

Merg douăzeci de pași. Doamna se uită mereu la pantofi. Din cînd în cînd se uită și la trecători și i se pare că toți se hoalbă la pantofii ei. Asta o umple de bănuieli. Începe să descopere și ea toate cusururile pantofilor. Se oprește. Începe să se scîncească.

— Uite, uite ce urîți sînt! Eu nu vreau pantofii ăștia. Uite ce picior de slujnică îmi fac!...

— Bine, dar tu i-ai ales... intervine bărbatul.

— Da, în prăvălie erau drăguți, dar acu uite ce urîți sînt!... Nu-i port, mai bine să mor...

— Ei, ce vrei acuma?! Ai călcat și prin apă cu ei... Nu ți-i mai schimbă...

Doamna e gata să plîngă. Domnul triumfează.

— Hai să ne întoarcem, poate totuși ți-i schimbă..

— Crezi?... Tu vrei să mergem? întreabă doamna înviorată.

— Să vedem.

Pleacă repede îndărăt. Pe drum, doamna zice foarte hotărîtă:

— Desigur că trebuie să-i primească. Ce? I-am purtat ? Și nu mă poate el sili să port pantofi care nu-mi plac. Pe urmă nu-i cer paralele înapoi. Să-mi dea însă alții. Negri, de căprioară. Sînt mai buni și mai eleganți...

Negustorul, cînd îi vede, încremenește.

— Imediat, imediat, zice către doamna, care acuma e modestă și zîmbește foarte prietenos. Numai să servesc pe domnul...

Negustorul servește pe domnul, pe urmă pe alții. Doamna și domnul așteaptă o jumătate de ceas. Domnul îi face imputări doamnei, iar doamna înghite.

În sfîrșit, negustorul vine frecîndu-și mîinile, fericit că s-a putut răzbuna și el puțin. Doamna îl întîmpină confidențial:

— Nu-mi plac pantofii ăștia. Te rog să mi-i schimbi. Să-mi dai negri, de căprioară.

Negustorul aduce pantofii. Doamna îi găsește eminenți. Iar zîmbește. Pe stradă merge țanțoșă. Cînd se uită însă din nou la pantofi, zice către bărbat:

— Aoleu, ce nătăfleț mai ești și tu ! Te-ai apucat...

OAMENII

E mică şi grăbită. Uscată. Capul puţin mare şi obrajii pătraţi, spoiţi cu o pudră ieftenă. Gura cam mare; îşi muşcă mereu buzele ca să-i rămînă roşii. În privire are ceva mizerabil şi o dorinţă grozavă de-a plăcea.

E grăbită. Soarele arde puternic. Năduşeli în aer.

Păşeşte apăsat. Ghete, odinioară albe, azi cenuşii, prea mari şi cu tocurile călcate înlăuntru. Ciorapi de dantelă... o dantelă de perdea aspră. Din cînd în cînd, îşi priveşte picioarele. Le găseşte bine. E mulţumită. Îşi muşcă buzele. Se uită împrejur, pe cellalt trotoar, unde un cerşetor geme prefăcut. Întoarce capul repede.

Mergînd, se leagănă uşor în şolduri, cu o cochetărie căutată. Şolduri înguste şi colţuroase. Slăbiciunea transpiră prin rochia albă, tocită, cu destule pete de praf. Umerii, mai strîmţi şi cu omoplaţii ieşiţi. Bluza de pînză îi joacă în spate. La decolteu n-a ajuns pudra. Pielea e brună, poate murdară. Sînii uscaţi... şi, pe păr, o pălărie de mătase vînătă, lucrată de mîna ei, nenorocită...

Merge mereu... Brațele seci se leagănă cochet. În mîna stîngă, o pungă mare și plină cine știe cu ce, un evantai de lemn. Mîinile, acoperite cu niște mănuși lungi *glacé*, atît de mari, încît dintr-una singură ar ieși o pereche potrivită, și atît de asudate, încît nu se mai poate cunoaște albeața lor originală.

Două domnișoare elegante ușor trec. Nici nu se uită la ea. Întoarce puțin capul după ele. Strîmbă din buze cu un dispreț ușor.

Un soldat înalt, blond, speriat la față vine. Ea îl privește drept în ochi, cu severitate și cu gingășie, parcă și-ar încerca puterile. Omul se uită la ea cu milă și scuipă.

E mulțumită. I-e cald. Își trece evantaiul și își face vînt, repede. Trebuie să se răcorească. Se gîndește la cele două elegante și la soldat. Își mușcă buzele. Își face vînt repede.

Se oprește la o vitrină cu lucruri scumpe. Parc-ar vrea să cumpere ceva, deși portofel n-are. Profită de ocazie, se privește în sticla galantarului.

— Sînt drăguță...

Își urmează calea...

PUNGAŞUL

Scoborînd scările Băncii Generale, de unde împrumutase şapte sute de lei cu ipotecă, Nae Chelban se gîndea să meargă drept la gară şi nici să nu se oprească pînă la Suliţa, ca nu cumva pungaşii, de cari auzise că mişună în Bucureşti ca furnicile, să-i şterpelească banii. În stradă, însă, trecînd pe la o berărie, nu se putu stăpîni să nu intre.

„Dă-o dracului de viaţă! îşi zise dînsul aşezîndu-se la o masă într-un colţ şi pipăindu-şi mereu buzunarul cu banii. Doar merit şi eu să beau un pahar cu bere. Mă căznesc şi mă muncesc ziua-noaptea, măcar atîta plăcere să am şi eu... Un ban, doi nu-i o lume"...

Bătu în masă şi zise chelnerului, ştergîndu-şi sudoarea de pe frunte cu o batistă roşă:

— Dă-mi, domnule, un pahar cu bere!

A băut trei pahare şi pe urmă s-a sculat să plece la gară. Se răcorise şi se înviorase. Dacă nu s-ar fi gîndit că e învăţător şi mîine dimineaţă trebuie să fie la şcoală, şi mai ales dacă nu i-ar fi fost frică să nu

scape trenul, ar mai fi băut un pahar, două.

În ușa berăriei stătu să chibzuiască cum să meargă pînă la gară fiindcă e departe rău. Pe jos s-ar duce dar nu știe drumul, poate să se rătăcească, și chiar să nu se rătăcească, e întrebare dacă poate să ajungă la vreme. Tramvaiul nu e scump, dar e cu înghesuială și în înghesuială te pomenești că-i fură cineva banii și pe urmă ia pungașul de unde nu-i. Trăsura e scumpă.

„Dă-o dracului de viață! își zise dînsul făcînd semn unui birjar. La urma urmelor, n-o să mă facă pe mine doi lei. Îi dau, și cel puțin știu că n-am nici un bocluc."

Se urcă în trăsură și zise birjarului:

— Du-mă, domnule, la gară!

La gară, în sala pașilor pierduți, stătu iar să chibzuiască ce bilet să ia. Altădată n-ar mai fi stat pe gînduri, ar fi luat de a treia fiindcă e ieftin și trenu-i tren. Acuma însă se gîndi că a treia e cu înghesuială, cu tot felul de nespălați și, călătorind o noapte întreagă, cu atîția bani asupra lui, cine știe ce i se poate întîmpla.

— Dă-o dracului de viață, își zise dînsul. Cîțiva lei nu m-au făcut pe mine. Îi dau, și cel puțin știu că merg liniștit, mă odihnesc și n-am nici un bocluc.

Luă bilet de a doua, ieși pe peron, găsi un compartiment gol, își scoase gulerul și ghetele, își puse paltonul supt cap și se lungi pe canapea după ce își încheiă bine haina și-și pipăi buzunarul cu paralele.

Cum stătea așa lungit, cu mîinile încrucișate supt ceafă, simțind moliciunea canapelei, care era mai moale ca patul lui din Sulița, îi veniră în minte necazurile. Așa sînt necazurile: cînd ți-e mai bine te năvălesc. Îi părea rău că a băut bere, că a dat doi

lei la trăsură și că merge cu a doua. Ce zor avea el de astea? Mai bine cumpăra un rînd de hăinuțe unuia din copii. Șapte copii nu-i glumă să-i îmbraci și să-i hrănești. Și al optulea pe drum. Grozav lucru și cu copiii! Ca și sărăcia. Se leagă numai de cei nevoiași. Cu cît e românul mai sărac, cu atît face mai mulți. Să-i trăiască cel puțin, că dăscălița, săraca, face ce face, și le astupă gura. Bună femeie, biata dăscălița! Mai bine-i cumpăra de-o rochie în loc să arunce paralele prin pîrdalnicul de București. Parcă are Bucureștii nevoie de paralele lui. Blestemat oraș. Cuib de revizori și de inspectori care de care mai rînced la inimă și mai fără de pricepere în d-ale școalei. Parcă școala o fac cei din București... Numai cel ce și-a mîncat plumînii ani de zile în prăfăria cîtor cincizeci de copii știe ce va să zică școală. Și pe urmă vine un revizor și te face de două parale. Cel vechi cel puțin era sînge din sîngele nostru, dar ăsta nou? Nici numele nu-l arată a fi om de școală, că prea e întortocheat. O să vie și dumnealui și o să-l vedem.

TAINELE IUBIRII

Noii chiriaşi au adus numai vrajbă şi tulburare în casele d-nei Elena Arboraş, născută Ionescu, din strada Francmazonă, case cu multe apartamente mici, înădite şi toate dînd drept în curtea îngustă, murdară şi lungă ca o fundătură. D-na Arboraş le cumpărase înainte de a se mărita, din economiile ei, căci fusese, pînă mai anii trecuţi, moaşă cu diplomă şi cu bună clientelă. Iancu Arboraş, agent fiscal, voluminos şi blajin, văduv fără copii, cîştiga frumos şi nu se amesteca în afacerile nevestei, care, de cînd se lăsase de meserie, îşi punea toate energiile în exploatarea cît mai meticuloasă a caselor. O singură dată s-a amestecat bărbatul, acuma, deunăzi, pentru că doamna lipsise din Bucureşti. A crezut că face bine şi şi-a aprins paie-n cap. Camera mobilată cu acces la bucătărie era liberă de vreo cîteva săptămîni; au venit tinerii aceştia, i s-au părut oameni de treabă, s-au învoit din preţ şi i-a primit în casă, luînd chiria pe cincisprezece zile înainte şi rămînînd ca restul să i se dea peste trei-patru zile... D-na Arboraş, aflînd isprava, s-a făcut Dunăre,

mai cu seamă că pe urmă au trecut nu trei zile, ci trei săptămîni, și chiriașii dumnealui nici gînd n-aveau să plătească, ba cînd, de vreo două ori, a trimis servitoarea să le aducă aminte, s-au și supărat și au răspuns cu țîfnă că ei își cunosc obligațiile și să nu-i mai plictisească. Iancu Arboraș se recunoștea vinovat, dar numai pentru bunătatea inimii sale, că i-a crezut oameni cinstiți, în vreme ce soția, fără a-i spune pe șleau, îi bănuia și alte motive de slăbiciune și îl cicălea în fiecare zi cum numai o moașă pensionară știe să cicălească.

Într-adevăr, proprietăreasa, mai mult chiar decît chestia chiriei în restanță, era din ce în ce mai întărîtată din pricina misterului ce dăinuia în jurul chiriașilor soțului ei. Obișnuită să-și cunoască chiriașii în toate amănuntele, se simțea jicnită că tocmai acești răi platnici umblă cu mofturi și minciuni și abia se coboară să stea de vorbă cu dînsa. Cînd s-au mutat, cu un geamantan și niște boarfe drept bagaje, s-au recomandat doamna și domnul Ionel Vulpescu, adică soți legiuiți, oameni cumsecade. Peste puține zile însă, prin glasul servitoarei care le făcea curat în cameră, a aflat toată curtea că nu sînt cununați. D-na Arboraș, foarte simțitoare în privința faimei caselor sale (deși mai toți chiriașii ei se găseau în aceeași situație matrimonială), a încercat să descoase puțin pe pretinsa d-nă Vulpescu: în loc de explicații, a primit un răspuns obraznic că în chestiile lor intime nu dă voie nimănui să se amestece. Aceasta și faptul că Iancu Arboraș apucase a spune odată despre noua chiriașă, tinerică, blondă, mică și grăsună că e ca o piersică, îndemnară pe proprietăreasă să fie și mai îndîrjită împotriva noilor chiriași și să-și întețească imputările către soțul ei, învinuindu-l că probabil

s-a gîndit şi el să guste din piersică şi de aceea s-a grăbit să-i închirieze odaia pe gratis... De altminteri, toate purtările lor dădeau de bănuit nu numai proprietăresei, ci şi celorlalţi chiriaşi, solidari cu ea în ura contra tinerilor noi veniţi. Ionel Vulpescu era mîndru, se uita de sus la toţi chiriaşii, chiar şi la d-na Arboraş, de abia ridica pălăria cînd saluta şi nu săruta mîna nici proprietăresei. Tînăr, subţirel şi înăltuţ, ar fi fost altfel simpatic, recunoştea toată lumea. Umbla veşnic îngrijit, ca scos din cutie, cu dungă ireproşabilă la pantaloni şi nu mai puţin ireproşabilă cărare pe cap. Era însă grozav de încrezut şi mai ales încîntat cu frumuseţea-i fără pereche. Tot ce făcea şi ce avea el îi plăcea. De cîte ori se întîmpla, prea rar, să stea de vorbă cu cineva din curte, nu ştia decît să se laude: mustăcioara lui e mătase pură, ochii lui sînt cei mai aprinşi, nasul lui are o linie clasică, mîinile lui sînt delicate ca de prinţ, pînă şi ghetele cu tălpile găurite le găsea cu tăietură englezească. Se credea iubit de femei ca nimeni altul. Chiar d-nei Arboraş s-a apucat odată să-i povestească diverse aventuri amoroase ce le-a avut cu diverse femei, blonde, brune, înalte, mărunte, o legiune, care toate zicea că l-au adorat la nebunie. De faţă era şi nevastă-sa, sau ce i-o fi fost, care, în loc să-l dojenească, se înduioşase de admiraţie spre nespusa indignare a d-nei Arboraş, uluită şi mută de atîta neruşinare.

Ionel Vulpescu spusese că e funcţionar la tramvaie şi chiar pretextase, cînd n-a plătit chiria pe luna întreagă, că restul îl va aduce la leafă. Dar ce funcţionar să fie dacă nu se urneşte din casă decît pe la zece, iar după masă doarme pînă la cinci? Ceva totuşi avea cu tramvaiele, fiindcă o chiriaşă din curte l-a văzut o dată urcîndu-se în tramvai, pe bulevard, şi l-a auzit

cum a strigat ţanţoş conductorului „permis", iar conductorul a salutat şi nu l-a taxat.

Ea, ca femeia, deşi se ţinea mîndră, tot era mai vorbăreaţă. Fiindcă nu făcea nimica în odaie, nu punea măcar mîna să şteargă de praf, căuta să stea de vorbă ba cu vreo vecină, ba cu proprietăreasa, ba şi cu servitoarea. Şi nu ştia decît una: să laude pe Ionel, că Ionel e fecior de boier mare, că Ionel e învăţat ca nimeni în lume, că Ionel are părinţi putrezi de bogaţi, cu care s-a certat din pricina ei, că Ionel ar putea să iubească pe orice fată din lume, dar o iubeşte numai pe ea... În sfîrşit, nu mai isprăvea. Şi cu toate acestea în odaie se certau şi se ocărau ca ţiganii, iar servitoarea a găsit-o de multe ori plînsă şi amărîtă, dacă nu şi bătută. Nu se plîngea însă niciodată şi răspundea necuviincios cînd vreo chiriaşă miloasă încerca s-o compătimească. D-na Arboraş, văzînd-o într-o zi cam mîhnită, i-a zis în chip de gentileţe:

— Eşti tînără şi frumuşică, madam Vulpescu, păcat numai că eşti cam rece...

— Sînt rece, doamnă, dar sînt iubită de cel mai cald bărbat din Bucureşti!

În urma acestui răspuns neruşinat d-na Arboraş nu s-a mai sfiit să spună unei chiriaşe bătrîne şi vechi că n-a pomenit de cînd e dînsa oameni aşa de suciţi şi că trebuie să fie ţicniţi de-a binelea amîndoi. Pînă seara toată curtea a adoptat concluzia proprietăresei.

Ei însă nu se sinchiseau de nimica. Ionel ieşea în oraş, Eugenia rămînea acasă şi-l aştepta să se întoarcă. Dacă era frumos, îl aştepta în curte, făcîndu-şi unghiile şi fredonînd romanţe triste. În curte se aflau totdeauna frînghii întinse, pe care atîrnau totdeauna cămăşi, pantaloni, cearceafuri... Pe la

ora unu, Ionel apărea în poartă veşnic radios, cu un surîs mulţumit subt mustăcioara neagră. Eugenia, cum îl zărea, se repezea în întîmpinarea lui, strigînd tare ca s-o audă toată curtea:

— Ionel! Ai venit?... Iubitul meu!

El, galant şi ceremonios, îi săruta mîna. Ea murmura vorbe dulci şi îi cădea moale la piept. Şi, cu o pasiune teatrală, Ionel o răsucea în braţe şi o săruta prelung. O pauză. Îmbrăţişarea. Apoi el, răguşit ca un actor în scena de rezistenţă, o cuprindea de mijloc şi striga de asemenea ca s-audă toată curtea:

— Te vreau , Eugenie!... Te vreau! Te vreau!

Şi intrau în camera lor, grăbiţi şi înfriguraţi, subt privirile chiriaşilor. Bărbaţii zîmbeau batjocoritor, femeile invidiau pe Eugenia şi toţi ziceau:

— Se iubesc mult ţicniţii, ce-i drept, nu-i păcat!

Într-o zi , spre sfîrşitul lunii, pe o căldură moleşitoare, Ionel Vulpescu veni mai radios şi mai vesel ca totdeauna. Îmbrăţişă pe Eugenia, ca de obicei, dar răcni mai pătimaş „te vreau". Şi dispăru în odaie.

Iancu Arboraş, văzîndu-l aşa de vesel (deşi Ionel nici măcar nu-l salutase), socoti că tînărul a pus mîna pe franci şi are să plătească în sfîrşit datoria, să-l scape şi pe dînsul din gura muierii. Se şi grăbi să vestească pe d-na Arboraş:

— Ei, Lenuş, mi se pare că ţicnitul se face om de omenie!

Lenuş însă, sceptică, tăcu.

Curtea rămase pustie în zăpuşeala soarelui de august. Doar cămăşile şi pantalonii pe frînghii se cutremurau de cîte ori trecea duduind pe stradă vreun camion militar, răscolind praful şi umplînd văzduhul cu aburi arşi de benzină...

Apoi, pe cînd liniştea era mai mare şi chiriaşii îşi sorbeau tihniţi cafeaua, o gălăgie infernală răbufni din camera îndrăgostiţilor. Toată lumea năvăli în curte. Proprietăreasa se speriase, în primul moment, să nu se fi aprins casa. Cînd ai asemenea chiriaşi, să te aştepţi la orice.

— Hoţule! Escrocule! Nemernicule! răsună din odaie glasul Eugeniei, ascuţit ca împunsăturile de ace.

— Taci, cocotă! Taci! răspundea răcnind baritonul lui Ionel.

Şi dialogul era mereu întrerupt de bufnituri, de zgomot de farfurii trîntite, de ţipete desperate şi nearticulate. Pe urmă:

— Săriţi, mă omoară!... Ajutor!

În clipa următoare ţîşni afară Eugenia, cu părul vîlvoi, cu bluza sfîrticată, cu faţa schimonosită, cu gura încleştată:

— Ajutor!...

Un pahar zbură din cameră, pe uşa deschisă, peste capul ei şi se zdrobi ţăndări pe caldarîmul de lîngă cişmea.

Ajunsă în curte, Eugenia, în acelaşi loc unde-şi aştepta totdeauna iubitul, începu să plîngă cu hohote, blestemînd pe cel care o ţine în mizerie şi în bătăi, după ce i-a sucit capul şi-a nenorocit-o... Vecinele făcură îndată cerc în jurul ei, o compătimiră şi o mîngăiară. Dar ea nu voia să se mulcomească şi plînse pînă ce femeile se plictisiră şi, una cîte una, se retraseră. Rămasă singură, Eugenia mai vărsă un rînd de lacrimi în mijlocul rufelor încremenite pe frînghii. Apoi se plictisi şi ea, îşi şterse ochii, îşi strînse părul, îşi potrivi bluza şi, încetişor, se strecoră în casă.

În curte se împînzi iarăşi liniştea. Doar căldura soarelui, nestingherită, fierbea mai înfundat...

Deodată tăcerea fu zgîlțăită prelung de zbîrnăitul soneriei. Servitoarea, ostenită, se întinsese să se odihnească puțin înainte de-a se apuca de vase. Ce poznă o mai fi iar? își zise văzînd că tocmai din camera îndrăgostiților s-a sunat. Se repezi în curte, apoi la ușa lor și bătu. Ușa nu se deschise, ci auzi dinlăuntru doar glasul poruncitor al domnului:

— Să vie imediat proprietarul!

Servitoarea, care împreună cu toată curtea știa că noii chiriași sînt în urmă cu plata, se duse speriată și într-un suflet la stăpîni:

— Coniță, chiriașul cel nou cheamă degrabă pe domnul!

D-na Arboraș avu o tresărire. De mulțumire că totuși va vedea bănișorii, de puțină jicnire că prevederile ei pesimiste nu s-au împlinit și că Iancu a putut, fie chiar numai de astă dată, să aibă dreptate. Ca o consolare, își făcu planul în gînd că la sfîrșitul lunii, dacă nu i se plătește chiria întreagă înainte, le va arunca boarfele în stradă, fără multă vorbă.

— Nu-ți spusei adineaori? zise Arboraș, care ațipise nițel pe canapea, grăbindu-se acuma să-și alunge moleșeala din oase.

Triumfător și gîfîind, alergă la camera tinerilor. Un „intră" energic îl pofti să deschidă. Găsi pe Ionel cu Eugenia pe genunchi, îmbrățișați și strălucitori de fericire. Cu o mîndrie zdrobitoare și cu glas pătrunzător, Ionel strigă proprietarului uluit:

— Te-am chemat, domnule, numai ca să vezi cu ochii d-tale cît de mult ne iubim!

Eugenia și-ascunse obrajii la pieptul lui Ionel, gîngurind ceva ca o turturică. Iancu Arboraș însă își șterse sudorile pe frunte, rîse prostește și bîlbăi:

— Bată-vă să vă bată...

Cu același rîs prostesc se retrase pe urmă, și tocmai în curte, cînd se dezmeteci și-și aduse aminte de nevastă-sa, adăogă mormăind:

— Firea-ți ai dracului cu iubirea voastră să fiți...

D-na Elena Arboraș, în culmea revoltei, îi zise cu dispreț:

— Piersică ți-a trebuit, babalîcule!

[PĂDUCHII]

— Trăiţi ! murmură ordonanţa, cu o bucurie respectoasă cînd căpitanul Turcoman îi porunci să strîngă de grabă toate catrafusele căci diseară pleacă amîndoi acasă, în concediu.

Cele cîteva ceasuri, pînă să pornească la Iaşi singurul tren, i se părură o veşnicie căpitanului care stătea pe ghimpi. Dorul şi nerăbdarea îl chinuiau. Astfel tresări de mulţumire cînd locotenentul Cojocel veni să-i ţină de urît înainte de plecare. Mai ales că locotenentul avea să-l şi înlocuiască pînă la întoarcere.

— Mor de nerăbdare, mărturisi Turcoman cu ochii muiaţi în lacrămi de emoţie. S-a isprăvit... Şapte luni de zile nici n-am ştiut ce-i dorul, şi acuma mă topesc... Aş zbura, mi-aş da jumătate din viaţă, numai să mă văz c-o clipă mai curînd acasă...

Locotenentul zîmbi.

— Dar dacă nu venea concediul? Ce se făcea dorul?...

— Dacă nu venea? O, atunci nici nu se năştea poate... Tu mă ştii, că doar împreună am fost în

înaintare, în retragere, în toate mizeriile și toate clipele de înălțare, puține, nu-i vorba... În mijlocul tuturor primejdiilor mi-am păstrat veselia și calmul. Mi-e drag războiul ca o fată mare, de ce-aș tăgădui. Sînt doar militar de meserie și meseria mi-am ales din iubire. Am dat și dovezi, adăogă puțin mai domol, parcă s-ar fi sfiit.

— Slavă Domnului, ai luat printre cei dintîi „Mihai-Viteazul" — zise Cojocel cu o admirație sinceră care-i aprinse toată fața.

Căpitanul se zăpăci o clipă. Își dădea seama în sufletul său că faptele lui merită un cuvînt bun, dar totuși laudele îl rușinau. S-a bătut bine, a făcut acte de îndrăzneală, care au salvat de cîteva ori situații crezute pierdute, dar toate acestea el le considera lucruri naturale, pe care trebuia să le facă, dacă norocul l-a pus în poziția să le poată face. Urmă, după o scurtă șovăire, făcînd un gest cu mîna, ca și cînd ar fi vrut să înlăture vorbele locotenentului:

— Nu de-aceea... nu... Vroiam să zic numai că, dacă aș mai fi pe front, nici n-aș fi avut vreme să mă gîndesc la viața cealaltă, aceea unde nu bat tunurile și mitralierele. În fața primejdiei gîndurile se cocentrează fără să vrei... Dar acuma sîntem în repaos, linia de foc e depărtișor... Nici nu mai auzim bubuiturile aducătoare de moarte. Ne-am întors în lumea obișnuită și îndată s-au redeșteptat dorințele...

Scoase ceasul. Mai era.

— Toată vremea stau cu ceasul în mînă. Minutele se tîrăsc ca secolele...

— Ferice de tine, rosti locotenentul clătinînd din cap. Te invidiez. Eu degeaba aș căpăta concediu. N-aș avea unde merge. Casa mea e dincolo... Cine știe

ce liftă se lăfăieşte acuma într-însa... Bah! O să ne vie şi nouă rîndul...

Cînd sosi vremea, Cojocel îl petrecu pînă la gară. Era seară. Ţîrîia. Noroiul clefăia subt paşii grăbiţi. Întunerecul era des şi trist, străbătînd pînă-n suflete.

Gara gemea numai de ostaşi. Două lămpi se sugrumau în beznă. Oamenii, umblînd grăbiţi, cu feţele îngîndurate, păreau nişte stafii.

— Ei, acuma te las, zise Cojocel, strîngîndu-i mîna cu căldură. Mergi sănătos! Dar ia seama să nu te mănînce păduchii, c-am auzit că bîntuie cumplit...

Zîmbiră amîndoi, privindu-se drept în ochi, prieteneşte.

— Dacă nu m-au mîncat ele gloanţele şi schijele nemţeşti şi ungureşti!... murmură căpitanul. De mine nici dracul nu se leagă...

Trenul intră în gară scîrţîind şi pufăind rupt de oboseală. Era lung de nici nu i se vedea sfîrşitul. Şi toate vagoanele tixite ca nişte butoaie cu peşte. Turcoman se urcă într-un vagon de ofiţeri, la întîmplare, cu ordonanţa după el, cu bagajele. Pe coridor însă dormeau, prăpădiţi, pe jos, soldaţi fără număr, davalma, unul peste altul, parc-ar fi fost cadavre. Ordonanţa izbuti să aşeze lada într-un compartiment.

— Rămîi şi tu pe-aici, cum îi putea... Ce să facem? îi zise căpitanul.

În compartiment erau vreo nouă ofiţeri ruşi, care dormeau încolăciţi, întocmai ca şi soldaţii afară pe coridor. O duhoare cumplită de sudoare stăpînea, cu toată că geamurile erau toate sparte, iar uşile deschise vraişte. Turcoman se coborî pe peron să-şi treacă urîtul plimbîndu-se pînă să plece trenul. Îmbulzeala din vagon îl răcorise puţin, dar nerăbdarea-i de a ajunge

acasă rămase aceiași, nepotolită. Plimbîndu-se se gîndi numai acasă, închipuindu-și cum o să-i sară de gît mama lui bătrînă, cum o să tremure barba căruntă a tatălui său cînd îi va vedea decorațiile, el care-i așa de mîndru și ține atît de mult la cinstea neamului, și care cu patruzeci de ani în urmă s-a întors de la Plevna cu un glonte în coapsă și o cruce rusească pe piept — În mijlocul acestora însă îi răsunară deodată cuvintele locotenentului: „Să nu te mănînce păduchii!" Zîmbi iar, dar totuși îi veniră în minte îndată toate veștile ce le aduceau din țară oamenii, că pretutindeni bîntuie molima păduchilor și oamenii pier ca muștele, că nu există leac împotriva lor... O fi multe exagerări, se gîndi dînsul, adăogîndu-și că și pe front sînt destui, soldații în tranșee îi vînează toată ziua și-i numără și fac glume pe seama lor...

Sirena gemu prelung. Trenul se smuci brusc, ca un cal care vrea să ia repede în piept o povară mare. Căpitanul Turcoman se agăță din mers pe scara vagonului.

Gîndindu-se la duhoarea și vălmășeala din compartiment, mai stătu pe scară o bucată bună de vreme, privind în întunerecul din care nu se desprindea nimic din țară, pe care îl punctau din cînd în cînd mii de scîntei roșii care se legănau speriate puțin și apoi se stingeau ca niște globulețe electrice sparte brusc. Vîntul umed i se strecura în oase, stăruitor. Se urcă.

Dădu la o parte niște picioare adormite și-și făcu puțin loc pe bancă, tocmai atîta cît să poată sta. Chiar lîngă dînsul, un rus bărbos, cu nasul foarte gros și cu gura căscată, în care se vedeau niște dinți albi lucitori, chiar în lumina moartă din compartiment, sforăia cumplit, urcînd și coborînd game întregi. Turcoman ascultă sforăitul, încercă să adoarmă, nu izbuti.

Atunci văzu că în faţa lui un rus nu doarme, ci se zvîrcoleşte mereu, cînd furios, cînd mai domol. Era un om tînăr, tuns pînă la piele, cu o faţă rotundă ca o lună şi cu o expresie extrem de blîndă şi de copilăroasă. Căpitanul se uită la dînsul cu simpatie, ca şi cînd l-ar fi compătimit că nu poate dormi. Rusul răspunse cu un zîmbet larg, care-i lumină toată faţa, scărpinîndu-se deodată mai vijelios şi bombănind ceva. În clipa următoare apoi îşi scoase tunica, se sculă în picioare, se apropie de lumină şi începu a o cerceta cu mare băgare de seamă, strivind din cînd în cînd între unghii. După un răstimp se opri, se uită la Turcoman şi zise ceva, arătînd cu degetul la el. Căpitanul nu înţelegea, dar răspunse tot zîmbind, cu vorba pe care o rostea toată Moldova pe atunci:

— Niet...

Rusul rîse larg, boscorodi iar şi urmă să-şi cerceteze tunica, şi pe urmă să-şi mai vază şi cămaşa.

Cînd se aşeză iar, Turcoman vru să închidă ochii, dar deodată zări pe mîneca mantalei un punct alb ce se mişca încet, greoi şi liniştit. Sări drept în picioare, parcă l-ar fi înţepat cu un fir înroşit. Se uită la mînecă mai bine, în lumină. Era un păduche. Se cutremură fără să vrea. Îl scutură jos şi-l călcă, în vreme ce rusul rîse subţire, zicînd cine ştie ce cu un glas în care parcă era o bucurie. Căpitanul însă nu se mai aşeză jos. Ieşi pe coridor, în capul scării.

— Exagerarea e o copilărie, îşi zise dînsul gîndindu-se. Ei şi Slavă Domnului, franci să am cîţi am văzut de cînd a început războiul. Nu se poate răzbi fără păduchi, degeaba... Ce tot îmi fac sînge rău..

Cu toate acestea simţea pe tot corpul ca şi cînd i-ar furnica ceva, sute, poate mii de lighioane. Nu voia să dea importanţă şi totuşi senzaţia rămînea.

scîrboasă, plictisitoare şi neliniştitoare. Soldaţii oftau prin somn sau sforăiau. Ochii i se obişnuiră cu întunerecul. Îi auzea cum se scarpină cîte unul cu furie, parc-ar vrea să-şi rupă pielea sau măcar hainele. Şi iar simţea şi dînsul cum i se plimbă parcă pe piept, între spate, pe picioare, pe braţe... În cele din urmă aprinse un chibrit, să vază ce este... Nu era nimic.

— Închipuiri... Parc-aş fi copil sau muiere! îşi zise dînsul privind iarăşi în întunerecul punctat mereu de scînteile locomotivei. Apoi, în ritmul boncănitului roatelor de oţel, murmură de multe ori scandat: Prostii... prostii... prostii...

Şi totuşi iar simţea senzaţia aceea enervantă. Pielea i se zbîrlea şi i se cutremura mereu. Îl cuprindea groaza numai gîndindu-se. În viaţa lui n-a putut suferi insectele. A fost de o sensibilitate feciorelnică. Un purice nu-l lăsa să se odihnească toată noaptea. Aceasta şi-a păstrat-o şi în război. A făcut ce-a făcut, a rămas curat totdeauna, ferit de lighioane... Şi tocmai acuma? Rîse în sine, dar totuşi fără să vrea se scărpină între spete frecîndu-şi spinarea de uşciorul uşii vagonului...

Tîrziu, oboseala îl copleşi. Se tîrî, printre corpurile de soldaţi pierdute de somn, în compartiment. Rusul cu păduchii sforăia uşor, cu faţa în sus, cu capul şi faţa înflorite de sudoare. Căpitanul Turcoman îşi făcu iarăşi loc, se aşeză, îşi întinse picioarele subt canapeaua din faţă, hotărît să nu adoarmă de frica lighioanelor. Prin creeri îi trecură deavalma gînduri de pe front, de-acasă, din copilărie... O pestriţătură caldă, moleşitoare... Ochii i se închiseră fără să bage de seamă...

Cînd se trezi era ziuă, un soare sărăcuţ, fricos. Dar în compartiment toţi dormeau încă potoliţi nemişcaţi, ca nişte morţi, încît îţi făcea groază nemişcarea aceasta.

Turcoman sări speriat, parcă i-ar fi fost ruşine că l-a doborît somnul. Ieşi repede în coridor. Şi aici soldaţii, ruşi amestecaţi deavalma cu români, dormeau nemişcaţi, suflînd greu. Zări şi pe ordonanţa lui, în capătul coridorului, ghemuit, îmbrăţişînd cu grije o lădiţă ce nu încăpuse în compartiment, dormind dus.

Se duse iar la uşa vagonului care rămăsese deschisă şi se balansa în mersul trenului. Simţul cela greu de aseară nu-l părăsise. Dar acum era hotărît să sfîrşească, să se convingă. Îşi scoase mantaua, o cercetă amănunţit pe faţă, pe dos, prin toate îndoiturile şi tiviturile. Nimic. O agăţă într-o ţîţînă. Îşi scoase tunica. O cercetă. Nimic. Îşi cercetă cămaşa, pantalonii, pînă şi chipiul. Nimic. Răsuflă uşurat:

— Slavă Domnului... ştiam eu că-i închipuire... De altfel nu-i întîia oară... De cîte ori am auzit sau am văzut lighioane, am avut pe urmă ceasuri întregi impresia că mă mănîncă...

Trenul mergea foarte încet. Se oprea ceasuri prin halte neînsemnate, uneori chiar în mijlocul cîmpului, pufnea aprig, slobozea nouri uriaşi de fum şi totuşi de abia se tîra. Turcoman însă a mers de-acuma liniştit. În staţii se dădea jos, se plimba pe peron, printre oamenii îngrijoraţi, grăbiţi. Totuşi pretutindeni vedea oameni care se păducheau în cîte-un colţ şi fura parcă în treacăt vorbe ciudate, în care veşnic reveneau păduchii...

Într-o gară mai mărişoară, unde stătuse aproape două ceasuri, întîlni un prieten, civil, administrator de plasă de prin împrejurimi. De la cele dintîi vorbe izbucni:

— Murim, dragul meu... ne prăpădim. Am sate întregi pustiite de păduchi... E cumplit... Urgia lui Dumnezeu... Nu s-a mai pomenit aşa ceva. Şi nici un

leac, nici o apărare... Doctorii sînt secerați ca și țiganii din bordeiele cele mai ticăloase... Degeaba toate încercările... Ne-au invadat dușmanii cei mai cumpliți, pe care nu-i poți potoli nici cu tunuri, nici cu muniții... Vieți omenești cer vrăjmașii aceștia, multe, zeci de mii, poate sute de mii....

Căpitanul Turcoman încercă să observe că poate se mai și exagerează, că poate e ceva trecător. Dar prietenul îi povesti repede zeci de cazuri, îi pomeni nume cunoscute care s-au stins fără putință de ajutor. Avea o groază cumplită, sinceră în vorbă și înfățișare, cu toate că Turcoman îl știuse o fire veselă, chiar ușuratecă.

— Războiul e suferință, fără îndoială, își zise căpitanul mai pe urmă, în tren, gîndindu-se la vorbele administratorului. Toți suferim, unii într-un fel, alții într-alt fel...

Totuși în inimă îi intrase un cui, care-i mai astîmpărase bucuria. Mai ales îl îngrijeau părinții, să nu cază cumva și ei pradă molimei în zăpăceala generală. Venirea lui are să-i întărească și să-i încurajeze de altfel...

După amiazi ajunse la Iași... Inima îi tremura de fericire și i se strînse ca un puișor speriat. Trenul se opri în gară extenuat.

Gara era un vălmășag cumplit de oameni și de murdărie. Coji de semințe de dovleac pretutindeni, soldați nenumărați, încărcați sau fără nici o treabă. Peronul era tixit. Glasurile se amestecau într-un tărăboi asurzitor. Dar pe lîngă pereți și pe lîngă stîlpi muscali în uniforme dormeau...

Pe Turcoman zăpăceala aceasta îl durea. Stătu lîngă un stîlp, la picioarele căruia dormeau duși și liniștiți cîțiva militari ruși, să aștepte pînă ce ordonan-

ța îi va coborî bagajele. Îi făcu rău ceea ce-i vedeau ochii. Era uluit.... Unde e Iașul de odinioară, liniștit, tihnit, curat? Rușii lîngă el respirau atît de greu încît îi auzea în tot vălmășagul cela de gălăgie. Se uită la dînșii cu scîrbă și milă. Dar deodată tresări. Gulerul mantalei unuia era aproape alb și albeața mișca încet greoi ca un furnicar... Înțelese: erau păduchi... se uită fără să vrea și la ceilalți. Pe toți pete albe... cîte mii o fi fost, cîte mii?

Se îngrozi... Iată deci adevărul!... Ne mănîncă păduchii cu adevărat...

Pe jos, pe asfaltul peronului, printre sîmburii de dovleci, văzu de asemenea mișcîndu-se o linie albă... Păduchi... E îngrozitor...

Închise ochii. I se părea că toată lumea e cuprinsă de păduchi... Ii vedea parcă mari, uriași, mișcînd alene picioarele multe, de abia tîrîndu-și pîntecele late, scîrboase...

Îl cuprinse o frică stranie, pe care n-a simțit-o niciodată în cele mai crîncene lupte... I se păru că i se urcă pe cizme, pe haine, că-l înfășoară în lanțurile lor de picioare și pîntece îngrozitoare. Și totuși nu se putea mișca din loc...

— Vino băiete, că nu mai pot, murmură către ordonanța ce venea încărcat. Haidem, să ieșim d-aici, din iadul acesta murdar.

În trăsură se mai potoli. De-acu în cîteva minute e acasă.. Of, ce ușurare!... Coșul era ridicat; nu vedea nimic. Nici nu voia să vază. Acuma parcă-i era frică să nu dea cu ochii de ceva ca că-i tremure iarăși inima. Stătu strîns în fundul birjei, cu ochii închiși,numărînd clipele, căutînd să ghicească străzile pe unde trece trăsura. Voia să-și alunge din minte îngrijorarea. Ce-i pasă lui că alții suferă? Are cîteva zile de fericire în

față, trebuie să le exploateze. El cît a suferit pe cînd alții huzureau?

Nici nu-și dădu astfel seama cum se pomeni acasă, în brațele mamei sale bătrîne care-i luase capul între mîini și-l săruta nesățioasă pe păr, pe frunte, pe obraji, plîngînd și murmurînd neîncetat.

— Dragul mamii... viteazul mamii drag...

Tatăl său privea mișcat, cu fața luminată de un zîmbet de bucurie mare, cu barba albă tremurînd, bătînd din palme din cînd în cînd și zicînd cu un glas muiat de lacrămi:

— Destul... Ei... Măi lasă-l... Uite, Doamne, cum s-a vîrtoșit băiatul. Destul!...

În cele din urmă îl smulse din brațele bătrînei, îi strînse mîna privindu-l drept în ochi, vrînd să păstreze o demnitate gravă și mută. Dar în clipa următoare uită tot, îl cuprinse în brațe și izbucni într-un hohot de plîns...

Vreun sfert de ceas trecu numai cu interjecții de emoții și de bucurie. Pe urmă se mulcomiră toți trei, iar bătrînul pomeni să-i aducă ceva să se desmorțească băiatul. Mama alergă, deși ar fi vrut să stea să-l descoase la repezeală de tot ce-a pățit în atîtea luni de primejdii.

— Întîi să te odinești, să te faci comod, să-ți vii în fire și apoi să ne povestești tot, zi cu zi, ceas cu ceas! hotărî tatăl.

— Stai, stai, nu începe pînă nu vin și eu! strigă mama care intrase după zaharniță.

De-abia acuma bătrînul se puse să-l examineze mai bine. Văzîndu-i decorațiile, se sculă în picioare, solemn.

— Ei, iaca, mie nici nu mai e nevoie să-mi povestești nimic... Alea din piept mi-au spus tot... Bravo! De-acu pot să mor liniștit! ... Așa te-am vrut...

Totuşi cînd mama sosi cu ceaiul aburind şi cînd Turcoman începu, în fraze repezi, să schiţeze crîmpeiele de război pe care le-a trăit, bătrînul îşi uită mereu-mereu ţigara, încît trebui s-o aprinză de vreo cîteva ori şi în cele din urmă s-o arunce necăjit că-i proastă.

Dar în sfîrşit veni vremea cinei, apoi vremea culcării.

— Să nu uităm, zise bătrînul, că băiatul a îndurat destule. Eu ştiu ce-i războiul... Acuma să-l lăsăm să se odihnească.

Odaia lui era păstrată întocmai cum o lăsase. Părinţii lui îl conduse, mama singură îi făcuse patul, îngrijise de toate.

— Vezi, ce egoist m-am făcut, le zice Turcoman, cu un glas parcă le-ar fi cerut iertare. Am torăit numai despre mine şi nici nu v-am întrebat cîte-aţi suferit d-voastră?

— Am suferit, dar ce-are a face cu greutăţile voastre, murmură bătrînul.

Mama însă, cuprinsă parcă de-o îngrijorare mare, începu să se plîngă.

— Ne mănîncă, păduchii, bradul mamii drag... Ce-i aici să ferească Dumnezeu pe toată lumea... Cu miile se prăpădesc şi leac nu-i. Vai de sufletul nostru... Încotro te-ntorci numai de ei dai... Ne prăpădesc, şi ne omoară...

Turcoman avu o înfiorare. Bătrînul păru a o fi simţit, căci interveni:

— Aş, nu te uita la femei... Ele-s fricoase... De, boale de război. Omul se fereşte, se păzeşte şi trece.

— Să te păzeşti, dragul mamii, să ai mare grije, adăogă mama înfricoşată.

Turcoman rămase singur, căzu pe gînduri o clipă, dar apoi îşi reveni repede.

— Bah, parcă-s copil! Cum aud de păduchi, cum mă moleșesc. Am devenit chiar ridicol!

Își așeză revolverul pe mescioara de noapte, își potrivi puțin prin casă lucrurile. Căldura din odaie îl cuprinse în brațele ei moi. Se simțea fericit. O, de cîte ori n-a văzut el în suflet odăița aceasta, cu pătuceanul curat, cu lumina dulce în clipele cînd ațipea pe cîmpuri sau prin cine știe ce corturi și noroaie. Becurile luminau vioaie odaia, împrăștiind parcă o dragoste de viață care-i pătrundea în toate fibrele. De-abia aici își dădea seama ce înseamnă viața și în același timp ce urîtă e moartea.

Stătu în mijlocul odăii, cu brațele încrucișate pe piept, cu ochii în lumina electrică, sorbind-o și dîndu-și vînt gîndurilor. Cum nu i-a fost frică de moarte niciodată? Iată, acuma își aduce aminte că niciodată nu s-a gîndit la moarte. În încăierările cele mai crîncene se gîndea la toate-n lume, numai la moarte nu. Își amintea cum într-un atac cu baionete, în mijlocul prăbușirii generale, își ferea mereu capul ca să nu-l lovească vreun pat de pușcă și cum se gîndea într-una numai să nu rămînă șchiop. Acuma se spăimînta gîndindu-se de cîte ori l-a împrejmuit moartea, de cîte ori viața-i atîrna numai de-un fir de păr... Azi, dacă întîmplarea nu l-ar fi ferit, ar zăcea poate în cine știe ce noroi, fără un semn la căpătîi...

Îl cuprinse brusc o groază de moarte. Se cutremură și începu să umble de ici-colo. Zîmbi:

— Dac-ar fi așa, nimeni n-ar mai pleca la război... Asta-i lașitate... La-și-ta-te!... Parcă nu tot trebuie să mori odată și odată?

Dar în suflet groaza îi rămase, gonindu-i toate gîndurile generoase, învîrtindu-i în creier numai crîmpeie de frică. Nu mai voia să moară. Trebuie să tră-

iască... Viaţa e atît de frumoasă! Trebuie, trebuie să trăiască! Îi tremura inima. În suflet i se ivi un chip drăgălaş:

— Dina! şopti dînsul înfrigurat.

Era o fată blîndă şi dulce. Nu erau logodiţi şi totuşi în adîncul inimei Dina stăpînea suverană. Mîine dimineaţă o va revedea!... Cum are să se bucure!... Dac-ar fi murit, n-ar mai fi văzut-o niciodată... Cum să moară? Nu se poate să moară!

Îi rîdea inima de plăcerea vieţii.

Se dezbrăcă încet, vesel, cu toate gîndurile la ziua de mîine, la Dina, la viaţă. Se apropie de pat, îşi aruncă ochii pe aşternutul ca zăpada. Apoi deodată încremeni. Pe pernă, într-un colţ, un punct cenuşiu, nemişcat şi totuşi ameninţător.

— Ce-i asta?

Se uită. Erau trei păduchi, strînşi grămadă, puşi parcă înadins la pîndă. Cum se uita la ei, lui Turcoman i se părea că că-l sfidează. Se repezi nebuneşte şi-i strivi cu greaţă.

— De unde? De unde? se căzni dînsul răsturnînd tot patul, căutînd cearceafele, plapoma, pernele.

Dar nu mai găsi nimic. În cele din urmă rîse. Atîta groază pentru nimic. I-o fi adus chiar el că doar a călătorit împreună cu milioane de asemenea lighioane. Ce trebuie să se gîndească numai decît la cine ştie ce?

Dimineaţa se sculă devreme. Voia să plece îndată la Dina. Cel dintîi drum să-l facă la ea... Îmbrăcîndu-se îi căzură ochii iar pe pat şi deodată iar încremeni. Pe pernă, în acelaşi loc, zări iarăşi punctul cenuşiu. Acuma însă parcă păduchii se lingeau pe bot, parcă rîdeau batjocoritor spre dînsul.

— Mă urmăresc lighioanele! murmură el, simţind deodată o căldură tăioasă în tot corpul.

Îi strivi însă iarăşi.

Dar nu mai putea sta în odaie. Se înăbuşea. Îl cuprinse o frică ciudată, ca şi cînd o mînă nevăzută l-ar fi înşfăcat de gît cu furie să-l zugrume. Vrea aer şi scăpare de groaza care-l înlănţuieşte ca pe-o babă idioată.

Ieşi încet în curtea largă, care vara era o adevărată grădină, iar acuma părea murdară din pricina zăpezii îngheţate şi topite şi înnoroiate. Respiră lung şi sorbi din ochi lumea care-i era acuma nespus de dragă şi pentru care simţea o teamă cumplită. Aerul însă era greu, plin de umezeală; nourii pluteau jos şi dintr-înşii se scurgea o ceaţă nevăzută care însă îi apăsa pieptul ca o povară. *Ordonanţa, în fundul curţii* îi curăţa hainele fluierînd bucuros şi încetînd brusc văzîndu-l. Turcoman vru să-i vorbească, sperînd să-i fure ceva din veselie. Îi zise însă morocănos:

— Ei, să bagi de seamă, băiete, cu hainele...

— Trăiţi, don' căpitan, am găsit destule lighioane...

Turcoman se înfurie, dar nu răspunse. Simţea că-l strînge ceva de gît şi ieşi pe poartă în stradă să plece prin oraş să-şi alunge din creier gîndurile apăsătoare.

Oraşul dormea ca un bolnav, de-abia respirînd. Ici-colo cîte-un fum subţire fîlfîia greoi din coşuri. Gara, cu nenumărate vagoane înşirate de-a valma...

NOTE, COMENTARII, VARIANTE

P. 5 CÎNTECUL IUBIRII

I. A apărut mai întîi în *Convorbiri critice*, III (1909), nr. 10 (25 octombrie), p. 675—679, cu titlul *Volbura dragostei*. Retipărită cu titlul *Cîntec de dragoste* în *Cosînzeana* (scoasă la Orăştie de Sebastian Bornemisa), II (1912), nr. 1 (6 ianuarie), p. 12—13, precum şi în volumele *Frămîntări* (1912), p. 175—185 şi *Mărturisire* (1916), p. 75—85; cu titlul *Răzbunarea*, se publică în *Universul literar*, XXXI (1914), nr. 13 (30 martie), p. 6—7; se mai reeditează cu titlul *Cîntecul iubirii*, în volumele *Răfuiala*, 1919, p. 21—32, şi *Golanii*, ed. a III-a, 1925, ed. a IV-a, 1928, p. 90—99. În 1928 o mai găsim inclusă într-un volum de schiţe şi nuvele, apărut în colecţia „Biblioteca pentru toţi", căruia îi dă numele *Cîntecul iubirii*, p. 3—13.

În ms. rom. 4054 de la B.A.R. (f. 12—14) se păstrează o versiune autografă intitulată *Cîntec de dragoste*, redactată în Bucureşti la 16 octombrie 1909.

II. Povestirea a fost plăsmuită încă în epoca în care autorul cutreiera satele din jurul Năsăudului, ocupînd diverse posturi mărunte pentru „a-şi încherbălui", după propria-i expresie, banii de drum necesari pentru trecerea graniţei din Transilvania austro-ungară şi stabilirea în Bucureşti.

Este prima creaţie publicată de Liviu Rebreanu în vechiul regat. În memoriile sale soţia scriitorului reconstituie împrejurările publicării povestirii. O dată sosit în Bucureşti, în urma vizitei făcute lui G. Coşbuc, Liviu

Rebreanu e recomandat de acesta lui Mihail Dragomirescu, pe care îl cunoaşte, a doua zi dimineaţa, la Universitate. Criticul îl pofteşte la şedinţa cenaclului său literar de sîmbătă, 19 octombrie 1909, orele 9,30 seara, „rugîndu-l să fie pregătit pentru o eventuală lectură din creaţia proprie. În seara şi la ora fixată, Liviu Rebreanu sună la intrarea profesorului. Mare i-a fost însă mirarea cînd se văzu introdus în sufragerie, unde masa familială de-abia începuse. Timiditatea lui se transformă într-o jenă neînchipuită. Gazda observă aceasta şi-l pofti la masă.

— Vă mulţumesc, domnule profesor, am mîncat. Mă întreb însă dacă am înţeles bine ora invitaţiei.

Evident, nepunctuală era gazda, şi nu musafirul, neobişnuit cu concepţia despre punctualitate a mediului literar bucureştean. Îl pofti să ia loc, să guste cel puţin o prăjitură.

După masă, au trecut în birou, unde Liviu Rebreanu cunoscu de aproape pe Emil Gârleanu, Victor Eftimiu, Mihail Sorbul, Corneliu Moldovanu, Alexandru Stamatiad, St. O. Iosif, Dimitrie Anghel şi alţi scriitori din epocă. Apoi, în cîteva cuvinte, profesorul le-a spus că Rebreanu este prozator, că îl cunoaşte de mult din scris, că i-a fost recomandat şi de poetul Coşbuc ca fiind un tînăr foarte instruit, cunoscînd la perfecţie limbile maghiară şi germană. Vine din părţile Năsăudului. Este, deci, ardelean. Scriitorii au schimbat cîteva cuvinte cu Liviu Rebreanu, apoi au luat loc şi au început să citească fiecare, fie un capitol dintr-un roman, fie o nuvelă, o schiţă, sau un act dintr-o piesă.

Liviu Rebreanu, modest, tăcut şi, mai ales, uluit de cît de tare se vorbea — obicei pe care nu-l cunoştea —, ascultă atent la tot ce se citea şi, mai ales, studia pe fiecare scriitor în parte, cum numai el ştia să o facă, aşteptînd să-i vină şi lui rîndul. Dar a sosit timpul plecării. Profesorul l-a reţinut o clipă, rugîndu-l să-i lase nuvela adusă şi adresa exactă. Mulţumindu-i şi luîndu-şi rămas bun, Liviu Rebreanu scoase din buzunarul hainei manuscrisul nuvelei, notă pe el adresa şi-l înmînă profesorului.

Peste două zile, primi un plic din partea profesorului Dragomirescu, cu următoarea scrisoare:

Buc., 20 octombrie 1909

Dragă domnule Rebreanu,

Iartă-mă că aseară am uitat de nuvela dumitale. E drept că, chiar de nu aş fi uitat, n-aş fi vrut să te expun la un nesucces, neştiind calităţile ei de mai înainte.

Astăzi însă am citit-o şi, te felicit, e foarte interesantă poveste şi cu însemnate calităţi literare. Vrei s-o public în Convorbiri critice?

Dacă da, te rog răspunde-mi cît mai curînd.

Al dumitale devotat,
M. Dragomirescu

N.B. Ce titlu îi dăm? Din vremuri? Minodora?"[1]

Adresa lui Rebreanu nu figurează pe manuscrisul povestirii ajuns pînă la noi, care, de altfel, deşi datat 16 octombrie 1909, poartă titlul textului tipărit, apărut trei ani mai tîrziu la Orăştie. Scrisoarea să se fi referit la o versiune fără titlu care s-a pierdut? Cine ştie...

Deşi reprodusă în atîtea rînduri de către autor, povestirea *Cîntecul iubirii* n-a înregistrat ecouri în critica vremii. Republicarea ei se datoreşte mai mult unui ataşament sentimental al scriitorului de această primă operă literară apărută în ţară.

III. Redactată cu multă cursivitate, versiunea manuscrisă (ms. 4054, f. 12–14) este o transcriere de pe o variantă anterioară, necunoscută nouă. Manuscrisul nu prezintă deosebiri însemnate faţă de textul publicat în *Convorbiri critice* (1909). La tipar sînt îndepărtate din text mai multe regionalisme („căpeneag"; „crîşcă"; „a se bili"). Înlocuirile sînt binevenite, deşi uneori par facile. Ochii ofiţerului ucis, „albi ca un glob de glajă", devin „ca două globuri de marmură". Retuşul stilistic alungă, de asemenea, imprecizia, fraza banală de tipul „Frumoasă, hei, toată armata era zăpăcită de dînsa" sau

[1] Fanny Rebreanu, *Cu soţul meu*, Buc., 1963, p. 61–63.

„şi rîdea aşa de dulce, parcă-ţi mîngîia inima c-o bucăţică de catifea" (f. 12).

Comparativ cu nuvelele publicate în Transilvania, *Cîntecul iubirii* se caracterizează printr-o mai adecvată folosire a limbii literare. Este posibil ca la aceasta să-şi fi adus aportul şi redacţia *Convorbirilor*. Saltul realizat de Liviu Rebreanu în maturizarea formelor de expresie literară se datorează însă în primul rînd propriilor sale exigenţe, sporite în urma contactelor multiple cu lumea românească din capitala ţării. O dovadă o găsim în faptul că în aceeaşi variantă (1909) sălăşluiesc şi unele regionalisme, exprimări greoaie („bag seamă", „părete", „lihăindu-i la ureche", „a sărutat-o drept în gură", „ridică capul" ş.a.), care, la rîndul lor, ar fi putut reţine atenţia redacţiei, în cazul cînd rolul acesteia ar fi depăşit cadrul recomandărilor generale (aşa cum se va întîmpla cu varianta publicată de către *Universul literar*).

Nu mai puţin adevărat este însă faptul că publicarea nuvelei de către o revistă bucureşteană însemna, pentru Rebreanu, în 1909, un adevărat gir literar. Poate aşa se şi explică de ce retipărirea lucrării în *Cosînzeana* şi chiar în volumul de debut *Frămîntări* nu mai este însoţită de aceleaşi obsedante transcrieri şi rectificări de text. Motive ar fi existat (citim în variantele 1909, Cz. 1912, Fr. 1912: *„voinică ca un flăcău"* etc.).

Peste ani, textul suportă noi amendări în *Universul literar* (1914), din păcate date uitării. Aceeaşi soartă au şi cîteva oportune înlocuiri de cuvinte din varianta 1916.

În ansamblul versiunilor existente, cele mai numeroase modificări le prezintă varianta 1919, lucrată pe textul din 1912 (astfel se explică şi omiterea anterioarelor îmbunătăţiri stilistice). Cîteva retuşuri sînt efectuate şi la reeditarea nuvelei în volumele *Golanii*, ed. a III-a (1925); *Cîntecul iubirii* (1928) şi *Golanii*, ed. a IV-a (1928).

Dintre textele existente am ales ca ultimă ediţie versiunea oferită de volumul *Golanii* (1928), modificările înregistrate în această culegere — foarte puţine de altfel — fiind ulterioare celorlalte variante.

De reținut că în ciuda unor inconsecvențe și neglijențe stilistice ale scriitorului, transmise pînă în ultima ediție, această nuvelă este cea dintîi în care acuratețea textului este asigurată — într-o mai mare măsură — chiar de la prima versiune tipărită.

IV. *Variante: P. 5, r. 1,* Cîntecul iubirii / Volbura dragostei (1909) / Cîntec de dragoste (Cz. 1912, Fr. 1912, 1916) / Răzbunarea (1914) — *r. 2 — p. 6, r. 2,* primele 4 alineate lipsesc în var. 1914 — *r. 7,* ceunașului / ceaunului (Cz. 1912) — *r. 8,* hohotește înăbușit / clocotește înăbușit (Cz. 1912) — *r. 16—17,* cu glas moale / cu glasul moale (1916) — *r. 18,* fîșîit ușor de aripi / fîlfîit ușor de aripi (1919, 1925, C.I. 1925, G. 1928) — *r. 19—20,* tremură o clipă / tremură oleacă (1909, Cz. 1912, Fr. 1912, 1916, 1919).

P. 6, r. 1, cu glas lin / cu voce lină (1909, Cz. 1912, Fr. 1912, 1919, 1925; C.I. 1928) / cu vocea lină (1916) — *r. 2,* citi în carte vremile trecute / citi în cartea vremilor trecute (1916) — *r. 3,* ca tine / ca și tine (1909, Cz. 1912, 1914, Fr. 1912, 1916) — *r. 11—12,* C-atunci așa era / P-atunci așa era (1914) — *r. 13,* te ținea / te țineau (1914) — *r. 15—16,* de abia-abia / încît abia-abia (1916) — *r. 18,* să fi avut / o fi avut (1909, Cz. 1912, Fr. 1912, 1919) — *r. 19,* chipeșă ca un flăcău / voinică ca un flăcău (1909, Cz. 1912, Fr. 1912, 1914) / zdravănă ca un flăcău (1916) — *r. 22,* Minodora i-am zis / Minodora a rămas (1916) — *r. 27,* plin de / de (C.I. 1928) — *r. 31,* s-o vedem / s-o vedem pe ea (1916).

P. 7, r. 7, ca omul / de, ca omul (1916) — *r. 13,* Într-o vreme / Într-un tîrziu (1916) — *r. 21,* Bag seama / De bună seamă (1914) — *r. 22,* prinsei iarăși / prinsei atunci iarăși (1914) — *r. 23,* și zgomotul / zgomotul (1914) — *r. 26,* întocmai la / tocmai la (1914) — *r. 29—30,* să nu te audă / să nu te audă cineva (1916) — *r. 31,* spunea că merge / zicea el că se duce (1914) — *r. 32,* spre casa / către casa (1909, Cz. 1912, Fr. 1912, 1914) — *r. 34,* m-am pomenit / mă pomenii (1909, Cz. 1912, Fr. 1912, 1914, 1916).

P. 8, r. 9, În sfîrşit, însă (cuvintele lipsesc în var. 1914) — r. 15—16, Cîteva vorbe întretăiate, rostite în fugă, bîjbîiră prin întuneric (cuvintele lipsesc în var. 1914) — r. 16, bîjbîiră prin întuneric / bîjbîiră oleacă prin întunerec (1909, Cz. 1912, Fr. 1912, 1916, 1919; ed. 1919 transcrise: *întuneric)* — r. 17, şi fereastra / iar fereastra (1916) — r. 19, prinse a bate / începu a bate (1916) — r. 23, mă întorsei repede la / mă întorsei la (1914) — r. 25, fui schimbat / fusei schimbat (1909, Cz. 1912, Fr. 1912, 1919) / apoi fui schimbat (1916) — r. 25, dar în noaptea aceea / dar noaptea aceea (1914) / în noaptea aceea însă (1916) — r. 30, dar nimeni / şi nimeni (1916) — r. 33, ne venise / ne-a venit (1916).

P. 9, r. 2, prinse a o lua / începu a o lua (1916) — r. 5, tot mai rece (transcris după var. 1916. În var. 1909, Cz. 1912, Fr. 1912, 1914, 1919: *„mai rece")* — r. 6, şoptindu-i la ureche / lihăindu-i la ureche (1909, Fr. 1912, Cz. 1912, ultima var. transcriind greşit: *„lipăindu-i")* — r. 10—11, a sărutat-o drept pe buze / a sărutat-o drept în gură (1909) — r. 14, rîdeam... rîdeam / rîdeam (1916) — r. 17—18, Luca rîdea / Luca rîdea... mai tare rîdea (1909) — r. 20—21, a mormăit ceva în sine / a mormăit în sine (1909, Cz. 1912, Fr. 1912, 1914, 1916, 1919, 1925, C.I. 1928) — r. 22, ce-a mai trecut / ce a trecut (1909, Cz. 1912, Fr. 1912, 1916) — r. 24, prinse a face / începu a face (1916) — r. 29, mi se părea / mie mi se părea (1909, Cz. 1912, Fr. 1912, 1914, 1916) — r. 30, prea prefăcut / cam prefăcut (1916) — r. 30, prea sună / că prea sună (1916) — r. 33—34, Era tocmai / Eram tocmai (1909, Cz. 1912, Fr. 1912, 1914, 1916).

P. 10, r. 2, prinse / începu (1916) — r. 5, ate le gheretei / păretele gheretei (1909, Cz. 1912) / peretele gheretei (Fr. 1912, 1914, 1916) — r. 6, mă lovii / mă izbii (1909, Cz. 1912, Fr. 1912, 1914, 1916) — r. 6—7, ofiţerul de inspecţie / ofiţerul de serviciu (1914) — r. 11, răcni căpitanul / urlă căpitanul (1909, Cz. 1912, Fr. 1912, 1914, 1916, 1919) — r. 12—13, am văzut strecurîndu-se un om pe-aici / am văzut un om strecurîndu-se pe aici (1914) — r. 13, către casa ceea / către casă (1909, Cz. 1912, Fr.

1912, 1914, 1916, 1919, 1925, C.I. 1928) — *r. 19—20*, către mine şi ceilalţi doi ostaşi ce-l însoţeau / către noi (1909, Cz. 1912, Fr. 1912, 1914, 1916) — *r. 23*, întocmai ca nişte / ca nişte (1909, Cz. 1912, Fr. 1912, 1914, 1916) — *r. 23*, Ajunserăm gîfîind / Ajunserăm lihăind (1909) — *r. 31*, Minodoro, unde eşti (cuvintele lipsesc din var. 1914) — *r. 31*, Vino lîngă mine... Vino / Haide lîngă mine... haide (1909, Cz. 1912, Fr. 1912, 1914) — *r. 33*, ca varul / ca giulgiul (1909, Cz. 1912, Fr. 1912, 1914, 1916, 1919, C.I. 1928).

P. 11, r. 1, spre uşa / spre uşă (1909, Cz. 1912, Fr. 1912 şi 1914) — *r. 3—4*, ne-a cuprins spaima / ne-a cuprins groaza (1914) — *r. 6*, Din gît / Din grumaji (1909) — *r. 7—8*, Iar ochii / Iar ochii, ochii lui (1909) — *r. 11*, se lupta / se zbătea (1909, Cz. 1912, Fr. 1912, 1914, 1916) — *r. 12—13*, răcni deodată / urlă deodată (1909, Cz. 1912, Fr. 1912, 1914, 1916, 1919, 1925, C.I. 1928) — *r. 14*, ridică fruntea / ridică capul (1909) — *r. 18*, Răbda loviturile / Răbdă loviturile (1916) — *r. 25—34*, alineatele lipsesc în var. 1914 — *r. 33*, peste obrajii / la vale peste obrajii (1909, 1919, 1925, C.I. 1928) / repede la vale peste obrajii (Cz. 1912, Fr. 1912, 1916).

P. 12 PROŞTII

I. A apărut în *Convorbiri critice*, IV (1910), nr. 2 (25 februarie), p. 75—80. În Transilvania e publicată în anul următor în *Cosînzeana*, I (1911), nr. 2 (11 noiembrie), p. 30—32 şi în *Almanahul scriitorilor de la noi* pe 1912, p. 165—174, cu o notă introductivă biobibliografică asupra autorului. Suferă o singură schimbare temporară de titlu: *Plecarea*, în *Universul literar*, XXXI (1914), nr. 9 (2 martie), p. 4—6, după care revine la titlul iniţial. Retipărită în volumele *Frămîntări*, 1912, p. 189—202; *Golanii*, ed. I, 1916, ed. a II-a, 1920, p. 78—90, ed. a III-a, 1925, şi ed. a IV-a, 1928, p. 7—18; *Nuvele şi schiţe*, 1921, p. 5—19, *Oameni de pe Someş*, 1936, p. 15—24.

II. Povestirea *Proştii* a fost definitivată în Bucureşti, cum demonstrează versiunea autografă din ms. rom. 4054,

f. 27—34. Năsăudenii arătau pînă nu demult vizitatorilor locul unde a poposit, în gara veche, bătrînul Tabără cu fiul său, sau relatează şi azi vreo variantă a anecdotei despre geneza povestirii, consemnată, de altfel, şi de soţia scriitorului[1]. După reîntoarcerea în mijlocul familiei la Prislop, Liviu Rebreanu ar fi reţinut, trecînd pe lîngă casa lui Nicolae Tabără, o discuţie dintre acesta şi femeia lui privind plecarea cu trenul (soţia scriitorului spune „într-o vacanţă"). Variantele anecdotei (dacă e adevărată) sînt lipsite de importanţă. Semnificativ este că un prototip al lui Nicolae Tabără a existat, a fost cunoscut de scriitor şi a putut servi, într-un fel, la crearea eroului povestirii, ţinînd seama, bineînţeles, aşa cum sublinia Rebreanu însuşi, că „un personagiu al meu, chiar cel mai neînsemnat, are trăsături din cine ştie cîte persoane văzute sau observate de mine, plus altele pe care a trebuit să i le adaog pentru a motiva anume gesturi sau fapte ale sale"[2].

Că *Proştii* făcea parte dintre creaţiile la care Liviu Rebreanu ţinea în mod deosebit o dovedeşte nu numai publicarea repetată, dar şi faptul că o cere soţiei, pe cînd se afla în refugiu la Iaşi în 1917. Ea prilejuieşte prima revedere dintre soţi, după despărţirea în împrejurările dramatice relatate în *Calvarul*.[3]

Consacrînd pentru prima dată povestirii o largă analiză estetică, Tudor Vianu sublinia, în 1941, „puterea de observaţie incisivă care anunţa un maestru" (ca detaliu „de o mare elocvenţă" era observat episodul „aşezării ţăranilor pe piatră alături de banca pe care umilinţa lor o consideră rezervată altor călători mai de soi") şi conchidea că, spre deosebire de povestirile unor prozatori ca M. Sadoveanu, E. Gârleanu sau C. Sandu-Aldea, „sobrietatea notaţiei este în toată bucata remarcabilă"[4].

Această siguranţă a mijloacelor de expresie era în parte rezultatul pozitiv al îndrumărilor primite de autor

---

[1] Cf. *Op. cit.*, p. 51.
[2] Liviu Rebreanu, *Amalgam* [1943], p. 43.
[3] Cf. Fanny Rebreanu, *Op. cit.*, p. 111.
[4] Cf. Tudor Vianu, *Arta prozatorilor români*, 1941, p. 320—321.

din partea lui Mihail Dragomirescu şi al discuţiilor din cenaclul *Convorbirilor critice*. Dar ea nu era străină nici de munca de redactor a lui Liviu Rebreanu la diverse publicaţii periodice bucureştene, nici de lecturile sale.

Perpessicius stabileşte o apropiere între atmosfera din *Proştii* şi cea a unor scene din Cehov[1]; în acelaşi sens şi cronicarul *Rampei*, în 1916, o socotea „o acua forte" demnă de Cehov şi Rod.[2]

III. Varianta manuscrisă (B.A.R., 4054, f. 27–34) – redactată şi apoi corectată cu insistenţă la scurte intervale – stă la baza primei tipărituri din *Convorbiri critice* (1910). Modificările sînt infime. Ulterior, mai fiecare retipărire prilejuieşte scriitorului uşoare rectificări de cuvînt. Primele sînt vizibile în varianta 1911 *(Cosînzeana)*, al cărei text va fi reprodus, aproape integral, în A.S. 1912 şi în volumul de debut. Schimbări similare apar, mai frecvent, în varianta întîlnită în *Universul literar* (1914), în ediţia I a *Golanilor* (1916), în culegerea de *Nuvele şi schiţe* (1921) şi, mai ales, în a III-a ediţie a *Golanilor* (1925). Cîteva mici modificări descoperite în varianta 1936 sînt o dovadă că scriitorul nu a fost străin de forma ultimei antologii de nuvele, tipărită în timpul vieţii sale, *Oameni de pe Someş* [1936].

Variantele nu se succed într-o ordine firească şi, ca urmare, multe îmbunătăţiri aduse textului tipărit rămîn uitate (cazul variantelor 1914, 1921), pînă la ultima ediţie. Cîteva exemple:

îngînă Nicolae (1914)	*blodogori Nicolae* (1910, 1911, 1912, 1916, 1921 etc.)
coşcogea vardist (1921)	*vardist coşcogea* (1910, 1911, 1912, 1914, 1916, 1920, 1925, 1928, 1936)
sîngele îl podidi (1921)	*sîngele îl prididi* (1910, 1911, 1912, 1916, 1920, 1925, 1928, 1936)

[1] Cf. Perpessicius, *Liviu Rebreanu în ultimii 20 de ani*, *Steaua*, XV (1964), nr. 12, p. 135 şi urm.

[2] Cf. Cleante, *Golanii*, *Rampa*, I (1916), nr. 245 (16 mai), p. 2.

IV. *Variante: P. 12, r. 1*, Proştii / Plecarea (1914) — *r. 6—7*, bagă de seamă să nu păţeşti / să nu păţeşti (1914) — *r. 9*, mormăi ţăranul / mormăi Nicolae (1910, 1911, A.S. 1912, Fr. 1912, 1914, 1916, 1920, 1921, 1925) — *r. 10—11*, mai răspicat / mai răsfirat (1914) — *r. 13*, pologul cela / pologul ăla (1910, 1911, A.S. 1912, Fr. 1912, 1914) — *r. 16*, pălăria de paie zdrenţuită / pălăria zdrenţuită de paie (A.S. 1912) — *r. 19*, pălăria în cap / pălăria pe cap (1914) — *r. 20*, spre feciorul / către feciorul (1910, 1911, A.S. 1912, Fr. 1912, 1914).

P. 13, r. 2, cu felinarul / cu lămpaşul (1910) — *r. 6—7*, din ogradă / din curte (1910, 1911, A.S. 1912, Fr. 1912, 1914, 1916, 1921) — *r. 8*, ca un brîu albineţ / ca un rîu albeneţ (1911, 1912) — *r. 13*, ce ducea / ce duce (1910, 1911, A.S. 1912, Fr. 1912, 1914, 1916, 1920, 1921) — *r. 15*, Umbrele pervazurilor (transcris după ms. 4054, f. 28, var. 1910, 1911, A.S. 1912, Fr. 1912, 1914, 1916, 1921; greşeala strecurată în var. 1920: „*Urmele pervazurilor*", se transmite tuturor ediţiilor ulterioare: 1925, 1928, 1936) — *r. 16*, se pierdeau / se prăpădeau (1910, 1911, A.S. 1912, Fr. 1912, 1914, 1916, 1920, 1921) — *r. 17—18*, oprindu-se oleacă / oprindu-se o clipă (1921) — *r. 27*, blogodori Nicolae / blodogori Nicolae (1910, 1911, A.S. 1912, Fr. 1912, 1916, 1921) / îngînă Nicolae (1914).

P. 14, r. 4—5, îşi alunecă sarcina / îşi slobozi sarcina (1910) / îşi aşeză sarcina (1911, A.S. 1912) / îşi aşează sarcina (1914) / îşi lăsă sarcina (Fr. 1912, 1916, 1920, 1921, 1925) — *r. 11*, Şi de-acum / Şi apoi (1914) — *r. 15*, se deschideau / se deschiseră (1910, 1911, A.S. 1912, Fr. 1912, 1914, 1916, 1920, 1921) — *r. 16*, începu a se limpezi / prinse a se limpezi (1910, 1911, A.S. 1912, Fr. 1912) / începuse a se limpezi (1914) — *r. 23*, rătăcea prin aer / pătrundea slăbit prin aer (1910) — *r. 33*, magaziile ei prinse / magaziile ei sure prinse (1910, 1911, A.S. 1912, Fr. 1912, 1914, 1925, 1928) / magaziile ei sure începu (1916, 1920, 1921) — *r. 34 — p. 15, r. 1*, prin porumbiştea / prin porumbiştile (1910, A.S. 1912).

P. *15*, *r*. *6*, se desluşi zgomotul / se desluşiră zgomotele (1910, 1911, A.S. 1912) — *r*. *8*, ridică fruntea / îşi ridică fruntea (1910) — *r*. *16—17*, cu jumătate gura / cu jumătate gură (1914) — *r*. *17—18*, gîfîind ca un dobitoc / lihăind ca un dobitoc (1910) — *r*. *20*, cu mînecile cămăşii / cu mîneca cămeşii (1910) — *r*. *21*, sufletul meu / sufleţelul meu (1910, 1911, A.S. 1912, Fr. 1912, 1914, 1916, 1920, 1921) — *r*. *24—25*, un lac de apă / un pic de apă (1910, 1911, A.S. 1912, Fr. 1912, 1914) — *r*. *25*, Şi dumneavoastră-l aşteptaţi / Dumneavoastră încă-l aşteptaţi (1910).

P. *16*, *r*. *9*, la o parte / de o parte (1910) — *r*. *11*, vine degrabă / vine curînd (1914) — *r*. *12*, spre hamalul / spre hamal (Fr. 1912, 1914, 1916) — *r*. *14—15*, toci capul / baţi capul (1921) — *r*. *16*, se răţoi deodată hamalul / se răţoi hamalul deodată (1910, 1911, A.S. 1912) — *r*. *21*, raze galbene / raze palide (1910, 1911, A.S. 1912, Fr. 1912, 1914, 1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r*. *25*, se iuţea / se inteţea (1910, 1911, A.S. 1912, Fr. 1912, 1914, 1916, 1921) — *r*. *25—26*, se tăia scurt / se tăia brusc (1910, 1911, A.S. 1912, Fr. 1912, 1914, 1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r*. *28*, Acum sala / Şi sala (1910, 1911, A.S. 1912, Fr. 1912, 1914, 1916, 1920, 1921) — *r*. *32*, în straie nemţeşti / în haine nemţeşti (1914) — *r*. *33*, Apoi, deodată, dintr-o odaie vecină / Dintr-o odaie vecină (1914).

P. *17*, *r*. *1—3*, Se certase [...], pe toată lumea (fragmentul lipseşte în var. 1910, 1911, A.S. 1912, fiind adăugat cu prilejul publicării nuvelei în volum) — *r*. *6*, se plimba / se plimbă (1920) — *r*. *7*, pe urmă se opri / apoi se opri (1910, 1911, A.S. 1912, Fr. 1912, 1914, 1916, 1920, 1921) — *r*. *8*, de-i pocniră oasele / de-i pocniră ciolanele (1910) — *r*. *9—10*, unde prinse a trece / unde trecu (1914) — *r*. *10*, pe călătorii / pe pasagerii (1910, 1911, A.S. 1912, Fr. 1912, 1914, 1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r*. *11*, zgribuliţi şi rebegiţi / zgribuliţi (1921) — *r*. *13*, zăngăni banii azvîrliţi / zăngăni răpede banii aruncaţi (1910) / zîngăni banii aruncaţi (1911, A.S. 1912, Fr. 1912, 1914) — *r*. *15*, de zor spre rampă / cu zor către rampă (1910,

1911, A.S. 1912, Fr. 1912, 1914) / cu zor spre rampă (1916, 1920, 1921) — *r. 16—17*, un vardist coşcogea se răpşti / un vardist coşcogea se răsti straşnic (1914) / coşcogea vardist se răpşti (1921) — *r. 20—21*, şi-l bruftui îndărăt / şi-l împinse îndărăt (1914) — *r. 21*, către un domn / către unul (1910) — *r. 24*, şuier prelung / şuier prelungit (1910, 1911, 1912, 1914, 1916, 1921) — *r. 28*, Fă-ţi bunătate / Fă-ţi o bunătate (1910, 1911).

P. 18, r. 5—6, l-a mai făcut / l-a făcut (1910, 1911, A.S. 1912, Fr. 1912, 1914) — *r. 7*, se dusese / se duse (1921) — *r. 8*, pe urmă / ş-apoi (1910) / apoi (1911, A.S. 1912, Fr. 1912, 1914) — *r. 10*, Şi trenul / Iar trenul (1911, A.S. 1912, Fr. 1912, 1914) — *r. 11—12*, se topeau / se contopiră (1910) / se contopeau (1911, A.S. 1912, Fr. 1912, 1914, 1916, 1920, 1921) — *r. 12*, care creştea (transcris după var. 1910, 1911, A.S. 1912, Fr. 1912, 1914, 1916, 1920, 1921, 1925, 1928; în ultima ediţie: *„care creşteau")* — *r. 20*, care alergau / ce alergau (1910) — *r. 26*, surîs de admiraţie / surîs admirabil (1914) — *r. 31*, alergînd neîncetat / alergau neîncetat (1910, 1911, A.S. 1912, Fr. 1912, 1914, 1916, 1920, 1921) — *r. 33*, le răspundea/ le răspunse (A. S. 1912) — *r. 33 — 34*, încruntare din sprîncene / încruntare de sprîncene (1914).

P. 19, r. 2, În cele din urmă / La urma urmelor (1910, 1911, A.S. 1912, Fr. 1912, 1914, 1916, 1920, 1921) — *r. 7*, Altădată / De altă dată (1910) — *r. 7*, mojicule / bădărane (1921) — *r. 9*, nu ne năpăstui / nu ne năpusti (1911, A.S. 1912) — *r. 15*, Hai, pleacă d-aici / Pleacă de aici, prăpăditule, pleacă (1910) / Hai, pleacă d-aici, prăpăditule, pleacă (1911, A.S. 1912, Fr. 1912, 1914, 1916, 1920, 1921) — *r. 15*, să nu te mai aud / să nu te aud (1910, 1911, A.S. 1912, Fr. 1912, 1914) — *r. 16—17*, izbucni şeful strîmbînd / izbucni şeful cu glas dogit şi strîmbînd (1910, 1911, A.S. 1912, Fr. 1912, 1916, 1920, 1921) / izbucni şeful cu glas şi strîmbînd (1914) — *r. 19*, o clipă / oleacă (1910) — *r. 20*, întrebător şi nedumerit, pe urmă (1910) — *r. 21*, Cînd ajunseră / Cînd însă ajunseră (1910).

P. 20, r. 2, începu a înainta / înainta (1910) / prinse a înainta (1911, A.S. 1912, Fr. 1912) — *r. 4*, un viespe /

o viespe (1921) — *r. 6—8*, Feciorul cu baba stăteau deoparte ca doi pociumbi şi se uitau cu ochii sticloşi de spaimă / Şi deoparte feciorul cu baba stăteau pociumbi, cu ochii sticliţi de spaimă (1910) — *r. 8*, cu ochii sticloşi / cu ochii sticliţi (1910, 1911, A.S. 1912, Fr. 1912, 1914, 1916, 1920, 1921) — *r. 9*, Să vă sculaţi / Vă sculaţi (1910, 1911, A.S. 1912, Fr. 1912) — *r. 10*, să nu mocoşiţi / nu mocoşiţi (1910, 1911, A.S. 1912, Fr. 1912, 1916) — *r. 10—11*, răcni conductorul / le mugi conductorul (1910, 1911, A.S. 1912, Fr. 1912, 1914, 1916, 1920, 1921) — *r. 13*, sîngele îl prididi / sîngele fierbinte îl prididi năvalnic (1910) / sîngele îl prididi năvalnic (1911) / sîngele îl podidi (1921) / — *r. 15*, Creierii îi vuiau / Creierii îi hăuiau năprasnic (1910) / Creierii îi hăiau (1911, A.S. 1912, Fr. 1912) / Creierii îi hăuiau (1921) — *r. 16*, decît rănile feţei / ca ranele trupului (1910) / ca ranele feţei (1911, A.S. 1912, Fr. 1912, 1914, 1916, 1920, 1921) / ca rănile feţei (1925, 1928) — *r. 16—17*, Apoi se ridică încetinel / Apoi încetinel (1910) — *r. 17*, clătinîndu-se pe picioare / clătindu-se pe picioare (1910, 1911, A.S. 1912, Fr. 1912, 1914, 1920) — *r. 19*, se pierdea / se pierdu (1911, A.S. 1912) — *r. 20*, îi răsări în suflet, dar buzele lui crîmpoţite / i se stăvili în gît şi printre buzele crîmpoţite (1910, 1911, A.S. 1912) — *r. 21*, de-abia putură rosti oftînd / abia putu gîfîi oftînd (1910) / de-abia putu rosti oftînd (1911) — *r. 25—26*, porni încet înainte / porni înainte (1910) — *r. 29*, însă, soarele / soarele (1914) — *r. 29*, îşi înălţa / îşi înălţă (1910, Fr. 1912, 1914, 1916, 1921) — *r. 30*, şi împroşca / şi împroşcă (1910, Fr. 1912, 1914, 1916, 1921) — *r. 30*, drumeţilor / pedeştrilor (1910).

P. 21 CULCUŞUL

I. A apărut în *Convorbiri critice*, IV (1910), nr. 5 (25 mai), p. 275—285, însoţită de următoarea notă redacţională: „Deşi nu admitem cruditâţile de termeni pe care autorul e nevoit să le pună în gura eroilor săi, totuşi, publicăm această novelă, şi încă la acest loc de onoare, fiindcă pe lîngă o adîncime de concepţie puţin comună, e remarcabilă prin pitorescul lumii zugrăvite, prin spiri-

tul de observație, prin energia descripției și mai cu seamă prin originalitatea limbii".

Retipărită în volumul *Frămîntări*, 1912, p. 55—82; apoi în cele patru ediții ale culegerii *Golanii* (I, 1916 și II, 1920, p. 135—158; III, 1925 și IV, 1928, p. 162—183).

Versiunea autografă păstrată la B.A.R., ms. rom. 4054, f. 35—46, semnată „Liviu Rebreanu", a fost terminată la „4 mai 1910, orele 12 noaptea". O altă versiune autografă păstrată la Biblioteca centrală de stat $\left(\frac{\text{ms. rom. XX}}{\text{I} - 82}\right)$ e însoțită de textul manuscris al notei redacționale amintite (redactat de Mihail Dragomirescu, din a cărui arhivă personală a făcut parte), precum și de o însemnare a criticului privind sumarul numărului respectiv din *Convorbiri critice*.

II. În primăvara anului 1910 Liviu Rebreanu era arestat, întemnițat la Văcărești, apoi extrădat. Arestarea și extrădarea de către autoritățile românești fuseseră efectuate la cererea guvernului austro-ungar. Scriitorul petrece astfel aproape 6 luni de zile în închisoarea Văcărești și în temnițele din Ungaria, de unde, după achitare și după un popas acasă la Prislop, se va întoarce în București. La crearea povestirilor *Culcușul* și *Golanii* i-au slujit drept prototipuri oameni sau întîmplări întîlnite la Văcărești, grefate pe proaspetele sale amintiri recoltate din contactul direct cu lumea de la periferia capitalei.

Apropierea literară de mediul „golanilor" a fost în mod cert influențată de exemplul lui Gorki. În acest sens este edificator faptul că perioada de creație a nuvelelor *Culcușul* și *Golanii* era aceea a detenției tînărului Rebreanu și coincide cu cea în care el traduce în închisoare din opera scriitorului rus. Modest, le-a considerat doar „simple încercări", iar într-o scrisoare din 1 august 1910, prin care mulțumește lui Mihail Dragomirescu pentru publicarea *Culcușului* și trimite *Golanii*, nu uită să adauge că „înțelege bine că în această încurajare există o bună doză de bunăvoință și de politețe". Dar nu se poate nega rolul pe care l-au avut, împreună cu altele, la precizarea viziunii artistice a scriitorului, la găsirea unui limbaj și stil propriu. Experiența din *Culcușul* și

Golanii contribuie la înlăturarea elementelor romantice prezente în primele povestiri, la lărgirea orizontului de cunoaştere, la adîncirea procesului de obiectivare şi, prin aceasta, la deschiderea unei căi spre creaţiile sale.

Se poate spune că aceste două scrieri au constituit, în majoritatea cazurilor, primele lucrări ce au îndreptat privirile criticii asupra nuvelistului Rebreanu. Mai mult, ele au dat loc unor adevărate dezbateri în jurul acestuia, caracteristicile lor servind adesea şi pe nedrept la caracterizarea sau aprecierea întregii producţii aparţinînd genului scurt.

Dacă „nota nouă" pe care *Culcuşul* şi *Golanii* o aduceau „în novelistica română" prin analiza psihologică a unor tipuri „din mediile cele mai netrebnice" era caracterizată ca profund realistă şi apreciată de Mihail Dragomirescu, Mihail Sorbul sau George Topîrceanu, la publicarea lor în revistă şi în volumele *Frămîntări* sau *Golanii*[1], reacţia negativă provocată de aceeaşi „notă nouă", precum şi de îndrăzneala expresiei menite să violenteze cu bună-ştiinţă sensibilitatea celor obişnuiţi cu literatura sămănătoristă şi poporanistă, moralizatoare sau calofilă, n-a întîrziat şi-l va urmări pe scriitor pînă aproape de zilele noastre.

Apariţia romanului *Ion* era un prilej pentru Octav Botez ca în numele criticii poporaniste, generalizînd unele particularităţi ale celor două povestiri, să condamne „nuvelele şi schiţele" lui Liviu Rebreanu în bloc pentru „personaje luate mai totdeauna din drojdia societăţii, din lumea apaşilor şi a soutenerilor" şi „o înclinaţie spre detaliul trivial şi spre o formă de realism brutal şi rece"[2]. Cam de aceeaşi părere era şi adversarul criticii poporaniste, E. Lovinescu: „Din germenii modeşti ai unei literaturi caracterizate, dar sterile şi inestetice... din colectarea amănuntului inexpresiv şi trivial din *Golanii*",

---

[1] Cf. *Convorbiri critice*, nota redacţională citată şi prefaţa lui M. Dragomirescu la *Golanii*, 1916, p. 5 şi urm.; M. Sorbul, în recenzia la vol. *Frămîntări*, 1912, şi G. Topîrceanu, în recenzia semnată cu iniţiale în *Viaţa românească*, XI (1916), nr. 4—5 (aprilie-mai), p. 202 şi urm.

[2] Cf. *Viaţa românească*, XII (1921), nr. 7, p. 65.

nu se putea bănui „forța creatoare ilimitată"[1] din *Ion*. Teza va fi reluată, în termeni atenuați, în a sa *Istorie a literaturii române contemporane*[2]. În sfîrșit, la un sfert de veac de la apariția *Culcușului* și *Golanilor*, pentru fostul conducător al sămănătorismului, Nicolae Iorga, nuvelistul Rebreanu rămîne „un adevărat Gorki al celor mai șterse mizerii umane din cel mai incolor fond muced bucureștean, cu o lume de apași în formație, bălăcindu-se subuman în noroiul inconștienței morale... Drept că acest urît putea ajunge epic ca la acel scriitor rus, dar pentru aceasta noul povestitor n-avea destul suflu și limba de sărăcie gazetărească nu făcea să strălucească nici o fărîmă de aur în acest amestec de nisip, de lut, de zdrențe putrede, mînate de o apă domoală." Cît despre raporturile dintre nuvele și roman, „în *Ion* — sublinia istoricul — autorul *Golanilor* e gata să continue pe aceeași linie"[3]. Toate acestea au atras riposta îndreptățită a lui Șerban Cioculescu, care aprecia polemic în același an: „Bucăți ca *Golanii* și *Culcușul*, prin adevărul lor moral vrednic de maeștrii ruși, aduceau o notă nouă de verism crud și, în același timp, scăldat în omenie"[4].

III. Manuscrisul păstrat la B.A.R. (4054, f. 35—46) corespunde, în linii mari, cu versiunea din *Convorbiri critice*, publicată pe baza celei de a doua variante autografe aflate la B.C.S. $\frac{XX}{I-82}$.

Atît în manuscrise, cît și în varianta publicată în *Convorbiri critice* (1910) scriitorul folosește cu ostentație formele argotice care, uneori, se revarsă, nefiresc, din limbajul personajelor în narațiunea propriu-zisă („vui gagica așezîndu-se bulgărește lîngă mîncare", ms. 4054, f. 36). Pe alocuri argoul este insuficient asimilat, fiind

---

[1] E. Lovinescu, *L. Rebreanu*, *Sburătorul* (1920), nr. 30 (4 decembrie), p. 49.

[2] Cf. vol. IV, *Evoluția prozei artistice*, 1929, p. 354 și urm.

[3] N. Iorga, *Istoria literaturii românești contemporane*, II, *În căutarea fondului*, 1934, p. 298 și urm.

[4] S. Cioculescu, *În marginea operei domnului Liviu Rebreanu*, *Revista fundațiilor regale*, I (1934), nr. 2 (februarie), p. 414.

folosit cu aproximație („caraimangiu“; „joci babaroasa“; „zex“).

Observația critică ce însoțise publicarea nuvelei în *Convorbiri* avea să aibă un ecou binevenit la reproducerea nuvelei în volum. Înlocuirea unor expresii argotice și detașarea comentariului personal de limbajul eroilor săi rămîn o dovadă.

Ulterioarele rectificări de limbă și stil poartă pecetea aceleiași dorințe de înnoire, de însușire profundă a limbii literare, caracteristică fundamentală a creației scriitorului din primii ani ai activității sale. O expresie greoaie, ca „prinse a-l ocărî lihăind“ (1910, 1912), devine în prima ediție a *Golanilor*, „începu a-l ocărî“.

Din corectări desprindem și intențiile scriitorului de a-și primeni vocabularul, în detrimentul formelor și construcțiilor dialectale. Mai tîrziu (var. 1920) îndepărtarea unor cacofonii („țuică care“; „pisică care“) va limpezi și mai mult forma nuvelei. Cu excepția cîtorva cuvinte schimbate — foarte puține — versiunile 1925 și 1928 reproduc textul modificat oferit de varianta 1916.

De relevat că lipsa unei atenții distributive îl va stînjeni pe scriitor în cizelarea stilistică a nuvelei, scăpîndu-i numeroase cuvinte, expresii, construcții și imagini inadecvate, adeseori înlocuite de el însuși în cazuri similare („răpști“; „cigălite“; „crîmpoțit“; „blogodori“; „cihăi“; „mîneca cămășii“; „ca cu gura altuia“; „mîinile ei zgîriate vrăjeau după aer“; „buzele-i erau umede și înnegrite ca postavul“ ș.a.).

IV. *Variante: P. 22, r. 4—5,* se întreceau sprintene / se întorceau sprintene (1912) — *r. 6,* sîmburelui de măsline / sîmburelui de măslină (1910, 1912) — *r. 19—20,* începu a-l ocărî / prinse a-l ocărî lihăind (1910, 1912) — *r. 20,* pieri-ți-ar vița și sămînța / pieri-ți-ar vița și sămînța, găinarule (1910) — *r. 22,* Aoleu / Uf, borfașule (1910, 1912) — *r. 26—27,* Dar dacă mi-e foame, fă? Dar dacă mi-e foame? / Și dacă mă taie la ramazan, fă? Și dacă mă taie? (1910) / Și dacă mi-e foame, fă? Și dacă mi-e foame? (1912) — *r. 28,* în clipa aceea însă / dar în clipa aceea (1910, 1912) — *r. 31,* începu a se învîrti / prinse a se învîrti (1910, 1912).

P. 23, r. 5, spre Cîntăreanu, care / către Cîntăreanu, care însă (1910, 1912) — *r. 7—8*, te înfundă! bombăni pe urmă femeia / te înfundă, crăpa-ţi-ar blohotăile! bombăni pe urmă gagica (1910) — *r. 9*, înghiţi grăbită / înghiţi în pripă (1910, 1912, 1916) — *r. 11*, Să nu mă mai ocăreşti / Să nu mai mă ocăreşti (1910, 1912) — *r. 11*, te iau la bătaie / te iau la mardeală (1910) — *r. 15*, Hai, loveşte / Hai, loveşte, caraimangiule (1910) — *r. 21*, golane / golanule (1910, 1912) — *r. 24—25*, vrei să şi haleşti / vrei să şi mînînci (1912, 1916) — *r. 25*, ai fi muncit-o / ai fi muncit pentru dînsa (1910, 1912) — *r. 30*, să te mănînce / să te mănînce, golanule (1910, 1912) — *r. 32*, halesc şi eu / mănînc şi eu (1910, 1912, 1916).

P. 24, r. 2, muşcătură de carne / muşcăturiţă de carne (1910, 1912, 1916) — *r. 4*, i se prelingeau (transcris după var. 1910, 1912, 1916, îndepărtînd greşeala strecurată în ed. 1920 şi perpetuată în ediţiile ulterioare: *„i se prelungeau"*) — *r. 7*, începu a lăcrima / prinse a lăcrima (1910, 1912) — *r. 11*, mă lihnesc de foame / mă topesc de foame (1910, 1912) — *r. 17—18*, parc-ar fi întrebat-o cînd va conteni plînsul / ar fi tot întrebat cînd va mai conteni cu plînsul (1910, 1912, 1916) / ar fi întrebat-o cînd va conteni cu plînsul (1920, 1925) — *r. 19—20*, se strecora un mănunchi / se scurgea un mănunchi (1910, 1912, 1916) — *r. 21—22*, să licărească întocmai ca / să licărească ca (1910, 1912, 1916) — *r. 24—25*, fărimituri de pîine şi de carne (transcris după var. 1910, corectînd greşeala versiunilor ulterioare: *„fărimituri şi de carne"*) — *r. 25*, la Didina / către Didina (1910, 1912) — *r. 27*, sticla ceea / sticla cea (1910, 1912) — *r. 31*, tot se sculă / totuşi se sculă (1910, 1912).

P. 25, r. 3, Ssst! Sst! / Zeex! Zex (1910) — *r. 9*, teamă că-l / frică că-l (1910, 1912) — *r. 12*, vîrînd iar mîna / vîrînd mîna (1910, 1912) — *r. 21*, zise femeiei / zise către „gagică" (1910) / zise către femeie (1912).

P. 26, r. 19, Făcuşi vreo învîrteală / Ai făcut vreo învîrteală (1910, 1912, 1916) — *r. 27—28*, respirarea tihnită / respirare lihnită (1910, 1912). (Menţionăm această

greşeală de tipar ca o dovadă în plus a lipsei de atenţie cu care autorul îşi revedea lucrările reeditate, privirea trecîndu-i pe lîngă o flagrantă degradare a textului său, în ciuda modificărilor efectuate pe aceeaşi pagină) — *r. 28*, oraşului înfumurat / oraşului înfumărat (1910).

P. 27, r. 2, ţuică ce se zărea / ţuică care se zărea (1910, 1912, 1916) — *r. 6—7*, ţuică, măi Cîntărene / ţuică, Cîntărene (1910, 1912, 1916) — *r. 9*, în gît / în gît, damblagiule (1910) — *r. 10*, scrîşnind din dinţi / scrîşnind în dinţi (1910) — *r. 13*, îi numără / prinse a-i număra (1910, 1912) — *r. 19*, privind dusă / privind dus (1910) — *r. 33*, oameni zdrenţuroşi / oamenii zdrenţuroşi (1910).

P. 28, r. 1, spre culcuşul / către culcuşul (1910, 1912) — *r. 2*, Ssst! St / Zeex, zex (1910) — *r. 19*, le cercetă / le examină (1910) — *r. 19—20*, începu a le scutura / prinse a le scutura (1910, 1912) — *r. 28*, că nu s-a făcut / pasămite, că nu s-a făcut (1910, 1912, 1916, 1920).

P. 29, r. 6, zise cu glas stins / lihăi cu glas stins (1910, 1912) — *r. 11*, şi le aruncă uşor / şi, uşor, le aruncă (1910, 1912) — *r. 18*, piciule / puşchiule (1910).

P. 30, r. 7, lovi-te-ar relele, damblagiule / lovi-te-ar damblalele, huidumă proastă (1910) / lovi-te-ar relele, boule (1912, 1916) — *r. 9*, între ochi / tocmai între ochi (1910, 1912, 1916, 1920) — *r. 13*, spre Didina / către Didina (1910) — *r. 14*, că din pricina ta / că pentru tine (1910, 1912) — *r. 16*, fire-ai al dracului, dar io-s de vină / mînca-te-ar răul, hoţule, io-s de vină (1910) / fire-ai al dracului, io-s de vină (1912) — *r. 22*, Mînca-te-ar ocnele / Vede-te-aş la *Trei coceni*, cu doi popi la căpătîi. Mînca-te-ar ocnele (1910) — *r. 25*, Doar grămada / Numai grămada (1910) — *r. 27*, şi sub / subt (1910, 1912, 1920, 1925) — *r. 27—28*, cununiţe de sudori / cununile de sudori (1910) — *r. 32*, să strecoare / să mai strecoare (1910, 1912).

P. 31, r. 3, pierdea mereu / pierdea, pierdea mereu (1910, 1912) — *r. 4*, înjura / înjura, scuipa (1910, 1912)

— *r. 6*, apoi iar / dar apoi iar (1910, 1912) — *r. 7*, la Didina / către Didina (1910, 1912) — *r. 8*, Hai, fetiţo / Hei, gagico (1910) — *r. 16—17*, strîmbîndu-se la dînsul ca o pisică ce / schimonosindu-se la dînsul ca o pisică care (1910, 1912) — *r. 20—21*, Apoi deodată începu a schimba / Dar apoi deodată prinse a schimba (1910) / Dar apoi prinse a schimba (1912) — *r. 28*, Dă-mi / Dă-mi, tîrfo (1910) — *r. 29*, Şi o lovi / Şi prinse a o lovi (1910, 1912).

P. 32, r. 1, hoaţo / pungăşoaico (1910, 1912) — *r. 9*, nici un ban / nici un ban, golanule, caraimangiule, borfaşule (1910) — *r. 12*, începu a o bate / prinse a o bate (1910, 1912) — *r. 14*, îi ieşiră / îi ieşeau (1910) — *r. 17*, Te omor, hoaţo / Te omor, putoare (1910) — *r. 26*, dar nu conteni / dar totuşi nu conteni (1910, 1912, 1916, 1920) — *r. 33*, începură a tremura / prinseră a tremura (1910, 1912).

P. 33, r. 3, o îmbrînci ca pe-o cîrpă netrebnică / o îmbrînci departe ca pe-o cîrpă nevrednică (1910) — *r. 6—7*, răstimpuri rare / răstimpuri rari (1910, 1912) — *r. 8*, dintr-însa / într-însa (1910) — *r. 11*, Pe urmă, deodată / Şi deodată (1910) — *r. 18—19*, la vederea banilor / la vedenia banilor (1910, 1912) — *r. 20*, jucători / jucătorii (1910, 1912, 1916, 1920, 1925) — *r. 24*, de pe faţă şi de pe gît / după faţă şi după gît (1910) — *r. 27—28*, m-a omorît! Arde-te-ar pîrjolul, hoţule şi găinarule / m-a omorît tîlharul! Arde-te-ar pîrjolul, caraimangiule şi găinarule (1910) — *r. 29—30*, Urî-te-ar şi soarele / Urî-te-ar lumea, golanule, urî-te-ar şi soarele (1910) / Urî-te-ar lumea, urî-te-ar şi soarele (1912) — *r. 30*, C-ai omorît / Ai omorît (1910, 1912) — *r. 31*, ş-ai făcut / ai făcut (1910) — *r. 32*, ş-ai jefuit / ai jăfuit (1910, 1912) — *r. 32—33*, ovreiul din Băneasa / grangurul din Băneasa (1910).

P. 34, r. 1, pe mîna poliţiei / pe mîinile curcanilor (1910) — *r. 6—7*, n-o luau în seamă. Ei îşi urmau jocul / n-o luară în seamă. Ei îşi urmară jocul (1910, 1912, 1916) — *r. 12—13*, şi-i venise pofta / şi-i veni poftă (1910, 1912)

/ și-i veni pofta (1916) — *r. 19*, dar totuși / și totuși (1912) — *r. 20*, însă Bambaloi / Bambaloi (1910) — *r. 22*, dosi / îndosi (1910, 1912) — *r. 24*, bătîndu-ți gagica / *bătîndu-ți ibovnica (1912, 1916)* — *r. 27*, *zîmbi prostește*, scutură îndelungat / zîmbi ca un prost, scutură îndelung (1910) — *r. 28*, iar ele / și ele (1910) — *r. 29*, Și în vremea / Iar în vremea (1910) — *r. 32*, ca prin / iar ca prin *(1910, 1912)* — *r. 33*, începu a pierde / prinse a pierde (1910, 1912).

P. 35, *r. 8*, trăsnire-ar Dumnezeu / trăsni-le-ar fi Dumnezeu (1910, 1912) — *r. 9*, cu ce gagică / cu ce femeie (1912) — *r. 13*, ibovnică afurisită / gagică afurisită (1910) — *r. 14—15*, fire-ar a dracului, și ea tot îmi cobește a rău și mă amenință cu vînzări / fire-ar a dracului de putoare, și ea tot îmi cobește a rău și mă amenință cu caiaflîcuri (1910) — *r. 19—20*, și îl întrerupse, urlîndu-i / îl întrerupse brusc și-i urlă (1910, 1912).

P. 36, *r. 18*, isprăviseră jocul / isprăviseră babaroasa (1910) — *r. 25*, să nu mi le fure / să nu mă întoarcă (1910) — *r. 31—32*, începu a pufăi / prinse a pufăi (1910, 1912) — *r. 34*, șopteau / șoptea (1910).

P. 37, *r. 11*, *și-i șopti* / *și-i lihăi (1910, 1912)* — *r. 15*, ea întrebă / ea întreba (1910) — *r. 20*, Didico / Didino (1910, 1912, 1916, 1920) — *r. 23*, murmură femeia / lihăi femeia (1910, 1912) — *r. 24*, Susururi slabe (transcris după ms., f. 46 și var. 1910, 1912, 1916, 1920, 1925, îndepărtînd greșeala strecurată în ultima ediție: *„surîsuri slabe"*) — *r. 28*, răcoritoare / răvenitoare (1910, 1912) — *r. 29*, stelele licăreau / stelele numărate licăreau (1910, 1912, 1916, 1920).

P. 38 GOLANII

I. A apărut în *Convorbiri critice*, IV (1910), nr. 8 (25 august), p. 453—464. Retipărită în volumul *Frămîntări*, 1912, p. 145—171. Dă titlul volumului de nuvele și schițe *Golanii*, 1916, p. 1—26, republicat în 1920 (ed. a

II-a), p. 1—26, apoi în 1925 (ed. a III-a) şi 1928 (ed. a IV-a), p. 204—226.

În ms. rom. 4054 de la B.A.R. se păstrează patru versiuni autografe complete, dintre care cea mai veche (f. 74—83), scrisă la 10 iulie 1910, poartă titlul *Golanul*, ulterior modificat de autor; a doua (f. 84—90), datată final 15 iulie, e intitulată *Golanii*; o alta (f. 61—73), datată final 29 iulie, are din nou titlul *Golanul*, iar ultima (f. 47—60), cu titlul definitiv, poartă data de 1 august.

II. Dacă *Culcuşul* a fost scris la Văcăreşti în primăvara lui 1910, povestirea *Golanii*, deşi inspirată din acelaşi material faptic, este redactată în primă versiune în vara aceluiaşi an la închisoarea din Gyula şi expediată, prin poştă, după mai multe reluări, directorului *Convorbirilor critice* la începutul lunii august.

În legătură cu geneza şi semnificaţiile povestirii şi volumului *Golanii*, vezi şi notele de la *Culcuşul*, p. 337.

III. Spre deosebire de cazurile precedente, cînd ideile nuvelelor şi semnificaţia lor erau fixate din prima variantă — modificările de limbă şi stil fiind aproape exclusive — de această dată unele probleme de conţinut reţin mai mult atenţia scriitorului de la o versiune la alta.

După transcrierea celei de a doua variante (ms. 4054, f. 84—90), Rebreanu face următoarea notaţie:

„Frica şi spaima grozavă pentru ziua de mîine, căci după îndepărtarea fetei rămîne neputincios, parcă l-ar fi aruncat pe drumuri. Să se exprime această frică neînţeleasă a necunoscutului ce se coprinde în viitorul cel mai apropiat."

Autorul este consecvent cu ceea ce îşi propune (sau, eventual, cu ceea ce i s-a sugerat). Soluţionarea o găseşte în modificarea finalului nuvelei. În prima variantă ruperea relaţiilor dintre cei doi eroi nu conţine elemente tragice, noua situaţie creată culminînd, simplu, cu o grotescă replică interioară, fără implicaţii în destinul personajului. („A plecat... îşi zise atunci zîmbind. Să vedem cît o s-o ducă cu Aristică... Da-mi pare rău după dînsa, că era capabilă, harnică şi cîştiga bine.")

În a doua variantă manuscrisă finalul reintroduce personajul nostru, pe aceeaşi traiectorie sufletească, fără schimbări de structură. („A plecat — îşi zise el foarte liniştit — de acum trebuie să mă gîndesc la alta. Se sculă, se îmbrăcă cu mare grijă, se spilcui ca o femeie cochetă, îşi puse o floare roşă în cheotoare şi ieşi în stradă, unde un soare cald, luminos îl primi tot aşa de nepăsător ca şi ieri ploaia.")

Finalul variantelor următoare subliniază pregnant starea de solitudine şi îngrijorare a eroului. Tabloul creat este apăsător, întregul fundal împrumutînd tonuri sumbre din starea afectivă a personajului.

După trei transcrieri, nuvela va fi tipărită în revistă (1910) şi în volum (1912) cu infime schimbări de cuvînt. La republicare în prima ediţie a *Golanilor* (1916) nuvela va suporta noi corectări de natura celor prezentate în notele precedente.

Plasticitatea imaginii artistice continuă însă a fi pe-alocuri deficitară. (*„Firele de praf, dezmorţite de adierea căldurii, începură a juca leneşe şi cumpătate ca nişte moşnegi cuminţi"; „Şiragurile de geamuri ale palatelor împodobite începură a arde cu flacări galbene-roşcate, ca o pădure minunată de făclii de răşină, iar coperişele, turlele şi fumul acela albăstriu, care se aşterne deseori peste capetele Bucureştilor ca un cearceaf nemărginit de dantele, se îmbrăcară într-o haină strălucită de mătase arămie..."*)

IV. *Variante: P. 38, r. 9,* puhoiul / şuvoiul (1910, 1912, 1916) — *r. 13,* ca nişte darabanale (transcris după ms. şi var. 1910, corectînd greşeala strecurată în var. 1912 şi transmisă, ulterior, celorlalte ediţii: *„ca nişte darabanele"*).

P. 39, r. 4, picioare mari / picioare late (1910, 1912, 1916) — *r. 17,* îi zise / o agrăi *(1910, 1912, 1916, 1920)* — *r. 24,* paisprezece / paispce (1910, 1912) — *r. 33,* I-ascultă, fă, mi se pare că / I-auzi, fă, tu trebuie că eşti (1910, 1912) — *r. 34,* strigă / îi zise (1910, 1912, 1916, 1920) — *r. 34,* scos deodată / deodată scos (1910, 1912).

P. 40, r. 5, bombăni / bombănind (1910, 1912, 1916, 1920) — *r. 6*, pe urmă deschise / pe urmă totuşi deschise (1910, 1912, 1916, 1920) — *r. 10*, te zugrum / te gîtuiesc (1910, 1912) — *r. 26*, spre dînsa / către dînsa (1910, 1912) — *r. 32*, începu a bate din buze / prinse a bate din buze (1910, 1912).

P. 41, r. 1, vezi / geneşti (1910, 1912) — *r. 3*, ai / ha (1910, 1912) — *r. 19*, Unde-i piesa? Dă-o-ncoace!... (Transcris după ms. 4.054, f. 49, var. 1910 şi 1912. Cuvintele sînt omise în ed. 1916, iar greşeala se va perpetua în toate celelalte ediţii. Începutul alineatului următor — „Margareta şovăi o clipă" — reclamă întregirea replicii în cauză.) — *r. 21*, se puse să înjure / prinse a înjura (1910, 1912) — *r. 28*, răcnea / urla (1910, 1912, 1916, 1920).

P. 42, r. 17, fasoane şi mofturi / fasoane şi ponturi (1910) — *r. 19*, Mă fac de rîsul mahalalei / Mă face de rîs la mahala (1910, 1912) / Mă face de rîsul mahalalei (1916) — *r. 24*, începu a da din mîini / prinse a vrăji din mîini (1910) / prinse a da din mîini (1912) — *r. 28*, mahalagiu de provincie / mahalagiu din provincie (1910) — *r. 33—34*, o împărţea drept în două / o împărţea chiar în două (1910, 1912).

P. 43, r. 8, era vioi şi tînăr / era roş ca mărul, vioi şi tînăr (1910, 1912, 1916, 1920) — *r. 23*, după Margareta / tocmai după Margareta (1910).

P. 44, r. 2, stropi întîrziaţi / stropii întîrziaţi (1910) — *r. 4*, roşă-aprinsă / roză-aprinsă (1910) — *r. 7*, începură a arde / prinseră a arde (1910, 1912) — *r. 26*, un zevzec / un mitocan (1910) — *r. 27*, se urcă în cap / se urcă pe cap (1910, 1912) — *r. 34 — p. 45, r. 1*, printre buzele ca două şiruri purpurii, se zgîiau trei dinţi viermănoşi şi înnegriţi, şi o plombă de aur / printre buzele ca două şireturi purpurii, se zgîiau trei dinţi germănoşi şi înnegriţi, şi un plomb de aur (1910, 1912, 1916, 1920).

P. 45, r. 7, începu a fredona / prinse a fredona (1910, 1912) — *r. 19*, ce mai faci / ce faci (1910, 1912, 1916)

— *r. 20,* începu a rîde / prinse a rîde (1910, 1912) — *r. 23,* nu-mi umbla cu fasoane / nu-mi face necazuri (1910, 1912).

P. 46, r. 4, Aristică / nea Aristică (1910, 1912) — *r. 5,* Apoi, odată / Dar odată (1910, 1912) — *r. 16 — 17,* răcorea sufletul / mîngîia sufletul (1910, 1916) / mîngăia sufletul (1912) — *r. 24,* O să ți-i arăt (transcris după ms. 4054, f. 53 și var. 1910, 1912, 1916, 1920, 1925. Ultima ediție, 1928: *„O să-ți arăt")* — *r. 27,* pe străzi / prin strade (1910) / pe strade (1912) — *r. 32—33,* ce se petrecea / ce se petrece (1910, 1912).

P. 47, r. 1, Golanii / Un șmecher (1910, 1912) — *r. 2,* își pierd / își pierde (1910, 1912) — *r. 5,* îl rodea / îl ardea (1910, 1912) — *r. 9,* de ea / de dînsa (1910, 1912) — *r. 17,* știi cum merge lumea / știi bine cum e lumea (1910) / știi bine cum merge lumea (1912) — *r. 24,* să se lege / să se alege (1912) — *r. 31,* Vru [...], dar totuși / Vroi [...], dar (1910, 1912).

P. 48, r. 17—18, se pomeni punîndu-și întrebări peste întrebări / prinse a-și pune întrebări după întrebări (1910, 1912) — *r. 20,* știam bine / știam (1910, 1912, 1916) — *r. 29,* ce vrednic / că ce vrednic (1910, 1912).

P. 49, r. 7, s-au oprit / se opriseră (1910, 1912) — *r. 16—17,* că poate iar să răcnească / că i se dă iar să răcnească (1910, 1912) — *r. 17,* Încruntă / Încrunta (1910) — *r. 19,* glas plîns / voce plînsă (1910, 1912, 1916) — *r. 29,* urlă bărbatul / lihăi bărbatul (1910, 1912) — *r. 30,* la ea / la dînsa (1910, 1912).

P. 50, r. 21, într-adevăr, scădea / scădea (1910, 1912, 1916) — *r. 31—32,* ar putea / poate (1910, 1912, 1916, 1920) — *r. 32,* n-ar fi nevoită / nu e nevoită (1910, 1912, 1916, 1920) — *r. 34,* să ocolească / să înconjoare (1910, 1912).

P. 51, r. 3, privirea / privirile (1910) — *r. 8,* începu a se boci / prinse a se boci (1910, 1912) — *r. 21,* faci de-a-ndoaselea / mergi de-a-ndoaselele (1920) — *r. 21—22,* ce vrei / ce să facem (1910, 1912, 1916, 1920) — *r. 26,*

iac-aşa / ia-aşa (1910, 1912) — *r. 30*, tu crezi că / tu crezi (1910, 1912).

P. 52, r. 13, murmură / murmura (1910) — *r. 17*, o cîntări puţin din ochi / o cîntări puţin cu ochii (1910, 1912).

P. 53, r. 1, poţi să ştii / ce poţi şti (1910, 1912, 1916) — *r. 3*, şi cel / cel (1916) — *r. 7*, se înţepeni / se înţeleni (1910).

P. 54, r. 20, Era gol / Era însă gol (1910, 1912, 1916) — *r. 23*, Un mănunchi de raze blînde / Un smoc de raze blînde (1910, 1912, 1916) — *r. 23*, intră / intrară (1910, 1912, 1916, 1920) — *r. 24*, fereastra colburoasă / fereastra colboasă (1910, 1912, 1916, 1920, 1925) — *r. 26*, începură a juca / prinseră a juca (1910, 1912) — *r. 27*, Şi odaia / Dar odaia (1910, 1912) — *r. 33*, sfîrşit / lihăit (1910) / lihnit (1912).

P.55 DINTELE

I. A apărut în *Convorbiri critice*, IV (1910), nr. 12 (25 decembrie), p. 780—791. Este reprodusă în fruntea volumului *Frămîntări*, 1912, p. 5—38, cu dedicaţia: „Domnului Mihail Dragomirescu", ca un omagiu adus celui care l-a îndrumat şi sprijinit, fără rezerve, în epoca dificilă a începuturilor bucureştene şi a detenţiunii. Republicată în volumele *Golanii* (toate ediţiile, respectiv p. 91—121, ed. I şi a II-a, şi p. 19—46, ed. a III-a şi a IV-a); *Nuvele şi schiţe*, 1921, p. 20—53; *Oameni de pe Someş*, 1936, p. 59—79.

Versiunea autografă (păstrată la B.A.R. în ms. rom. 4054, f. 91—105) a fost terminată la 7 noiembrie 1910, după ce autorul revenise în Bucureşti.

II. Mediul descris este cel năsăudean. Autorul s-a inspirat dintr-o întîmplare de familie, ceea ce explică reluarea ei în romanul *Ion*, pe seama soţilor Herdelea.

Întreaga intrigă se reduce la un fapt divers, aparent incolor şi nesemnificativ. („Nu există subiect banal, spu-

nea în 1921 Liviu Rebreanu însuşi. Adevăratul talent nu e banal niciodată.") Renunţînd în povestirea *Dintele* la orice efect pitoresc sau de altă natură, reducînd acţiunea la minimum şi subiectul la reflecţiile provocate de o durere de dinţi, scriitorul parcă voia să-şi demonstreze sieşi acest lucru, înainte de a o afirma deschis altora.

Caracterizînd criza sufletească a eroinei „cu căderea primului dinte" ca zbatere neputincioasă, încheiată printr-un compromis cenuşiu cu viaţa „în contra acestui banal început al morţii", Mihail Dragomirescu dădea povestirea ca exemplu al „tragicului obişnuitului" şi „slăbiciunilor inerente firii omeneşti", surprins de nuvelist „cu deosebire în sufletele celor umili, celor încătuşaţi fără să ştie cum şi-au petrecut viaţa în lanţurile ei neîndurătoare"[1]. În acelaşi an, George Topîrceanu socotea *Dintele* „o bucată remarcabilă prin puterea analizei şi prin semnificaţia ei", reflectînd „zbuciumul zadarnic al omului care-şi dă seama deodată că îmbătrîneşte", nu prin poezie melancolică, atribuită în general în literatură acestui sentiment, ci prin prozaismul „real, incolor, de o amărăciune terasantă"[2].

III. În comparaţie cu varianta manuscrisă (B.A.R., 4054, f. 91—105) versiunile tipărite nu prezintă modificări esenţiale. Publicarea nuvelei în *Convorbiri critice* (1910) prilejuieşte scriitorului numeroase modificări stilistice. De asemenea, atent observator al unor stări interioare, Rebreanu adînceşte introspecţia, aprofundînd analiza psihologică, rudimentar realizată în manuscris.

Sfîrşitul bizar al nuvelei — „În aer sfîrîia, se măcina vremea" — poate fi înţeles mai bine dacă este pus alături de varianta manuscrisă, părăsită de autor: „Iar în perete tic-tacul ceasornicului se zbate în întuneric, zbătîndu-se, zvîrcolindu-se să nu-şi piardă tactul, să ducă mereu înainte vremea".

Ulterior, în variantele tipărite, scriitorul va urmări exclusiv semnificaţia cuvîntului şi plasticitatea conti-

---

[1] Cf. *Studiul introductiv* la *Golanii*, 1916, p. 5—6.

[2] *Op. cit.*, p. 203.

nuă a expresiei artistice. Sînt îndepărtate multe impurităţi stilistice, fiind înlocuite cu forme mai sintetice şi mai obiectivate: *mormăind ca o nălucă > mormăind; se trînti lihăind pe un scaun > se trînti pe un scaun* etc. Evoluţia este lentă. Aşa se explică de ce, pînă în ultima variantă tipărită, rămîn în text imagini şi expresii literare peste care privirea scriitorului trece cu uşurinţă („Dăscăliţa... s-a măcinat aşa, ca o moară pustie, fără să-i scîrţăie baremi roţile"). Comparaţia este precară („şovăind ca o nălucă"; „pîlpîia şi sfîrîia ca un vierme"). Alteori este comună („tînără şi frumoasă ca o păpuşă din fereastră") sau transformată într-un clişeu, folosit deopotrivă la începutul şi sfîrşitul nuvelei („tăcere limpede, *subţire ca pînza de păianjen"*; „în jurul ochilor i se urzise o ţesătură de cute mărunte, *subţiri ca pînza păianjenului")*.

Urmărind frecvenţa modificărilor în textul tipărit, constatăm că cele mai multe sînt efectuate după publicarea nuvelei în volumul de debut (var. 1916, 1921, 1925, 1936).

IV. *Variante: P. 55, r. 4,* leoarcă de sudori / leoarcă de năduşeală (1910, 1912, 1916, 1920, 1921) — *r. 8,* În odaie / În odaie însă (1910, 1912, 1916, 1920, 1921, 1925) — *r. 11,* tremurată de respirările (după ms. 4054, f. 91, 1910, 1912, 1916, 1920, 1921, 1928, îndepărtînd transcrierea greşită din ed. 1936: „tremurată de tremurările") — *r. 15,* scaunul / pe scaunul (1910, 1912, 1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 17,* toate ungherele / toate unghiurile (1912) — *r. 19,* începu a murmura / prinse a murmura (1910, 1912) — *r. 19 — 20,* ochii ţintiţi / ochii aţintiţi (1910, 1912, 1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 22,* se lungeau /se răşchirau (1910, 1912, 1916, 1920, 1921).

P. 56, r. 2, grinzile groase (transcris după ms. f. 91 şi var. 1910, 1912, 1916, 1920, 1921, 1925, 1928; în ultima ediţie: „grinzile *joase*") — *r. 10,* pînă la ziuă / pînă în ziuă (1910, 1912, 1916, 1920, 1921) — *r. 12—13,* vru să se culce / porni să se culce (1910, 1912, 1916, 1920, 1921) — *r. 15,* falca de jos / falca de desupt (1910, 1912) —

r. 17, lăsînd în urmă / lăsînd în urmă-i (1910, 1912, 1916, 1921) — *r. 22—23*, şi şoşăi cu buzele uscate (transcris după var. 1910, 1912, 1916, 1920, 1921, 1925, 1928; în ultima ediţie: *„şi şovăi cu buzele uscate")* — *r. 28—29*, năframă gălbuie / năframă nălbuie cu pui (1910, 1912, 1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 29*, înfăşură fălcile / înfăşură cu dînsa fălcile (1910, 1912, 1916, 1920, 1921) — *r. 30*, dăscăliţa / dăscăliţa Aglaia (1910, 1912, 1916, 1920, 1921) — *r. 34*, cojiţa ceea / cojiţa cea (1910, 1912, 1916, 1921).

P. 57, r. 2, m-o ţinea / m-o ţine (1910) — *r. 5*, începu a clocoti / prinse a clocoti (1910, 1912) — *r. 11*, Pesemne i-e să cază / Pesemne i-e voia să cază (1910, 1912, 1916, 1920, 1921) — *r. 13*, întrerupse scurt / întrerupse brusc (1910, 1912, 1916, 1920, 1921, 1925, 1928). Această modificare des întîlnită în variantele scriitorului este un alt indiciu că L.R. a revăzut textele ediţiei *Oameni de pe Someş* — *r. 15*, şopti ea / şopti (1910, 1912, 1916, 1921) / şopti apoi (1920, 1925, 1928) — *r. 28*, ofta şi se lovea / ofta, se lovea (1910, 1912, 1921) — *r. 29*, mormăind / mormăind ca o năucă (1910) / mormăind ca o nălucă (1912).

P. 58, r. 2, şi totuşi / dar totuşi (1910, 1912, 1916, 1920, 1921) — *r. 7—8*, mai grea decît plumbul / mai greu decît plumbul (1910, 1912) — *r. 9*, unui singur gînd / unui gînd (1910, 1912, 1916, 1921) — *r. 22*, şi se îmbrăcă / şi prinse a se îmbrăca (1910, 1912) — *r. 25*, o privi mai întîi / o privi dintru-ntii (1910, 1912) — *r. 27—28*, se simţea / se simte (1910, 1912, 1916, 1920, 1921) — *r. 33*, o dîră de aer / o gură de aer (1910, 1912, 1916, 1920, 1921) — *r. 33*, pe dăscăliţă (transcrisă după var. 1916, 1920, 1921; în var. 1910, 1912, 1925, 1928, 1936: *„pe dăscăliţa")*.

P. 59, r. 1, durerea / durerea dăscăliţei (1910, 1912) — *r. 3*, să suspine / să ţipe (1910, 1912, 1916, 1920, 1921) — *r. 12*, se trînti pe un scaun / se trînti lihăind pe un scaun (1910, 1912) — *r. 14*, adăogînd apoi / dar apoi adăogă (1910, 1912, 1916, 1920, 1921) — *r. 18*, să şi tragi / să tragi (1921) — *r. 21—22*, fără pic de durere /

fără un pic de durere (1910, 1912, 1916, 1920, 1921) — *r. 23*, se opri deodată / se opri brusc (1910, 1912, 1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 30*, foarte serios / serios (1921) — *r. 30*, apoi vorbi / apoi urmă (1910, 1912, 1916, 1920, 1921).

P. 60, r. 8, Ea / Și ea (1910) — *r. 8*, pînă acuma / niciodată (1910, 1912, 1916, 1921) — *r. 9*, Azi / Acuma (1910, 1912) / Acum (1916, 1921) — *r. 10*, ca dintele / decît dintele (1910) — *r. 17*, îndată / în pripă (1910, 1912) — *r. 18*, a lăsat-o / o lăsase (1910, 1912) — *r. 19*, o făcu (transcris după var. 1912, 1916, 1920, 1921, 1925, 1928. În ed. 1936: *„a făcut-o")* / o nevoi (1910) — *r. 20*, silită să-l mai vază / însă silită să-l mai vază (1910) — *r. 26*, începu iar a se plimba / prinse iar a se plimba (1910, 1912) — *r. 27*, o cuprinsese / o cuprinse (1910, 1912, 1916, 1921) — *r. 28*, mai vrăjmașă / mai vrăjmaș (1910, 1912, 1916, 1920, 1921, 1925, 1928).

P. 61, r. 5—6, astea se amestecă / se amestecă (1910, 1912, 1916, 1921) — *r. 6*, același / monoton (1910, 1912, 1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 7*, foarte bine / bine (1910) — *r. 12*, satul ascuns / satul pitit (1910, 1912) — *r. 28*, întocmai / aidoma (1910, 1912, 1916, 1920, 1921) — *r. 33*, ei nu i-a adus / ei însă nu i-a adus (1910).

P. 62, r. 2, era / fusese (1921) — *r. 3*, a trebuit / trebui (1910, 1912, 1916, 1920) / trebuise (1921) — *r. 5—6*, într-o lume / printr-o lume (1910) — *r. 9*, era și el / și el era (1910) — *r. 9—10*, a pornit / a prins (1910, 1912) — *r. 12*, aștepta / așteptase (1921) — *r. 19*, înainte / înainte, că viața ei tot numai visată rămîne ca și mai înainte (1910, 1912, 1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 25*, bune numai / bune (1921) — *r. 31*, s-a pomenit / se pomeni (1910, 1912) — *r. 34—p. 63, r. 1*, cu aceeași înfățișare / cu aceeași monotonie (1910, 1912, 1916, 1920, 1921, 1925, 1928).

P. 63, r. 1, ce-i frămînta / ce-i năpădea (1910, 1912) — *r. 2*, Nădăjduia totuși mereu / Nădăjduia însă mereu (1910, 1912) — *r. 2*, vor crește / vor crește mari (1910, 1912, 1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 3*, va putea /

va putea totuşi (1910, 1912) — *r. 7*, cînd şi al / cînd al (1921) — *r. 8*, ar putea urma şi ea / ar putea şi ea (1910, 1912, 1921). De remarcat că ultima formă — mai puţin izbutită — se datorează var. 1916: „ar putea *urmă* şi ea"; zeţarul, neatent, repetă un cuvînt din aceeaşi frază. Greşeala, nesesizată integral de scriitor, este corectată, peste ani, prin schimbarea formei verbale (urmă — urma) — *r. 15*, toată fiinţa / fiinţa (1910, 1912) — *r. 17*, ea / dînsa (1910, 1912, 1916, 1920, 1921) — *r. 18*, podideau / podidiră (1910, 1912, 1916, 1920, 1921) — *r. 21*, nici moartă / o dată cu capul (1910, 1912, 1916, 1920, 1921, 1925) — *r. 22*, junghiurile începură / junghiurile prinseră (1910, 1912) — *r. 27*, ajungea / începea (1910, 1912) — *r. 34*, în junghiuri / de junghiurile (1910, 1912).

P. 64, r. 3, ce se frămînta în / ce prinse a se frămînta şi ea în (1910, 1912) — *r. 12—13*, Ei, vezi, aşa-mi placi mie... Aşa! / Ia, vezi, aşa-mi placi şi mie (1910, 1912) — *r. 13*, zise dascălul, văzînd-o mai voioasă / zise dascălul văzînd-o mai voioasă. Dăscăliţa Aglaia se întrista o clipă auzind că iar o face „băbucă", dar se reculese repede şi murmură zîmbind (1910) — *r. 20*, Îşi scăldă / Îşi scălda (1910) — *r. 21*, să-şi vază / în pripă să-şi vază (1910, 1912) — *r. 29—30*, cîţiva gologani / cinci parale (1910, 1912, 1916, 1920, 1921, 1925) — *r. 31*, şopti / îşi şopti (1910).

P. 65, r. 7, altmintrelea, însă, nu / altmintrelea, nu (1921) — *r. 12*, deodată / brusc (1910, 1912, 1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 24*, Poate să fie / Poate o fi (1910, 1912, 1920, 1921).

P. 66, r. 2, şi boabele / parcă şi boabele (1910, 1912, 1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 12*, Îl măsură o clipă / Îl măsură un răstimp (1910, 1912, 1916, 1920, 1921) — *r. 12—13*, cu o privire de necaz / cu priviri de necaz (1912, 1916, 1921) / cu privire (1920) — *r. 17*, răcni / urlă (1910, 1912, 1916, 1920, 1921, 1925) — *r. 23*, bălăbănea / legăna (1921) — *r. 31*, paşii / pasul (1910, 1912) — *r. 33*, Şi zgomotele o făcură / Şi zgomotele acestea o făcură (1910, 1912, 1916, 1920, 1921).

P. 67, r. 1, O să ne vie / O să avem (1921) — *r. 5,* rămase însă / însă rămase (1910) — *r. 18,* începu a plînge / prinse a plînge (1910, 1912) — *r. 22,* ce să-i răspundă / ce să răspunză (1910, 1912) / să-i răspunză (1916, 1921) — *r. 23—24,* se propti în prag / se puse în prag (1910, 1912, 1916, 1920, 1921) — *r. 29,* grasă (transcris după var. 1910, 1912, 1916, 1921; în var. 1920, 1925, 1928, 1936: *„groasă")*.

P. 68, r. 5, începu a plînge / prinse a plînge (1910, 1912) — *r. 8,* mirat / mirat de-a binele (1910, 1912, 1916, 1920, 1921) — *r. 16,* prea bine cum sînt / destul de bine cum sînt (1910) / bine (1921) — *r. 18—19,* înțelesurile d-tale / înțelesurile d-tale, cucoană (1910) — *r. 22,* i-l scot / i-l scot, s-o tai (1910) / i-l trag, s-o tai (1912, 1916, 1920, 1921) — *r. 25,* aruncă la gunoi / aruncă pe gunoi (1910, 1912) — *r. 26,* de vîrsta / la vrîsta (1921) / de vrîsta (1916, 1920, 1921) — *r. 29.*

P. 69, r. 1, rîs... / rîs? Să-mi pun... (1910, 1912) — *r. 1—2,* I-auzi, pentru un dinte să rabzi tu atîta și să plîngi și să te omori? Aaaa... (Fragmentul lipsește din var. 1921) — *r. 6,* pociumbi putrezi / pociumbi (1910, 1912, 1916, 1920, 1921) — *r. 10,* se zgribuli de groază / se zgribuli a groază (1910, 1912, 1916, 1920, 1921) — *r. 17,* deodată / brusc (1910, 1912, 1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 17,* notăreasă (transcris după var. 1910, 1912, 1916. Celelalte var.: *„notăreasa")* — *r. 17,* întrebarea o tulbură / întrebarea aceasta o tulbură (1910, 1912, 1916, 1920, 1921) — *r. 22—23,* Și făcu un gest larg cu mîna, în vreme ce preoteasa, guralivă, începu iar a torăi (fragmentul lipsește din var. 1921) — *r. 23,* începu iar a torăi / prinse iar a torăi (1910, 1912) — *r. 27—28,* apa la vale / apa pe vale (1912, 1916, 1920, 1921).

P. 70, r. 1, toate au trecut / toate s-au trecut (1910, 1912, 1916, 1921) — *r. 2,* trăiesc totuși, poate chiar mai bine / trăiesc și așa, trăiesc poate mai bine (1910, 1912) / trăiesc și așa, poate mai bine (1916, 1921) — *r. 6,* îi pare bine că trăiește / îți pare bine că trăiești (1920) — *r. 10—*

11, se bolboceau / se bolbocau (1910) — *r. 14*, cei trei dinţi / trei dinţi (1910).

P. 71, r. 9, a crezut / credea (1910, 1912) — *r. 10*, s-a minunat / se minună (1910) / se minuna (1912) — *r. 11*, umbla / umblă (1921) — *r. 22*, Începu a se gîndi / Prinse a se gîndi (1910, 1912) — *r. 24*, ea / dînsa (1910, 1912, 1916, 1920, 1921) — *r. 25*, nu o înspăimînta / nu o înspăimîntă (1910, 1912, 1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 25*, îi făcea / îi face (1910, 1912, 1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 29—30*, ochii roşiţi de lacrămi / ochii roşii de lacrimi (1920).

P. 72, r. 11, Închipuirile acestea / Dar închipuirile acestea (1910) — *r. 14*, ea / dînsa (1910, 1912, 1916, 1920, 1921) — *r. 18*, îi veni o poftă / o cuprinse o poftă (1921) — *r. 24*, repede / brusc (1910, 1912, 1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 27*, o năbuşea / o năduşea (1910).

P. 73, r. 2—3, cu împăcarea / cu acea resemnare (1910, 1912, 1916, 1920, 1921) / cu resemnarea (1925, 1928) — *r. 7*, nu mai mă / nu mă mai (1921) — *r. 8*, Aglaia / dăscăliţa Aglaia (1910, 1912, 1916, 1920, 1921) — *r. 8*, deodată / brusc (1910, 1912, 1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 16*, Sînt deprinsă / Sînt deprinsă doar (1921) — *r. 17—18*, cleştele rece şi cam ruginit / cleştele reci şi cam ruginite (1910, 1912, 1916, 1920, 1921) — *r. 20*, îi mai slăbi / i se mai zbătea (1910) / i se mai slăbi (1912) — *r. 21 — 22*, şi bătrînă / are să fie bătrînă (1910, 1912, 1916, 1920, 1921) — *r. 26*, potrivindu-şi / potrivind (1910) / potrivindu-i (1912, 1916, 1920, 1921, 1925, 1928).

P. 74, r. 13—14, subţiri ca pînza păianjenului / fine ca reţeaua păianjenului (1910, 1912, 1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 17*, mestecau / încurcau (1910) / amestecau (1920) — *r. 18*, Cum am îmbătrînit / Cum am îmbătrînit, cum am îmbătrînit (1910) / Cum am mai îmbătrînit (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 22*, iute / în pripă (1910) / brusc (1912, 1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 22—23*, o trînti / o izbi (1910, 1912) — *r. 27*, cuprinsă de un frig / pătrunsă de un frig (1910, 1912,

1916, 1920, 1921) — *v. 28*, simţi / se trezi (1910, 1912, 1916, 1920, 1921) — *v. 29*, şoptind / şi şoptesc (1910, 1912, 1916, 1920, 1921) — *v. 30*. Bătrînă / Bătrînă, urîtă (1910) — *v. 32*, zvîrcoleau / zvîrcolea (1910, 1912) — *v. 33*, se măcina vremea / trecea vremea (1910).

P. 75 NEVASTA

I. A apărut în revista *Luceafărul*, X (1911), nr. 12 (16 iunie), p. 280—287 şi a fost reprodusă, un an mai tîrziu, în volumul *Frămîntări*, p. 129—141. A cunoscut o singură schimbare de titlu: *Mortul*, în *Universul literar*, XXXI (1914), nr. 2 (12 ianuarie), p. 3—4. Retipărită apoi în volumele *Golanii* (ed. I şi a II-a, p. 159—171; ed. a III-a şi a IV-a, p. 79—89), *Nuvele şi schiţe*, 1921, p. 97—110, şi *Oameni de pe Someş*, 1936, p. 42—50.

În ms. rom. 4054 de la B.A.R. se păstrează trei versiuni autografe (f. 121—135), dintre care cea mai veche (f. 131—135) a fost terminată în Bucureşti la 8 octombrie 1910.

II. Primele reacţii ale criticii au fost pozitive. Interesul povestirii constă pentru Mihail Sorbul, la prima ei apariţie în volum, în concretizarea „contrastului dintre aparenţă şi esenţă".[1] Cronicarul *Flacării*, cu acelaşi prilej, găseşte că „schiţa *Nevasta* e remarcabilă prin siguranţa şi claritatea dezvoltării" conflictului interior, ce „se încheagă cu încetul" spre un deznodămînt logic şi necesar.[2] În sfîrşit, la apariţia volumului *Golanii*, G. Topîrceanu consideră *Nevasta*, alături de *Proştii* şi *Dintele*, ca fiind „cele mai bune" dintre povestirile lui Liviu Rebreanu inspirate *din viaţa satului*.[3] Apariţia romanului *Ion*, unde autorul reia subiectul într-un episod, o aruncă însă, ca pe majoritatea creaţiilor sale din domeniul genu-

---

[1] *Op. cit.*, 1912.

[2] Cf. Sp. Hasnaş, *Frămîntări* de Liviu Rebreanu, *Flacăra*, II (1912), nr. 7 (1 decembrie), p. 54.

[3] *Op. cit.*, 1916, p. 203.

lui scurt, în uitare. O încercare de reabilitare face în 1937 cercetătoarea italiană Anna Giambrunno, care, dedicîndu-i trei pagini din teza sa de doctorat, apreciază *Nevasta* ca o dovadă a maturității lui artistice prin „verismul" psihologic.[1]

III. Nuvela se numără printre cele care au reținut îndelung atenția scriitorului. Cele trei variante manuscrise rămîn mărturie. Mai mult; diferențele sensibile între a treia variantă manuscrisă și forma tipărită în *Luceafărul* (1911) ne fac să bănuim existența unei a patra versiuni autografe. Ca și în alte cazuri, Rebreanu revede sfîrșitul nuvelei, atent la cuvîntul ce încheie lucrarea pentru a-i întări și mai mult semnificația.

Varianta I (ms. 4054, f. 13 —1 5):

„– I-a fost tare drag...
Ea însă acum ridică privirile și în glas
stins șopti.
— Dacă, dă-l în comedie, că mi-a mîncat destul
viața. Oamenii o priviră o clipă mirați, apoi
o femeie bîlbîi:
— Bine că l-a strîns D-zeu, săracu, bine că l-a
strîns D-zeu..." (f. 135)

Varianta a II-a (ms. 4054, f. 121—126):

„— I-a fost tare drag, sărăcuța... tare drag.

Nevasta simți deodată că tot sîngele i se urcă în cap. Cuvintele acestea mincinoase, rostite de atîtea ori, i se păreau o cumplită bătaie de joc.

Se ridică brusc în picioare și strigă, ca ieșită din fire:

— Minți! Minți!... Nu mi-a fost drag!... Mi-a mîncat viața... mi-a zdrobit viața, nu-l rabde pămîntul" (f. 125).

Varianta a III-a (ms. 4054, f. 127—130) păstrează, în linii mari, textul de mai sus, la care scriitorul adaugă cu amară ironie:

---

[1] A. Giambrunno, *Un naturalisto romeno — Livio Rebreanu*. Roma, 1937, p. 24—26.

„Bărbații se uitară la dînsa necrezători, femeile își făcură cruce, iar baba șopti într-ascuns vecinei din dreapta:
— Mi-e frică să nu-și piardă mințile, sărăcuța... Prea i-a fost drag..." (f. 130).

Acest final va fi preluat în forma definitivă a nuvelei. Întîlnim corectări în majoritatea variantelor tipărite (mai numeroase în volumul de debut — 1912 — și în variantele 1921, 1925). Retipărirea nuvelei în paginile *Universului literar* (1914) este însoțită de o reducere a textului, care, de această dată, se dovedește a fi mai puțin inspirată, sărăcind subtilitatea analizei psihologice realizată în ansamblul nuvelei. Variantele 1916, 1920 și 1936 vor adăuga grave greșeli de tipar pe care le corectăm.

IV. *Variante: P. 75, r. 1,* Nevasta / Mortul (1914) — *r. 18 — p. 76, r. 13,* Acu Ion moare [...] Măcar că mie mi-a fost bărbat (fragmentul este îndepărtat în var. 1914) — *r. 20,* Acu eu o să mă întorc / O să mă întorc (1911) — *r. 20,* acasă (transcris după ms., f. 126, var. 1911, 1912, 1916, 1921, cuvîntul fiind omis în ed. 1920, 1925, 1928 și 1936) — *r. 21,* o să mă mărit / să mă mărit (1911).

P. 76, r. 1, Bărbatul încercă / Bolnavul încearcă (1911) — *r. 3,* se încordară / se întinseră (1911) — *r. 12,* ca o stană de piatră / ca un stan de piatră (1911, 1912, 1916, 1920) — *r. 15—16,* frîngîndu-și mîinile (transcris după 1911, 1912, 1914; în ultima ediție: „*frecîndu-și mîinile*". Inițial degradarea textului s-a produs în var. 1916, greșeala perpetuîndu-se în edițiile ulterioare: 1920, 1921, 1925, 1928, 1936) — *r. 16,* cu multă poftă / cu poftă (1911, 1912, 1914) — *r. 17,* și iar își zise / și își zise (1914) — *r. 22,* Omul / Iar omul (1911).

P. 77, r. 4, și începu a-l scutura / și-l scutură (1914) — *r. 5,* și țipînd / și țipînd deznădăjduită (1911, 1912, 1914, 1916, 1920, 1921) — *r. 11,* se uită lung în fața mortului / se uită lung drept în fața mortului (1911, 1912, 1914) — *r. 13—14,* pofta neînțeleasă / pofta (1914) — *r. 14,* e

mort sau nu / e mort aevea (1921) — *r. 18—19*, frică grozavă / frică neînţeleasă (1911) — *r. 25*, aceleaşi cuvinte fără rost / aceleaşi cuvinte, searbăde, plictisitoare (1911) — *r. 28*, întrebă dînsul / întrebă (1914).

P. 78, r. 6, Femeia / Nevasta (1911) — *r. 7*, ar fi luat-o cu frig / ar fi luat-o cu friguri (1911, 1912, 1914, 1916, 1921) — *r. 9*, Şi începu a-şi zice / Şi prinse a-şi zice (1911, 1912) — *r. 14*, Ştia cît vreau / Ştia că vream (1911, 1912, 1914) / Ştia că vreau (1916, 1921) — *r. 15—16*, m-a bătut / m-a şi bătut (1911) — *r. 21*, unei căzi de lemn / unei căzi înalte de lemn (1911, 1912, 1914) — *r. 26—27*, Şi, la urma urmelor, Ion tot i-a fost bărbat / Iar, la urma urmelor, Ion tot bărbatul ei a fost (1911) — *r. 31—p. 79, r. 6*, Nu pot, nu pot [...] I-a fost tare drag, săraca... tare drag (fragmentul este îndepărtat în var. 1914).

P. 79, r. 1), cu barbă rară / cu barba rară (1911, 1912, 1914, 1916 1920, 1925, 1928). În var. 1921: barbă rasă (sic!) — *r. 20*, cu cădelniţa în mînă / în mînă cu cădelniţa (1921) — *r. 24 — p. 81, r. 3*, Nevasta, îngenuncheată [...] Plecă iar capul şi-şi şterse lacrămile cu mîneca de la cămaşă (fragmentul este îndepărtat în var. 1914) — *r. 24*, îşi răzimase / îşi răzimă (1911, 1912, 1916, 1920, 1921) — *r. 30—31*, i se păru că toate acestea i s-au mai întîmplat odată (transcris după ex. bibl. În toate ediţiile tipărite: „i se păru *deodată* că toate acestea i s-au mai întîmplat odată"; în var. 1911 o deosebire faţă de celelalte ediţii: „i s-ar mai fi...") — *r. 31*, Creierul îi vuia / Creierul îi hăuia (1911, 1912) — *r. 32*, Se vede / Se vedea (1911, 1912, 1916, 1920, 1921, 1925) — *r. 34*, simţea / părea că simte (1911).

P. 80, r. 2, slab, bolnav şi răutăcios (după var. 1911, 1912, 1916, 1920, 1921, 1925, 1928; în ultima ediţie: *„slab şi răutăcios")* — *r. 8*, cealaltă dată / altă dată (1911) — *r. 16*, începe a plînge / prinse a plînge (1911, 1912) / începu a plînge (1916, 1920, 1921, 1925) — *r. 20*, chiar decît viaţa / decît viaţa (1911) — *r. 21*, se uită la

dînsa / se uita la dînsa (1920, 1925) / se uită la ea (1921) — *r. 23*, Iar prin mulţime trecură din gură în gură vorbele (după var. 1911, 1912, 1916, 1921; în ed. 1920, 1925, 1928 şi 1936: „Iar din mulţime trecură din gură în gură vorbele") — *r. 30—31*, îngenuncheate şi smerite / îngenuncheate împrejurul ei (1911) — *r. 34*, viaţa ei prăpădită / viaţa ei (1911).

P. 81, r. 5, începură a ţîrîi / prinseră a ţîrîi (1911, 1912) — *r. 8*, ajunseră (transcris după ms., f. 129, 1911, 1912, 1914, 1916, 1920, 1921, 1925, 1928; în ultima ediţie: *„ajunse")* — *r. 13*, cruci rupte / crucile rupte (1911, 1912, 1914, 1916, 1920) / în crucile rupte (1921) — *r. 17—18*, dîmbuleţul de lut / dîmbul de lut (1911) / dîmbuţul de lut (1912, 1914, 1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 23*, în mormînt / în groapă (1911) — *r. 24*, slăbiră funiile / slăbiră frînghiile (1911, 1912, 1914, 1916, 1921) — *r. 33*, Întorcîndu-se spre casă, lumea părea că / Întorcîndu-se spre casă, lumea parcă (1911) / Întorcîndu-se apoi spre casă, lumea părea că (1914) — *r. 34*, de la înmormîntare / de la cimitir (1911).

P. 82, r. 5—10, Şi la anul [...] destule necazuri cu cei vii (alineatul este îndepărtat în var. 1914) — *r. 5*, Şi la anul / Iar la anul (1911) — *r. 10*, necazuri cu cei vii / necazuri cu viaţa (1911) — *r. 13*, sufletul i se frămînta / sufletul i se zvîrcolea (1911) — *r. 14—17*, care nu-i pot pricepe suferinţa, care n-o pot compătimi, fiindcă (nici) ei n-au niciodată parte de compătimire (transcris după var. 1912, 1914, 1916, 1920, 1925, 1928. În ultima ediţie — 1936 — cuvîntul încadrat în paranteze drepte este omis) / cari nu-i pricep suferinţa, cari n-o compătimesc, pentru că nici ei n-au parte niciodată de compătimire (1911) — *r. 21*, nu auzise vorbele / nu luase în seamă vorbele (1911) / nu vruse să audă vorbele (1914) — *r.24*, rostite / auzite (1911) — *r. 25*, Şi nu se / Nu se (1911) — *r. 26*, Se ridică deodată / Se ridică brusc (1911, 1912, 1914, 1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 28*, Toţi minţiţi / Toţi sunteţi mincinoşi (1911) — *r. 33*, Tare mi-e frică / Mi-e

frică (1911) — *r. 34*, Că prea i-a fost / Prea i-a fost (1911, 1912, 1914, 1916, 1921).

P. 83 OCROTITORUL

I. A apărut în *Viaţa românească*, VI (1911), nr. 9 (septembrie), p. 384—398, sub titlul *O strîngere de mînă*. Retipărită în volumul *Frămîntări*, 1912, sub titlul *Filibaş*, p. 205—246. Intitulată *Ocrotitorul* în culegerea *Golanii* (ed I şi a II-a, p. 40—77, ed. a III-a şi a IV-a, p. 128—161), precum şi în *Nuvele şi schiţe*, 1921, p. 54—96.

Versiunea autografă *(Mîna)* din ms. rom. 4054, f. 106—120 al B.A.R. a fost terminată la 20 mai 1911 în Bucureşti.

II. Povestirea marchează începutul colaborării lui Liviu Rebreanu la *Viaţa românească* din Iaşi, fiind, în acelaşi timp, şi prima dintre operele publicate în care se inspiră din viaţa slujbaşilor mărunţi, şi, în general, a micii burghezii orăşeneşti.

„Boema vieţii de tînăr scriitor sărac" — cum va numi scriitorul mai tîrziu viaţa mai mult decît modestă pe care a trebuit s-o ducă în primii ani după venirea sa în România prin diverse case mizere pline de familii de oameni nevoiaşi, de necazurile cărora s-a apropiat — şi simpatia bine cunoscută pentru „cei mulţi, umili" i-au furnizat lui Rebreanu prototipuri şi situaţii din realitate, transfigurate artistic în *Ocrotitorul*.

În această transfigurare artistică, opera lui Cehov, pentru lectura căreia nutreşte pasiune[1] şi din care, peste ani, avea să traducă şi să publice un întreg volum de povestiri, apărute anterior în paginile *Universului literar*, i-a slujit ca îndemn şi călăuză.

Numeroasele raporturi descoperite între povestitorul Cehov şi povestitorul sau traducătorul Rebreanu de către

---

[1] Din aceeaşi perioadă datează şi prima sa cronică despre teatrul cehovian; cf. *Scena*, I (1911), nr. 8—10 (ianuarie), p. 118.

cercetătorii contemporani[1] au dus la opinia că *Ocrotitorul* ar fi o simplă „pastişă", ca de altfel şi celelalte „povestiri cu mărunţi funcţionari"[2]. O atare interpretare este cu atît mai insolită cu cît încă de la început critica literară avea să-l considere pe Filibaş „o figură care trăieşte cu putere", analiza procesului psihologic „adîncă şi obiectivă", iar *Ocrotitorul*, în ansamblu, „una din creaţiile cele mai reuşite ale nuvelistului Rebreanu"[3].

III. Manuscrisul (B.A.R., 4054, f. 106—120), mult mai concis faţă de varianta publicată, oferă liniile întregii acţiuni, bazîndu-se, în primul rînd, pe virtuţile dialogului.

În comparaţie cu schiţele şi nuvelele publicate anterior, cea de faţă demonstrează o mai deplină siguranţă în folosirea cuvîntului încă de la prima versiune tipărită. Limba este despovărată de regionalisme, stilul mai dinamic, în ciuda unor imagini şi construcţii lexicale, deconcertante („o să-l roage frumos de iertare"; „De ce să fii rău, cînd poţi să fii bine"; „Odaia nu era mare, dar era foarte dărăpănată").

Multe intervenţii efectuate cu prilejul retipăririlor relevă o mai nuanţată înţelegere a valorilor morfologice ale cuvîntului. Variantele 1912, 1916 şi 1925 sînt edificatoare. Este regretabil că unele corectări (de pildă, cele oferite de retipărirea lucrării în volumul de *Nuvele şi schiţe*, 1921), vor fi uitate cu prilejul reeditărilor ulterioare. Rectificările autografe de pe exemplarul *Golanilor* găsit în biblioteca scriitorului *(Ex. Bibl.)* le preluăm integral.

---

[1] Cf. Ov. S. Crohmălniceanu, *Liviu Rebreanu*, Buc., 1954, p. 18 şi urm.; Nicolae Liu, *Din începuturile literare ale lui Liviu Rebreanu*, în *Steaua*, VIII (1957), nr. 9 (septembrie), p. 76 şi *Liviu Rebreanu şi maeştrii realismului rus*, în *Steaua*, XI (1960), nr. 3, p. 59 şi urm.; Tatiana Nicolescu, *Opera lui A.P. Cehov în România*, în *Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor*, VIII (1959), nr. 3—4, p. 506 şi urm. şi *Rebreanu şi Cehov*, în *Secolul 20* (1964), nr. 9 (septembrie), p. 50—56.

[2] Cf. N. Manolescu, *Lecturi infidele*, Buc., 1966, p. 47.

[3] Cf. C. Sp. Hasnaş, G. Topîrceanu, M. Dragomirescu, *Op. cit.*, C. Şăineanu, *Golanii, nuvele de Liviu Rebreanu*, în *Adevărul*, XXXIX(1926), nr. 13.034 (16 iunie), p. 2.

IV. *Variante:* *P. 83, r. 1,* Ocrotitorul / O strîngere de mînă (1911) / Filibaş (1912) — *r. 14,* pleacă mai repede / pleacă la repezeală (1911, 1912, 1916, 1921).

P. 84, r. 12, E numai un ban şi jumătate (transcris după var. 1911, 1912, 1916, 1920, 1921. În ed. 1925 şi 1928 cuvintele lipsesc. Ele sînt revendicate de context: „Mai bine o să bea o ţuică cu un ban ca să se răcorească şi mai *şi* economiseşte cinci parale") — *r. 15,* nu-l dor aşa tare / nu-l dor (1911, 1912, 1916, 1920, 1921) — *r. 18,* şi mai şi economiseşte (transcris după var. 1911, 1912, 1916, 1920. În ed. 1921, 1925, 1928: *şi mai economiseşte)* — *r. 19,* legănîndu-se ca o raţă (transcris după *Ex. Bibl.* În ultima ediţie — 1928 — şi toate celelalte variante: „legănîndu-se *şi gîfîind* ca o raţă") — *r. 22,* vîrful ghetelor / vîrfurile ghetelor (1911, 1912, 1916, 1921).

P. 85, r. 10, n-a mai pomenit / n-a pomenit (1911, 1912, 1916, 1920, 1921, 1925) — *r. 13,* e prea ţanţoş / prea e ţanţoş (1911, 1912, 1916, 1921) — *r. 23,* însă, îi păru / îi păru *(1911, 1912).*

P. 86, r. 6, totdeauna albă / albă totdeauna (1911) — — *r. 14,* încetinîndu-şi paşii (transcris după var. 1911, 1912; în var. 1916, 1920, 1921, 1925, 1928: *„încetîndu-şi paşii"*. În ms., f. 107: *încetinînd*. În *Ex. Bibl.* greşeala este *amendată) — r. 26, şi* se *muta / se muta (1911,* 1912, 1916, 1920, 1921) — *r. 27,* cellalt / cellalt, şi nu ştia cum să înceapă (1911, 1912, 1916, 1920, 1921).

P. 87, r. 2, Căută totuşi / Căută însă totuşi (1914) — *r. 21—22,* gîndi aprodul / se gîndi aprodul (1911, 1912, 1916, 1920, 1921) — *r. 22,* totuşi, parcă ar fi / parcă ar fi (1911, 1912).

P. 88, r. 2, mai ciupesc / să mai ciupesc (1911, 1912) — *r. 7,* băiat de treabă / băiat cumsecade (1911, 1912) — *r. 16,* să-i întinză / să-i întinză lui (1911, 1912) — *r. 17,* începu a rîde / prinse a rîde *(1911, 1912)* — *r. 26,* tot mai repede / tot mai repede, mai repede(1911, 1912, 1921) — *r. 31,* Şeful îmi strînge mîna / Şeful mi-o strînge (1911, 1912).

P. 89, r. 8, nemişcat şi uluit / mişcat şi uluit (1911) — *r. 9*, şefului / şefului. I se părea însă şi acuma că visează (1911, 1912, 1916, 1920, 1921) — *r. 22*, murmură / murmura (1911, 1912, 1916, 1920, 1921) — *r. 26*, şapca pe cap / şapca în cap (1911, 1912, 1916, 1921) — *r. 28*, începe să-i fie drag şeful / i-e drag şeful (1911) — *r. 28*, şi-i pare rău / îi păru rău (1921) — *r. 34*, inimă bună / inimă bună... prea bună (1911, 1912, 1916, 1920, 1921).

P. 90, r. 4, I se părea / I se părea chiar (1911) — *r. 13*, se uita / prinse a se uita (1911, 1912) — *r. 14—15*, măcar că numai / că numai (1921) — *r. 32*, în odaie / în biurou (1911, 1912, 1916, 1920, 1921) — *r. 32*, a venit pe urmă / a venit la urmă (1912).

P. 91, r. 5—6, să-i aducă un şvarţ / să-i aducă un şvarţ, căci îl ia ceva aşa cu leşin de la stomah (1911) — *r. 7*, crede mult / crede mult acuma (1911, 1912) — *r. 8*, chiar din buzunarul / din buzunarul (1911, 1912) — *r. 9*, calic / calic, vai de sufleţelul lui (1911, 1912, 1916, 1920, 1921) — *r. 15*, se întoarse / se întoarce (1911, 1912) — *r. 23*, Mare minune / Mare mirare (1921) — *r. 23*, dat afară / dat afară de mult (1911, 1912, 1916, 1920, 1921) — *r. 25*, i-e milă / că i-e milă (1912) — *r. 28*, îl cunoaşte / îl cunoştea (1921).

P. 92, r. 1, are puterea / are putere (1916, 1920) — *r. 5*, după ce s-au împăcat (cuvintele sînt îndepărtate din var. 1921) — *r. 8*, o să-l roage frumos de iertare / o să-i ceară frumos iertare (1921) — *r. 11*, copii / copilaşi (1911) — *r. 11*, îi va lua mîna / îi va întinde iar mîna (1911) / îi va prinde mîna (1912) — *r. 16*, începu / prinse (1911, 1912) — *r. 27—28*, Şi chiar merită să-l înainteze (fragmentul este îndepărtat în var. 1921) — *r. 32*, singurul / singurul negustor (1911, 1912, 1916, 1920, 1921) — *r. 33—34*, la cincisprezece lei şi treizeci de bani / la patruzeci şi doi de lei (1911).

P. 93, r. 4, să fugi de creditori / să ocoleşti pe creditori (1911, 1912) — *r. 9*, poate să spuie / poate chiar să spuie (1911, 1912, 1916, 1920, 1921) — *r. 10*, o să-i plă-

tească / o să-i plătească în curînd (1911, 1912, 1916, 1920, 1921) — *r. 13—14,* cu brațele deschise / cu bonețica pe cap și cu brațele deschise (1911) — *r. 15,* să-i plătească / să plătească (1911) — *r. 29—30,* întorcîndu-se îndată iar spre / întorcîndu-se repede iar cătră (1911) / întorcîndu-se repede iar către (1912) — *r. 31,* Și zici că vorbești serios? (Fragmentul este îndepărtat în var. 1921.)

P. 94, r. 1, sînt om bătrîn și funcționar / sînt om bătrîn (1921) — *r. 3,* vezi, așa / iaca, așa (1921) — *r. 4—5,* mi-a dat mîna / mi-a strîns mîna (1911, 1912) — *r. 10—11,* mare pișicher / mare șmecher (1911) — *r. 28—29,* fără să mai plătească țuica, mîngîindu-și barba și mustățile / mîngîindu-și barba și răsucindu-și mustețile (1911) — *r. 31,* Îl strigă / Îi strigă (1911, 1912, 1916) — *r. 31—32,* Îl strigă deci din stradă, părîndu-i bine că astfel îl aud și trecătorii. (Fragmentul este îndepărtat în var. 1921) — *r. 34,* Ei, ce zici? / Ei, ce zici? Bun băiat, nu? (1911, 1912, 1916, 1920, 1921).

P. 95, r. 6, din Calea Floreasca / în Calea Floreasca (1911, 1912, 1916, 1921) — *r. 6—7,* din fundul curții / în fundul curții (1921) — *r. 27,* înjura pe ungurește / înjura ungurește (1911) — *r. 28—29,* nu poate suferi / nu putea suferi (1921).

P. 96, r. 15, începu iar a rîde / prinse iar a rîde (1911, 1912) — *r. 25,* nu știu de unde / nu știu unde (1921) — *r. 34,* așa cum vorbesc / așa cum vorbeau (1921).

P. 97, r. 11, ce-i căpătase / ce le căpătase (1911, 1912) / ce îi căpătase (1916, 1921) — *r. 13,* și îi întinse / și le întinse (1911, 1912) — *r. 16,* ești mai proastă (transcris după var. 1911, 1912; în ed. 1916, 1920, 1921, 1925, 1928: *„ești proastă"*, exprimare ce degradează sensul comparației) — *r. 19,* vreau să fac chef / vreu să mă veselesc (1911) — *r. 21,* Ș-acu / Ș-acu, poftim, și (1911) / Ș-acum (1921) — *r. 25,* să-l respecte / să-l respecteze (1912) — *r. 31,* începu a clipi / prinse a clipi (1911, 1912) — *r. 34 — p. 98, r. 1,* știe cît am răbdat și am suferit / știe cît am suferit (1921).

P. 98, r. 2, sufletul meu / sufleţelul meu (1911, 1912, 1916, 1920, 1921) — *r. 4,* şi / şi zarzavagiului îi trebuie, şi... (1911, 1912, 1916, 1920, 1921) — *r. 13,* încă din oraş / din oraş (1911, 1912) — *r. 22—23,* i se dezleagă / i se dezlegă (1911, 1912, 1916, 1920, 1921, 1925) — *r. 28,* şi întrebă / şi întreabă (1921) — *r. 31,* se puse să-i spună / începu să-i spuie (1911, 1912) — *r. 33,* că / şi că (1911).

P. 99, r. 2, că minte / că minte. De altmintrelea chiar dacă n-a fost tocmai-tocmai aşa cum povestea dînsul era convins că aşa ar fi trebuit să se întîmple (1911).

P. 100, r. 2, Ieri îi înjurai / Ieri îl înjurai (1911, 1912) — *r. 3,* căută Filibaş / caută Filibaş (1911) — *r. 5,* se aprinse / se aprindea (1911, 1912) — *r. 12,* să nu-mi vii / să nu-mi vii d-ta (1911) — *r. 16,* se înfuriase de-a binelea / se înfuriase cumsecade (1911, 1912, 1916, 1920, 1921) — *r. 20,* începu să urle / începu să răcnească (1921) — *r. 31,* auzindu-l urlînd / auzindu-l răcnind (1921).

P. 101, r. 6, începu a-i căra / prinse a-i căra (1911, 1912) — *r. 16,* porni să ţipe / prinse a ţipa (1911, 1912) — *r. 20,* că el se ceartă / căci el se ceartă (1921) — *r. 26,* şi-i strigă / şi-i urlă (1911, 1912, 1916, 1920, 1921) — *r. 30,* mai sai cu bătaia / mai sai şi cu bătaie (1911, 1912) / mai sai cu bătaie (1916) / mai sai şi cu bătaia (1921).

P. 102, r. 7, mai de dimineaţă / mai dimineaţă (1911) — *r. 23,* şi, sau nu l-ar crede / şi nu l-ar crede (1921) — *r. 26,* trebuia / trebui (1911).

P. 103, r. 7, şi de bun / şi bun (1911, 1912) — *r. 14,* e om / e un om (1911, 1912) — *r. 15—16,* nu-i venea a crede / nu putea crede (1911, 1912) — *r. 23,* Ochii acestuia / Ochii lui (1911) — *r. 29,* amenda-i amendă / amenda amendă (1911, 1912).

P. 104, r. 7, aducă aminte / aducă aminte astăzi (1911)—*r. 12,* mi-a dat odată mîna / mi-a dat mîna (1911, 1912) — *r. 14—15,* Ba era să mă dea afară / Ba era să mă şi dea afară (1911, 1912, 1916, 1920, 1921, 1925).

P. 105, r. 4, să-i făgăduiască / să-i făgăduiască, sau s-a gîndit să-i făgăduiască (1911, 1912) — *r. 6,* şi de înjurăturile / şi înjurăturile (1911, 1912) — *r. 7—8,* se înfricoşă / se înfricoşa (1911) — *r. 28,* îi vui / îi veni (1911).

P. 106, r. 15, începu iar a se freca / prinse iar a se freca (1911, 1912) — *r. 17,* fusese / a fost (1921) — *r. 17,* acela / acel (1911, 1912) — *r. 18,* strecură încetinel / strecură înlăuntru încetinel (1911) — *r. 19,* sticla cu apă / sticla de apă (1911) — *r. 20,* se uita / se uită (1911, 1912, 1916, 1920, 1921) — *r. 28,* Cînd puse mîna pe clanţă / Cînd atinse clanţa (1911, 1912).

P. 107, r. 8, o să mai rabd eu / o să mai rabd (1911, 1912) — *r. 20,* nu putu / nu putea (1911) — *r. 24,* ce sforăieşti / ce forăieşti (1911) — *r. 26,* Filibaş ieşi / Filibaş ieşi încet (1911) — *r. 32,* fără să ajungă / şi fără să ajungă (1911, 1912) / fără să poată ajunge (1921) — *r. 33—34,* şi ochii i se umplură de lacrămi / Ochii i se umplură de lacrimi. Şi murmură cu buzele uscate: — Am şapte copii, domnule şef, trăiţi... (1911).

P. 108 MĂRTURISIRE

I. A apărut în *Almanahul Societăţii Scriitorilor Români pe anul 1912,* p. 175—178 la rubrica „Pagini lirice despre dragoste", cu menţiunea: „Din volumul *Frămîntări,* care va apare în curînd" şi cu dedicaţia: „Doamnei Fanny R.". Nemaifiind reprodusă în volumul amintit, a fost republicată în revista *Ramuri,* VII (1912), nr. 4 (15 februarie), p. 117—119 cu dedicaţia: „Doamnei F.R.". În *Universul literar* apare de două ori cu titlul schimbat: *Vorbe de dragoste,* la 7 iunie 1915 (XXXII, nr. 23, p. 3) şi 22 august 1920 (XXXVI, nr. 28, p. 440—441). Dă numele culegerii din 1916 *(Mărturisire,* p. 3 — 8), unde apare cu dedicaţia: „Pentru Fanny...".

II. Factura lirică, neobişnuită pentru un scriitor ce cultivă prin excelenţă proza obiectivă, este foarte rar abordată de Rebreanu. Indicii asupra împrejurării în care

a fost scrisă pot fi întîlniţi în amintirile doamnei Rebreanu

„Într-o seară, la plecare, m-a lăsat să înţeleg că i-ar face mare plăcere să-mi facă o vizită acasă şi să cunoască pe mama, cu care locuiam.

Fără nici o clipă de gîndire, i-am răspuns că-l aşteptăm a doua zi după amiază, spre orele cinci, şi, înainte să-mi ureze noapte bună, mi-a dat o scrisoare, rugîndu-mă să-i făgăduiesc că am s-o citesc numai acasă, în linişte, la lumina lămpii, netulburată de nimeni şi nestînjenită de nici un gînd.

Mă simţeam cuprinsă de o nelinişte ciudată. Totuşi, calmă, fără să mă grăbesc, m-am îndreptat spre casă. Ştiam că sînt o fire emotivă şi căutam să acord timpului menirea de a-mi aduce liniştea necesară unui răspuns bine gîndit.

Ajunsă acasă, mi-am scos mănuşile, pălăria, m-am aşezat la masa din mijlocul camerii, am privit lung scrisul mărunt, regulat de pe plic, l-am deschis încet şi am început să citesc lunga scrisoare: «Scumpa mea»..."

Această declaraţie de dragoste „atît de fierbinte, atît de măreaţă", care a făcut ca „o uriaşă emoţie" să-i stăpînească inima — arată mai departe Fanny Rebreanu — a determinat-o să-l prezinte a doua zi mamei sale pe autor drept: „Scriitorul Liviu Rebreanu, alesul meu"[1].

Dacă din cele de mai sus am aflat că scrisoarea-poem *Mărturisire* a fost scrisă în Bucureşti, alte pasaje ale amintirilor ne informează că ea datează din epoca în care viitoarea doamnă Rebreanu funcţiona la Banca agricolă „în calitate de traducătoare din limba germană, la secţia de corespondenţă", după ce trecuse în 1907 examenul de absolvire a anului III al Conservatorului de artă dramatică şi la puţină vreme de la intrarea sa, prin intermediul lui Emil Gârleanu, „în lotul primelor cunoştinţe făcute de Liviu Rebreanu după stabilirea la Bucureşti"[2].

III. Manuscrisul este o ciornă a versiunii tipărite, cu multe corectări pe un text iniţial. În locul titlului şi

[1] Cf. Fanny Liviu Rebreanu, *op. cit.*, p. 18 şi urm.
[2] Cf. *op. cit.*, p. 9 şi urm.

dedicației cunoscute, el se deschide simplu: „dintr-o scrisoare". Începînd cu primele și ultimele cuvinte, conținutul este similar textului tipărit, cu infime schimbări de lexic.

IV. *Variante: P. 108, r. 1,* Mărturisire / Vorbe de dragoste (1915) — *r. 2,* Pentru Fanny / Doamnei F.R. (R. 1912) / „Doamnei Fanny R." (A.S.S.R. 1912).

P. 109, r. 6, niciodată / în toată viața lor (R. 1912, A.S.S.R. 1912, 1915) — *r. 9,* niciodată / n-ai să dorești și să cauți succese niciodată (R. 1912, A.S.S.R. 1912) — *r. 18,* viața m-a frămîntat / m-a frămîntat (1915) — *r. 18—19,* mie viața mi-a mulcomit / și mi-a mulcomit (R. 1912, A.S.S.R. 1912, 1915) — *r. 21,* fiindcă / pentru că (R. 1912).

P. 110, r. 1—2, Îți mulțumesc din suflet că te iubesc (fragment omis la tipar în var. 1915) — *r. 11,* cam porniți / cam înclinați (R. 1912, A.S.S.R. 1912, 1915) — *r. 13,* erau înfometați / erau niște înfometați (R. 1912, A.S.S.R. 1912) — *r. 19—20,* dintru a așterne / întru a așterne (R. 1912, A.S.S.R. 1912, 1915) — *r. 23,* Cel ce / Căci cel ce (R. 1912, A.S.S.R. 1912, 1915) — *r. 23—24,* iubirea omenească / iubirea oamenilor (R. 1912, A.S.S.R. 1912, 1915) — *r. 31—32,* nu-ți scormonește trecutul și nu-ți cercetează / nu-ți cercetează trecutul și nu-ți scormonește (R. 1912).

P. 111, r. 22, chiar viața / și viața (R. 1912, A.S.S.R. 1912, 1915) — *r. 23,* ce fac / ce fac eu (1915) — *r. 24—25,* am ales pe cea mai / am ales cea mai (1915).

P.112 STRĂNUTAREA

I. A apărut în *Flacăra*, I (1912), nr. 28 (20 aprilie), p. 220—221. Retipărită în volumele *Golanii* (ed. I, 1916, ed. a II-a, 1920, p. 172—179, ed. a III-a, 1925 și a IV-a, 1928, p. 100—107) și *Norocul,* 1921, p. 15—22.

Autorul a scris-o de două ori pe aceeași hîrtie (pe versoul primei variante redactează versiunea definitivă)

înainte de a încredința schița tiparului. Prima din cele două versiuni autografe păstrate la B.A.R., ms. rom. 4054, f. 136—141 a fost terminată la 15 aprilie 1912.

II. Schița este scrisă la Craiova, unde Rebreanu se afla încă în calitate de secretar literar al Teatrului Național local, pe scena căruia juca soția sa Fanny și al cărui director era prietenul lor Emil Gârleanu.

La apariția în volum, cronicarul *Rampei* găsea *Strănutarea* remarcabilă prin prezentarea „ridicolului craiului de ghindă" și a „romanțiosului mahalalelor noastre"[1].

III. Deosebirile dintre cele două manuscrise (B.A.R., 4054) privesc mai puțin fabulația, cît portretul moral al eroinei (inițial se numea *Eufrosina).* În prima variantă sînt creionate trăsăturile esențiale ale portretului, pentru ca, mai tîrziu, a doua variantă să adauge linii de detaliu care îl însuflețesc și mai mult (date în legătură cu familia eroinei, sublinierea sentimentului de solitudine, gătitul în fața oglinzii ș.a.).

Ultima versiune autografă se suprapune, aproape integral, cu forma publicată în revistă (1912), care se va menține și în diversele reeditări, în pofida cîtorva excepții oferite de variantele 1916, 1921 și 1928.

Intervenții mai importante întîlnim în ediția *Golanilor*, descoperită în biblioteca scriitorului *(Ex. Bibl.)*. Modificările, autografe, le preluăm integral.

IV. *Variante: P. 112, r. 2,* Luna mai (transcris după Ex. Bibl.) / Mai (1912, 1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 13,* pînă în seară / pînă seara (1912) — *r. 14,* ar dori (după Ex. Bibl.) / ar trebui (1912, 1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 15,* simte (după Ex. Bibl.) / Didi simte (1912, 1916, 1920, 1921, 1925, 1928).

P. 113, r. 3, Se scoală (după Ex. Bibl.) / Se scoală ca arsă (1912, 1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 5,* pe obraji / pe obraz (1921) — *r. 7,* pălăria cu petale de trandafiri (după Ex. Bibl.) / pălăria cea mare cu pene albe (1912, 1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 13,* Bani

[1] Cleante, *op. cit*, 1916, p. 2.

are (după Ex. Bibl.) / Bani are; vreo patru franci (1912, 1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 18*, Tramvaiul cu cai (după Ex. Bibl.) / Tramvaiul (1912, 1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 23*, cu poşeta / cu geanta (1912) — *r. 23*, să oprească / ca să oprească (1916, 1920, 1921) — *r. 25*, scoate banii (după Ex. Bibl.) / scoate cincisprezece bani (1912, 1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 27*, s-o mai aduna lume / s-o mai aduna lume, să isprăvească mai repede (1912, 1916, 1920, 1921) — *r. 30*, însă acuma / acuma (1912, 1916).

P. 114, r. 1, în vagon (după Ex. Bibl.) / în tramvai (1912, 1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 8*, deşi simte / măcar că simte (1912, 1916, 1920, 1921) — *r. 12*, apare şi conductorul (după Ex. Bibl.) / apare şi conductorul, mormăind respectuos: — Taxaaa!... (*1912, 1916, 1920*, 1921, 1925, 1928) — *r. 16*, — Cinci! Cinci (după Ex. Bibl.) / Cincisprezece (1912, 1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 23*, dînsul (după Ex. Bibl.) / domnul (1912, 1916, 1920, 1921) — *r. 26*, Patru (după Ex. Bibl.) / Zece (1912, 1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 28*, cinci (după Ex. Bibl.) / cincisprezece (1912, 1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 33—34*, deodată întreabă cu glas catifelat (după Ex. Bibl.) / deodată o agrăieşte cu o voce catifelată (1912, 1916) / deodată grăieşte cu o voce catifelată (1920, 1921. 1925, 1928).

P. 115, r. 8, parcă se gîndeşte (după Ex. Bibl.) / părea că se gîndeşte (1912, 1916, 1920) / pare că se gîndeşte (1921, 1925, 1928) — *r. 10*, să ia aer / să ia aer şi să-şi dea aere (1912) — *r. 11*, frizată (după Ex. Bibl.) / cîrlionţată (1912, 1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 21*, cu maşina (după Ex. Bibl.) / cu trăsura (1912, 1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 22*, tramvaiul acuma / tramvaiul (1912) — *r. 24*, fiinţe / fete (1912) — *r. 30*, încîntată / fericită (1912, 1916, 1920, 1921, 1925).

P. 116, r. 1, cu o proastă (după Ex. Bibl.) / cu o mahalagioaică (1912, 1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 1—7*, Îi place Jean [...] Cine ştie? (fragmentul lipseşte în var. 1912) — *r. 3—4*, Parcă o fată ştie (după Ex. Bibl.) /

Parcă omul ştie (1912, 1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 16*, în poşetă, iar pe poşetă / în geantă, iar pe geantă (1912) — *r. 22*, scoată poşeta / scoată geanta (1912) — *r. 23*, se îndeasă (după Ex. Bibl.) / se înghesuie (1912, 1916, 1920, 1921, 1925, 1928).

P. 117, r. 7, pe Calea Victoriei / pe Calea Victoriei; nu mai vrea să petreacă şi să rîdă (1912, 1916, 1920, 1921) — *r. 11*, cu poşeta / cu geanta (1912) — *r. 15*, Luna mai (după Ex. Bibl.) / Mai (1912, 1916, 1920, 1921, 1925, 1928).

P. 118 VRĂJMAŞII

I. A apărut în *Flacăra* (1912), nr. 42 (4 august), p. 330—331. A suferit o singură schimbare de titlu: *Duşmanii*, în *Universul literar*, XXX (1913), nr. 34 (25 august), p. 3. Retipărită în volumele *Mărturisire*, 1916, p. 35—40, *Răfuiala*, 1919, p. 87—94, *Cîntecul iubirii*, 1928, p. 26—31, şi *Golanii*, ed. a III-a, 1925, ed. a IV-a, 1928, p. 108—112.

O versiune autografă se păstrează la B.A.R., ms. rom. 4054, f. 142—145.

II. Prototipurile personajelor, preotul greco-catolic Vasile Grozé, dascălul şi ciudatul bătrîn Ilieş au existat cu aproape acelaşi portret fizic şi moral în Maieru, satul copilăriei scriitorului.

Schiţa este un fel de „copie după natură", în genul celor publicate de *Viaţa românească*, şi are la bază un subiect notat de Rebreanu în jurnalul său din 1908—1909.

Trecînd schiţa *Vrăjmaşii* printre exerciţiile semnificative, deşi „azi decolorate", în raport cu marea pînză a romanelor, George Călinescu apropia în 1939 „veşnicul conflict" din sat dintre Popa Grozea şi „Vasile păgînul" (de fapt Grigore, Vasile fiind prenumele preotului — *n.n.*), care vrea să fie un „*esprit fort*" al locului, „conflict mai mult de obişnuinţă decît de substanţă", de cel dintre părintele de Bournisien şi farmacistul Homais din romanul *Madame Bovary* de Gustave Flaubert. Cu alte cuvinte,

îl caracterizează drept „o homerică întrupare a antinomiei credință-ateism“[1].

III. Manuscrisul (B.A.R., 4054, f. 142–145) se apropie mult de forma tipărită. În afara obișnuitelor corecturi stilistice, reține atenția momentul sosirii „păgînului“, care în variantă prilejuiește scriitorului o caracterizare mai amplă a personajului:

„Nici n-apucă să isprăvească vorba, cînd popa îi și pune mîna pe băț să tacă. Tofan se întoarce speriat și vede pe păgîn apropiindu-se, răzimîndu-se, ca de obicei, pe o cîrjă cepuroasă, strănutînd și tușind la fiecare pas și ștergîndu-și într-una mustățile și barba cu o basma cenușie cu margini roșii și cu un cocoș negru la mijloc. Dascălului i-e cam frică de păgîn, fiindcă și ăsta a colindat multe țări și orașe, și e frate de cruce cu toți boierii de prinprejur.

Păgînul e bătrîn; umblă răzimîndu-se într-o cîrjă cepuroasă și-și leagănă capul ca un cal obosit. Îl cheamă Grigore Iliaș. Are un cap cît o oală de sarmale. Cînd îl vede pe popa Grozea, rîde și strigă de departe“ (f. 144).

În manuscris schița culminează cu dialogul dintre popa Grozea și dascălul Tofan, fără poanta finală, în chip fericit adăugată în varianta tipărită.

După unele indicii schița este anterioară publicării volumului de debut, apărut în același an. Pe fila 146 este notat sumarul *Frămîntărilor*, însoțit de socoteala semnelor tipografice. Atrage atenția indicația: „Să bage de seamă (*n.n.* — tipograful) să nu puie *întru* în loc de *intru*“ (???).

Cu puține excepții, textul schiței rămîne neschimbat atît în periodice, cît și în volume. Degradarea textului în ed. G. 1928 ne determină să preluăm ca definitivă forma schiței din ed. *Cîntecul iubirii*, publicată, de altfel, tot în anul 1928.

IV. *Variante:* *P. 118*, *r. 1*, Vrăjmașii / Dușmanii (1913) — *r. 6*, tremură genunchele / tremură genunchii

---

[1] *Op. cit.*, p. 10; cf. și *Istoria literaturii române*, p. 647.

(1913) — *r. 12—13,* nici nu vede, nici nu aude / nici vede, nici aude (*1912, 1913, 1916, 1919, 1925,* G. *1928*) — *r. 14,* dram de vreme / cîrd de vreme (1916, 1919, 1925, G. 1928) — *r. 17—18,* ştie şi nemţeşte / ştie şi franţuzeşte (1913).

P. 119, r. 3, ţăndărice (după ms. şi var. 1912, 1916, 1919, 1925, G. 1928; în ed. C.I. 1928: *„ţîndăricea"*; modificarea o efectuăm tacit şi în celelalte cazuri similare din aceeaşi schiţă) — *r. 4—5,* nu putea să sufere / nu putea suferi (*1919, 1925,* G. *1928*) — *r. 10—12,* Părintele tace şi nu-l vede. Dascălul se miră şi repetă: — Bună seara, părinte! (fragmentul este omis de tipograf în var. 1919, iar greşeala se transmite var. 1925 şi G. 1928) — *r. 32,* i-a venit chef / i-a venit deodată chef (1913).

P. 120, r. 2, află că s-a legat / însă s-a legat (1913) — *r. 4,* cu vederea / cu vederea. Ehe! (*1913*) — *r. 5,* să-l scuipe (transcris după variantele anterioare; în C.I. 1928: *să-i scuipe)* — *r. 6—7,* nu se găseşte altcineva / nu se găseşte nimeni (1913) — *r. 10—11,* face spume la gură şi ameninţă / şi ameninţă (1913) — *r. 12,* cînd vede că popa nu se uită / cînd popa nu se uită (1913) — *r. 27,* umblă răzimîndu-se / umblă sprijinindu-se (1913) — *r. 34,* spunea / spune (1912, 1913, *1916, 1919,* 1925, G. 1928).

P. 121, r. 1, zicea / zice (*1912, 1913, 1916, 1919, 1925,* G. 1928) — *r. 24,* nevestei / nevesti-si (1919, 1925, G.1928).

P. 122 CEARTA

I. A apărut cu titlul *Taclale* în revista *Cosînzeana,* II (1912), nr. 42 (20 octombrie), p. 507—508. Sub titlul *Cearta* în *Universul literar,* XXXII (1915), nr. 26 (28 iunie), p. 3, apoi în volumele *Mărturisire,* 1916, p. 87—94 şi *Răfuiala,* 1919, p. 57—66.

II. Printre primele încercări dramatice ale lui Liviu Rebreanu se numără şi comedia în trei acte *Ghighi,* începută în limba maghiară şi reluată, dar neterminată, în limba română, după stabilirea autorului în regiunea

Năsăudului. Piesa reflecta aspecte din viaţa familiei unui învăţător năsăudean, inspirată fiind, în bună măsură, din viaţa familiei sale şi prefigurînd prin aceasta un episod din romanul *Ion*.[1]

Exemplul „momentelor" lui I.L. Caragiale şi al povestirilor dialogate ale lui A.P. Cehov l-au determinat pe Rebreanu să desprindă o scenă din piesa neterminată şi, prelucrînd-o după regulile genului, să o publice după patru ani ca o lucrare separată (printre elementele specific ardeleneşti, care persistă totuşi, se află diminutivul *Ghighi* şi numele unuia dintre pretendenţi: *Vidrighin)*. Influenţa „momentelor" e vizibilă mai ales în concentrarea dialogului, care cîştigă în vioiciune şi firesc.

III. În toate formele tipărite textul a circulat cu infime modificări.

IV. *Variante: P. 122, r. 1,* Cearta / Taclalele (1912) — *r. 2,* de ani / ani (1912, 1915, 1916) — *r. 4,* şi e / e (1915) — *r. 5,* de ani / ani (1912, 1915, 1916) — *r. 10,* să mai răsufle puţin / să mai răsufle niţel (1915) — *r. 15—16,* cît i-e / cît e (1912).

P. 123, r. 19, tinereţea se duce / tinereţea se duce. Azi, mîne o s-o vezi că-i ofilită (1912, 1916) / tinereţile se duc. Azi, mîne o s-o vezi că-i ofilită (1915) — *r. 24—25,* n-are cine / n-am cine (1912, 1915, 1916) — *r. 28,* îi trebuie / trebuie (1915).

P. 124, r. 2, dacă are / că are (1915) — *r. 9,* Dacă-i spui, se supără / ; se supără dacă-i spui (1915) — *r. 13,* mai cu binele / cu binele (1915) — *r. 31,* de mine / după mine (1915).

P. 125, r. 14, de ani / ani (1912) — *r. 16,* Ţi-am spus-o / Ţi-am mai spus-o (1912, 1915, 1916) — *r. 26,* să ştiu şi eu / să ştiu (1912, 1915, 1916) — *r. 28,* cum oi fi / sau cum oi fi (1912, 1915, 1916).

---

[1] Cf. *Steaua*, VIII (1957), nr. 9 (septembrie), p. 83.

P. 126, r. 3, sau te-am strîns eu de pe drumuri? (anulat în var. 1915) — *r. 4,* te-am luat *goală* ca degetul (transcris după var. 1912; în celelalte versiuni: „te-am luat ca degetul") — *r. 6,* să-mi spui / să spui (1915) — *r. 11,* că asta ai învățat / că așa ai învățat (1915) — *r. 16,* pot eu să zic o vorbă fără ca măria-ta să te burzuluiești / pot să zic o vorbă fără ca măria-ta să nu te burzuluiești (1915) — *r. 21—22,* să-ți fure mintea / să-ți fure inima (1915) — *r. 22—23,* ce să mai zic / ce să-mi zic (1915).

P. 127, r. 3, Supăra-te-ar boalele / Supăra-te-ar relele și boalele *(1915).*

P. 128 IDILĂ DE LA ȚARĂ

I. A apărut mai întîi sub titlul *Armeanul, Armeanca și clubul* în *Cosînzeana,* III (1913), nr. 4, (26 ianuarie), p. 52—54. Intitulată *Armeanul,* e inclusă în volumul *Mărturisire,* 1916, p. 53—60. E publicată prima dată cu titlul *Idilă de la țară* în *Revista idealistă,* I (1913), partea I, p. 144, apoi în volumele *Răfuiala,* 1919, p. 95—104, *Golanii,* ediția a III-a, 1925 și ediția a IV-a, 1928, p. 121—127.

În ms. rom. 4054, f. 147—152 de la B.A.R. se păstrează o versiune autografă intitulată *Armeanul, Armeanca și clubul.*

II. Subiectul a fost notat inițial de Rebreanu în timpul popasului la Năsăud după părăsirea armatei și este bazat pe amintiri din anii copilăriei la Maieru. „Boierul" din manuscris, „domnul", sau „doamna", din textul apărut în *Cosînzeana,* reflectă trăsăturile părinților săi, desigur trecute prin filtrul fanteziei lui artistice. Măierenii își mai amintesc de „bolta" lui Sencovici armeanul, ca și de preotul Vasile Grozea, omul contelui Zichy, care construiește biserica cea nouă. Același preot și dascălul Tofan sînt personaje de prim plan în schița *Vrăjmașii.* Printre figurile de țărani evocate de scriitor întîlnim și două personaje reale din lumea Prislopului: Ion al Glanetașului, ce va reapare, cîțiva ani mai tîrziu,

ca prototip al eroului romanului *Ion*, şi Boroiu, pe care îl vom reîntîlni în *Hora morţii* şi *Cuibul visurilor*.

III. Manuscrisul existent la B.A.R. (4054, f. 147—152) este foarte apropiat de varianta publicată de scriitor în *Cosînzeana*. Versiunile ulterioare se deosebesc prin numeroase intervenţii stilistice, schimbări în onomastica personajelor, precum şi printr-o salutară reducere a textului. De asemenea, revederea finalului variantelor tipărite elimină uşoara notă de monotonie ce-o comunică, prin lipsa de relief, sfîrşitul manuscrisului: „S-a împrăştiat tot neamul Armeanului, ca după răstignirea lui Hristos. Unul în sus, altul în jos, care încotro l-au îndreptat ochii. Pînă şi Şchiopul a trebuit să se cărăbănească, fiindcă prăvălia i s-a scos la mezat din pricina datoriilor."

În manuscris întîlnim însă o izbutită descriere a vieţii de club, care întregeşte şi mai mult atmosfera ce pluteşte în jurul „inteligenţiei" vărărene (în variantele editoriale acţiunea se petrece în Maieru). Fragmentul în cauză îl întîlnim şi în varianta Cz. 1913 (v. p. 382, r. 1 — 28).

Modificările efectuate cu prilejul primei tipăriri în volum şi, ulterior, la republicarea lucrării în ediţia a III-a a *Golanilor* au un caracter strict stilistic.

IV. *Variante: P. 128, r. 1,* Idilă de la ţară / Armeanul, Armeanca şi clubul (Cz. 1913) / Armeanul (1916) — *r. 3,* faţa prăvăliei / faţa casei (Cz. 1913) — *r. 7,* război / bătălia de la Custozza (Cz. 1913) — *r. 13,* toată ziua / toată ziulica (Cz. 1913) — *r. 18,* are / cînd are (Cz. 1913, R. Id. 1913) — *r. 21,* cam morocănoasă / bosumflată (Cz. 1913) — *r. 22,* îşi speriau / îşi sperie (Cz. 1913, R. Id. 1913).

P. 129, r. 2, Deoarece credeau / şi credeau (Cz. 1913) — *r. 8,* care umblă / care a făcut şi armata şi umblă (Cz. 1913) — *r. 9,* pantaloni (transcris după ms., f. 147 şi Cz. 1913; în celelalte variante: „*pantalonii*") — *r. 12,* uscăţivă şi înţepată / uscăţivă, rece şi mîndră (Cz. 1913) / uscăţivă, rece şi înţepată (R. Id. 1913, 1916, 1919) — *r.14,* cu copiii / cu copiii, îl bate pe Şimii şi o blestemă pe Berta. L-ar bate şi pe Iani, dar Iani e o fire sălbatică şi

ar fi în stare să ridice mîna asupra ei. Se necăjeşte cu copiii (Cz. 1913) — *r. 14,* cu Şchiopul nu se mai poate certa / Armeanului, nu-i mai poate zice nimic (Cz. 1913) / cu Armeanul nu se mai poate certa (R. Id. 1913, 1916, 1919) — *r. 15—16,* Înainte de întîmplarea aceasta, Armeanca a fost stăpîna casei / Înainte, se zice, Armeanca a fost stăpînă în casă (Cz. 1913) / Înainte, se zice, Armeanca a fost stăpîna casei (R. Id. 1913) / Înainte de întîmplarea aceasta, se zice, Armeanca a fost stâpîna casei (1916, 1919) — *r. 16—17,* Şi se zice că atunci treburile / Şi se mai zice că atunci toate treburile (Cz. 1913) / Şi se zice că atunci treburile (R. Id. 1913) — *r.17—18,* De cînd casa e pe mîna Armeanului, a început să se ofilească norocul familiei / De cînd casa e pe mînile Armeanului, femeia se ofileşte ca o floare neudată şi împreună cu dînsa se duce şi norocul familiei (Cz. 1913) — *r. 20,* şi cîntă / şi începe să cînte (Cz. 1913) — *r. 26,* începe să cînte cu glas piţigăiat / începe de asemenea să cînte cu glas piţigăiat şi plîngător (Cz. 1913) / începe să cînte cu glas piţigăiat şi plîngător (R. Id. 1913, 1916, 1919) — *r. 28,* Armeanului / bătrînului (Cz. 1913) — *r. 31,* clubul intelectualilor satului / clubul intelectualilor (Cz. 1913) — *r. 33* — *p. 130, r. 2,* tot ce Maierul avea mai nobil: notarul Bărgăuanu, pădurarul Laar, David, feciorul cîrciumarului, popa Grozea, dascălul Tofan şi ceilalţi / notabilităţile satului: Bîrgăuanu notarul, Laar pădurarul, David, feciorul cîrciumarului Tuptil, Grozea preotul şi ceilalţi. Clubul era în sufrageria Armeanului. În sufrageria aceea, împrejurul unei mese mari, se scria toată istoria comunei Vărărea (Cz. 1913) — *r. 33,* Maierul / Vărarea (R. Id. 1913).

P. 130, r. 3, Armeanul ţinea / Armeanul avea (Cz. 1913) — *r. 4,* e nevoie / e o nevoie (R. Id. 1913) — *r. 4,* de ceva în casă / în casă de ceva (Cz. 1913) — *r. 6—7,* Fuga la Armeanul. Boierul tot nu face nici o treabă / repede la Armeanul. Pe servitoare n-o poţi trimite că spală rufe. Boierul tot nu face nimic (Cz. 1913) — *r. 8,* Să meargă dumnealui, că slujnica spală rufe (lipsă în var. Cz. 1913) — *r. 10,* Şchiopul / prăvălie (Cz. 1913) — *r. 13,* pînă înveleşte / pînă ce înveleşte (Cz. 1913) — *r. 14,* sau

unui alt muşteriu (lipsă în var. Cz. 1913) — *r. 16*, din senin. Spune că / aşa din senin. Cică (Cz. 1913) — *r. 17*, I-auzi!... Şi eu habar n-aveam! (lipsă în var. Cz. 1913) — *r. 18*, Cum? (lipsă în var. Cz. 1913) — *r. 20*, mereu. Fiecare / mereu şi fiecare (Cz. 1913) — *r. 23*, Floarea Oanei spune / Floarea Oanei zice (Cz. 1913) / Floarea Onoaiei spune (R. Id. 1913, 1916, 1919, 1925) — *r. 23*, dădea / a dat (Cz. 1913) — *r. 26—27*, o sticlă de lampă trebuie să dispară şi să se uite / sticla de lampă se întunecă şi se uită (Cz. 1913) — *r. 29*, Domnii / Intelectualii (Cz. 1913, R. Id. 1913, 1916, 1919) — *r. 30—32*, Joacă domino sau cărţi, neapărat. Deci, pînă una-alta, boierul face şi el niţică galerie. Pe urmă îi vine prilejul / pînă una-alta boierul face niţică galerie. Pe urmă se aşază (Cz. 1913) — *r. 33*, ca să se / să se (Cz. 1913).

P. 131, *r. 1*, nu l-ai / nu l-ar (R. Id. 1913) — *r. 2*, se pomeneşte / însă se pomeneşte (Cz. 1913) — *r. 3*, E băieţaşul / E băieţaşul d-sale (Cz. 1913) — *r. 4*, măicuţa / mămiţa (R. Id. 1913, 1916, 1919) / mămuţa (Cz. 1912) — *r. 7*, copilul iese / copilul a ieşit (Cz. 1913) — *r. 7*, pornită pe plîns (transcris după Cz. 1913, R. Id. 1913, 1916, 1919, 1925; în ultima ediţie — 1928: *„pornită de plîns"*) — *r. 11*, strigă / strigă boierului (Cz. 1913) — *r. 12*, Domnule / Conaşule (Cz. 1913, R. Id. 1913, 1916, 1919) — *r. 14*, răspunde / răspunse (1925) — *r. 15*, şi jenat / cam jenat (Cz. 1913) — *r. 20—21*, Domnule, să vii, că n-avem nici un strop de petrol / Conaşule, să faci bine să vii că n-avem nici o picătură de gaz (Cz. 1913) / Conaşule, să vii, că n-avem nici un strop de gaz (R. Id. 1913, 1916) / Conaşule, să vii, că n-avem nici un strop de petrol (1919) — *r. 22*, fetiţo, şi du-te înainte / şi du-te (Cz. 1913) — *r. 24*, Şi iar aşa, şi iar aşa / Şi iar, şi iar (Cz. 1913) — *r. 25*, apare / intră (Cz. 1913, R. Id. 1913, 1916, 1919, 1925) — *r. 26*, doamna / cucoana (Cz. 1913, R. Id. 1913, 1916, 1919) — *r. 26*, Face / îi face (Cz. 1913) — *r. 27*, mai cu seamă / mai ales (Cz. 1913) — *r. 29—30*, pe iubitul soţ şi-l scoate din club în drăgălăşii / pe iubitul d-sale soţ şi-l scoate din club cît ai bate din palme. Intelectualii rămîn încurcaţi şi plouaţi, şi în seara aceea nici nu mai urmează şedinţa.

Aşa era viaţa la club! Mai cu glume, mai cu jocuri, mai cu furtuni. Cum se nimerea. Era o viaţă bună. Pentru bărbaţi, fireşte. Nimeni şi nimica nu-i putea clătina. S-au încercat ele femeile să-l doboare. S-au întovărăşit, au făcut intrigi, certuri, scandaluri mai mari sau mai mici. Degeaba! Nici un şiretlic n-a folosit. Bărbaţii, cînd e vorba de plăcerile lor, sînt mai şireţi decît femeile.

Seară cu seară se adunau boierii la club şi-şi trăiau traiul cel fără gînduri. Care „se dezbrăca", adică pierdea zece gologani, era nenorocit. Se frămînta, îşi ştergea furios năduşeala de pe frunte, îşi muta mereu scaunul, fluiera a pagubă sau ieşea pe uliţă, ca să înjure şi să ameninţe luna şi stelele. Pleca acasă necăjit foc, se ciocnea cu straja, care-şi făcea datoria dormind răzimat în băţul oficial, îl ocărea. Se giugiulea ca un căţeluş pe lîngă nevastă, îi asculta toate afuriseniile şi plînsorile fără cîrteală. Adormea cu gîndul la club şi la revanşa ce trebuia să-şi ia mîine. Şi a doua zi se răzbuna cu vîrf şi îndesat. Şi umbla cartea ca la comandă. Cîştiga. Şi rîdea cu atîta mulţumire, parcă ar fi cîştigat milioane. Făcea glume pe socoteala celui ce pierdea. Se gîndea la nevastă-sa, care, cînd va auzi că a cîştigat, va mai cîrăi, nici vorbă, dar se va împăca repede. De la club pornea fluierînd ca un flăcău ce vine fluierînd de la ibovnică. Acasă scotea cei zece bani cîştigaţi şi-i arunca pe masă şoptind nevestei cu mîndrie:

— Poftim, cucoană, să nu zici că-mi prăpădesc nopţile degeaba! (Cz. 1913) — *r. 31—32,* încurcaţi şi opăriţi, zîmbesc şi trec înainte. Ce să răspundă unei femei? / încurcaţi şi plouaţi, şi în seara aceea nici nu mai urmează şedinţa (Cz. 1913) — *r. 33,* e / era (Cz. **1913) —** *r. 34 — p. 132, r. 1,* deşi de-abia răsuflă de calicie, are totuşi multă trecere, fiindcă ştie nemţeşte / deşi de-abia răsufla de calic ce era, avea totuşi multă trecere fiindcă ştie ungureşte (Cz. 1913) / deşi de-abia răsuflă de calicie, are totuşi mare trecere fiindcă ştie nemţeşte (R. Id. 1913, 1916).

P. 132, r. 2, şi să nu crează (lipsă în var. Cz. 1913) — *r. 7,* nebun / ca un nebun (Cz. *1913,* R. Id. *1913)* — *r. 8—9,* era vesel şi-l întreba / e vesel şi-l întreabă (Cz.

1913, R. Id. 1913) — *r. 11—12,* şedea pe ghimpi, că numără într-una bănişorii / şedea pe jăratec că îşi numără într-una banii (Cz. 1913) — *r. 12—13,* i-au mai rămas / îi mai rămăsese (Cz. 1913, R. Id. 1913, 1916, 1919, 1925) — *r. 14,* Atunci el îşi rezema / Îşi rezema (Cz. 1913) — *r. 18—19,* de prea mult ghinion / de ghinion (Cz. 1913) — *r. 20,* S-au luptat / S-au căznit (Cz. 1913, R. Id. 1913, 1916, 1919) — *r. 22,* Armeanca / Moartea Armencei. Cînd a murit Armeanca, a murit şi clubul (Cz. 1913) / Armeanca. Cînd a murit Armeanca, a murit şi clubul (R. Id. 1913, 1916, 1919) / A murit Armeanca, a murit şi clubul (1916, 1919) — *r. 23,* împrăştiat / împrăştiat ca ovreii după răstignirea lui Hristos (Cz. 1913) — *r. 24,* ungur / săcui (Cz. 1913) / grec (R. Id. 1913, 1916, 1919).

P.133 TALERII

I. A apărut în *Universul literar,* XXX (1913), nr. 48 (1 decembrie), p. 5—6. Reprodusă în volumele *Mărturisire,* 1916, p. 61—73 şi *Răfuiala,* 1919, p. 43—56.

În ms. rom. 4054, f. 153—155, 156—160 de la B.A.R. se păstrează două versiuni autografe, din care cea mai veche e intitulată *Todosia,* iar cealaltă, datînd din 24 aprilie 1909, e o transcriere efectuată la Prislop, căreia Rebreanu îi dă numele definitiv.

II. Schiţa face parte din „zestrea" cu care Rebreanu venise în România. Dorind probabil să mai revină asupra ei, scriitorul a ţinut-o în sertar, pînă cînd, constrîns de precaritatea mijloacelor materiale şi de cerinţele proaspetei colaborări la *Universul literar,* s-a hotărît totuşi s-o publice, fapt petrecut şi cu alte schiţe sau povestiri.

III. Manuscrisele aflate la B.A.R. (4054, f. 153—155; 156—160) diferă mult de varianta publicată în revistă. Prima tipăritură îndepărtează multe expresii dialectale („Întorcea capul tot minten-minten", „Apoi bag seamă", „blogodori" etc.), precum şi unele impurităţi de stil, preocupare ce se relevă, de altfel, şi la publicarea nuvelei în volum. Variantele editoriale, foarte puţine, sînt nesemnificative.

IV. *Variante: P. 134, r. 12,* la fiecare pas / la tot pasul (1913) — *r. 19,* toată ziua / ziua (1913, 1916) — *r. 19,* cu lumînarea / cu lumina (1913) — *r. 23—24,* că umblă cu limba scoasă să se mărite... Dar unde-i fata / că se zbate după măritiş... Apoi ce mai la deal, la vale, Todosia făcea şi ea ca toată lumea. Unde-i fata (1913) — *r. 26,* dar altmintrelea / dar de altmintrelea (1913) — *r. 30,* soră bună... În faţa bărbaţilor însă / o soră dulce... Nu aşa însă cu bărbaţii. În faţa lor (1913).

P. 135, r. 2—3, Totuşi, îndată ce se depărta oleacă, nu se putea stăpîni să nu se uite înapoi / Dar îndată ce se depărta oleacă, nu se mai putea stăpîni să nu se uite îndărăt (1913) — *r. 9,* cotrobăia dînsa / cotrobăia ea (1913) — *r. 18,* Îşi vedea / Ea îşi vedea (1913) — *r. 20,* Şi-aşa / Apoi aşa (1913) — *r. 26,* lumea / norodul (1913) — *r. 30,* că s-o fi măritat / s-o fi măritat (1913, 1916) — *r. 32,* adăogau / adăugară (1916).

P. 136, r. 7, se ivi iar / iar se ivi (1913) — *r. 24—25,* deschise portiţa / deschise vraniţa (1913) — *r. 31,* zîmbet silit / zîmbet şăgalnic, silit (1913) — *r. 31—32,* ochii îi rămaseră reci / ochii ei rămaseră tot reci (1913) — *r. 34,* pe urmă cu vocea / mai apoi cu voce (1913) / pe urmă cu voce (1916).

P. 137, r. 7, se aprinse deodată / deodată se aprinse (1913) — *r. 12,* Doamne fereşte / Doamne iartă-mă (1913) — *r. 18—19,* Privirile ei apoi se opriră deodată pe pieptul Todosiei şi o întrebă / Privirile ei însă deodată se opriră pe pieptul Todosiei şi întrebă (1913) — *r. 25,* nu înţelese / nu înţelegea (1913) — *r. 26,* nu ştiu / nu ştia (1913) — *r. 26—27,* Totuşi, îngînă cîteva vorbe şterse / Totuşi, îngînă din dorinţă cîteva vorbe şterse, apoi (1913) — *r. 29,* Todosia / Tudosia (1913) — *r. 32,* miros aspru / miros pătrunzător (1913) — *r. 35— p. 138, r. 1,* îl scutură puţin / îl scutură în toate părţile cu pernă cu tot (1913).

P. 138, r. 1—2, începu a ţipa / prinse a ţipa (1913) — *r. 7,* şi mulţumite / şi molcome (1913) — *r. 11,* apucă cu gingăşie mîna copilului / prinse cu gingăşie mînuţa

copilaşului (1913) — *r. 13*, şiroi de lacrămi i se scurse / puhoi de lacrimi i se scurgea (1913) — *r. 20*, bodogăni / blodogori (1913, 1916) — *r. 35*, acum însă / dar acum (1913).

P. 139, r. 9—10, înghiţi o dată în sec şi urmă repede, mîncînd sfîrşitul cuvintelor / înghiţi o dată şi urmă înecînd sfîrşitul cuvintelor (1913) — *r. 14*, am ştiut / am ştiut eu (1913) — *r. 16*, ca un trîntor / ca un tartor (1913, 1916) — *r. 22*, m-am cătrănit / m-a mai cătrănit (1913, 1916) — *r. 26*, necazurile mele / năcazul meu (1913) — *r. 27—28*, nu-i dădeam, că nu mai aveam / nu-i dam că n-aveam (1913) — *r. 29*, şi pe urmă / şi mai apoi (1913) — *r. 30*, şi tot ce / şi orice (1913) — *r. 32*, Ba încă / Da' ncă (1913) — *r. 34*, mîinile lui drăceşti / mîinile lui cele drăceşti (1913).

P. 140, r. 1, Şi-i curgeau / Şi curgea (1913) — *r. 3*, s-a apucat / se apucase (1913) — *r. 9*, Şi nici munci nu puteam / Şi nici lucra nu prea puteam (1913) / Şi nici munci nu prea puteam (1916) — *r. 15—16*, turturică / turturic (1913) — *r. 19*, degeaba / degeaba, degeaba (1913, 1916) — *r. 27*, plecă fruntea / plecă capul (1913) — *r. 28*, spre nevastă / către nevastă (1913) — *r. 29—30*, cît m-a înşelat / cum m-a înşelat (1913) — *r. 30—31*, de nici nu mi-am / de nu mi-am (1913) — *r. 33*, blestema / blestemă (1913, 1916) — *r. 33*, răsuna / răsună (1913, 1916).

P. 141 CUCERITORUL

I. A fost inclusă în volumul *Golanii*, 1916, p. 27—39, apoi în ediţiile din 1920 (aceeaşi paginaţie), 1925 şi 1928 (p. 67—78) ale aceleiaşi culegeri. Retipărită în volumul *Norocul*, 1921, p. 53—64. Prima versiune a schiţei poartă titlul *Împrumutul* (B.A.R., ms. rom. 4054, f. 161—169) şi a fost terminată la 15 august 1915.

II. Figura falsului seducător, ca şi aceea a cuceritorului de profesie din *Strănutarea* l-au preocupat mult timp pe Liviu Rebreanu în înfăţişarea micii burghezii orăşeneşti. Printre încercările sale se păstrează şi un început de povestire, intitulată *Cuceritorul*, datînd din primii ani de după stabilirea scriitorului în capitală, ciorna neavînd nimic comun cu schiţa publicată în afară de titlu (B.A.R., arh. L. Rebreanu, I. ms. 9, f. 1—3). O altă versiune autografă a fost parţial bătută la maşină sub titlul *Cuceritorul*, autorul intervenind în text şi continuînd-o cu cerneală (B.A.R., arh. L. Rebreanu, I. ms. 9, r. 1—8).

Schiţa face parte dintre lucrările lui Liviu Rebreanu apropiate de „momentele" lui Caragiale şi povestirile umoristice ale lui Cehov sau Courteline. Unele slăbiciuni de construcţie şi vecinătatea unor mari creaţii ale genului explică de ce apariţia ei n-a atras atenţia.

Unul din puţinele comentarii critice stîrnite de publicarea schiţei în volum vedea, original, în *Cuceritorul* nu numai un om „fără voinţă şi idealuri", dar şi o întruchipare a „neroziei", parcă „sculptată în figura funcţionarului Ghinea"[1].

III. Manuscrisul schiţei (B.A.R., 4054, f. 161—169) se deosebeşte substanţial de forma tipărită. Dacă începutul lucrării publicate diferă de manuscris doar printr-o mai atentă şlefuire a cuvîntului, paginile care urmează sînt rescrise în întregime. În linii mari, acţiunea rămîne aceeaşi, fără să reunească însă aceleaşi personaje. În locul necunoscutului la care eroul nostru — aflat într-o situaţie dificilă — este nevoit să apeleze, scriitorul introduce în acţiune un alt personaj, un copist, subaltern al d-lui Ghinea. În manuscris finalul schiţei este şi mai lipsit de culoare, deznodămîntul reducîndu-se doar la preluarea

[1] Cf. *op. cit.*, în *Rampa*, I (1916), nr. 245 (16 mai), p. 2.

datoriei de către personajul amintit. După înregistrarea, aproape telegrafică, a unor idei, manuscrisul se prezintă mai mult ca un plan amănunţit, ce urmează abia să fie dezvoltat.

Cu puţine excepţii, datorate ediţiilor din 1921 şi 1928, schiţa a fost tipărită în mai multe rînduri fără modificări.

Intervenţiile autografe descoperite în volumul *Golanii* din biblioteca scriitorului *(Ex. Bibl.)* le preluăm integral.

IV. *Variante: P. 141, r. 2,* cu piciorul stîng... / cu piciorul stîng. *Din vîrful caselor de peste drum soarele îl întîmpină zîmbind blajin şi obosit, ca un prieten somnoros. Umbrele, din ce în ce mai îndrăzneţe, se întind pe străzi, prin curţi, pe coperişuri* (1916, 1920, 1921, 1925, 1928. În Ex. Bibl. paragraful subliniat este îndepărtat din text) — *r. 3,* îşi zice (după Ex. Bibl.; în restul ediţiilor: îşi zice Ghinea) — *r. 6,* pe stradă (transcris după Ex. Bibl.; în var. 1916, 1920, 1921, 1925, 1928, cuvintele lipsesc) — *r. 10,* n-ar mai fi (după Ex. Bibl.) / n-ar fi (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 11,* şi bucurii / bucurii (1921) — *r. 21,* Colegii (după Ex. Bibl.) / Slujbaşii (1916, 1920, 1925, 1928).

P. 142, r. 2, decît să-l iubească pe bani (transcris după var. 1916, 1920, 1921. Fragmentul este omis în ed. 1925, 1928 — evidentă greşeală de tipar. În ms., f. 162: *„decît să-l coste parale".)* — *r. 8,* Se îmbracă şic (după Ex. Bibl.) / De altmintrelea se îmbracă şic (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 20,* bătrînă şi grasă (transcris după ms., f. 162. Greşeala tipografică din ed. 1916 — *„bătrînă şi groasă"* — este preluată de toate ediţiile ulterioare) — *r. 21,* celelalte două / celelalte (1916, 1920, 1925) — *r. 22,* cea îmbrăcată / una îmbrăcată (1916, 1920, 1921, 1925).

P. 143, r. 5—6, pînă acuma n-a prea avut noroc în dragoste (după Ex. Bibl.) / pînă acuma toate cochetăriile

lui s-au pierdut în sec. Ar fi vrut să iubească şi mai ales să fie iubit, şi n-a avut noroc în dragoste. I-ar fi plăcut să fie amantul unei femei frumoase şi a trebuit veşnic să se mulţumească cu iubiri foarte modeste. Ce să facă omul fără noroc? (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 14*, după ele (transcris după Ex. Bibl.) — *r. 23*, Şi Ghinea (după Ex. Bibl.) / Ghinea (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 27—28*, Ghinea bate mîndru în masă cu mînerul bastonului (după Ex. Bibl.) / Ghinea bate mîndru în masă cu mînerul bastonului şi mormăie boiereşte (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 30*, Nu-i (după Ex. Bibl.) / Nu-i şi nu-i (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 32*, chelnerul soseşte furtunos (după Ex. Bibl.) / chelnerul soseşte ţipînd (1916, 1920, 1921, 1925, 1928).

P. 144, r. 4, Doriţi? întreabă chelnerul nerăbdător (după Ex. Bibl.) / Doriţi? urlă chelnerul nerăbdător (1916, 1920, 1921, 1925) / Doriţi? insistă chelnerul nerăbdător (1928) — *r. 12*, Pentru un pol (după Ex. Bibl.) / Pentru doi franci (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 13*, Dar nu-i nimic (după Ex. Bibl.) / Nu-i nimic (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 18*, în (adăugat după var. 1916. Omisiunea din var. 1920 se transmite tuturor ediţiilor ulterioare) — *r. 18*, blondinei / blondei (1916) — *r. 24*, să se distreze (după Ex. Bibl.) / ca să se distreze (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 33*, Începe să descopere (după Ex. Bibl.) / Începe să se gîndească bine şi să descopere (1916, 1920, 1921, 1925, 1928).

P. 145, r. 9, Ba te pomeneşti (după Ex. Bibl.) / Şi te mai pomeneşti (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 13—14*, Ghinea se simte deodată mai uşurat (după Ex. Bibl.) / Ghinea se simte mai uşurat, deşi omul acesta îi era nesuferit (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 15*, îşi zice (după Ex. Bibl.) / îşi zice dînsul (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 19*, Îl ştie (după Ex. Bibl.) / Îl ştia (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 33*, se gîndeşte acuma (după Ex. Bibl.) / se gîndeşte (1916, 1920, 1921, 1925, 1928).

P. 146, r. 3, trebuie un pol (după Ex. Bibl.) / trebuiesc doi lei (1916—1928) — *r. 4—5*, îl privea parcă / îl privea (1916) — *r. 5*, nu mai îndrăzneşte / nu îndrăzneşte (1916) — *r. 8*, Adevărat (după Ex. Bibl.) / Adevărat, bre (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 11—12*, Ralea n-o plăteşte şi pleacă (după Ex. Bibl.) / Şi Ralea n-o plăteşte. Şi pleacă... (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 14—15*, zăpăcit şi ruşinat (după Ex. Bibl.) / zăpăcit, ruşinat (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 16*, Un pol (după Ex. Bibl.) / Doi lei (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 19*, să nu-l vază (după Ex. Bibl.) / ca să nu-l vază (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 21*, chelnerul (după Ex. Bibl.) / dînsul (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 22*, nici un ban / un ban (1921) — *r. 26*, Chelner! (după Ex. Bibl.) / Chelner! murmură el obosit (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 31—32*, şi îi vine în minte s-o şteargă înaînte de a se întoarce chelnerul (după Ex. Bibl.) / şi în aceeaşi vreme îi vine în minte s-o şteargă repede pînă ce nu se întoarce chelnerul (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 34*, Dar îşi (după Ex. Bibl.) / Dar îndată îşi (1916, 1920, 1921, 1925, 1928).

P. 147, r. 2, o să leşine (după Ex. Bibl.) / trebuie să leşine (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 3*, pe scaun / de pe scaun (1921) — *r. 7*, S-a făcut miezul nopţii (după Ex. Bibl.) / E miezul nopţii (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 12*, nu mai mişcă / nu se mai mişcă (1916) — *r. 15*, cu barbă (după Ex. Bibl.) / cu barba (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 20*, îl zăreşte (după Ex. Bibl.) / îl vede (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 20—21*, se repede desperat (după Ex. Bibl.) / se repede deodată (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 23*, speriat (după Ex. Bibl.) / S-a speriat (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 24*, un pol... Un pol (după Ex. Bibl.) / doi lei... Doi lei (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 25—26*, Un pol [...] Un pol (după Ex. Bibl.) / Doi lei [...] Doi lei (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 30*, Un pol (după Ex. Bibl.) / Doi lei (1916, 1920, 1921, 1925, 1928).

P. 148, r. 3, îmi uitasem acasă portofoliul (după Ex. Bibl.) / mi-am uitat portofoliul (*1916, 1920, 1921*, 1925, 1928) — *r. 4*, răspunde (după Ex. Bibl.) / zornăie banii (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 7*, e fericit şi vesel (după Ex. Bibl.) / se simte fericit şi e vesel (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 10*, e răcoare (după Ex. Bibl.) / e răcoare de-a binelea (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 14*, polul (după Ex. Bibl.) / cei doi lei (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 15*, despre dînsul (după Ex. Bibl.) / de dînsul (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 16*, Desigur, o să (după Ex. Bibl.) / Desigur are să (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 19*, Dar repede (după Ex. Bibl.) / Dar apoi (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 22—23*, Un pol! Adică ce-i azi un pol (după Ex. Bibl.) / Doi lei! Adică ce-i doi lei (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 24*, un pol (după Ex. Bibl.) / doi lei (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 25*, Adică nu i-ar fi bătrînului ruşine (după Ex. Bibl.) / Nu i-ar fi oare ruşine (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 27*, polul (după Ex. Bibl.) / ce-i doi lei (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 27*, să-l dea de pomană (după Ex. Bibl.) / să-i facă pomană (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 28*, un pol (după Ex. Bibl.) / doi lei (*1916, 1920, 1921*, 1925, 1928) — *r. 30*, Îşi încheie (după Ex. Bibl.) / Ghinea îşi încheie (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 33—34*, Ce întîmplare... Cîştigai un pol!... Chilipir!... Bravo! (după Ex. Bibl.) / Nostimă întîmplare... Cîştigai doi lei!... Bravo!... Chilipir!... (1916, 1920, 1921, 1925, 1928).

P. 149 CERŞETORUL

I. A apărut în volumele *Golanii* (ed. I, 1916, ed. a II-a, 1920, p. 122—132, ed. a III-a, 1925, ed. a IV-a, 1928, p. 184—193); *Norocul*, 1921, p. 77—86 şi *Oameni de pe Someş*, 1936, p. 7—14.

Versiunea autografă păstrată la B.A.R., ms. rom. 4054, f. 170—177, intitulată iniţial *Orbul*, a fost terminată la 14 august 1915, fiind revăzută de autor două zile mai tîrziu.

II. Rebreanu s-a inspirat dintr-o întîmplare relatată de doctorul G. Stănculeanu, căruia îi şi este dedicată lucrarea în manuscris. Profesor la Facultatea de medicină din Bucureşti, acesta îşi cîştigase merite deosebite în modernizarea clinicii oftalmologice şi în organizarea asistenţei sociale pentru orbi.

În *Studiul introductiv* la ediţia din 1916 al volumului *Golanii*, Mihail Dragomirescu amintea povestirea *Cerşetorul*, ca o confirmare a tezei că „oamenii în sufletul cărora d. Rebreanu urmăreşte acel tragic al obişnuitului vieţii... rareori trec de un oarecare nivel sufletesc"[1]. Un loc important e rezervat rezumării povestirii în studiul monografic al Annei Giambruno, ca lucrare „de ton umoristic", demonstrînd că „gratitudinea nu aparţine acestei lumi". E subliniată, de asemenea, replica finală a cerşetorului „alungat în stradă cu cruzime"[2].

III. În comparaţie cu manuscrisul aflat la B.A.R., variantele tipărite — şi în primul rînd ed. 1916 — prezintă sensibile modificări stilistice. Ca şi în alte situaţii, ne întrebăm dacă între variantele citate a mai existat un manuscris intermediar sau dacă finisarea a fost făcută pe şpalt. În majoritatea cazurilor modificările efectuate constituie o îmbunătăţire. Sînt însă şi excepţii. Replica „Ei, ce-i, ce-i? îl *întîmpină* doctorul..." (ms. 4054, f. 176) devine, în toate variantele tipărite: „Ei, ce-i, ce-i? îl *agrăi* doctorul..."

Cu foarte puţine excepţii (variantele 1921, 1925), textul tipărit în 1916 va fi reeditat întocmai. Corectările sînt vizibile în ed. 1936, multe dintre ele fiind însă gratuite.

Modificările autografe, efectuate pe exemplarul volumului *Golanii (Ex. Bibl.)*, le preluăm integral în textul ediţiei de faţă.

---

1 *Op. cit.*, p. VII–VIII.
2 *Op. cit.*, p. 27–28.

IV. *Variante: P. 149, r. 7*, pe neaşteptate / de surprindere (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 8*, molimă / epidemie (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 12*, un binefăcător din naştere / filantrop incorigibil (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 12*, preţuit / apreciat (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 13*, muncă / activitate (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 20*, se înfunda (transcris după Ex. Bibl.; în celelalte ediţii: *se înghesuia)*.

P. 150, r. 3, să arate / să se arate (1921) — *r. 8*, zdruncinătură / zdruncinare (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 8*, tare (după Ex. Bibl.; în celelalte ediţii: *„năstruşnică") — r. 9*, deodată / brusc (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 12*, cîini şi copii / cîinii şi copii (1916, 1920, 1921) — *r. 18*, gătită / cochetă (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 20*, începeau / începură (1921) — *r. 33*, se opri / se opri brusc (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 34*, sfială / modestie (1916, 1920, 1921, 1925, 1928).

P. 151, r. 1, prispa soioasă / prispa cîrciumei (1921) — *r. 1*, între măsele / în măsele (1920, 1921 — greşeală de tipar) — *r. 2*, se holbau / se holbau nedumeriţi (1916, 1920, 1921) — *r. 10*, În faţa / În uşa (1916, 1920, 1921) — *r. 22—23*, nişte bani şi-i aruncă (după Ex. Bibl. în celelalte ediţii: *„o băncuţă şi o aruncă")* — *r. 25*, banii (după Ex. Bibl.; în celelalte ediţii: *„banul")* — *r. 28*, polul (după Ex. Bibl.; în celelalte ediţii: *„băncuţa".)* — *r. 31*, să-l beau [...] l-am cîştigat, nu el (după Ex. Bibl.; în celelalte ediţii: *s-o bei* [...] *am cîştigat-o pe ea, nu ea)*.

P. 152, r. 2—3, s-ar îngriji / s-ar interesa (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 23*, banii (după Ex. Bibl.; în celelalte ediţii: *„băncuţa")*.

P. 153, r. 16, Miroşi groaznic a rachiu, ticălosule (după Ex. Bibl.; în celelalte ediţii: *„Miroşi a rachiu ca un porc, ticălosule".)* — *r. 23*, a vorbi / să discute (1916, 1920, 1921, 1925, 1928).

P. 154, r. 1, ajunge / deveni (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 14,* uimire / admirație (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 19,* reuși (transcris după ms., f. 175, var. 1916, 1920, 1921, 1925, 1928. În ultima ediție, 1936: *„ieși"* — greșeală de tipar) — *r. 24,* tu vezi (după Ex. Bibl.; în celelalte ediții: *„vezi"*) — *r. 25,* eu, uite / uite, eu (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 33,* o sută de lei (după Ex. Bibl.; în celelalte ediții: *„un pol de parale"*).

P. 155, r. 1—2, ne ocolești / mă ocolești (1920, 1921) — *r. 5—6,* a visat pe cerșetor (transcris după ms., f. 175. În toate edițiile tipărite se menține greșeala strecurată în vol. *Golanii,* 1916: *„a visat cu cerșetorul".)* — *r. 12,* îi zise (după Ex. Bibl.; în celelalte ediții: *„îl agrăi"*) — *r. 13,* făcu (după Ex. Bibl.; în celelalte ediții: *„zise")* — *r. 25,* țîșni deodată / țîșni brusc (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 30,* cîștiga (după Ex. Bibl.; în celelalte ediții: *„căpăta")*.

P. 156, r. 5, ticălosule / ticălosul. Țăranul se îndreptă sfidător în șale (1916, 1920, 1921, 1925, 1928) — *r. 12,* nemernicul / nenorocitul (1921) — *r. 14,* Poftim! (după Ex. Bibl.; în celelalte ediții: *„Auzi! Auzi!")*.

P. 157 HORA MORȚII

I. A fost inclusă mai întîi în volumul *Golanii,* 1916, p. 180—223. După primul război mondial formează, împreună cu *Ițic Ștrul, dezertor* și *Catastrofa,* un volum de trei nuvele, avînd ca temă aspecte din război, apărut sub diverse titluri: *Catastrofa,* 1921, p. 47—92; *Trei nuvele,* 1924, p. 97—138; *Ițic Ștrul, dezertor,* 1932, p. 133—181. În culegerea din 1932 autorul schimbă și titlul nuvelei în *Fapt divers.* Se reeditează pentru ultima oară cu titlul *Hora morții,* în volumul *Oameni de pe Someș,* 1936, p. 80—109.

În ms. rom. 4055, f. 1—34 şi 35—60 de la B.A.R. se păstrează două versiuni autografe. Prima dintre ele e completă şi a fost încheiată la 26 august 1915. Din cealaltă, ulterioară, lipsesc fila întîi şi fila ultimă.

II. Replică a nuvelei *Răfuiala* pe fundalul evenimentelor sîngeroase ale primului război mondial, *Hora morţii* este prima lucrare de proporţii a lui Liviu Rebreanu în care se oglindesc aceste evenimente. Condamnarea războiului imperialist era cu atît mai categorică cu cît doi ani de zile românii ardeleni, printre care şi trei fraţi ai scriitorului, îşi vărsaseră sîngele pentru interese cu totul străine în Galiţia, sau în Italia, la porunca împăratului de la Viena şi sub steagurile statului care-i asuprea din punct de vedere naţional şi social.

Alegerea ca eroi a unor ţărani din regiunea natală a Năsăudului subliniază şi mai mult autenticitatea faptelor înfăţişate. Printre prototipuri întîlnim şi pe Zaharia Boroiu, cel mai voinic şi iubit fecior din satul adolescenţei, care, de altfel, îşi păstrează şi numele în nuvelă.

Creaţie reprezentativă şi durabilă, puternic ancorată în actualitatea social-politică a vremii, *Hora morţii* n-a reţinut în mod deosebit atenţia criticii înainte de intrarea României în primul război mondial. În *Studiul introductiv* al volumului *Golanii*, Mihail Dragomirescu vedea în ea numai un exemplu, printre multe altele, pentru „tragicul crizelor fireşti" şi al „slăbiciunilor inerente firii omeneşti" comun nuvelisticii lui Rebreanu, exprimat aci prin „frica de moarte, care alternează la aşa de mari, iluzionare şi ridicule speranţe ale lui Ion Haramu".[1]

Semnificaţia de oglindă sau act de acuzare a războiului e remarcată mai ales o dată cu includerea nuvelei într-un volum cu *Catastrofa* şi *Iţic Ştrul, dezertor*. La fel, sînt subliniate realismul şi umanismul, analiza psihologică sau calităţile de limbă sau stil, chiar dacă e soco-

---

[1] *Op. cit.*, p. 5.

tită din aceste puncte de vedere, în general, inferioară celorlalte două.[1]

Au existat şi opinii extreme. Pentru cronicarul din 1921 al *Gîndirii*, *Hora morţii* nu era decît o simplă naraţiune „romanţioasă", iar autorul acuzat de „cabotinaj literar", un vînător de efecte ieftine.[2] În schimb, pentru criticul *Vieţii româneşti*, „D. Rebreanu e într-un netăgăduit progres. Stilul e mai nervos şi mai puţin prozaic ca în *Ion*. Elementul pitoresc nu lipseşte, şi pe alocuri nici suflul poetic"[3].

III. Conţinutul variantelor manuscrise (4055, f. 1—34; 35—67) este similar cu cel al versiunilor tipărite. Primul manuscris se bazează, într-o mai mare măsură, pe confruntarea directă a personajelor, dialogul fiind modalitatea epică predominantă. Transcrierea nuvelei va prilejui însă scriitorului sublinierea unor detalii psihologice care vor desăvîrşi portretistica eroilor. O remarcă diferenţială: în prima variantă manuscrisă acţiunea se petrece în satul „Bătania", iar eroina se numeşte „Paraschiva Tomii lui Toader".

Cel de al doilea manuscris a fost folosit la publicarea nuvelei în volum. Variantele tipărite, inclusiv ultima ediţie, se rezumă exclusiv la uşoare corectări de limbă şi stil. De remarcat că în ed. 1932, pe versoul paginii de titlu, se citeşte, printre altele: „*Fapt divers* este titlul definitiv al nuvelei *Hora morţii* din ediţiile precedente". Intenţia este trădată peste ani, cînd scrierea va fi tipă-

---

[1] Cf. Octav Botez, *Liviu Rebreanu: „Trei nuvele"*, *Viaţa românească*, XVII (1925), nr. 1, p. 162—163; Const. Şăineanu *„Trei nuvele de Liviu Rebreanu*, *Adevărul*, XXXVIII (1925), nr. 12.618 (februarie, 12), p. 1—2; Al. Bădăuţă, *Liviu Rebreanu: „Trei nuvele"*, în *Gîndirea*, IV (1925), nr. 10, p. 338—339 etc.

[2] D.I. C[ucu], *L. Rebreanu: „Catastrofa"*, *Gîndirea*, I (1921), nr. 1, p. 16.

[3] Octav Botez, *ibidem*.

rită în volumul *Oameni de pe Someș*, 1936, cu vechiul titlu.

IV. *Variante: P. 157, r. 1,* Hora morții / Fapt divers (1932) — *r. 10,* să mor în bătălie / să mor în străini (1916).

P. 158, r. 19—20, și apasă ca niște pietre de moară pe sufletele pornite în gura morții / și pe sufletele pornite în gura morții apasă ca niște pietre de moară (1916). În ultima ediție (1936) se strecoară o greșeală de tipar *(„ura morții"),* pe care o corectăm — *r. 30,* Măgură (transcris după ms. și variantele anterioare ultimei ediții în care întîlnim: *„Măgura".).*

P. 159, r. 1, începe deodată / începe brusc (*1916,* 1921, 1924, 1932) — *r. 6,* îi țin hangul / îl însoțesc (1916) — *r. 27,* ți-e lesne / ți-i lesne (*1916, 1921, 1924,* 1932).

P. 160, r. 8, răspunde / răspunse (1924) — *r. 16,* Sunt / Erau (1916) — *r. 19,* Boroiu nu are / nu are (1916).

P. 161, r. 2—3, l-a copleșit / l-a omorît (1916) — *r. 17,* însă / însă îndată (1916, 1921, 1924) — *r. 25,* i-a mai povestit / i-a spus (1916).

P. 162, r. 1—2, lui Haramu nici o învinuire / nici o imputare (1916, 1921, 1924) / lui Haramu nici o imputare (1932) — *r. 2—3,* cu dînsul / cu Haramu (1916, 1921, 1924) — *r. 8,* soră-sa (transcris după ms. f. 39, var. 1916, 1921) — *r. 26,* să mai vorbească și n-a îndrăznit / să vorbească și nu îndrăznea (1916).

P. 163, r. 2, S-au despărțit (transcris după ms. var. 1916, 1921, 1924, 1932) / S-a despărțit (1936) — *r. 7—8,* simțea acuma că / simțea că (1916) — *r. 25,* să știm / să știu (1916) — *r. 30,* întoarce scurt / întoarce brusc (1916, 1921, 1924, 1932) — *r. 31,* Nu se vede / Nu vede (1916, 1921).

P. 164, r. 17—18, O groază / O teamă (1916) — *r. 23*, scotocind întunerecul / scrutînd întunerecul (1916, 1921, 1924, 1932) — *r. 33*, coteţ cu găini / coteţ de găini (1916, 1921).

P. 165, r. 14, s-ar duce / se duce (1916) — *r. 34 — p. 166, r. 1*, înjurături repetate / înjurături sîsîite (1916).

P. 166, r. 5, duşmanului! / duşmanului! Auzi nerozie!... La ce regulament scrie să suni în apropierea duşmanului? (1916) — *r. 12*, Apoi / Pe urmă (1916, 1921, 1924, 1932) — *r. 20*, plutonului (transcris după ms. f. 44, var. 1916, 1921, 1924, îndepărtînd greşeala de tipar strecurată în ed. 1932 şi preluată ulterior de ed. 1936: *„plutonierului"*) — *r. 24*, Pornesc / Merg (1916).

P. 169, r. 9, iar Haramu îl îndeamnă înviorat deodată / iar Haramu strigă înviorat (1916) / iar Haramu îl îndeamnă înviorat brusc (1921, 1924, 1932) — *r. 31—32*, Rîde şi-şi dezvăluie dinţii (transcris după ms. f. 47 şi var. 1916, 1921, îndepărtînd greşeala din var. 1924 şi transmisă ulterior ed. 1932, 1936: *„Rîde şi-i dezvăluie dinţii"*).

P. 172, r. 34, cosită, dar neadunată / cosită şi neadunată (1916).

P. 173, r. 11, De unde ştii? / De unde ştie? (1916) — *r. 18*, nu se vede / nu vede (1916, 1921) — *r. 34*, întrebă/ întreabă (1916, 1921, 1924, 1932).

P. 174, r. 7, răcneşte speriat / urlă speriat (1916, 1921, 1924) — *r. 21*, răspunde Boroiu, gros, ca de după un zid / răspunde Boroiu, gros ca dintr-o pivniţă (1916).

P. 175, r. 3, Îl cuprinde ameţeala / Îl trece ameţeala (1916).

P. 176, r. 15—16, îi cade capul în ţărînă şi că are o pată / îi căzuse capul în ţărînă şi că avea o pată (1916) —

r. 22, să se gîndească / să gîndească (1924) — *r. 23,* a socoti / să socotească (1916, 1921, 1924, 1932) — *r. 31,* Îmi doreşte moartea / Îmi vrea moartea (1916).

P. 178, r. 12, ca dintr-o vită / ca dintr-un taur (1916, 1921, 1924) — *r. 27,* ce-i îngheaţă / ce-i îngheţa (1916) — *r. 28—29,* să-l turtească mai rău ca pe un vierme / să-l turtească, ca pe un vierme (1916, 1921, 1924).

P. 179, r. 24, să-şi împrăştie gîndurile / să-şi risipească gîndurile (1916, 1921, 1924, 1932).

P. 180, r. 12, Bucur / Bugur (ms. f. 58, 1916, 1921, 1924) — *r. 22,* pacostea lumii (cuvintele lipsesc în var. 1916, fiind adăugate de scriitor în ed. 1921 şi păstrate apoi în toate ediţiile) — *r. 28—29,* să-ţi iei / poţi să-ţi iei (1916, 1921) — *r. 31,* i s-au înfipt / i se înfipseră (1916).

P. 181, r. 11, i se taie deodată / i se taie brusc (1916, 1921, 1924, 1932) — *r. 29,* îl furnică / îi furnică (1916, 1921, 1924, 1932) — *r. 33,* şi răcneşte / şi urlă (1916, 1921, 1924).

P. 182, r. 14—15, strigă desperat / ţipă desperat (1916) — *r. 21,* picioarele înţepenite / picioarele răsfirate, ca un răstignit (1916, 1921, 1924) — *r. 25—26,* se scurgea leneş un firicel de sînge / curgea leneş un fuioraş de sînge negricios (1916) — *r. 27,* L-a izbit glonţul în spate / L-a izbit glonţul din spate (1916) — *r. 30,* mi-ai zdrobit viaţa şi pe-a Ilenii (transcris după ms. f. 30, corectînd greşeala strecurată în var. 1916 şi perpetuată în ed. 1921, 1924, 1932, 1936: *„mi-ai zdrobit viaţa cu pe-a Ilenii“).*

P. 183, r. 1, tresare scurt / tresare brusc (1916, 1921, 1924, 1932) — *r. 21—22,* Simte bine că i-ar strecura / Simte bine că acuma i-ar clătina însufleţirea, i-ar strecora... (1916) / Simte bine că i-ar clătina încrederea, i-ar strecora... (1921).

P. 184, r. 13, Astea-s nebunii / Astea-s nerozii (1916).

P. 185, r. 6—9, „Nu vreau! Nu vreau! Nu vreau!" [*Dă să ridice puşca să ochească... Dar în piept simte o lovitură de cuţit. „Cine m-a izbit? Glonţul?... Nu vreau! Nu vreau!"*] (Transcris după var. 1916; în var. 1921 fragmentul subliniat în paranteze drepte este omis de zeţar, greşeala transmiţîndu-se tuturor ediţiilor ulterioare: 1924, 1932, 1936.) — *r. 23,* Gloanţele vîjîie ca furtuna / *Gloanţele vîjîie ca furtuna.* Corbii lacomi se ceartă în văzduh (1916).

P. 186 BIBI

I. A apărut în *Lumina,* II (1918), nr. 142 (23 ianuarie), p. 1—2. Retipărită cu subtitlul *„Poveste de copii mici pentru oameni mari"*, în volumele *Răfuiala,* 1919, p. 5—20 şi *Norocul,* 1921, p. 65—75. Fără subtitlu, mai figurează în volumele *Golanii* (ed. a III-a, 1925, ed. a IV-a, 1928, p. 45—57) şi *Cîntecul iubirii,* 1928, p. 14—25.

Versiunea autografă, păstrată de familia scriitorului, e dedicată fiicei sale: „Pentru Puia, cînd va fi mare" şi datată final de autor: „19 august 1915".

II. Nevoit să rămînă în Bucureştiul ocupat de germani şi silit, pentru a-şi asigura existenţa sa şi a familiei, să colaboreze la singurul ziar românesc permis de autorităţile de ocupaţie, Liviu Rebreanu alege dintre manuscrisele mai vechi această povestire cu subiect inofensiv în acele împrejurări, dezvăluind o apropiere de maniera şi umorul bonom al lui Dickens.

Stîrnesc nedumerire, la prima vedere, titlul schiţei, prin aspectul lui insignifiant, ca şi subtitlul prin nuanţa sa moralizatoare, întrucît Rebreanu, ca scriitor obiectiv, îşi alege de obicei titlurile în funcţie de capacitatea lor de a sugera conţinutul. De fapt, numele de *Bibi* a fost ales, ca şi *Ion*, pentru puterea de sintetizare a unui anumit

univers uman. Diminutivul, intrat în Transilvania prin filieră germană, avea aceeaşi accepţie şi frecvenţă ca „Bebe" intrat în uz dincoace de Carpaţi prin filieră franceză.

Cît despre subtitlul primelor variante, el a fost sugerat autorului de dedicaţia din manuscris, titlul fiind găsit poate prea inexpresiv pentru cititorul bucureştean.

În ţesătura povestirii au intrat şi elemente din realitate, printre care cîteva amănunte autobiografice. Joaca „de-a mortul" ne duce la copilăria năsăudeană a scriitorului. La fel, reflecţia lui Bibi despre cele două mame — prima care „mereu zicea c-o să mă bată şi tot nu m-a bătut", a doua, care „cum zice, cum dă" — pare înrudită cu reflecţia povestitorului din *Cuibul visurilor* despre tatăl care „se arăta totdeauna foarte aspru", dar „nu ne-a bătut niciodată" şi mama care e mereu necăjită şi inspiră frică fiindcă „cum zice, cum loveşte".

III. Manuscrisul nuvelei relevă masive diferenţe stilistice faţă de versiunea publicată. Ca şi în alte ocazii, Rebreanu transcrie pentru tipar textul primei redactări, oferindu-ne o versiune inedită a aceluiaşi conţinut. Ulterior scrierea va fi retipărită cu modificări neesenţiale.

IV. *Variante: P. 186, r. 1,* Bibi (var. 1918, 1919, 1921, adaugă subtitlul: *Poveste de copii mici pentru oameni mari*) — *r. 14—15,* s-ar fi pornit pe nişte ţipete de ar fi sculat toată (fragmentul este omis de tipograf în var. 1918) — *r. 17,* cu sare amară (cuvintele lipsesc în var. 1918).

P. 187, r. 4, căci pe celelalte / căci celelalte (1918, 1919, 1921, 1925, C.I. 1928) — *r. 11,* capul / capul cărunt (1918) — *r. 15—16,* patul lui Bibi / patul copilului (1918).

P. 188, r. 10, Puiu / Mandy (1918, 1919, 1921, 1925, C.I. 1928) — *r. 12,* Puiu / Mandy (1918, 1919, 1921, 1925, C.I. 1928) — *r. 31,* cu gura / era cu gura (1919) / e cu gura (1921).

P. 189, r. 16, cu însufleţire / cu o însufleţire asurzitoare (1918) / cu o însufleţire copilărească (1919, 1921) — *r. 17*, Puiu / Mandy (1918, 1919, 1921, 1925, C.I. 1928) — *r. 23*, goni copiii / goni pe copii (1921) — *r. 27—28*, rupsese deunăzi coada / rupsese mai demult coada (1918) / rupsese coada (1919, 1921, 1925, C.I. 1928).

P. 190, r. 1, învălită / învăluită (1921) — *r. 3*, sfeşnicele mari / sfeşnicele cele mari (1918, 1919, 1921) — *r. 9*, Puiu / Mandy (1918, 1919, 1921, 1925, C.I. 1928) — *r. 17*, păru zăpăcită / părea zăpăcită (1918, 1919, 1921) — *r. 22*, haine cu fireturi / haine cu şireturi (1918, 1919, 1921, 1925, C.I. 1928).

P. 192, r. 6, şi are să / şi o să (1918) — *r. 9—10*, doamna cu ochelari / doamna cu ochelari şi cu rochie roşie (1918) — *r. 14*, pînă-i cădeau / de-i cădeau (1918) — *r. 18*, se obişnuise / s-a obişnuit (1918, 1919, 1921, 1925, C.I. 1928) — *r. 24*, a sosit acasă / a venit acasă (1918, 1919, 1921, 1925, C.I. 1928).

P. 193, r. 3, o duse rău / a dus-o rău (1918, 1919, 1921) — *r. 5*, Şi-a făcut / Şi-a făcut chiar (1918, 1919, 1921) — *r. 11*, micule / micuţule (1921) — *r. 20*, Şi Bibi / Bibi (1918, 1919, 1921) — *r. 20*, Şi Bibi a răspuns îngîndurat, posomorît (fragmentul lipseşte în var. C.I. 1928) — *r. 23*, cum dă... / cum dă... Glasul îi tremura. Simţea că şi acum, acasă, îl aştepta nuieluşa... (1918, 1919, 1921).

P. 194 NOROCUL

I. A apărut în ziarul *Lumina*, II (1918), nr. 154 (4 februarie), p. 1—2. Retipărită în volumul *Răfuiala*, 1919, p. 33—42. Dă titlul unei culegeri de schiţe şi nuvele cu care libraria „Alcalay şi Calafeteanu" din Bucureşti iniţia în 1921 colecţia „Biblioteca universală" (*Norocul*, p. 5—13). *Aici poartă dedicaţia: „Lui S. Benvenisti". Mai*

este republicată în *Golanii*, ed. a III-a (1925) și ed. a IV-a (1928), p. 58—66.

În ms. rom. 4055, f. 61—67 de la B.A.R. se păstrează o versiune autografă, datată final de autor: „Vineri, 18 ianuarie 1918 stil nou".

II. Nuvela este publicată după aprofundarea, mărturisită, a creației lui Caragiale și Cehov. O tematică similară stătuse la baza unei încercări anterioare de scenariu. Asemănările tematice, dar și de modalitate artistică, precum și superioritatea creației celui mai de seamă maestru al umorului românesc, dar poate și popularitatea anterior statornicită a schiței *Două loturi*, au făcut ca *Norocul* de Liviu Rebreanu să treacă multă vreme aproape neobservată.

III. Variantele tipărite urmează întru totul fabulația manuscrisului aflat la B.A.R. (4055, f. 61—67). La „transcriere" autorul insistă mai ales asupra primelor pagini, urmărind creșterea tensiunii dramatice a acțiunii și nuanțarea profilului psihic al personajelor. În rest întîlnim aceleași obsedante schimbări de cuvinte, cu grija prezentării cît mai adecvate a conținutului. Cu foarte puține excepții, retipăririle apelează la același text publicat inițial.

IV. *Variante: P. 194, r. 5,* vestindu-i desperat / urlînd desperat (1918, 1919, 1921).

P. 195, r. 3, i-a hărăzit / i le-a hărăzit (1918) — *r. 8,* și alte presimțiri că / presimțirea că (1918) — *r. 15,* Dumnezeu / însuși Dumnezeu (1918) — *r. 22,* cel mare / cel mai mare (1918, 1919, 1921).

P. 196, r. 27, se mai agăță de carul nădejdii, înfricoșat / se mai agăța de teamă (1918) — *r. 34 — p. 197, r. 1,* fir de păr / fir de aur (1918).

P. 197, r. 30, porniră / se porniră (1918, 1919, 1921, 1925).

P. 198, r. 4, ras gratuit / ras gratis (1918) — *r. 27,* își zise el / își zise Mititelu (1918, 1919, 1921) — *r. 28,* nădejdiile / nădejdiile lui (1918, 1919, 1921).

P. 199, r. 1—2, frizerul năvăli / frizerul însuși năvăli (1918) — *r. 6,* Mititelu simți atunci / Ion Mititelu simți doar (1918) / Mititelu simți doar (1919, 1921) — *r. 18,* izbucni / izbucni nebunește (1918, 1919, 1921) — *r. 32,* răcnind / urlînd *(1918, 1919, 1921, 1925).*

P. 200 SOACRA SFÎNTULUI PETRU

I. A apărut în *Lumina,* II (1918), nr. 185 (7 martie), p. 1. Retipărită în volumele *Răfuiala,* p. 77—86; *Norocul,* 1921, p. 87—94; *Golanii,* ediția a III-a, 1925, și ediția a IV-a, 1928, p. 113—120.

II. Povestirea, unică în creația lui Rebreanu prin tonul umoristic și intenția parodică în care este scrisă, e vădit influențată de paginile consacrate ale genului abordat. Insuccesul forțelor supranaturale în fața omului, stîngăcia comportării lor pe pămînt, ca și veșnicul conflict al soacrei în viața familială, teme frecvent întîlnite în folclor, ne amintesc totodată poveștile lui Creangă *(Ivan Turbincă, Dănilă Prepeleac, Soacra cu trei nurori).* Scriitorul le cunoștea îndeaproape. Așa cum ne mărturisește într-un interviu, „la Năsăud, întors în mijlocul familiei", în 1908 după părăsirea armatei, „am început să-mi perfecționez cu numeroase lecturi cunoașterea limbii literare românești". Iar în acest scop „l-am citit pe Creangă cu însemnări pe marginea cărții"[1].

Înlocuirea în poveste a unor personaje obișnuite în lumea basmului ca Dracul, Moartea — spirite malefice asupra cărora își dovedește de obicei superioritatea omul și care nu pot veni de hac femeii rele de gură, ca în *Kir*

[1] Cf. *Dimineața,* XXVIII (1932), nr. 9249 (26 septembrie), p. 3.

Ianulea de I.L. Caragiale — cu însuşi fiul lui Dumnezeu este notabilă.

Cît despre stil, scriitorul ardelean e mai aproape aci de umorul unui Mikszath Kalman, din care tradusese un volum de nuvele şi un fragment de roman *(Umbrela sfîntului Petru)*, decît de stilul lui Creangă sau al unui Caragiale, din povestirile mai sus citate.

III. Pe parcursul diverselor retipăriri schiţa şi-a păstrat forma iniţială. Puţinele variante se datoresc, mai degrabă, zeţarului.

IV. *Variante: P. 200, r. 2,* s-a pogorît / s-au pogorît (1918).

P. 201, r. 6, iată că Simon vine / iată Simon că vine (1918)— *r. 11,* a zis / au zis (1918) — *r. 12,* au oare / am oare (1918) — *r. 29,* s-a mohorît Iisus / s-au mohorît Iisus (1918).

P. 202, r. 8, iată că au ajuns / iată au ajuns (1918).

P. 204, r. 8, Zis-a ea / Zis-au ea (1918) — *r. 15,* Şi au slujit / Şi a slujit (1918) — *r. 17,* s-a culcat / s-au culcat (1918).

P. 206 POZNA

I. A apărut în *Sburătorul,* I (1919), nr. 3 (3 mai), p. 60—63. Retipărită în volumele *Golanii* (ed. a II-a, p. 194—203, ed. a III-a, 1925 şi a IV-a, 1928, p. 194—203), *Cîntecul iubirii,* 1928, p. 32—42 şi *Oameni de pe Someş,* 1936, p. 51—58.

În ms. rom. 4055, f. 68—73 şi f. 74—77 bis de la B.A.R. se păstrează două versiuni autografe. Prima e o copie manuscrisă întocmită pentru tipar, purtînd menţiunea: „În locul *Hora morţii*", desigur, în vederea includerii în ediţia a doua a volumului *Golanii* din 1925.

II. La data publicării schiţei, Rebreanu făcea parte dintre fondatorii revistei *Sburătorul*, numărîndu-se chiar de la început printre redactorii ei. Prima creaţie literară publicată de scriitor în revista lui Lovinescu lărgeşte registrul tematic al nuvelisticii sale, surprinzînd, pentru întîia oară, aspecte din lumea negustorimii şi a lucrătorilor de la oraşe.

Obiectul principal al puţinelor comentarii critice l-a constituit finalul povestirii, bătaia pe care Toader Căpăţînă o aplică soţiei, ca şi copistul Ion Mititelu din *Norocul*, amîndouă „*fiinţe* îndobitocite de sărăcie şi aşteptare", cu psihologie elementară şi cu reacţii necugetate şi disproporţionate.[1]

III. Manuscrisele nuvelei (4055, f. 68—77 bis) nu prezintă deosebiri esenţiale faţă de versiunile tipărite. Publicarea scrierii în revistă (1919) şi apoi în volum (1920) prilejuieşte scriitorului uşoare corectări stilistice, după care textul este reprodus în celelalte ediţii, cu foarte puţine deosebiri.

În toate variantele anterioare ultimei ediţii, eroul poartă numele de Toader Căpăţînă.

IV. *Variante: P. 206, r. 8,* viaţă / viaţă, viaţă (1919).

P. 207, r. 14, cu creierii (transcris după ms. var. 1919, 1920, 1925, C.I. 1928 şi G. 1928; în ultima ediţie: „*cu creieri*") — *r. 16,* tulburîndu-i gîndurile, tremurîndu-i / tremurîndu-i (1919) — *r. 23,* de-i venea / şi-i venea (1919) — *r. 29—30,* se întoarce asupra patronului / se aruncă asupra stăpînului (1919) — *r. 30—31,* Se mira cum nu l-a urît de loc / Se mira însă cum de nu l-a urît (1919) — *r. 32,* vuia / urla (1919, 1920).

P. 208, r. 4—5, să mă mai odihnesc niţel, că n-o să piară lumea / să mai odihnesc niţel că n-o să se răstoarne lumea (1919) — *r. 8—9,* nu mai dorea decît să-l facă

1 Cf. G. Călinescu, *Op. cit.*, 1937, p. 11.

cumva să întîrzie / acuma nu mai dorea decît să facă cumva să-l întîrzie (1919) — *r. 11—12*, glasul stăpînului / glasul în pivniță (1919) — *r. 23*, însă stăpînul / stăpînul (1919) — *r. 31*, adăogînd / adăogînd liniştit (1919, 1920, 1925, C.I. 1928, G. 1928).

P. 209, r. 14, ...Obraznic?... / ...Obraznic?... Obraznic?... (1919, 1920) — *r. 16*, deodată / brusc (1919, 1920, 1925, C.I. 1928, G. 1928) — *r. 32*, îi țiuiau urechile / îi vuiau urechile (1919, 1920) — *r. 32*, auzea / auzi (1919).

P. 210, r. 7, mîneca zdrențoasă / mîneca zdrențăroasă (C.I. 1928) — *r. 23*, biet negustor / biet negustoraş (1919) — *r. 25*, s-a ridicat / s-a urcat (1919, 1920, 1925, C.I. 1928) — *r. 26*, cu filiale / filiale (1919).

P. 211, r. 8—9, îl ținea prea multă vreme / prea îl ține multă vreme (1919) / îl ține prea multă vreme (1920, 1925, C.I. 1928, G. 1928) — *r. 17*, ar fi voit / ar fi vrut (1919) — *r. 24*, acasă / în casă (C.I. 1928) — *r. 24—25*, o răsturnare foarte stranie / *o răsturnare stranie* (1919) — *r. 29*, gîndul acesta / conştiința aceasta (1919, 1920, 1925, C.I. 1928, G. 1928).

P. 212, r. 10—11, izbucni apoi deodată / izbucni deodată (1919) — *r. 24*, o felie zdravănă de pîine / o felie de pîne (1919).

P. 213 A MURIT O FEMEIE...

I. A apărut în *Sburătorul*, I (1919), nr. 7 (31 mai), p.148—153. Retipărită în volumul *Cuibul visurilor*, 1927, p. 113—122.

În ms. rom. 4055, f. 151—156 de la B.A.R. se păstrează o versiune autografă semnată şi datată final de autor.

II. Lucrarea a fost terminată la 25 mai 1919 în răgazul unei duminici. Scriitorul răspundea astfel obligațiilor

sale ca membru al cenaclului lovinescian şi al redacţiei *Sburătorului.*

Schiţa este un corespondent urban al dramei rurale din *Ofilire* şi un exerciţiu pentru romanul *Jar.*

III. Manuscrisul aflat la B.A.R. a fost folosit la tipărirea nuvelei în periodic (1919). Modificările ulterioare, efectuate la reproducerea în volum (1927), sînt infime.

IV. *Variante: P. 214, r. 25,* pentru o petrecere / la o petrecere (1919).

P. 216, r. 1—2, ca şi cînd i-ar fi turnat o găleată de apă rece *în cap* (transcris după ms., f. 153 şi var. 1919; în ed. 1927 ultimele două cuvinte sînt omise la tipar).

P. 217, r. 9, am să mă mut (transcris după var. 1919; în ed. 1927: ...„*am să mut*") — *r. 26,* îngrijorată / grăbită, îngrijorată (1919).

P. 218, r. 20, focul cari sîsîia / cărbunii cari sîsîiau (1919).

P. 219, r. 33, cel mai nedumerit / nedumerit (1919).

P. 220 CATASTROFA

I. A apărut în magazinul ilustrat lunar *Lectura pentru toţi* (1919), nr. 5 (aprilie), p. 266—287. Dă titlul volumului de nuvele cu subiecte din război, publicat în 1921 *(Catastrofa,* 1921, p. 95—169) cu dedicaţia: „În amintirea fraţilor mei dragi Emil, Virgil şi Sever, ucişi în marele război". Retipărită în volumele *Nuvele şi schiţe,* 1921, p. 111—182; *Trei nuvele,* p. 5—65; *Cîntecul iubirii,* 1928, p. 43—106; *Iţic Ştrul, dezertor,* 1932, p. 51—132.

În ms. rom. 4055, f. 112—150 se păstrează o versiune autografă, încheiată sîmbătă, 5 noiembrie 1916, în Bucureştiul ocupat de trupele germane.

II. Declanşarea de către Austro-Ungaria în 1914 a primului război mondial obligase sute de mii de români din Transilvania, printre care şi patru fraţi ai scriitorului, să îmbrace haina militară şi să lupte pe fronturile din Serbia, Italia sau Polonia, pentru o cauză ce le era străină.

Intrarea României în război, în august 1916, împotriva Puterilor Centrale adîncise procesul de conştiinţă al transilvănenilor, siliţi acum să lupte împotriva propriilor fraţi. Rebreanu trăieşte în intimitatea fiinţei sale dramatismul acestei situaţii. La zbuciumul său interior contribuie întîlnirea cu mulţi refugiaţi din Transilvania, precum şi ştirile primite de la familie şi în special de la fratele său Emil, ce lupta în primele linii pe frontul italian şi pe cel din Galiţia.

Deoarece scriitorul nu dobîndise încă cetăţenia română, deşi o ceruse, nu este primit ca voluntar în cadrele armatei române; în schimb, va fi urmărit ca dezertor din armata austro-ungară. Ocuparea capitalei de către Puterile Centrale şi imposibilitatea de a se refugia pe teritoriul liber din Moldova au făcut ca problema cetăţeniei să-i fie o sursă de emoţie permanentă.

Desigur, ca şi în întreaga operă, în *Catastrofa* există o bună doză de ficţiune. Dar printre personajele nuvelei întîlnim pe Alexa Candale, prieten din copilărie şi coleg de şcoală în Maieru, în al cărui birou notarial lucrase un timp Liviu Rebreanu înainte de plecarea la Bucureşti. Multe dintre frămîntările eroilor pornesc de la întrebările şi frămîntările cunoscuţilor apropiaţi şi chiar ale autorului însuşi, aşa cum se va întîmpla trei ani mai tîrziu şi cu protagonistul romanului *Pădurea spînzuraţilor*. De altfel, legătura directă dintre aceste creaţii este subliniată de scriitor în conferinţa-răspuns la ancheta Institutului de literatură de pe lîngă Facultatea de litere din Bucureşti (1932): „Aveam o nuvelă proaspătă, *Catastrofa*, al cărei erou, român şi ofiţer în armata austriacă, e adus de împrejurări să lupte contra armatei româneşti.

Sub impresia fotografiei cu cehii spînzurați, m-am hotărît să reiau pe eroul meu din *Catastrofa* pentru un roman care să se cheme *Pădurea spînzuraților*."[1] Era perioada transcrierii pentru tipar a romanului *Ion*, dar și a nuvelei *Catastrofa*. Era cu puțin înainte de aflarea morții tragice a propriului său frate, Emil, ofițer în armata austro-ungară, acuzat de înaltă trădare pe frontul românesc.

Încă de la apariția în revistă, *Catastrofa* s-a bucurat de aprecieri favorabile din partea criticii literare. Prima luare de poziție semnificativă o oferă studiul de sinteză, publicat de E. Lovinescu în 1920, la apariția lui *Ion*. Referindu-se la nuvelistică, criticul notează: „Din această operă contradictorie, legată în linie generală de amănuntul real, netransformat prin artă în viață circulantă, iar uneori evadînd ca o protestare într-un convențional fără fantezie, se desfac două nuvele de război semnificative prin atitudine și viguroase prin desen și conținut". Prima dintre ele este *Catastrofa*, care relevă „psihologia renegatului ardelean, aruncat în vîltoarea războiului mondial"[2].

Cu prilejul reproducerii nuvelei în volum (1921), M. Iorgulescu, colaboratorul aceleiași reviste, subliniază, de asemenea, valoarea scrierii.[3]

Un an mai tîrziu, publicarea romanului *Pădurea spînzuraților* atrage atenția generală asupra unor similitudini tematice și tipologice, încercîndu-se și judecăți de valoare, uneori în defavoarea romanului.

În sfîrșit, dacă George Marinescu, autorul unei teze de doctorat despre nuvela românească, susținută la catedra de estetică și istoria literaturii condusă de Mihail Dragomirescu, de la Universitatea din București, închina un întreg capitol povestirii *Catastrofa*, considerînd-o drept o capodoperă tipică pentru „nuvela patetică" și patrio-

---

[1] Cf. Rebreanu, *Amalgam* [1943], p. 48.

[2] Cf. E. Lovinescu, *L. Rebreanu*, *Sburătorul*, II (1920), nr. 30 (4 decembrie), p. 50.

[3] Cf. *Sburătorul*, I (1921), nr. 1 (17 septembrie), p. 18.

tică, apropiind dilemele eroului lui Rebreanu de acelea ale lui Hamlet și finalul de „vigoarea dramatică" a lui Shakespeare[1], E. Lovinescu o scotea, un an mai tîrziu, din rîndul operelor reprezentative pentru autor[2]. În schimb, în răspunsul său la discursul de recepție al lui Liviu Rebreanu la Academia Română din 29 mai 1940, Ion Petrovici consideră *Catastrofa* drept „capodoperă necontroversată"[3].

III. Manuscrisul (B.A.R. 4055, f. 112—150) este mai mult o schiță prin care scriitorul își clarifică liniile lucrării. Ulterior va „transcrie" nuvela — prilej de cizelare a întregului text și de amplificare a narațiunii cu elemente noi, menite să îmbogățească structura psihologică a personajelor sale. Din acest punct de vedere variantele din manuscris, periodice și ediții sînt caracteristice pentru înțelegerea transfigurării artistice în creația lui Liviu Rebreanu.

Schimbările de cuvînt și de turnură ale frazei urmăresc, în primul rînd, acuratețea limbii literare și exprimarea cît mai exactă, în deplină concordanță cu elementele de conținut. Ele rețin atenția cercetătorului de la începutul nuvelei pînă la sfîrșitul ei:

Varianta manuscrisă	*Varianta tipărită*
David Pop era obișnuit cu viața tihnită. Nu i-au plăcut zbuciumările de nici un fel. Liniște multă și *muncă puțină, atîta dorea.* Iar acestea le avea pe urma hărniciei tatălui său, un țăran sîrguitor și zgîrcit, care făcuse avere.	David Pop iubea viața tihnită. Zbuciumările de nici un fel nu i-au plăcut niciodată. Rîvnea liniște multă și muncă puțină sau chiar de loc; și izbutise să le aibă pe urma hărniciei tatălui său, un țăran aprig, sîrguitor și zgîrcit, care făcuse avere.

[1] George Marinescu, *Nuvela în literatura română,* 1928, p. 89 și urm.

[2] E. Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane*, 1929, p. 355.

[3] Cf. Liviu Rebreanu, *Laudă țăranului român, Discurs... cu răspunsul d-lui I. Petrovici*, 1940, p. 19.

Manuscrisul prezintă şi cîteva diferenţe în onomastica personajelor (avocatul *Victor* Oprişor, *Emil* Hogea, directorul liceului, *Titu*, băiatul lui David Pop), ca şi de toponimie (saşii din *Pintic;* în variantele tipărite *Pinteneasa)*.

Şlefuirea expresiei artistice continuă în toate versiunile tipărite. Ediţiile nu se succed însă în ordine firească şi, ca urmare, rămîn abandonate unele corectări ale textului iniţial efectuate de scriitor în ediţii intermediare. Varianta N. 1921 aduce îmbunătăţiri sensibile ed. 1919; varianta 1924 reproduce textul C. 1921, adaugă numeroase stilizări, dar omite corectările din N. 1921. Textul acestei versiuni este pe alocuri degradat de cîteva greşeli de tipar, preluate de varianta 1927, care, la rîndul ei, va adăuga altele şi mai grave. Ultima reeditare, de asemenea amendată de scriitor, are la bază ediţia din 1924.

Definitivarea textului nu se asociază întotdeauna cu alegerea unor forme mai fericit găsite, versiunile anterioare dovedindu-se, uneori, mai sugestive. Un exemplu: „...cel mai cumsecade om de pe *faţa* pămîntului" (1919, N. 1921, C. 1921), „cel mai cumsecade om de pe *suprafaţa* pămîntului" (1924, 1927, 1932). De asemenea, zecile de corectări, pe care scriitorul le-a efectuat de-a lungul numeroaselor retipăriri, n-au anulat unele imprecizinni topice şi impurităţi stilistice („glas tăios şi cald"; „auzea neîncetat ca nişte stropi de plumb ce i-ar fi picurat pe creieri"; „David avea sub dînsul flăcăi de pe Someş" ş.a.). Privită în ansamblu, limba literară apare aici substanţial evoluată în comparaţie cu stadiul primelor tipărituri.

IV. *Variante: P. 220, r. 22,* ce nenorocire / ce altă nenorocire (1919, N. 1921).

P. 221, r. 1, să dea ochii / să dea ochi (1927) — *r. 2,* să-i spună / să spună (1919) — *r. 16,* Copiii (după var. 1919, C. 1921, corectînd transcrierea greşită din ediţiile

ulterioare — N. 1921, 1924, 1927, 1932: *„Copii")* — *r. 26,* tocmai în ziua / chiar în ziua (1919, N. 1921).

P. 222, r. 8, ziar unguresc / jurnal unguresc (1919, C. 1921, N. 1921) — *r. 25,* Astfel, David Pop se simţea fericit / Astfel, David Pop se simţea mulţumit (1919, N. 1921). Varianta iniţială este mult mai adecvată profilului personajului. De altfel, acest detaliu caracterologic mai apare în acelaşi text cu trei alineate mai sus (p. 221, r. 32): *„Astfel David era foarte mulţumit".*

P. 223, r. 18, nu lua / nu mai lua (1919, C. 1921, N. 1921).

P. 224, r. 4, le sorbea / le citea (1919, N. 1921) — *r. 23,* şi David / iar David (1919, 1921) — *r. 28—29,* de dimineaţă / dimineaţă (1919, C. 1921, N. 1921) — *r. 34,* povară grea / povară uriaşă (1919, N. 1921).

P. 225, r. 17, însă s-a trezit / însă el s-a trezit (1919, N. 1921) — *r. 23,* glas tremurat / glas puţin tremurat (1919, N. 1921) — *r. 29—30,* în faţă cît o grădină / cît o grădină în faţă (1919, N. 1921) — *r. 30—31,* Elvira flutura / Elvira îi flutura (1919, N. 1921).

P. 226, r. 5, îi aduce / îi aduse (1919) — *r. 8,* îi cam plăcuse / îi plăcuse (N. 1921) — *r. 12,* domnule / boierule (1919, N. 1921) — *r. 13,* caii / cai (N. 1921) — *r. 18,* numai visuri / visuri (N. 1921).

P. 227, r. 5—6, nu va fi nimic / nu va fi nimic. Pe cînd scria crezu şi el că nu va fi nimic (1919, N. 1921) — *r. 25—26,* plînsete, înjurături / plînsete (1927) — *r. 26—27,* îmbulzeală greoaie / îmbulzeală grozavă (1919, N. 1921) — *r. 28—29,* cine ştie pe unde / cine ştie unde (1919, N. 1921).

P. 228, r. 14—15, S-a agăţat / Se agăţase (1919, N. 1921) — *r. 17,* n-ar fi avut / n-ar mai fi avut (1919,

C. 1921, N. 1921, 1924, 1927) — *r. 24,* cîmpiile morţii / cîmpurile morţii (1919, N. 1921) — *r. 31,* datoria mîntuitoare / datoria salvatoare (1919, N. 1921).

P. 229, r. 3, cu ceafa înroşită de sînge (după ms., f. 119, var. 1919, N. 1921, corectînd transcrierea ed. C. 1921, 1924, 1927, 1932: *„cu faţa înroşită de sînge"*. Greşeala este evidentă, dacă se are în vedere contextul în care apare: „...Căzînd cu *faţa* în jos, ca un sac de pămînt, fără şapcă şi cu *faţa* înroşită de sînge...") — *r. 12,* Moartea / Moartea, mai cu seamă moartea (1919, C. 1921) — *r. 12,* nu l-a mai înfricoşat / nu l-a înfricoşat (1919, C. 1921, N. 1921, 1924, 1927) — *r. 14,* sau întîmplător / şi întîmplător (N. 1921) — *r. 14,* După ce a văzut / Cînd a văzut (1919, C. 1921, N. 1921, 1924, 1927) — *r. 21,* Maiorul / Maiorul burtos (1919, C. 1921, N. 1921) — *r. 24,* el a scăpat / el a rămas (1919, N. 1921) — *r. 26,* i-a dat siguranţa / i-a dat siguranţă (1927).

P. 230, r. 23, el n-a avut / el n-a vrut (N. 1921) — *r. 27,* s-ar alege / s-ar mai alege (1919, C. 1921, N. 1921).

P. 231, r. 15, ticluit din scînduri / ticluit de scînduri (C. 1921, 1924, 1927) — *r. 17—18,* a le batjocori mizeria / a le înfrumuseţa mizeria (1919, N. 1921).

P. 232, r. 15, o povară foarte grea, ce-i apăsa inima / o povară grea, ce-i apăsa poate inima (1919, N. 1921) / o povară poate grea ce-i apăsa inima (C. 1921; greşeală de tipar) — *r. 33,* s-au prăpădit / s-a prăpădit (C. 1921, 1924, 1927).

P. 233, r. 18, adaugă / adăogă (1919, N. 1921).

P. 234, r. 9—10, de ce ceartă, hărţuială / de ce cearta, hărţuiala (1919, N. 1921) — *r. 15—16,* ce-au folosit frămîntările / ce-au folosit toate frămîntările (1919, C. 1921, N. 1921) — *r. 23,* în care era / în care e (N. 1921) —

r. 31, N-a mai cetit iarăşi / N-a citit (1919, N. 1921) / N-a citit iarăşi (C. 1921).

P. 235, r. 3, îi vede în faţă grozăvia / vede în faţă duşmanul (1919, N. 1921).

P. 236, r. 4, răcni locotenentul / urlă locotenentul (1919, C. 1921, N. 1921) — *r. 6*, îl năpustiseră / îl năpăstuiseră (1919, C. 1921, N. 1921, 1924, 1927) — *r. 20*, Pun rămăşag / Pariez (1919) —*r. 32*, Glasul răsună / Glasul răsuna (*1919*).

P. 237, r. 16—17, răspunsuri la ocări (transcris după var. 1919, N. 1921, îndepărtînd greşeala ed. C. 1921, 1924, 1927 şi 1932: „răspunsuri şi ocări". În ms. f. 126: „răspunsuri grăbite *la* ocările camarazilor") — *r. 20—21*, să nici nu se gîndească la ceea ce se petrece / să nici nu se mai gîndească la ceea ce se petrecea (1919, N. 1921) — *r. 30*, în mijlocul pîrjolului / lîngă mitraliere, în mijlocul pîrjolului (1919) / lîngă mitralieră, în mijlocul pîrjolului (N. 1921) — *r. 31*, Acum n-o mai simţea (îndepărtat din var. N. 1921).

P. 238, r. 2, dor sălbatic / dor nebun (1919, N. 1921) — *r. 4*, murmură dînsul înduioşat / murmură dînsul (N.1921) — *r. 23*, numai români / numai români, toţi români (1919, N. 1921) — *r. 30*, Prea ar fi... / Prea ar fi frumos (1919, N. 1921).

P. 239, r. 2, cu oştiri multe / şi oştiri multe (1919, N. 1921) — *r. 8*, însă, îi bîzîiră / îi bîzîiră (N. 1921) — *r. 19*, în faţa / din faţa (1919, C. 1921, N. 1921, 1924, 1927) — *r. 19*, Cîţiva începuseră / Cîţiva începură (N. 1921) — *r. 22—24*, Ruşii se rostogoliseră pe rînd [...] urlînd / Ruşii se rostogoliră pe rînd [...] urlînd (C. 1921) / Ruşii se rostogoliră pe rînd, parcă i-ar fi doborît o coasă grozavă, nevăzută. Puţini se întoarseră năuciţi de frică şi începură să fugă, urlînd (1919, N. 1921) — *r. 30*, a auzit / auzi (1919, C. 1921, N. 1921, 1924, 1927).

P. 240, r. 8, cu altele / cu altele multe (1919, N. 1921).

P. 241, r. 6, împlini / îndeplini (N. 1921) — *r. 13*, nu mai găsește / nu se mai găsește (N. 1921) — *r. 23*, Îi muriră / Îi căzură (N. 1921) — *r. 24*, fu silit / fuse silit (1919) / fusese silit (N. 1921).

P. 242, r. 12, cu ochii / cu ochi (1919, C. 1921, N. 1921) — *r. 23—24*, decît să lovesc / decît să ating (1919, N. 1921).

P. 243, r. 2, Trebui / Trebuiră (N. 1921) — *r. 20*, bombăni zăpăcit / murmură zăpăcit (N. 1921).

P. 244, r. 5, numai să nu-l podidească / numai să nu stea locului. Îi era mereu frică să nu-l podidească (1919, C. 1921, N. 1921) — *r. 11*, nas / pas (greșeală de tipar strecurată în var. 1924).

P. 245, r. 3, îl turbura / îl turbură (1919) / îl tulbură (C. 1921, N. 1921) — *r. 9*, cu inima ghemuită / cu inima cît un purice (1919, C. 1921, N. 1921) — *r. 10*, răspunse însă / însă răspunse (1919, N. 1921) — *r. 32*, o ușoară șovăire / o ușoară ezitare (1919, N. 1921).

P. 246, r. 4—5, de pe suprafața pămîntului / de pe fața pămîntului (1919, C. 1921, N. 1921) — *r. 17*, voi avea impresia / voi avea cel puțin impresia (1919, C. 1921, N. 1921).

P. 247, r. 1, cravașă moale / cravașă ruptă (1919, N. 1921) — *r. 7*, Cînd Oprișor / După ce Oprișor (1919, N. 1921) — *r. 25*, nehotărîrea și ezitările lui / hotărîrea și ezitările lui (N. 1921).

P. 248, r. 1, nevoie mare / mare nevoie (N. 1921) — *r. 16—17*, n-au avut inimă / n-au avut inima (1919, C. 1921, N. 1921) — *r. 19*, se va întîmpla / că se va întîmpla (1919, N. 1921) — *r. 26*, să-i dea alinarea / să-i dea

amînarea (1919, C. 1921, N. 1921, 1924, 1927) — *r. 27*, silit să se gîndească / nevoit să se gîndească (1919, C. 1921, N. 1921). Adoptarea unei noi formulări este provocată, în primul rînd, de degradarea textului intervenită în var. 1924 şi 1927, unde omisiunea unui cuvînt („nevoit") face neinteligibilă fraza. Greşeala este sesizată de autor şi îndepărtată, cu prilejul tipăririi ultimei ediţii (1932).

P. 249, r. 12, mai toţi funcţionarii / toţi funcţionarii (N. 1921) —*r. 14*, însă trăiesc cu frica / însă trăiesc tot cu frica (1919, C. 1921, 1924, 1927) / trăiesc însă tot cu frica (N. 1921).

P. 250, r. 2, fîşîiau (după var. 1919, C. 1921, N. 1921, 1924 şi 1927; în var. 1932: *„fîşiau")* — *r. 4*, muche de deal pleşuvă / muche de deal pleşuv (N. 1921) — *r. 15*, hat / pat (greşeală de tipar în var. 1919, 1924, 1927).

P. 252, r. 29, auziră / auzi (1919, C. 1921, N. 1921, 1924, 1927) — *r. 30—31*, tăcăitul mitralierelor (după var. 1919, N. 1921, corectînd transcrierea celorlalte ediţii: *„ticăitul mitralierelor"*. Vezi şi *p. 258, r. 25:* „îşi rări tăcăitul").

P. 253, r. 1, murmură / murmura (1919) — *r. 3*, zări dincolo / a zărit acolo (1919, N. 1921) — *r. 5*, se îngrămădi / se îngrămădise (1919, N. 1921) — *r. 22*, ultimele spasmuri / ultimele convulsiuni (1919, N. 1921) — *r. 27*, tremura inima / tremura inima de emoţie (1919, C.1921, N. 1921, 1924, 1927) — *r. 30*, ofiţerii veneau / cînd se înnopta, ofiţerii veneau (1919, C. 1921, N. 1921).

P. 254, r. 15, e în / în (1919).

P. 255, r. 10, şi bombănea / şi mormăia (N. 1921) — *r. 11*, îl scosese / îl scoase (1919, C. 1921, N. 1921, 1924, 1927) — *r. 14*, bine primit / primit bine (1919, C. 1921, N. 1921).

P. 256, r. 15, din nişte / dintre nişte (1919) — *r. 17,* cerului vînăt / cerului vînăt ca peruzeaua (1919, C. 1921, N. 1921) — *r. 29,* întrebarea / şi întrebarea (1919, N. 1921).

P. 257, r. 20, uniforme verzui, ca şi ale lor / uniforme verzui, ca şi ale lor, şepci ca ale lor (1919, N. 1921) — *r. 26,* se răsfira spre umere / se resfira sub umere (N. 1921) — *r. 33,* răcnind / urlînd (1919, C. 1921, N. 1921).

P. 258, r. 2, Desluşi / Deosebi (1919) — *r. 5,* îl spăimîntară / îl înspăimîntară (N. 1921, 1924, 1927) — *r. 11,* ca un cîine / ca şi un cîine (1919, N. 1921) — *r. 17,* îi spinteca / îi spintecă (1927).

P. 259, r. 4, măturau / mătura (1919, C. 1921, N. 1921).

P. 260, r. 7, sălbatec / sălbatec, urlînd (1919, C. 1921, N. 1921) — *r. 11,* ofiţerul cela bărbos (după var. 1919 şi N. 1921, corectînd transcrierea greşită a celorlalte ediţii: „ofiţerul *cel* bărbos") — *r. 26—27,* greşeală rizibilă de tipar în ed. 1927: „întinsese revolverul asupra lui David şi şi-l descărcă în piept" — *r. 30,* simţi o lovitură / simţi o izbitură (1919, N. 1921).

P. 261, r. 12, mai zici (transcris după var. 1919, C. 1921, N. 1921, 1924, 1927 — corectînd greşeala ultimei ediţii: „mai *zice*") — *r. 22,* în tranşee / în tranşeele duşmane (1919, C. 1921, N. 1921).

P. 262, r. 3, Lupta trecu înainte / Biruitorii trecură înainte (1919, N. 1921).

P. 263 CÎNTECUL LEBEDEI

I. A apărut în *Sburătorul*, I (1919), nr. 20 (30 august), p. 456 — 462; retipărită în ziarul *Dimineaţa* (1925),

nr. 6530 (19 ianuarie), p. 3 şi în culegerea de nuvele şi schiţe *Cuibul visurilor* (1927), p. 73—86; dă titlul volumului cu text facsimilat după autograful autorului, din colecţia „Manuscriptum", *Cîntecul lebedei* (1927), p. 1—13, după care este reprodusă în numărul de Paşti al revistei *Vremea*, III (1930), nr. 110, 1927.

În ms. rom. 4055, f. 78—86; 87—95 de la B.A.R. se păstrează două versiuni autografe, din care cea mai veche a fost terminată luni, 18 august 1919, în Bucureşti, apoi recopiată pentru tipar. Textul autograf facsimilat în 1927 se află în arh. L. Rebreanu, II, ms. 15 de la aceeaşi bibliotecă.

II. Tema alienării femeii mai fusese abordată de Liviu Rebreanu în creaţii reprezentative ca *Răfuiala* sau *Nevasta*. Ceea ce realizase atunci cu mijloace specifice în legătură cu familia ţărănească încearcă prin *Cîntecul lebedei* să evidenţieze în familia mic-burgheză.

Ca îndreptar artistic i-a slujit în special creaţia dostoievskiană, din care Rebreanu tradusese înainte de război povestirea *Krotkaia*, apropiată de *Cîntecul lebedei* prin temă, modalitate de construcţie şi atmosferă. Monologul interior al unui personaj — neuzitat în nuvelistica scriitorului român — poate fi regăsit la scriitorul rus.

III. Manuscrisul B.A.R. 4055, f. 78—95, care stă la baza primei tipăriri, este edificator pentru atestarea varietăţii formelor de limbă.

Varianta C.V. 1927 reproduce aproape integral textul primei tipărituri (1919). În acelaşi an (1927), alegîndu-şi nuvela pentru a fi publicată într-o colecţie bibliofilă („Manuscriptum"), Rebreanu îşi transcrie lucrarea, efectuînd concomitent numeroase intervenţii stilistice. Manuscrisul a fost fotografiat şi reprodus ca atare. Îl preluăm ca „definitiv", corectînd evidentele scăpări de transcriere a textului (Ex.: „*poate că că*" etc.).

IV. *Variante: P. 263, r. 6—7*, n-am observat / n-am văzut (1919, C.V. 1927) — *r. 9*, parcă umblasem / parc-am

umblat (1919, C.V. 1927) — *r. 11*, Cumplită e / Cumplită mai este (1919, C.V. 1927) — *r. 17—18*, naivitate feciorelnică / naivitate copilărească (1919, C.V. 1927) — *r. 20*, apărea ca o fetiță / părea o fetiță (1919, C.V. 1927).

P. 264, r. 3, măcar o șoaptă / o șoaptă (1919, C.V. 1927) — *r. 4*, nici o singură dată / niciodată (1919, C.V. 1927) — *r. 8—9*, i-a înfiorat bătăile inimii / i-a grăbit bătăile inimii (1919, C.V. 1927) — *r. 9—10*, eu totuși / eu (1919, C.V. 1927) — *r. 13*, Îmi amintesc / Îmi aduc aminte (1919, C.V. 1927) — *r. 19*, prin perdele / prin perdelele (1919) — *r. 22—23*, nu se zărea / încă nu se zărea (1919) — *r. 25*, doar pe furiș / numai pe furiș (1919, C.V. 1927) — *r. 29*, am și cerut-o / însă am și cerut-o (1919, C.V. 1927) — *r. 30—31*, cîtă cinste, cît noroc / atîta cinste, atîta noroc (1919, C.V. 1927) — *r. 33*, O, ce fericită va fi Anișoara / O, Anișoara ce fericită va fi (1919, C.V. 1927).

P. 265, r. 1—2, și că o vreau / și o vreau (1919, C.V. 1927) — *r. 2*, mă asigurasem / m-am asigurat (1919, C.V. 1927) — *r. 4*, atît de mult (cuvintele lipsesc din variantele anterioare C.L. 1927) — *r. 6—7*, mi-a răspuns scurt, incolor / mi-a răspuns scurt (1919, C.V. 1927) — *r. 9—10*, Într-o izbucnire de fericire, am îmbrățișat-o nebunește / Am îmbrățișat-o nebunește, într-o izbucnire de fericire (1919, C.V. 1927) — *r. 12*, îi pîlpîia și acuma o durere / îi pîlpîia o durere (1919, C.V. 1927) — *r. 13—14*, N-am fost în stare să văd nimica / N-am mai putut vedea nimic (1919, C.V. 1927) — *r. 14*, îmi înfășurase / mi-a înfășurat (1919, C.V. 1927) — *r. 16—17*, viața îndrăgostiților / viața oamenilor (1919, C.V. 1927) — *r. 19*, înainte s-o fi cunoscut / înainte s-o cunosc (1919, C.V. 1927) — *r. 21—22*, N-a fost viață adevărată. Numai de atunci a început / nici n-a fost viață. De atunci începe (1919, C.V. 1927) — *r. 23*, cînd aș pierde-o (transcriindu-și nuvela pentru a fi reprodusă în col. „Manuscriptum", L.R. copiază greșit textul inițial și, ca urmare, citim în ultima ediție: *„cînd*

cînd aşi pierde-o") — *r. 24,* de uragan / de un uragan (1919) — *r. 26,* vreodată / niciodată (1919, C.V. 1927) — *r. 27,* eu o adoram / o adoram (1919) — *r. 29,* iluzia amanţilor / credinţa amanţilor (1919, C.V. 1927) — *r. 30,* greşeală gravă / greşeală grea (1919, C.V. 1927) — *r. 32—33,* Iubirea adevărată însă se cuvine să fie sfioasă / Iubirea adevărată e sfioasă (1919) / Iubirea adevărată *însă trebuie să fie sfioasă* (C.V. 1927).

P. 266, r. 1, Şi numai gelozia / Numai gelozia (1919, C.V. 1927) — *r. 3,* îţi cere mereu răspunsuri / îţi deşteaptă mereu bănuieli (1919, C.V. 1927) — *r. 6,* poate că e (în „Manuscriptum": „poate *că că* e") — *r. 6,* Da, probabil / Da, da, probabil (1919, C.V. 1927) — *r. 8,* punînd veşnic condiţii / găsind veşnic condiţii (1919, C.V. 1927) — *r. 10,* Iubirea mea însă / Pe cînd iubirea mea (1919, C.V. 1927) — *r. 11,* nu pentru că/ iar nu pentru că (1919, C.V. 1927) — *r. 12,* în speranţa că mă va iubi / nădăjduind că mă va iubi (1919, C.V. 1927) — *r. 13,* îmi dau seama / simt (1919, C.V. 1927) — *r. 17,* că o iubeam / pentru că o iubeam (1919) — *r. 19,* privirile pofticioase / privirile lacome (1919, C.V. 1927) — *r. 26,* s-a dezminţit / s-a smintit (1919, C.V. 1927) — *r. 28—29,* şi puţin îmbujorată. Era parcă mai frumoasă / puţin îmbujorată. Era mai frumoasă (1919, C.V. 1927) — *r. 30—31,* Îi vorbeam, fireşte, de iubire, mereu de iubire / Îi vorbeam de iubire, veşnic de iubire (1919, C.V. 1927) — *r. 31,* cuvinte înflăcărate / cuvinte trandafirii (1919).

P. 267, r. 3, Totuşi / Dar totuşi (1919) — *r. 11,* brusc / brusc, mirat parcă (1919) — *r. 15,* să-şi alinte / să-şi mîngîie (1919, C.V. 1927) — *r. 17,* deodată la faţă / la faţă deodată (1919, C.V. 1927) — *r. 18,* m-a apucat de mînă / m-a apucat brusc de mînă (1919, C.V. 1927) — *r. 19,* ca niciodată (cuvintele lipsesc în var. 1919, C.V. 1927) — *r. 21,* am rămas cam nedumerit / eram nedumerit, poate (1919, C.V. 1927) — *r. 24,* fără altă / fără nici o altă (1919, C.V. 1927) — *r. 25,* Nici pe urmă / Nici

mai tîrziu (1919, C.V. 1927) — *r. 28*, singur, zicîndu-mi / singur. Desigur (1919, C.V. 1927) — *r. 29*, vreo îndărătnicie / o îndărătnicie (1919, C.V. 1927) — *r. 30*, ar fi / că ar fi (1919) — *r. 33*, şi la altă masă / la altă masă (1919, C.V. 1927).

P. 268, r. 1—2, s-a crezut dator să mi-l explice / mi l-a explicat (1919, C.V. 1927) — *r. 6*, îşi permite s-o iubească / vrea s-o iubească (1919, C.V. 1927) — *r. 8*, mai serios / îndată mai serios (1919, C.V. 1927) — *r. 11*, umblă să mă facă gelos / vrea să mă facă gelos (1919, C.V. 1927) — *r. 12—13*, e siguranţa în iubire / este în iubire siguranţa (1919, C.V. 1927) — *r. 14—15*, mai mult în glumă şi poate chiar puţin ironic / dar mai mult în glumă (1919, C.V. 1927) — *r. 17*, Mi-a răspuns / Şi ea a răspuns (1919, C.V. 1927) — *r. 18*, cu îndrăzneală / cu prea multă îndrăzneală (1919, C.V. 1927) — *r. 18—19*, ar fi aşteptat de mult întrebarea mea / ar fi aşteptat întrebarea (1919, C.V. 1927) — *r. 23*, care cearcă / care vrea (1919, C.V. 1927) — *r. 24*, L-am smuls repede ghimpele / L-am smuls însă repede (1919, C.V. 1927) — *r. 28*, Cel ce scormoneşte / Cel ce zgîndăre (1919, C.V. 1927) — *r. 29*, nu mai era nici o urmă din acel „da" / nu-mi mai rămăsese în suflet nici urma acelui „da" (1919, C.V. 1927) — *r. 32*, Un copil, Anişoară! / Un copil... (1919, C.V. 1927) — *r. 33*, repetam necontenit / repetam într-una (1919, C.V. 1927) — *r. 33—34*, ca un papagal plictisitor / ca un papagal neobosit (1919, C.V. 1927) — *r. 34 — p. 269, r. 1*, nici nu-l mai auzea / nici nu se mai sinchisea (1919, C.V. 1927).

P. 269, r. 1, răspundea doar cu surîsul ei / răspundea cu zîmbetul ei (1919, C.V. 1927) — *r. 4*, luni şi ani / luni, ani (1919, C.V. 1927) — *r. 6*, nu desperam / n-am desperat (1919, C.V. 1927) — *r. 7*, izbutisem mereu / am izbutit pînă azi (1919, C.V. 1927) — *r. 9*, cu atît mai tare / cu atît mai pătimaş (1919, C.V. 1927) — *r. 12*, vreo încă-

păţinare / vreo gelozie (1919, C.V. 1927) — *r. 13*, că aş iubi-o / că, avînd copilul, aş iubi-o (1919, C.V. 1927) — *r. 13—14*, că mi-aş împărţi dragostea în două, între ea şi copil / mi-aş împărţi dragostea în două (1919, C.V. 1927) — *r. 14—15*, cît se înşală / că se înşeală (1919, C.V. 1927) — *r. 16*, nu mă supăram / nici nu mă supăram (1919, C.V. 1927) — *r. 16—18*, în ultimul timp mai des, îmi spunea verde că mărturisirile mele o cam enervează / în vremea din urmă, ceva mai des, mărturisirile mele o indispuneau (1919, C.V. 1927) — *r. 21*, fără a scoate / fără să scoaţă (1919, C.V. 1927) — *r. 24*, ea n-ar fi / n-ar fi (1919, C.V. 1927) — *r. 25*, sînt chiar sigur / sînt sigur (1919) — *r. 30*, cea mai grea / cea mai mare (1919, C.V. 1927) — *r. 32*, a tăcut mereu / tăcea mereu (1919, C.V. 1927).

P. 270, r. 1—2, o spaimă grozavă / o tremurare grozavă (1919, C.V. 1927) — *r. 3 —4*, iar acuma / şi acuma (1919, C.V. 1927) — *r. 8*, Cel puţin de mi-ar fi spus / Cel puţin să-mi spună (1919, C.V. 1927) — *r. 10*, ochii strînşi şi / ochii închişi, în (1919, C.V. 1927) — *r. 11—12*, că-i trebuie / căci îi trebuie (1919, C.V. 1927) — *r. 14*, chinurilor ei / durerilor ei (1919, C.V. 1927) — *r. 15*, de speranţa mea / de nădejdea mea (1919, C.V. 1927) — *r. 19*, Şi atunci ea / Ea însă atunci (1919, C.V. 1927) — *r. 29*, şi am rămas / şi am stat (1919, C.V. 1927) — *r. 32*, am plîns acolo / am plîns (1919, C.V. 1927).

P. 271, r. 4, îşi îndrepta ochii / îşi oprea ochii (1919) — *r. 5*, nu îndrăzneam să mai deschid / nu mai îndrăzneam să deschid (1919, C.V. 1927) — *r. 7*, va omorî-o / ar omorî-o (1919) — *r. 9*, peste voinţa ei / parcă în afară de voinţa ei (1919, C.V. 1927) — *r. 19*, Era galben / Era palid (1919, C.V. 1927) — *r. 23*, Şi pe urmă / Pe urmă (1919, C.V. 1927) — *r. 23*, lucruri nebănuite / lucruri neînchipuite (1919, C.V. 1927) — *r. 26*, mi-a ucis / mi-a omorît (1919, C.V. 1927) — *r. 30*, mişcat puţin şi el /

mişcat puţin (1919, C.V. 1927) — *r. 31—32*, umblau să înfrumuseţeze / aveau să înfrumuseţeze (1919) / încercau să înfrumuseţeze (C.V. 1927) — *r. 33*, totuşi nevrînd / nevoind totuşi (1919, C.V. 1927).

P. 272, r. 2, înşirarea cuvintelor / înşirarea vorbelor (1919, C.V. 1927) — *r. 4*, sufletul întreg / sufletul tot (1919, C.V. 1927) — *r. 11*, *cîntărind* / ca şi cînd ar cîntări (1919) / ca şi cînd ar fi cîntărit (C.V. 1927) — *r. 12*, ce aş putea-o / pe care aş putea-o (1919, C.V. 1927) — *r. 15*, da, cîteva / cîteva (1919, C.V. 1927) — *r. 15—16*, poate cîteva ceasuri... / poate cîteva ceasuri. Am năvălit în odaia *Anişoarei*. În urechi îmi bubuia ca o furtună: Cîteva ceasuri... Cîteva ceasuri... (1919, C.V. 1927) — *r. 17*, Cînd apoi am îngenuncheat iar / Cînd am îngenuncheat însă (1919) / Cînd am îngenuncheat apoi (C.V. 1927) — *r. 18*, simţit iarăşi / simţit deodată iarăşi (1919, C.V. 1927) — *r. 25*, cu un surîs / cu un zîmbet (1919, C.V. 1927) — *r. 31*, rotea ochii / rotea numai ochii (1919, C.V. 1927) — *r. 33—34*, în mijlocul cărora trăise / cu care trăise (1919, C.V. 1927).

P. 273, r. 1—2, în sfîrşit, cînd / cînd (1919, C.V. 1927) — *r. 6*, îi mîngăie obrajii şi / şi se aşeză tocmai pe obrajii ei (1919, C.V. 1927) — *r. 8*, şi-n ochii ei / şi-n ochi îi (1919) — *r. 9*, o tresărire moale / o tresărire blîndă (1919, C.V. 1927) — *r. 10*, şopteam eu / îi şopteam (1919, C.V. 1927) — *r. 13*, se odihnea ostenit / se odihnea uşor (1919, C.V. 1927) — *r. 14—15*, şi alb parcă se mai lungise / alb parcă se mai întinsese (1919, C.V. 1927) — *r. 18*, Oboseala cea mare / Oboseala cea din urmă (1919, C.V. 1927) — *r. 19*, ochii / ochii mari (1919, C.V. 1927) — *r. 22*, regretul / părerea de rău (1919, C.V. 1927) — *r. 22*, Apoi ochii / Apoi ochii ei (C.V. 1927) — *r. 23*, istoviţi, nemaiputînd / încet, istoviţi, parcă n-ar mai fi putut (1919, C.V. 1927) — *r. 23—24*, Şi buzele ei şoptiră nimi-

citor de duios / Şi atunci buzele ei au murmurat cu o duioşie sinceră, nimicitoare (1919, C.V. 1927).

P. 274 CUIBUL VISURILOR

I. A apărut în *Luceafărul*, XIV (1919), nr. 23—24, p. 455—459. Dă titlul unui volum tipărit la „Casa şcoalelor" (*Cuibul visurilor*, 1927, p. 7—21). Reprodusă în facsimil după autograful autorului în volumul *Cîntecul lebedei*, 1927, p. 14—26. Republicată în *Oameni de pe Someş*, 1936, p. 110—120.

II. Ca şi *Calvarul*, *Cuibul visurilor* adaugă creaţiei pagini noi de jurnal şi amintiri uşor obiectivate artistic.

În vara anului 1919 Rebreanu face prima călătorie după război pentru a-şi revedea familia din Ardeal, după o despărţire de aproape un deceniu (războiul întrerupsese pînă şi legăturile prin corespondenţă). Era totodată prilejul de a-şi prezenta soţia familiei şi în special mamei (tatăl murise), de a-şi alunga îngrijorarea în legătură cu fraţii înrolaţi în armata austro-ungară şi, în general, de a reînvia legăturile cu oamenii şi locurile dragi ale copilăriei şi primei tinereţi, acum, cînd eliberarea naţională era un fapt împlinit. Ca loc de popas fusese aleasă localitatea balneo-climaterică Sîngeorz-Băi, nu departe de satul copilăriei, Maieru.

Mare va fi surprinderea şi dezamăgirea provocate de primirea lipsită de căldură a mamei, de risipirea cuibului familial. Mama se mutase între timp la fratele ei din Beclean împreună cu ultimul fiu, Tiberiu (un copil pe care Liviu îl vede acum pentru prima dată), surorile s-au măritat sau erau pe cale să se mărite; dintre ceilalţi fraţi unul singur mai trăia, Iulius, doi erau morţi, iar cel mai drag, Emil, dispărut pe frontul din Carpaţi. Este dominat de sentimentul că a nimerit într-o lume străină, sentiment accentuat şi din pricina risipirii, în urma războiului, a prietenilor şi cunoştinţelor de altădată. Vizita la Maieru,

satul copilăriei, colţul luminos „al celor mai pure amintiri", conferă maximum de intensitate în aceste împrejurări senzaţiei de izolare, de înstrăinare pe care o încearcă.

În povestire, numele locurilor şi al personajelor, de la David Pop, viitorul compozitor şi om de litere, la ţăranul sărac Mihuţ, au fost păstrate întocmai. A intervenit o singură schimbare: numele satului copilăriei a fost înlocuit cu vechiul nume al uneia din comunele învecinate, Nepos, fostă Vărarea.

III. Din cele patru versiuni existente, trei sînt aproape identice: variantele 1919, C.V. 1927, 1936. O singură ediţie se abate flagrant de la textul iniţial: C.L. 1927 (vezi explicaţiile textologice la *Cîntecul lebedei*). Calitatea intervenţiilor stilistice efectuate de scriitor ne determină să considerăm această versiune drept „ediţie de bază", ultima reeditare (1936) dovedindu-se a fi o tipăritură ocazională, nesemnificativă. Altminteri, din dorinţa de a respecta „ultima voinţă a scriitorului", ne întoarcem inoportun la prima formă a nuvelei.

Variantele stilistice efectuate de scriitor în 1927 pun în lumină, ca şi în cazul nuvelei precedente, o nouă ipostază în evoluţia limbii sale literare, caracterizată printr-o mai mare expresivitate artistică, dobîndită, o dată mai mult, cu realizarea primelor creaţii romaneşti.

IV. *Variante: P. 274, r. 9,* trecea mereu / trecea într-una (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 18,* cu ochi / cu ochii (C.V. 1927, 1936).

P. 275, r. 8—9, rîvneam mai însetat / rîvnisem mai neînsetat (C.V. 1927, 1936) — *r. 9,* se ascundea / se ascunsese (C.V. 1927, 1936) — *r. 10,* gonea într-una / gonea mereu (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 17,* durerea / durere (C.V. 1927, 1936) — *r. 18,* Îmbulzit / Acuma, îmbulzit (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 20,* Priveliştile îmi spuneau

/ Priveliştea îmi spunea (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 21,* îmi zîmbeau / îmi zîmbea (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 28,* o singură clipă / o clipă (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 30,* mi se păreau / toate mi se păreau (C.V. 1927, 1936) — *r. 34,* auzea glasul / le auzea glasul (1919, C.V. 1927, 1936).

P. 276, r. 1, putea părea ridicolă / părea caraghioasă (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 1—2,* şi-au încuiat în geamantane inimile / şi-au încuiat inimile în geamantane (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 3,* fericirea trecută / fericirea (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 5—6,* emoţia mă copleşea mai mult / emoţia mă stăpînea mai copleşitoare (1919, C.V. 1927) / duioşia mă stăpînea mai copleşitoare (1936) — *r. 6,* Silit să-mi stăpînesc / Silit să-mi opresc (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 8,* cald şi ferit / cald, ferit (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 9,* suia greu / urca anevoie (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 10,* cobora lin / cobora uşor (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 12,* se îmbinau / se îngînă (1919) / se îngînau (C.V. 1927, 1936) — *r. 18,* o spală / o spală gingaş (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 19,* Nici / Nici măcar (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 24,* să / ca să (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 33,* umblă totdeauna / umblă veşnic (1919, C.V. 1927, 1936).

P. 277, r. 3, cu botul / cu bot (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 3—4,* n-a avut parte de cînd l-a făcut mă-sa / n-a avut parte în viaţă (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 5,* cel mai mare beţivan din Vărarea noastră / cel mai mare beţiv din Vărarea (1919, C.V. 1927) / cel mai beţiv din Vărarea (1936) — *r. 6,* mulţime de borcane / o droaie de borcane (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 7—8,* Dihorul şade în prag, pe un scaun cu pernă rotundă / Dar Dihorul şade în uşă pe un scaun cu o pernă rotundă (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 10,* cu faţa bălaie / cu o faţă bălaie (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 12,* pentru că ne povesteşte / fiindcă ne povesteşte (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 13,* e meşter mare /e mare meşter (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 15,* o vînătoare straşnică deunăzi / o vînătoare sălba-

tecă (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 17*, foarte sever / foarte aspru (1936) — *r. 17—18*, nu rîde niciodată cu copiii / nu rîde cu copiii niciodată (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 21*, cu sătenii / cu oamenii (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 22*, frică ni-e / frică mi-e (1919) — *r. 23*, e veşnic necăjită / e mereu necăjită (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 28*, de ştrengării / de ştrengărie (1919) — *r. 28—29*, în casă / acasă (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 31—32*, pipa-i scurtă / pipa scurtă (1919, C.V. 1927, 1936).

P. 278, r. 1, să-i aduc pe datorie / să-i iau cu ţidulă, pe datorie (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 3*, zîmbet trist / zîmbet puţin trist (1919, C.V. 1927,1936) — *r. 4—5*, Ca să-ţi aduci aminte de mine cînd n-oi mai fi / Să-ţi aduci aminte cînd oi fi murit (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 5—6*, punctişoare negre, multe / punctişoare negre (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 7—10*, Ar fi palavragit [...] Cum întîrzie moşul niţel / Dacă n-ar umbla veşnic cu luleaua între măsele şi dacă nu i s-ar fi îngălbenit de tutun, împrejurul gurii, barba şi mustăţile, ai zice că seamănă cu Dumnezeu din icoana atîrnată pe perete deasupra patului nostru. Ar palavragi toată noaptea de nu i-ar fi frică de jupîneasa, uscată, scăzută şi veşnic îmbufnată ca o zgripţoroaică. Cum întîrzie niţel (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 11*, a-l afurisi, cînd pe jidoveşte / să-l afurisească, cînd pe ovreieşte (1919) — *r. 12—13*, El tace ruşinat, îşi îndeasă scufia neagră pe chelia lucitoare şi pleacă bombănind / Aron tace ruşinat, îşi potriveşte scufia neagră în vîrful cheliei lucitoare, pleacă bombănind (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 14*, mai rămîne / mai stă (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 16*, nu se află / nu-i (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 17—18*, poate lăsa, fiindcă a prins darul beţiei, încît mai mult rachiu strică el decît vinde muşteriilor / poate îngădui fiindcă s-a făcut un beţiv de strică mai mult rachiu decît vinde muşteriilor (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 20*, pe fiică-sa / pe fiică-sa Estera (1919) — *r. 25*, Hohote şi hohote / Hohote, hohote (1919, C.V. 1927,

1936) — *r. 28*, soseşte Aron / vine Aron (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 29—30*, în toiul nopţii, năvăleşte urlînd / intră buzna urlînd (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 31*, ridicăm capetele miraţi / ridicăm miraţi capul (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 32* — *p. 279, r. 2*, Tata, alb la faţă [...] sărind atîtea garduri / Tata s-a albit la faţă şi-i tremură bărbia. Iese cu capul gol, Estera după el... „Bietul Aron, cum s-a mai prăpădit de iute!" murmură mama, sfărîmînd o lacrimă între gene, cîrpind răbdătoare la pantalonii mei pe care-i ferfeniţeam în fiecare zi sărind peste toate gardurile (1919, C.V. 1927, 1936).

P. 279, r. 4, ne spune / ne destăinuieşte (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 5*, jidovi / ovrei (1919) — *r. 5—6*, îi îngroapă înfăşuraţi doar într-un giulgiu, fără cosciug / îi îngroapă într-o ladă de scînduri, înfăşuraţi doar într-un giulgiu... Mult ne minunăm şi grozav am vrea să vedem şi noi lada cu Aron (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 6—7*, jidovi veniţi de primprejur / ovrei veniţi din toate satele dimprejur (1919) / jidovi veniţi din toate satele dimprejur (C.V. 1927, 1936) — *r. 9*, ne împrăştie pe acasă / ne goneşte acasă (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 10*, pînă la cimitir / pînă la groapă (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 11—12*, O, de s-ar face frumos mai curînd, să vedem şi noi cimitirul jidovesc / Zilele ploioase cînd nici nu poţi ieşi din ogradă... Baremi de s-ar face frumos mai repede, să vedem cimitirul ovreiesc (1919) / Zile ploioase cînd nici nu poţi ieşi din ogradă... Baremi de s-ar face frumos mai repede, să vedem cimitirul jidovesc (C.V. 1927, 1936) — *r. 12*, Chiar în faţa / În faţa (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 15—23*, Se vede bine însă şi de dincoace, din şosea [...] ne apucă noaptea / Dar se vede bine din şosea. În mijloc, păzit de o salcie bătrînă, cu tulpina scorburoasă, o movilă lunguiaţă de pămînt cafeniu-slăninos... Ne sfătuim, numărăm copacii, hotărîm că Aron trebuie să fie urcat drept în rai, deşi fusese ovrei, căci toate păcatele le-a ispăşit în viaţă, avînd o pacoste de nevastă ca baba jupîneasa... Ne apucă noaptea pînă lămurim bine lucru-

rile (1919). Aceeaşi variantă se întîlneşte în ed. C.V. 1927 şi 1936 cu o singură deosebire: „fusese jidov" (v. r. 19) — *r. 25,* ţiganii / lăieşii (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 28,* Iacă porunca... Leafă mai bună / Iată porunca... Leafă mare (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 30,* ne invidiază / ne pizmuiesc (1936) — *r. 31,* să ne săturăm / pînă ne vom sătura (1919, C.V. 1927, 1936).

P. 280, r. 4—5, Toate rămîn în urmă, numai şoseaua vine mereu / Numai şoseaua vine mereu (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 6,* se închină / se închina (1919) — *r. 7,* plănuiam s-o radem / hotărîsem s-o radem (1919) / noi hotărîsem s-o radem (C.V. 1927, 1936) — *r. 11—12,* Satul meu, Vărarea mea / Vărarea (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 12,* Apoi / Apoi vine (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 14—15,* glas morocănos lîngă mine / glas aspru, nerăbdător (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 16—17,* deşteptat la o margine de prăpastie / trezit la marginea unei prăpastii (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 17,* Conductorul (transcris după var. 1919 şi 1936; în C.V. 1927 şi C.L. 1927: *„Conducătorul".)* — *r. 18,* Vrui să surîd şi simţeam / Vrui să zîmbesc şi simţii (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 20,* tocmai cotea la stînga / cotea în stînga (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 20—21,* Măgura, cu capul pleşuv / Măgura pleşuvă (1919, C.V. 1927, 1936)— *r. 22,* Şi la poalele / La poalele (1919) — *r. 27,* Satul se arăta / Satul acuma se întindea (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 28—29,* toate de-a valma / împrăştiaţi de-a valma (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 29,* Căutam nerăbdător icoanele de odinioară / Căutam lacom icoanele de atunci (1919) / Căutam lacom icoanele de odinioară (C.V. 1927, 1936) — *r. 30,* Emoţia / Înduioşarea (1936) — *r. 31,* Şi deodată / Apoi deodată (1919, C.V. 1927, 1936).

P. 281, r. 2, odinioară / atunci (1919) — *r. 13,* pustie... / pustie... Gara Vărarea... (1919, C.V. 1927, 1936) *r. 15,* să apuc... În inimă mi se învîrtea un cuţit /

s-o apuc. Deodată parcă mi se înfipse un cuţit în inimă (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 18*, povestea minunăţii / povestea minuni (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 20—21*, Ce mai caut eu aici / Şi-n minte mă înjunghia întrebarea: Ce mai caut aici (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 21*, venit pe-aici / venit aici (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 25*, Pornii. Înfăţişarea omului îmi stăruia / Pornii, dar înfăţişarea omului îmi rămase (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 30*, toată lumea se îmbrăcă iar în ceaţă / parcă toată lumea se îmbrăcă iar într-o ceaţă (1919, C.V. 1927, 1936).

P. 282, r. 1, Mă examină fără încredere / Mă privi fără urmă de încredere (*1919*, C.V. *1927*, *1936*) — *r. 3*, pe / Pe (*1919*, C.V. *1927*, *1936*) — *r. 5*, zise apoi / zise apoi deodată (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 7*, ca pe-atunci / ca atunci (*1919*, C.V. 1927, 1936) — *r. 10*, adăogai nerăbdător / adăogai (1919) / adăogai eu nerăbdător (C.V. 1927, 1936) — *r. 13*, Dumnezeu ştie / Dumnezeu mai ştie (1919, C.V. 1927, *1936*) — *r. 17*, mă mai duc / mai mă duc (1919) — *r. 18—19*, alerg nu e decît o închipuire deşartă / am alergat nu e decît o închipuire zadarnică (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 20*, colţ de lume? colţ de lume? Vălurile amintirii, care-mi înfăşurase sufletul, se sfîrşeau repede-repede... (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 22—23*, Mă întîmpină un ovrei / Mă primi un ovrei (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 24*, Îmi vorbi ungureşte / Mă întîmpină pe ungureşte (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 26*, vremea cînd Estera învăţa / vremea Esterei lui Aron care învăţa (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 28*, răsări în suflet / răsări chemătoare (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 30*, vedeam parcă / văzui parcă (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 31*, apoi o chelie / o chelie (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 31—32*, pe creştet... / în creştet... (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 32*, Glasul moşneagului / Glasul lui Aron (1919, C.V. 1927, 1936).

P. 283, r. 1—2, rămîne numai cimitirul!", îmi zisei / rămîne cimitirul!", mă gîndii (1919, C.V. 1927, 1936) —

r. 4, Îmi venea să-i opresc / Îmi stătea mereu pe limbă să-i opresc (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 8—9*, străin de ei, cum se simţeau şi ei străini de mine... / străin de dînşii... (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 12*, rîdeau prietenos / rîdeau prieteneşte (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 16—17*, îngrădit pe atunci frumos cu scînduri. Pe coastă acuma păştea / îngrădit frumos cu scînduri. Tresării. Pe coastă păştea (1919, C. V. 1927, 1936) — *r. 24*, cimitirul jidovesc / cimitirul ovreiesc (1919) — *r. 25—26*, Răspunse nepăsător / Apoi răspunse nepăsător (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 27*, Nu-i nici un cimitir jidovesc / Nu-i... nu-i nici un cimitir ovreiesc (1919) / Nu-i... nu-i nici un cimitir jidovesc (1927, 1936) — *r. 31—32*, mă privi întîi mirat, apoi batjocoritor / mă privi întîi puţin mirat, pe urmă batjocoritor (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 32*, mă credea ovrei / mă crede ovreu (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 33*, cînd zise / cînd îmi zise (1919, C.V. 1927, 1936).

P. 284, r. 8, eu nu-mi aduc / nu-mi aduc (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 11*, destule necazuri / destule alte necazuri (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 13*, pace bună / pace (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 14*, se stinse / se stinse într-o clipire (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 14—15*, amărăciuni supărătoare / amărăciuni spăimîntătoare (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 18—19*, de zile... / de zile... Atunci nimic nu mai rămîne, nimic, nimic... (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 20*, parcă fîlfăiau / mi se părea că fîlfîie (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 21—25*, Nimicul cenuşiu mă împresura [...] îmi mîngăie obrajii / Nimicul trist se apropia mereu, mă împresura, se îmbulzea să-mi strivească dintr-o dată sufletul, să-mi îngroape toate dorurile şi visurile în întunerec. Inima-mi era goală, parcă s-ar fi deşertat brusc de orice nădejde. Un simţămînt de deşertăciune mă pătrundea însă din toate părţile... Îmi dădeam seama că uitarea îmi mîngîie obrajii şi nu mai puteam nici măcar să mă împotrivesc (1919, C.V. 1927; ed. 1936 păstrează aceeaşi variantă cu o singură deosebire, sem-

nalată în faza a doua a variantei: „...deșertat deodată...") — *r. 28*, răsună atunci mîntuitor / răsună atunci mîntuitor prin aer (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 29—30*, că te săgeată / că te săgeată fierbințeala (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 31*, Capul îmi ardea / Capul îmi ardea ca o căldare înroșită (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 32*, pleacă trenul / pleacă trenul la vale (1919, C.V. 1927, 1936).

P. 285, r. 1—2, Simțeam nevoia aprigă să plec cît mai grabnic, să scap de o mare primejdie / Simțeam o nevoie aprigă să plec cît mai grabnic, parcă aș fi scăpat de o primejdie mare (1919) / Simțeam o nevoie aprigă să plec cît mai grabnic, parcă ar fi trebuit să scap de o primejdie mare (C.V. 1927, 1936) — *r. 5*, peste care cobora întunerecul / peste care se cobora un întunerec de moarte (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 6*, nu mă uitai / nu mă mai uitai (1919, C.V. 1927, 1936) — *r. 6—7*, se îndrepta acuma numai înainte / era ațintită acuma înainte (1919) / era ațintită acuma drept înainte (C.V. 1927, 1936).

P. 289 PANTOFII GALBENI

I. Se publică pentru prima oară. La B.A.R., în ms. rom. nr. 4053, f. 134—139 se păstrează versiunea pe care o reproducem, din care lipsesc cîteva rînduri de la sfîrșit.

II. Este probabil ca schița să fi fost scrisă în perioada cînd Rebreanu a lucrat în redacția *Convorbirilor literare*, fapt atestat de antetul ce figurează pe hîrtia manuscrisului. Alte schițe *(Idilă de la țară* și *Baroneasa)* scrise pe o hîrtie identică, poartă datele „12 martie 1912" și, respectiv, „14 aprilie 1912".

P. 295 OAMENII

I. Se publică pentru prima oară după manuscrisul aflat la B.A.R. (ms. rom. 4056, f. 132—133).

II. Schiţa face parte dintr-o suită de portrete (proiect ulterior abandonat) ce urma să păstreze acelaşi titlu *(Oameni)*. Faptul reiese din caietul de note aflat azi în arhiva Liviu Rebreanu, II, ms. 1, intitulat *Însemnări* şi datat de autor „Buc., 1 nov. 1912". Le reproducem în rîndurile care urmează:

„*Mama cu trei fete (Dora Leister)*. Le duce mereu în lume, zîmbeşte la toţi craii şi cînd vine vreunul la ele, le face rostul să se vîndă".

★

„*Omul bun*. Are faima de cel mai blajin şi mai săritor, ajută pe toată lumea, girează poliţe etc. La giruri însă pune pe solicitatori să-l iscălească, aşa că de nu plăteşte, înfundă puşcăria."

★

„*O jumătate de artist*. Dimancea, tatăl său actor mare, mă-sa asemenea, el terchea-berchea."

★

„*Paravanul*. Care se îndrăgosteşte de tipul căruia îi sluješte de paravan şi-l ia."

★

„*Cioclii*. Moare un bogătaş. Cu cîteva zile înainte, dricarii, prin agenţi, dau tîrcoale casei; informaţii de la servitori. Cînd moare, ei sînt cei dintîi care condolează."

★

„*Ţăranul şi copilul*. Un ţăran bătrîn cu un copil; ţăranul cum ascultă pe copil."

★

„*Peştele*. Care vine la terasă, stă în uşe cu pălăria în mînă, îşi face mereu cravata, cu evantai... cînd şade cu picioarele întinse ca să nu strice cuta etc. Cum se ia după femei."

★

„*Spiritualul*. Citeşte ca să aibă ce povesti la cafenea."

★

„*Tipul*. Care în toate aşteaptă ceva de rîs ca să poată rîde cu lacrimi şi sincer."

*

„*Frica artistului*. Că o dată tinereţea trecută, nu va mai putea crea."

*

„*Nevasta artistului*. Care vede perfecţia în tot ce face bărbatul ei şi-i iartă toate greşelile.

*

Omul care începe deodată să rîdă pe stradă, aducîndu-şi aminte de o glumă.

*

Omul care gesticulează pe stradă gîndindu-se la ceva."

Impresia de fragment dintr-o lucrare mai amplă ne este sugerată şi de subtitlul *Tînărul şi oglinda*, menţionat de scriitor la sfîrşitul schiţei *Oamenii*, lipsit de orice continuare şi totodată fără legătură cu textul care îl precedă. (Subtitlul urmează unui asterisc, deci nu deschide o lucrare independentă.)

P. 297 PUNGAŞUL

I. Se publică pentru prima oară. La B.A.R., în ms. rom. nr. 4056, f. 129–131 se păstrează versiunea autografă, neterminată, pe care o reproducem.

Iniţial autorul a avut ezitări la fixarea titlului. Într-un proiect din arhiva Liviu Rebreanu (II, ms. 1) se consemnează titlurile: *Hoţul din tren* sau *Pungaşul*.

P. 300 TAINELE IUBIRII

I. Se publică pentru prima oară. În ms. rom. 4056, f. 152–158 şi 159–165 de la B.A.R. se păstrează două versiuni autografe, din care se reproduce prima, cea mai recentă.

II. În arhiva Liviu Rebreanu, II, ms. 1, sub data 31 VIII, 1915, autorul relatează subiectul:

„Un funcţionar. Tînăr, fercheş, drăgostos. Are leafa mică, dar dunga pantalonilor ireproşabilă. E încîntat de

frumusețea sa și îl măgulești cînd îi zici Romeo. Lumea zice că e cam țicnit. Tot ce face și ce are îi place. Își laudă în ditirambi mustața; ochii sînt cei mai frumoși din București, nasul e delicat, miinile fine, pînă și ghetele cu tălpile găurite sînt șic.

Îi place să-și povestească amorurile. Zice că a avut o legiune. Blonde, brune, înalte, mărunte, grăsuțe... tot felul de femei l-au iubit cu nebunie. Cînd vorbește de ele se înduioșează.

Acum e însurat de mîna stîngă cu o blondă scurtă, grăsună, drăguță ca o piersică. Și fata are faima că e cam țicnită și așa lumea zice că se potrivesc de minune. Ei îi place să-i zică Julieta."

P. 308 [PĂDUCHII]

I. Se publică pentru prima oară, după ms. rom. 4056, f. 116–128 de la B.A.R. Manuscrisul nu poartă nici un titlu. În proiectul unui volum de nuvele povestirea e intitulată *Păduchii*, denumire pe care o preluăm ca atare. O altă versiune, intitulată *Eroul*, se află în fondul arhivistic al B.A.R.

CUPRINSUL

ADDENDA (INEDITE)

Redactor : AURELIA RUSU
Tehnoredactor : IONEL GHEORGHIU

Dat la cules 20.12.1967. Bun de tipar 04.11.1968. Apărut 1968. Tiraj 9180 ex. legate 1/1. Hîrtie tipar înalt tip A de 63 g/m². Format 540×840/16. Coli ed. 19,08. Coli tipar. 27,38. A. nr. 10 216/1967. C.Z. pentru bibliotecile mari şi mici 859—0.

Tiparul executat sub comanda nr. 70 914 la Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii", Piaţa Scînteii nr. 1, Bucureşti — Republica Socialistă România